

મહાન મુસાફરો

: લેખક :

મુળશાકર મો. ભટ્ટ

.ભારતી સાહિત્ય સંઘ

પાનકોરનાકા

અમદાવાદ

ઓગસ્ટ]

[૧૯૩૮

ઉત્ક્રાંતિના વિચારો ફેલાવતું
 ખાસો ઉપરાંત પાનાંનું
 સાહિત્ય આપને ધેર બેઠાં
 નીચેના લવાજમે મળી શકશે.

દેશમાં	બહારદેશમાં	પરદેશમાં
કા.કુ. ૫.કુ. ૩-૦-૦	૩-૮-૦	૪-૦-૦ શિ.સિ.
પા.કુ. ૫.કુ. ૪-૦-૦	૪-૮-૦	૫-૮-૦ શિ.સિ.

પહેલી આવૃત્તિ

૫૫૦૦

‘પ્રજાની સ્વતંત્રતા’

: મુદ્રક :
 નાગરદાસ મોહનલાલ
 સ્વામીન મુદ્રણાલય
 રાણપુર

: પ્રકાશક :
 કાન્તિલાલ મ. શાહ
 પાનકિરનાડા
 અમદાવાદ

આવકાર

આઈ મૂળસંકરે આ પુસ્તકમાં જે જે મહાન મુસાફરોનું આવાહન કર્યું છે તે બધાય ઉપનિવૃત્તજાનના ઝગિઓની હાસ્યે છે જેમે તેવા છે. પૂજ્ય ગાંધીજી, કવિવર દાગોર, ડૉ. મેરીઆ મોન્ડીસોરી, ડૉ. એની બીસેન્ટ, કાચ માકસ, આઈન્સ્ટીન, જગદીશચંદ્ર બસુ વગેરેને તો જગતના ઝગિઓની હાસ્યે સ્થાન મળી ચૂક્યું છે. પણ આવા પ્રવાસીઓના પ્રવાસે અને તેમનાં છત્વનકાતાંતોનું પણ જગતનાં ઉપનિવૃત્તોમાં સ્થાન છે એ હકીકત આઈ મૂળસંકર આજે ગૂંચવત પામે ચૂકે છે અને તે મૂંઝવા બદલ હું તેને અભિનંદન આપું છું.

જેને દર્શન થાય તે દટા-ઝગિ દર્શન થયા પહેલાની દર્શનની ઝંખના, દર્શન થયા પછીની દર્શનની સાર્વિક મસ્તી અને આવા

દર્શનને પશ્ચિમી એક યા બીજી રીતે સમગ્ર માનવજાતું
 દેખાણુ-જેના જીવનમાં આ બંધી વસ્તુઓ તરી આવે તે કશું
 આવા તમામ કશિઓ ઉપાસકો ન હોય છે; પોતે નહીં
 કરેલા કોઈ એક ન ધોયની પાછળ તેઓ ચાંડ બની જાય
 છે; અને એ ધોયને પડોંચવા મારે જીવનસર્વસ્વને ખર્ચી નાખે
 છે અને છતાંય, તેમનું ધોય શુદ્ધ હોય તો ન તેઓ કશિઓ
 છે. આવા લોકો જેમ જેમ ધોયની વધારે નહક પડોંચતા
 જાય છે તેમ તેમ તેમની આધ્યાત્મિકતા-તેમની જ્ઞાનવળા
 વધારે વધારે ખીચતી જાય છે. આવા લોકો વામમાર્ગી નથી
 હોતા; પ્રવાસના આવા વામમાર્ગીઓને લાઇ મૂળશંકરે આ
 પુસ્તકમાં ધ્યાન નથી આપ્યું. જેમણે કોઈપણ એક પ્રકારની
 દેખાણુની જુદીથી યા તો પોતે પણ સમજી ન શકે એવા કોઈ
 અંતરના વેગને અધીન થઈને મુસાફરી માંડી છે અને જેમણે
 આખીય મુસાફરી દર્શિયાન વિન્ધ્ય જેવા પર્વતને નીચે નમાવ્યો
 છે અને મદ્યસપાને અંજનિમાં પી લીધો છે એવા અહા અને
 નિષ્કારાળા ઓલિયાઓનાં જીવન ન આ પુસ્તકમાં આપણી
 પામે ખજાં થાય છે અને હાથની મજ્જિમાં આધ્યાત્મિકતા ક્યાં
 ક્યાં પડી છે તેનું આપણને નવું ન જ્ઞાન કસવે છે.

મુસાફરી એ શું છે, મુસાફરીનું જીવનમાં શું સ્થાન છે,
 માણસ મુસાફરીથી ધમ્મકુદો મરીનેકેવી રીતે વિશાળ દૃષ્ટિવાળો
 થાય છે, મુસાફરી માણસને વિરાટ જનતાના સીધા પરિચયમાં
 રૂપી રીતે મોકે છે, મુસાફર પોતે એક દેશનો કે એક કાળનો
 હોવા છતાં દેશકાળનાં બંધન તોડીને જગતને આદમી કેવી રીતે
 બની શકે છે વગેરે વગેરે ઘણું લખી શકાય. પણ મુસાફરી
 ઉપર આવો લાભો લેખ લખવાનું આ સ્થાન નથી.

પણ આવા મુમાફર થનું આપણા સૌના નશીનમા નથી હોતું. જે એક વેગના માર્યા આ લોકો મહાન મુમાફરો બની શક્યા તે વેગ આપણામા ઓછો હોય મા તો સતો પણ હોય. આ પુણ્યક વાચકને આ મુમાફરોના સત્ત્વગર્ભમાં મૂકે છે. આ મહાન મુમાફરોનાં હૃદયનમા જે જે આધ્યાત્મિક અરો મગકી નીકળ્યા તે તે અરો જ મગકાવવા પૂરતી આપણી અદરની જૂમિ તૈયાર થાય તો નવાઈ નથી

ઉપરાંત, આપણી આખ આચળ એક એવી મહત્તા ખડી થાય છે કે જે દર્શપણ એક દેશની નથી પણ સર્વ દેશની છે, કાષ્ટપણ એક જ પચતી નથી પણ સર્વ પચતી છે, કાષ્ટપણ એક કાળની નથી પણ સર્વ કાળની છે. માણસ માણસ છે એટલે અરો તેના દેશથી તે દેશમગ્નપચતી મર્યાદામા સમાય જ છે પણ આવા ઉપાસકએ પોતાની આત્મવિશ્વજતાથી દેશમગ્નપચતા અધનો તોડી નાખ્યા હોય છે એટલે તેઓ આખી માનવજાતની વિભૂતિઓ છે એમ આપણે કહી શકીએ

મુમાફર તો આપણે સૌ છીએ પણ જિંદગીમા પગલેપગલે કરના એવું નામ ખરી મુમાફરી નથી. જેમ આપણે આપણુ સુધ્ધી મહત્ત્વ અમુક ચોક્કસ નિયમોને વશ વર્તીને પણ મહત્ત્વ એક ચોક્કસ ધ્યેય તરફ નિરતર ગતિ કરી રહ્યું છે તેમજ હૃદયનમા અચળ નિયમોને વશ વર્તીને પણ કાષ્ટ પણ એક ચોક્કસ ધ્યેય તરફ મુમાફરી મરનાવ આ મુમાફરો આપણને આપણી હૃદયસદ્ગતિમાં જઈને પ્રેરણા આપશે

બેશક, મુમાફરી ઘડામે તે સજીવની આપણે મોટા ભાગ શરીરે હુલાન હોવા છતાં મનથી ઘરણે હોય છ-અર્થ મર્યાદા હોય છે. આવા વૃદ્ધોને પણ આ પુણ્યના વાચનથી હૃદયની

૧૨ તે મને આશ્વર્ ન પાવ મને પેનાને મનમાં દર્શ તવ છે
 કે એમદ ભજન્યના રેવા મને માથે મવા દેઈએ કે એમદ
 નાનએની દોડીમાં લાગવા કદા લઈને પપ્પ ગેહવાઈ મવા
 દોઈએ તે ! પપ્પ આજે તે આ જવા કેવ મનેએ ૯૮
 મજાપ ના !

ભાઈ મળ્યાંએ આવું મુંદર પુનઃ લખવા માટે અને
 માગ લેવાના થીછ મનેવા સેદીને પશુ મમ ક્યા માટે
 હું સીમા અભિનંદન આપું છું.

નાનાભાઈ વાદ

કુખ મહેલ,

મામ હિજામી,

અમિત.

૨૩ : ૭ : ૩૮

નિવેદન

આ પુસ્તક અમે વખતસર પ્રગટ કરી ચક્રાએ છીએ તેથી અમને આનંદ-થાય છે. આ પુસ્તક પૃષ્ઠી આ વર્ષમાં જે બે પુસ્તકો આપવાનું અમે જાહેર કરેલું છે તેમાં ફેરફાર કર્યો છે. સમગ્ર ગ્રાહકો જોઈ શકે તે એ ફેરફાર કદાચ થયો છે. અમારા ગ્રાહકોને લેખન, શૈલી અને વસ્તુની નવીનતા મળી શકે અને અમે જે વિચારોનો ફેલાવો ઈચ્છીએ છીએ તે વધુ સ્પષ્ટ રીતે થાય એ લક્ષ્યમાં સખીને આ ફેરફારો કર્યા છે. ત્રીજા અને ચોથા પુસ્તકની જાહેરાત આ પુસ્તકમાં મૂકી છે તેમાં અપોક્રિત છે, લગીર પણ અતિસ્થોક્તિ નથી જ. અમને વિશ્વાસ છે કે એ બે પુસ્તકો અમારા ગ્રાહકોને વસ કરી લેશે.

આ પુસ્તકોના પરિચય લેખકો અને મુ નાનાભાઈએ આપ્યો છે અને જાહેરને સિતેર પાનાંની સામગ્રી તમારી સામે જ પડી છે એટલે એ વિષે વધુ લખવાની જરૂર નથી રહેતી આપણે ત્યાં નવલકથાઓ અને વાર્તાઓ નોટવા સ્વપૂર્વક વંચાય છે તેટલા સ્વપૂર્વક જીજ્ઞાસાદિય વચાતુ નથી, પરંતુ જે

પ્રવાસવર્ણનો માણસની કટપનાને જોમ આપે અને ખજાજગારી મુકે એટલી સગસ રીતે લખાય તો એ અવસ્ય એટલા જ સ્પષ્ટ નીવડે. અને આ પુસ્તક પ્રગટ કરનાં એ આશા અવસ્ય ગણેલી છે.

અમારી માળામાં કેવળ મમત્વથી પ્રેરણને આપું છું. પુસ્તક આપરા મારે શ્રી. શ્રીરામકૃષ્ણભાઈનો, અને એને 'આવકાર' આપરા મારે શ્રી. નાનાભાઈનો અને આભાર માનીએ છીએ. એ ઉપરાંત આ પુસ્તકને ઉપયોગી બનાવવા મારે શ્રી. માર્ક ૬ ભદ્રે નકશાઓ દોર્યાનો જે અમ લીધો છે તે બદલ અને તેમના ધણા જ કાળી છીએ.

અમદાવાદ

મુખ્ય સંચાલક

૨૭ : ૭ : ૩૮

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

પ્રસ્તાવના

મુખ્ય માત્રમાં એક પ્રકારની અણુદીઠ જોવાની ઝંખના રહેલી છે. પોતાની આસપાસની દુનિયાથી પાર શું રહેલું છે તે જોવા માટે મનુષ્યે પોતાની ઉત્પત્તિથી માંડીને અત્યાર સુધી પ્રયત્ન કર્યો છે. જેમ જેમ મનુષ્યની દૃષ્ટિમર્યાદા વિસ્તાર થતી ગઈ તેમ તેમ તેની ઝંખના વધતી જ ગઈ છે. આમાંથી જ દુનિયાની બૂંચોળ, ખગોળ, વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, કળા વિગેરેનાં સર્જનો થયાં છે.

મનુષ્ય પોતાની આસપાસના જગતમાં દૃષ્ટિ ફેરવવા સાથે જ તેમાંથી તેણે ભૌતિક સામ્રો રચ્યાં, મનુષ્ય પોતાની અંદરની ચિત્તશક્તિમાં ઊતર્યો અને તેમાંથી તેણે તત્ત્વજ્ઞાનો રચ્યાં.

દિનિન્જો જેવે પાર શું છે તે જાણવાની ઉત્સુકતા લગભગ દરેક માનવીમાં હોય છે, પણ જાણવા પાછળ પોતાની નમામ મંદિરો ખડી નાખવા જેવી હિમ આવુંતા તે વિજ્ઞાનોમાં જ હોય છે. દુનિયામાં ‘શું’ દરે ‘ની પાછળ મોંઘ થવાત લેખો જ વિજ્ઞાનો પાસે નાખ્યા છે અને તેને અત્યાંત આત્મકાંક્ષા નિયમો લાગીને મૂક્યું છે. આમા ફેરવાવ વગેરે ખુબ મર્યાદા છે, ફેરવાવને દુનિયાએ ખુબ કર્યા છે, ફેરવાવને કુદરતનાં પ્રવાંડ બધેએ કરી નાખ્યા છે.

પણ આ જ્યાં વિજાન-સિદ્ધિમા પણ પ્રવાસી-સિદ્ધિની ક્યાએમા અદ્ભુત આર્ષણ છે પ્રવાસમા જીવનનો જે શુદ્ધ આનંદ છે તે તો ભોગનાજ નહોતો છે કુદરતના ખોળામા રખાવુ, મનુષ્યદિ ઉપરાતની વનસ્પતિદિ, પ્રાણીદિ, પક્ષીદિ નદીઓ-એ જાંબની વચ્ચે લગ્નનુ, કુદરત સાથે મિત્રી મરી પ્રસંગ આ રે તેની સાથે બાળનુ-એ જીવનની અદ્દર જાંબની અત્યંત એવો એર ભાતનો આનંદ છે પણ આ આનંદને માણસ અર્થાત્ આનંદ પણ જાંબની શકે છે, અને તેમાથી માણસ અજાણના કે જાણતા પોતાના માનવમિત્રોનુ દિન પણ મરી શકે છે જેમ મિત્ર એ પોતાની મરીમા રાચતા રાચતા પણ જીવનને આનંદમા નચાવે છે તેમ જલાય મહાન પ્રવાસીઓએ જીવનની જૂથાન રચી છે અને મનુષ્યની દિદિ વિશાળ જાંબની છે

માનવસમાજના ઇતિહાસમા પ્રવાસો તથા પ્રવાસીઓની યા અદ્ભુત છે એનુ જ નહિ પણ ઇતિહાસમા અને મૂલ્યોગમા તેમણે મોટા પરિવર્તનો પણ કર્યા છે એને તેમા ધણા અદ્ભુત સાદમો, માનવહૃદયના ઉચ્ચ ગુણોનુ દર્શન અને જુવાન હૃદયની ભૂખ લાગતુ, અને ઉંમર તુ એનુ ધણુ રહેતુ છે તેમ જ તેનુ ઐતિહાસિક અને ભૌતિક મહત્ત્વ પણ ધણુ છે આ જાંબની દિદિએ આ નાનુ એવુ પુસ્તક લખરા પ્રસાર્યો છુ

ગૂજરાતમા પ્રવાસના સદસની ભૂખ અત્યા તો યુવાન કે કિશોરોમા લાગી છે એમ અભિમાનપૂર્વક મની ન લખય ગૂજરાત એ વ્યાપારપ્રદાન દેશ છે વ્યાપારમા સાદસ એ અનિવાર્ય છે પણ આ મળે 'ભાવે જે પ્ર ન ગયો, નાવે

મંદિર માંય'—એવું કંઈ નથી, પોતાના મકાનમાં બેઠાં બેઠાં પાણી
ઊંધી કે સીંધી બાંધવાની તૈયારીમાં જ અત્યારે આપણા
બ્યાપારીઓનું સાદસ અટવાઈ ગયું છે. તારથી અહીં બેઠાં
આક્રિશ કે અમેસ્તિા વેપાર ચાલે છે, આપણું સાદસ નિગ્ગેરી
સાફ હોય ત્યારેય લાખોના સોદા કરવામાં અપાર દેખાય છે.
એ સાદસ છે, પણ વિકૃત પ્રકારનું સાદસ છે. એની પ્રગમમાં
જાને ફરીને 'અણુતપનો તાજ' લેવાની મનોરુત્તિ કેમ ઊભી થાય?"

દુનિયા આખીનો આદવાસ અત્યારે કોઈ પણ મેળવી
શકે છે. ઉત્તર ધ્રુવમાં ને દક્ષિણ ધ્રુવમાં કેમ જવાય એ મારેના
નકશાઓ હાજર છે, દુનિયાના ખૂણેખૂણે શું છે તે બધું
જ્ઞાન આપણે પુસ્તકો દ્વારા મેળવી શકીએ છીએ અને મારી
જેવા એક દુકાનેથી લઈને બીજી દુકાને વેચે છે, પછી પ્રવાસનું
પ્રયોજન જ ક્યાં રહ્યું? આ જ વિચારસ્વરૂપી અત્યારે આપણામાં
દેખાય છે. કેમ જાણે અમારે માટે હવે નવું જણવાનું કે
જણાવવાનું કંઈ રહ્યું નથી, માટે જ અમે પ્રવાસ કરતા નથી
એમ દેખાડવાનો આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ! મને લાગે
છે કે પ્રવાસના આ પુસ્તકનાં પાનાંમાં આપેલાં વર્ણનો પછી
વાંચનારને એમ લાગશે કે પૃથ્વી ધરૂં વિશાળ છે, આપણી
આસપાસ ધણું જેવા જણવાનું છે, એટલું જ નહિ પણ
તેમાંથી આપણે જેટલી દુનિયા બોધું તેથી વધારે પણ આપણે
આપણી જાતને જોઈ શકશું, આપણી કેટલીય મુખત શક્તિઓનું
આપણને જ્ઞાન થશે, દુઃખ બોગવવાનો આનંદ સમજાશે,
અસખની શક્તિનું જ્ઞાન થશે.

મુલાનોનો કેઈ જો સૌથી મોટો શત્રુ હોય તો તે જય છે.
કૌટુંબિક, આર્થિક, રાજકીય વિગેરે પરિસ્થિતિઓ પ્રતિદૂષ્ણ છે,

મારે આપણી શક્તિ ગંધાર્થ ગર્ભ છે એ વાત અમુક અમે
 સારી છે પણ પ્રવાસી સાહ્યોનો ઇતિહાસ તો એમ કહે છે
 કે પ્રતિદૂતાઓએ સાહસને પ્રેર્યા છે દિદુસ્તાનમાં પેઢી
 યુનાની એ બહુ જ ઝેરી છે તેનું ઝેર નિર્ગળતા સુધી પહોંચી
 ગયું છે યુનાનમાંના સ્વપ્નમનમાં દેખાય એના જેવું
 બીજું કશું ઝેર દોષ સહે ? આ મધાના મનમાં આપણામાં
 જેની ગરેબો ભય એ મુખ્ય મ લુ છે અગાધતા પ્રેરણ ઉપર
 દૃષ્ટિ નાખતા પહેલાં આપણી આખા કૌતુખના ચમત્કાર
 દેખાવાને ખલે ભયનો ચમત્કાર દેખાય છે આપણને મળી
 દુઃખસૂચીમાં પણ ભયનું વાતાવરણ હિપ્તનું ? સમા આવે છે
 આ ભય મેનો છે તે ખબર નથી પડતી મૃત્યુનો ? તો તો
 ભય એ જ એક મૃત્યુ નથી ? આમાં આપણે જોડા નહિ જોડીએ

દિદુસ્તાનનો ઇતિહાસ સાહ્યો બિ નારાઓથી ભરેલો છે
 અગત્યથી માલીને તે અચરના રાહુન સાહ્યાપન જેવા મદાન
 પ્રવાસીઓએ આ પુપ્ત જાગી ગઈ છે સગવે મા પણ
 વહાણનું બેઝાગ વેપારીઓનો ઉપેક્ષ છે મોદધર્મના
 પ્રચાર માટે તિમે જેવા અમ્મના અર્ચીન સાધનોથી પણ
 દુઃખ એવા અને જ મની પ્રેક્ષ સીધીને ચીનમાં પોરચના
 દુનાય નામી અને અનામી સાધુઓ દિદુસ્તાને હિપ્તનું માર્ગ
 છે જાના-સુમાના સુધી અને એસિનાના પશ્ચિમ છે । સુધી
 હિંદી અસ્તૃતિ કેનારનાગ પ્રવાસીઓની નોંધ આપણે મળતી નથી,
 પણ ઐનિદાસિક અગમે તે સાહસિકની સાક્ષી પૂરે છે ૧૮૭૦,
 મમિયાના ના ૩૩૬૬૬ વેપારીઓનું વહાણનું અને આફ્રિકા,
 અ મન્નાન સાથેના વેપારો તો હજુ ગર્ભ મનની જ નિના છે
 દુનિયાના મ્યા ભાગમાં અત્યારે હિંદીઓ નથી ? સાહસરતિ

હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓ છે. પણ એ સ્ત્રીઓ અત્યારે લોહી જ ધરી
ગયું છે ત્યાં બીજું શું હોય !

દુનિયાના સાહસિક પ્રવાસીઓ અને પ્રવાસના હેતુઓના
આપણે ચાર વિભાગ પાડી શકીએ. એક રાજસત્તાની મહત્વા-
કાંક્ષા, બીજું ધન, ત્રીજું ધર્મપ્રચાર અને ચોથું વૈજ્ઞાનિક
શોધખોળ. પાંચમો એક હેતુ—જો તેનો હેતુ ગણીએ તો તે-
એ ગણી શકાય કે કેવળ સાહસની ખાતર જ સાહસ. મનુષ્યમાં
એક સાહસરત્તિ હોય છે, દુનિયાથી દૂર કોઈએ ન જોયેલા-
જાણેલા પ્રદેશમાં જાય સાથે સમૂહમાં અને:-

કદમાં ઘોડા ઘનઝને, આતમ વાંતે પાંખ
અણદીકેલી ભોમ જર, વૈવન માંડે આંખ

આ શ્રુતિ છે; હેતુ નથી. પણ ઉપર ગણાવેલા ચારેય હેતુને
પાર પાડવા માટે આ સાહસરત્તિની જરૂર હોય છે. પણ જે
ભ્રમરતા કે પ્રેક્ષતા, વૈજ્ઞાનિક અને ધર્મપ્રચારક સાહસી વીરોમાં
દેખાય છે, તે સત્તાલોખી કે ધનલોખી પ્રવાસીઓમાં કે પ્રવાસમાં
નથી દેખાતી. અને એવું કારણ છે. કારણે કાર્ય તરીકે જ
જોવું અને હેતુને સાથે રાખીને જોવું—એ જન્મમાં ધણો ફેર
છે. સ્પેનીશ સાહસી મુસાફર પીઝારોએ કે ઇંગ્લીશ મહાન
મુસાફર સર ફ્રાન્સિસ ડ્રેકે જે રીતે નવા નવા પ્રદેશો શોધ્યા તેનાં
વર્ણનથી તેની સાહસ કરવાની શક્તિ પ્રત્યે ઉત્પન્ન થતું માન
ધરીવારમાં કિતરી જાય છે. સ્પેનીશ લોકોએ પેરુમાં લૂંટ
અને કતલ કરીને ત્યાંના ગજને દીધેલો હતો અને ફ્રાન્સિસ
ડ્રેકે કરેલી સ્પેનીશ લોકોની સપેતિની લૂંટ એ એટલું ગાંધનક
છે કે તેનાં ગુલુગાન કરવા માટેની અશિષ્ટાપા દેશાલિમાનને કારણે

અમેજ લોકો કે રોષેનીય પ્રાપ્તને માથ; આપણને તો ન જાય.

એટલે આ પુત્રમાં મેં મુખ્યત્વે એવી જાણના જ મુખ્ય-
રૂપનાં ચરિત્રો વર્ણવ્યાં છે કે જેમણે પોતાનાં જીવનથી દુનિયાનાં
જ્ઞાન-વિજ્ઞાનમાં વધારો કર્યો છે, અને પોતાના પ્રયત્નથી મનુ-
ષ્યની મહાનમીનો સામે જ્યાં જ્યાં આપ્યો છે.

આમાં ચરિત્રો તથા પ્રવાસોની ગાદિનીનો લંડર અખૂટ છે.
મનુષ્યમાં રહેલી આ બ્રહ્મચરિત્રિ હતુ પજુ જવનંત જ છે. દુનિયા
આપણો મોટો સાગ અત્યારે ભૌતિક દૃષ્ટિએ મુખ્યત્વે છે.
અધનત દક્ષિણ મુવનો બહુ જ મોટો પ્રદેશ હતુ અણુખેડપેરો
છે. પણ તેને પડોંચી વળવા મારેનાં સાધનો અને
મુસાફરો તૈયાર થયાં છે, અને હતુ થાય છે.
એવરેસ્ટ અને તેના જેવાં જ દિશાવચનાં કેટલાંય
શિખરો અણુનગ અને મનુષ્યને આજ્ઞાન આપતાં બિર્જા
છે, હજુ દરિયાનું તળિયું અણુખેડયું પણ છે, એમેઝોનનાં
અને આફ્રિકાનાં ગાદ જંગલો હજુ ત્યાં સૂર્યનાં કિરણને પેમ-
વાની ના પાડે છે-ત્યાં માણુને તો ક્યાંથી આવવા દે ? બધાંમાં
હજુ નવીન વિજ્ઞાનનાં કેટલાંય ખીન્ને પડ્યાં હને. મનુષ્યની
સાહસકૃતિની કોટી હતુ કેટલી આકરી જનમે તેનીય ક્યાં ખમર
છે ? અને એવરેસ્ટ જેવાં શિખરો તો કેવળ મનુષ્યને જાણે
ખનાવે જ છે. તે કહે છે કે મારી ટોચ ઉપર કાઈ નથી કેવળ
ખરફ છે-તો શું કામ મગમટ કયો છે ? તેને મનુષ્યની આ
મૂર્ખાઈની દયા આવે છે. પણ માણુખેડ ક્યાં યોડો છે ?
તેણે ત્યાં ક્યું છે કે એ ત્યારે પણ આ એવરેસ્ટના
શિખરની ટોચ ઉપર જઈને ખજ મૂકે અને વાવડા ફરકાવે-
મનુષ્યનો વિજય હવે તો હાથવેતમાં જ છે.

બીજી બાજુ ઉત્તર દિશા તો એક વચ્ચેથી ચાલ એની ચોજના અમલમાં મુકાયા માડી છે.

આમ હજુ મહાન મુશ્કેલીની પરપરા ચાલુ જ રહેવાની છે.

ગૂજરાતના ઈશ્વરભરો પાને આ પુસ્તક રજૂ કરના મનની અદસ્તી એક એવી અભિયાપા બોવી છોડે છે કે ગૂજરાતની જૂઓળા ક્યારે ગૂજરાતની પ્રજા વાંચવાને બદલે જોડે ? ગૂજરાત-મા ખુબ પશુ ઈશ્વરો કે લુચાનો માટે ક્યા એછી ધની છે ? હજુ ગિરના જાયો, પચમદાલની આસપાસના જાયો, નર્મદાકાંઠા, ઝામના જાયો, ગૂજરાતનો દરિયાકાંઠો, આખું અને શિરોહીના જાયો—એ બધું આપણે કેટલું જોઈએ ? નેટલું ટેન, સીમર કે મોટામસ બતાવે એટલું. પણ એ તો કાકા-સાહેબ કહે છે તેમ રેલવે પાસેના જેવી મુશ્કેલી થઈ ગૂજરાતની ધમ્મીનો, ગૂજરાતની ખરી વસ્તીનો, ગૂજરાતની વનસ્પતિ, પ્રાણીસૃષ્ટિ, પક્ષીસૃષ્ટિનો સાચો, હવે ત પચિય મેળવના માટે તો ને શક્તિ જોઈએ તેવી પ્રેરણા આવા પુસ્તકોમાંથી જ કઈ મળી શકે એમ મને લાગે છે.

અને એટલે જ આ અત્યંત અપૂર્ણ એવું પુસ્તક પણ ગૂજરાતના ઈશ્વરો પાને મૂકતા હું થોડોક આશ્ચર્ય ત સતોષ અનુભવું છું.

લેખક

અનુક્રમ

પકશાઓ

પૃષ્ઠ

૧	શ્વેત ઘાંઝ અને માર્કો પોલોનો પ્રવાસ	૩૨
૨	કોલોનસનો પ્રવાસ	૬૪
૩	મેગેલેન અને ફ્રાંસિસ ડ્રેકનો પ્રવાસ	૮૦
૪	મંગોપાર્ક અને લીવિંગ્સ્ટનનો પ્રવાસ	૯૬
૫	નાનસેન ઇ.નો પ્રવાસ	૧૪૪
૬	રોબર્ટ રોકોટ અને એમંડસનનો પ્રવાસ	૧૧૯

અનુક્રમ

પ્રવાસકથાઓ

	૫૩
૧ અગસ્ત્ય ઋષિ	૧૭
૨ રથેન વ્યાંગ	૨૧
૩ માર્કે પોલો	૩૮
૪ ઇન્દ્ર બાલુ	૫૦
૫ વાઈકીંગ લોકો	૫૭
૬ ડોલ્બેસ	૬૪
૭ મેગેસેન	૭૬
૮ ક્લોડિયસ	૮૬
૯ મંગોપાર્ક	૯૨
૧૦ ડેવીડ લીવિન્સ્ટન	૧૧૨
૧૧ નાનસેન	૧૩૧
૧૨ રોબર્ટ સ્કોટ	૧૬૯
૧૩ શ્રમણ ઇકાઈ કાવાગુચી	૧૯૩
૧૪ રથેન હેડીન	૨૧૬
૧૫ એવરેસ્ટ-સમ્ય પસાવ્યની કથા	૨૩૨
૧૬ ઉત્તર ધ્રુવ-એક વસાહત	૨૬૪
૧૭ ઉપસાહાર	૨૬૬

અગસ્ત્ય ઋષિ

આ મહાન મુસાફરોની મ્યાઓની રુદ્રાતમા આ વિચિત્ર નામ વાચીને ધણીને થશે કે આ લખવાર પ્રાર્થના કરવાની બુદ્ધિ રૂઢિને વશ થઈને કરી રહોન લખવા મેલે !

મે જે મહાન મુસાફરોની મ્યાઓ લખવાની થે જના કરી છે, તે ઐતિહાસિક અનુક્રમે કરી છે અને જેમ હું કેવનીઓની પરપગના મૂળ તરફ જતો જાઉં છું, તેમ તેમ એ પડી એ સ્વયં વિભૂતિઓની પામે થતો થતો હું આ અગસ્ત્ય મુને પામે આવીને અટકી જાઉં છું તમાથી આગળના મગમા મારી નજર નહીં શકી નથી ઇતિહાસ કે પુરાણ આથી આગળ મને મદદ ના નથી

એસે જમતના મદ્યન મુસાફરોમા આદિ પ્રવાસી તરીકે અગસ્ત્ય મુનિની મ્યા એ પડેલી હોય

અને એ બીજી ઔચિત્ય પણ આમા રહેતું જ મારી નજરને જે પ્રવાસીઓના પ્રવાસેએ અને જીવનોએ આકર્ષી છે, તેમા જેમની કેવળ પ્રસન્નકથાઓ જ નહિ, પણ જેમના જીવનો પણ એવા જ સ્વયં અને હિતવ છે, તેઓ પહેલા આવે છે.

ફક્ત જ્ઞાનના વિજ્ઞાનમાં વસાવે. કુવાના ઉદ્દેશી કે ખર્ચ કે જ્ઞાનના પ્રચાર માટે કે જ્ઞાન મેળવવા માટે કે ફક્ત જ્ઞાનમાં સાદમનો નિર્ભર અને જ્ઞાન આનંદ મેળવવાના ઉદ્દેશી ને પ્રયત્નમાં થયા છે, તેની જ કારે મન વસારે કિમ્મત છે. એવે-માંડર કે હુગેલીયાન કે નેપોલીયન કે જુલિયસ મીજર કે પીયરો કે મર રુમ્મિસ ફ્રેંચ, વાર્સે દી ગામાના અનુયાયીઓના પ્રયત્નમાં અને મને તેટલા સમાચાર હોય, તેમની વિજયપાત્રાઓ જાણે મહાન હોય, પણ મહાન મુસાફરની નાની પાદીમાં તેમને મૂકતાં મન ના પાડે છે. સદ્ભાગે દિંદના ઇનિશ્ચમમાં એવા પ્રવાસીઓનાં નામો નોંધાયાં નથી. આર્થો દિંદનાં જાતની આજ્ઞા ત્યારે પાડેલા મૂળ વનનીએ ઉપર તેમણે જુલિયસ ક્યાં હશે. આર્થો સમૃત્તિના વિચલનની નીચે તેમણે ક્યાં 'અનાયોના' લોકો રજાં હશે, પણ દિંદની હવા એ તોફાની છે જ નહિ આર્થો અનાયો વચ્ચેના ભેદો પડ્યા સાચા અને કહી શકો આર્થો સંસ્કૃતિ અને અનાયો સંસ્કૃતિ મળાને દિંદની સંસ્કૃતિ રચાઈ.

એટલે તે પછીથી દિંદના ઇતિહાસમાં ને ને મહાન પ્રવાસીઓ થયા છે, તેમાં સજસત્તા કે ધનવેશનાં એવી પ્રિય-જાણેને બદલે જ્ઞાન અને ધર્મનાં જાણેને જ કામ કર્યું છે. તેમાં મુનિ અગત્ય એ સૌથી ખરેખરા જગત્ છે.

અગત્ય ઝગમગના જ્ઞાનની આસપાસ પૌરાણિક ધુનમાં જવાયેલું છે. પણ તે ક્યાંઓનું રૂપકવત્ત્વ બાદ કરતાં આપણને એટલું સ્પષ્ટ તો જરૂર મળે છે કે દિંદના ઉત્તર ભાગમાં ગંગા યમુના ને કહી દેવાયેલી સંસ્કૃતિને વિધવાનાં જ મળે પડતીને

દક્ષિણના અસ્ત્યનિવાસી લોકો પામે હર્ષ જનાર પદેવરહેણા
અગસ્ત્ય મુનિ જ હતો. એટલું જ નહિ, પણ સમુદ્ર
ઓળંગીને જતા, સુમાત્રા સુધી પણ આ ગુરૂમુનિ-પવગામ
હર્ષ જનાર અને ત્યાં તેની સ્થાપના કરનાર તરીકે પણ અગસ્ત્ય
મુનિ હતા.

અગસ્ત્ય મુનિ માટેની આ સ્થાપિત કરતી જે આખ્યાયિકા-
ઓમાંથી આનું સૂચન સરસ રીતે મળે છે.

“વિંધ્ય પર્વત એટલો જિંધો વંધો કે સ્વર્ગમાં દેવોને ગમ-
રામાયુ થઈ સૂર્યનો પ્રકાશ આ વિંધ્યે રૂંધી લીધો. (વિંધ્યનાં
ગાદ જંગલોમાં હલુય સૂર્યનો પ્રકાશ કોઈ કોઈ જગ્યાએ ફુલંજ
છે.) વિંધ્ય પર્વત અગસ્ત્ય મુનિનો શિષ્ય હતો. દેવો અગસ્ત્ય
પામે ગયા ‘મહાશિવ ! આ વિંધ્યનું કંઈક કરો, તે અદમ્ય
ન્યો છે.’ અગસ્ત્ય વિંધ્ય પામે ગયા. વિંધ્ય ગુરૂને પગે
પડ્યો. ગુરૂએ કહ્યું ‘હું દમય્યાં જાઉં છું. પાછો ફરું ત્યાં સુધી
આમને આમ જ રહેશે.’

અગસ્ત્ય પાછો ફર્યા જ નહિ અને વિંધ્ય નમ્યો તેનમ્યો જ.
કેટલાય જાણુ તેના ઉપરથી પસાર થઈ ગયા. અને વિંધ્યના
જંગલમાં દિંદી અને કાવીડિયન સરેરૂતિનો સંગમ થયો. એટલું જ
નહિ, પણ દંડકારણ્યમાં વસતા રાક્ષસો અને વાનરોની અંદર
જઈને આ અગસ્ત્ય અને તેના પછીના મુનિઓએ હનુમાન જેવા
સંસ્કારી-વાનરોમાંથી નરો બનાવ્યા. આ અગસ્ત્ય મુનિનું નામ
અત્યારે દક્ષિણમાં આવેલા કેટલાય અગસ્ત્યાશ્રમોની સાથે અમર
છે. દક્ષિણમાં તથા મન્ય પ્રાંતોમાં અત્યારે પણ ધણું ધાર્મિક

રથો! અગત્યનામના નામે ઓળખાય છે. દાર્દ દાર્દ નવ્યાએ તો અગત્યની ભવ્ય મૂર્તિ પણ મળી આવે છે.

બીજી કથા પણ એવી જ સ્પષ્ટ છે. અગત્ય આખો સમુદ્ર પી ગયા—અંજલિમાં પી ગયા—અગત્યના જેવા સાદગી મુસાફરને મન સહુ એ એક જોખે પગી જ હતું ને ? નહિં તો કે જવા મુમાજા મુખી ક્યાંથી પડેલો ? જવામયી અગત્યની એક સુંદર મૂર્તિ મળી આવેલી છે. અને તે દેરોમાં તેમની ફેલી પ્રતિષ્ઠા હતી, એ તેના ઉપરથી સમજી શકાય છે.

આ અગત્યની સાથે બીજા કેટલાય જાત અને અદાત પ્રચારકો હશે, તેની આપણને ખબર નથી. આપણે તો આ આદિ પ્રવાસીના નામમાં આ જવાને સમાવી દઈશું. હિંદુઓએ તો દક્ષિણ દિશામાં ભવતા પ્રકાશિત તારાના નામ સાથે આ મહાન મુસાફરનું નામ જોડીને તેનું કાયમી સ્મરણ કરી મૂક્યું છે. ત્યાં મુખી આ તારો દક્ષિણમાં પ્રકાશશે ત્યાં મુખી હિંદુના અને જગતના પ્રવાસીઓના હનિદાસમાં આ અગત્યનું નામ પ્રગણશે.

શ્યેન ચાંગ

હિંદુસ્તાન અને ચીન વચ્ચેનો સાંસ્કૃતિક સંબંધ બૌદ્ધ-ધર્મના આગમન પહેલાં ખચુ ધણા કાળથી ચાલ્યો આવે છે. ચીન અને હિંદુસ્તાન એ બન્ને શિન્ન શિન્ન સંસ્કૃતિવાળા દેશો હોવા છતાં બન્નેમાં કેટલુંક સામ્ય છે, અને તે આમને લાંબે જ એશિયાર્ધ સંસ્કૃતિ એક મુરોપીય મસ્કૃતિથી સ્વતંત્ર અને અતિ પ્રાચીન એવી સંસ્કૃતિ તરીકે સ્થાન પામેલી છે.

ખચુ આ સાર્કૃતિક સંબંધ બૌદ્ધમતમાં જોડ્યો બધાયે અને વિકાસ પામ્યો, તેટલો તે પહેલાં કે તે પછી ખચુ નથી પામ્યો.

બૌદ્ધધર્મ જોડવી ઝડપથી હિંદુમાં પ્રચાર પામ્યો, તેટલી જ ઝડપથી હિંદુની બહાર ખચુ તે દેશવા લાગ્યો હિંદુમાંથી કેટલાય બૌદ્ધધર્મ-પ્રચારકો હિંદુના ખૂણેખૂણે અને તેની આગળ સિલોન, બર્મા, સુમાત્રા, ટીમેટ અને ઢેક ચીન સુધી પહોંચી ગયા. અરીકે તો તે ધર્મપ્રચારમાં પોતાની રાજસત્તા અને વ્યક્તિત્વ બન્નેનું બળ મૂક્યું. અરોહના પુત્ર અને પુત્રી સિલોન માં બૌદ્ધધર્મનો ઝડો લઈને ગયા, જો કયા તો બાલુતી છે. ખચુ સૌથી વધારે ધ્યાન ખેમે તેની વચ્ચે તો એ હતી કે

મહાન મુસાફરે.

આ ધર્મપ્રચારી રીત પણ ખૂબ જ ધાર્મિક હતી, 'તેમાં ધર્મપરિવર્તન મળેનાં હમને કે ટોચે તહેનાં. અને એને લીધે જ એ પ્રચાર વધારે વ્યાપક બન્યો.

આ ધર્મપ્રચારકોમાંથી જે 'માધુએ દીપેત અને ચીનમાં પહોંચ્યા ત્યે, તેમનાં જ્ઞાતિ આપણને લગભગ મળતાં નથી. જે જે મળે છે, તેમાં ચમત્કારિક કથાઓનું 'મગધ એવી રીતે થઈ ગયું છે કે તેમાંથી ઐતિહાસિક મત સીધું મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

હિંદમાંથી ચીનમાં ગયેલા આવા એક સાધુનું નામ મોખરે છે, અને તે કસપ માતંગ. આ સાધુએ ચીનમાં જઈને બૌદ્ધ ધર્મનાં અનેક પાલી ને સંગ્રહ બાપનાં પુસ્તકોનો ચીની ભાષામાં અનુવાદ કર્યો અને બૌદ્ધધર્મને સાચો પરિચય ત્યાંનાં લોકોને આપ્યો. આ કસપ માતંગ સંખેષે બહુ જ ઘેરી માહિતી મળે છે.

આ મુનિ કસમીરમાં રહેતા હતા, અને સિદ્ધ પુરુષ તરીકે તેમની હિંદમાં જારે નામના હતા. એમ કહેવાય છે કે તેમને એક રાતે સ્વપ્ન આવ્યું કે પોતે બોજન કરે છે અને તેમની આસપાસ અન્ન પત્થર બૂખ્યા માણસો તરફે છે. આ સ્વપ્નનો અર્થ તેમણે એ કયો કે મારી પાછે પરેડું જ્ઞાન બીજા ધર્મને ઉપયોગમાં આપતું નથી. પોતાના જ્ઞાનના પ્રચાર માટે તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે ચીનમાં જવું. ચીન સમૃદ્ધ દેશ હતો. પણ વેપારી-સમૃદ્ધિ કરતાં પણ આધ્યાત્મિક-સમૃદ્ધિ વધારે મહાન છે એમ કસપ મુનિ માનતા હતા, અને એટલે ત્યાં ધર્મના સાચા

અર્ધનો પ્રયાગ કરવા તે ઊપડ્યા પોતાની સાથે જૌદધર્મના ઉત્તમોત્તમ મંથો લીધા, અને વન્ને મળતા વેપારીઓના માથ માથે તે પુસ્તકોને ફેરવતા ફેરવતા તે છુડેમ્તાન અને ચીનમાં પહોંચ્યા ચીનમાં ત્યાના ગન્ને આગમ્યો તેમના સ્વાગત માટે તૈયારી કરવા માડી, અને તેમની મામે ઘોડા તથા શ્વેત ઇન સાથે રાજમેવકોને મોકલ્યા ક્યપ માતગ ખૂન જ વૃદ્ધ ચર્ચાયેલા હતા અને તે દિહ્યી પગે જ ચાલીને ચીન સુરી પહોંચ્યા હતા. પણ જ્યારે તેમની પામે આ ઘોડે તથા ઇન ધરવામાં આવ્યા ત્યારે તેમણે મ્હું કે હું મ્હુ નથી કે ઘોડા પર બેસીને આવું હું તો મ્હુનો ઇચ્છુ એટલે પગે ચાલીને જ આવીશ.

આગમ્ય ચાનતા એ સ્થળે એવું આવ્યું કે જ્યાં ક્યપ માતગનું મન ક્યું, અને તેમણે નક્કી મ્હું કે અહીં જ મારે માનુ થાણ નાખવું રાજ્યના માણમેણે તેમને ક્યું કે 'ગળ આપની રાહ છુએ છે' ત્યારે તેણે ક્યું કે 'તમારા રાજ્યના હુમ્મથી હું અહીં નથી આવ્યો. હું તો માત્ર સગળના હુમ્મથી આવ્યો છું. તમારા રાજ્યને માનુ કામ હોય તો અહીં આવી શકે છે.'

અહીં તેણે એક વિદ્વાન ચાપ્યો (ચીનના હોનાન પ્રાંતમાં તો નહીના મહે) અને તે વિદ્વાનનું નામ પોતાના સામાન મૂકવાના મહેદ ઘોડા ઉપરથી શ્વેત-અશ્વવિહાર (પર્થ માસ) પાડવું. જે ઘોડાએ આ ત્રવાસમાં સાથી રહીને પોતાનો પ્રાણ આપ્યો તેના જ નામ સાથે આ વિદ્વાનનું નામ બેન્ડય એ જ બનાવર છે ને! આ સાથે સખધે આથી વિશેષ માહિતી મળતી નથી કેતા તેમનું નામ ચીનના જૌદધર્મના પ્રતિદાસમાં અમર છે

મહાન મુસાફરો

પણ આ જ્ઞાત અને જીમ અજ્ઞાત પ્રચારકોએ તે બીજું કામ કર્યું તે એ કે ત્યાંના લોકોની હિંદી સંસ્કૃતિ અને બૌદ્ધ-ધર્મના સાચા જ્ઞાન માટેની જૂખ ઉઘાડી, અને આ સંસ્કૃતિના અને ધર્મના મૂળ અલ્પ સુધી પહોંચવા માટે ત્યાંના કેટલાય સાધુઓને જિલા કર્યા. આમાંના ત્રણેક સાધુઓની કથા અત્યારે પણ ખૂબ પ્રેરણાદાયક છે. એક હાદિયાન અને બીજા રમેન ચાંગ અને ઈત્સીંગ.

હાદિયાન એક સૈકામાં થઈ ગયો. હાદિયાનનું મૂળ નામ કુંગ હતું. પણ જ્યારે તેણે બૌદ્ધધર્મની દૃષ્ટા લીધી ત્યારે તેનું નામ હાદિયાન (હા=ધર્મ-દિયાન=આચાર્ય) પડ્યું. તેણે ચીનમાં બૌદ્ધધર્મનાં જોટલાં પુસ્તકો મળ્યાં તેનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો, પણ પિટક મેળોનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં માનૂમ પડ્યું કે આ ચીની ભાષાનાં ખૂબ જ અશુદ્ધ અને અધૂરું છે. વિનય પિટકનો મંથ એ બૌદ્ધધર્મનો બહુ જ પ્રમાણશૂદ્ધ અને સુખ્ય મંથ છે. આ પુસ્તકના સાચા પાઠો તો તેની મૂળ પાઠી ભાષામાં કે સંસ્કૃત ભાષાની આગ્રજિમાં જ મળી શકે. હાદિયાનને થયું કે આને માટે ભારતવર્ષમાં જ મારે જવું જોઈશે. અને ત્યાંથી વિનય પિટકની સંપૂર્ણ અને શુદ્ધ નકલ ચીનમાં લાવીને તેનું ભાષાન્તર ચીનની પ્રજા પાને મૂકવું જોઈશે.

અને એ જ ઉદ્દેશને સંકળે જનારીને લે હિંદ જ્યાં મારે લપડ્યો. આ મુસાફર મંથ્ય એશિયા વીધીને પૂર્વ તુર્કસ્તાનમાં થઈને પેશાવરને રસ્તે હિંદમાં આવ્યો, અને ઉત્તર હિંદમાં આવેલાં સંસ્કૃતિનાં કેંદ્રો તથા બધાં શહેરોમાં અને વિદ્યાપીઠોમાં ફર્યો. જે મહાન આચાર્યો હતા, તેમની પાસે રહીને મૂળમથનો

અભ્યાસ કર્યો, અને કુલ ૧૫ વર્ષ સુધી આ પ્રમાણે મુસાફરી કરીને સમુદ્ર સ્તરે મિલેનથી જવા, સુમાત્રા ચર્ચ ને પાછો ચીનમાં પહોંચી ગયો.

હાદિયાને પોતે પોતાના પ્રવાસનું વર્ણન લખ્યું નથી. તેના મિત્રોને કરેલી વાત્સ્વીન ઉપસ્યા ન તેની નોંધ લેવાઈ છે. હાદિયાને પોતાના પ્રવાસમાં જોયેલી ધર્મને લગતી માહિતીઓ હતી તેનું ન વર્ણન મહત્વનું મળ્યું છે. પોતાને પ્રવાસમાં પડેલાં કાંઈ સંગ્રહિતે તે ક્યાંય ઉલ્લેખ કરતો નથી. પણ આપણે અત્યારે પણ હાથમાં દંડ લઈને અને પુસ્તકોનો લારો બાંધીને એશીયાના રત્નમાં કે મધ્ય એશિયાના પ્રદેશોમાં ભટકતો એક મુસાફર આપણી દૃષ્ટિ સમક્ષ કાંઈ સમીએ છીએ.

આ પછી પણ ૩૦૦ વર્ષો એક એવો ન મદાન પ્રવસી ચીનમાંથી દિંદ આજ્ઞા માટે નીકળ્યો. અને તે રથેન ચાંગ.

રથેન ચાંગ એ ચીનના ઇતિહાસમાં એક ખૂબ પ્રભાવશાળી વ્યક્તિ-લેખક છે. અને એટલે જ લેખકના સ્વભાવ પ્રમાણે તે વ્યક્તિની આસપાસ પણ યમકારિક વાર્તાઓનાં પડે વીંટળાયેલાં છે. એટલું જ નહિ પણ હજુ ચીનનાં કાંઈ કાંઈ બૌદ્ધમંદિરમાં રથેન ચાંગની મૂર્તિ જોવામાં આવે છે, અને તેની પૂજા પણ કરવામાં આવે છે.

*આના ઉચ્ચારો અનેક રીતે થાય છે. હુઆન-સાંગ, મુઆન ત્સાંગ સુએન સંગે, મુઆન આંગ વિગેરે રથેન ચાંગ એ ઉચ્ચાર એ ચાઇનીઝ લાપાને થતો ઉચ્ચાર છે. અને તે જ અતિ સ્પષ્ટર્યો છે.

મહાન સુમાર્શૈઃ

શ્વેન ચાગતો જન્મ ૬૦૩મા થયો હતો તે મંથ ચીનમા આવેના હોનાન પ્રાંતમા એક વિદ્વાન સાધુને ત્યા જન્મ્યો હતો નાનપણથી જ તેની બુદ્ધિની તીવ્રતા અને તેની પ્રતિભા જોઈને તેના મોગસાર્થએ તેને એ જ મામા પોતાની જ દેખરેખ નીચે કેળવગી આપના માડી પોતાની કેળવણીના વર્તો દરમિયાન બોદધર્મના પ્રધોનો અભ્યાસ મ્તી વખતે તેના મનમા અનેક રાગઓ ઊભી થવા લાગી હતી ધણી પુસ્તકોમા સિદ્ધાંતોની ચર્ચામા ને નિરૂપણમા તેને અસંગતિગો દખાયા કેસી હતી આ સબધે તે પોતાના પ્રાતના અને બીજા પ્રાતના ધર્મગુરુઓ સાથે ચર્ચાઓ કરતો પણ તેના મનનુ સમાધાન થતુ નહતુ તેણે આખરે મનમા નહીં મ્થુ કે આ માટે તો સાગતારંમા જ જવુ એ યોગ્ય છે પણ તે વખતે ચીનમા મોટો વિગ્રહ ફાંગીનીઓએ હતો તેણે ચીનના રાજાની દિદમા જવા માટેની પરવાનગી માગી પણ રાજાએ તેને ચોખ્ખી ના પાડી તેને ખીન્ન ધણીએ સમગતયે કે અત્યારના સમયમા દિદ તરફ જવાનુ સાદસ કર્તુ તે મરવા માટેની તૈયારી કરવા જેવુ જ છે

શ્વેન ચાગ એટલેથી અટકી જાય તેમ નહોતો તે જુરાન હતો તેની દષ્ટિ સમક્ષ પશ્ચિમના પ્રદેશો સ્વપ્નથી જેમ મતા હતા સાચુ જ્ઞાન મેળવના માટેની તમના તેનામા જાગ્રત થતી હતી તેની ગમક્ષ મુખે-ચિત્તેના મંત્ર-ક્રાખાને બદને બુદ્ધની જ મજ્જિમિ નાનદા અને તક્ષશિનાના મહાવિદ્યાપયો ને વિદારો તત્વગ્ના હતા

શ્વેન ચાગ સતોગત એક તેના મિત્ર સાધુની મદદ ર્ધને

ભાગ્યો, ભાગતો ભાગતો ક્વા-ચાહિ નામના ગદ્ય મુખી આવી પહોંચ્યો. અહીં તેનો થાકેલો ઘોડો મરી ગયો.

અહીંથી તેના પ્રવાસનો તેને ખરો ખ્યાલ આવવા માંડ્યો. અહીં ચીનની સરહદની આકરામાં આકરી ચોટીઓ હતી. વેગન ઘોડા આવતાં હતાં, તે પણ કદાચ વધારી ગયા તો ઝંડૂલી લુકું જાતિના લોકોનો પ્રદેશ આવતો હતો.

તે જરા આ જવાનો ખ્યાલ કરીને નિરાશ થયો. અધૂરામાં પૂરું ચીનના બાદશાહનો મનાઈફુકમ તેની પાછળ પાછળ આવી પહોંચ્યો. ક્વા-ચાહિના ગવર્નરે શ્વેન ચાંગને પોતાની પામે બોલાવ્યો. શ્વેન ચાંગે પોતાના દિલ પર ચડી ગયેલી નિરાશાને ખંખેરી નાખી. તે ગવર્નર પામે ગયો. શ્વેન ચાંગનું વ્યક્તિત્વ અતિશય પ્રભાવશાળી હતું. તેના મુખ પર એક જાતનું તેજ જગમગું હતું. જીમ્મી, પડછદ અને ક્વાન્ટાલર મુખવાળો આ માધુ જ્યારે ક્વા-ચાહિના હાકિમ પામે આવીને ખડો થયો, ત્યારે તે ઘડીભર અંજાર્ગ ગયો. તેના માણસો તો તેના ઉપર મુખ્ય જ ધર્ષ ગયા.

ગવર્નર તેને કંઈ રીતે મનાઈફુકમ આપી શકે ? ‘મને જવા દો. હું મારા સ્વાર્થ માટે કે કાંઈ કાયદાગી માટે નથી જતો. હું ધર્મને કામે લાઉં છું’ શ્વેન ચાંગની વાણીમાં જ કંઈ એવું જોર હતું કે આ લાસ્કરી મમજના માણસ ઉપર તેનો ગદુર્ધ પ્રભાવ પડ્યો. એટલું જ નહિ, પણ આખી જાવણીમાં ચાર દિસમાં તો શ્વેન ચાંગ એ જ એક વ્યક્તિ હોય એમ ધર્ષ ગયું. હાકિમે તેને કહ્યું. ‘તમે જોમ અને તેમ જલદી

અહીંથી આગળ હિપરી જાયો. હું મારી હકિમ તરીકેની
આવો તમે ભાગી જાઓ ત્યાં સુધી બધે રાખીશ '.

રો. ચામના માગીઓ આગી વધારે આગળ જવા માટે
તૈયાર જ નહોતા એક મહિ પડ્યો. બીજે પાસની તૈયારીમાં
આવી ગયો હતો. સ્થેન ચાગ જન્ને ત્યાં પડતાં મૂળને
એમને આગળ ચાલ્યો. સદસાએ વળી તેને એક
બોમિયો મળી ગયો તે તેને થોડેક સુધી તે કામમાં આવ્યો.
પણ પછી તે બોમિયો પણ યાકયો. તેણે તેને આગળ ન જવા
માટે ઘડુ સમજાવ્યો. પણ સ્થેન ચાગે તેને દાદ ન દીની ને તે
તે આગળ વધે જ ગયો.

એક ગતે પેનો બોમિયો ખૂબ ચિડાયો. સ્થેન ચાગને તે
બોમિયા ઉપર કંઈ મહુ વિશ્વાસ હતો જ નહિ. બ ને જાણ
પોતાની પથારી પાથરીને મૂકા. મારાતે પેનો બોમિયો તરવાર
જઈને ધીમે ઝીંને પોતાની પથારીમાંથી જીંધ્યો. સ્થેન ચાગ પણ
તૈયાર જ હતો તે જાણે કંઈ જાણતો નથી તેમ પોતાની
પથારીમાં બેઠો થયો ને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. બોમિયો
જાનોમાનો જઈને પોતાની પથારીમાં સૂઈ ગયો.

સનારે જાણે કંઈ જાણ્યું નથી એમ જન્ને આગળ ચામના
જાગ્યા હવે તેઓ ગોળીના સ્કુના મંડે ચારી પહોંચ્યા હવે
તેમની નજર સમક્ષ લપાનક સ્કુ પડ્યું હતું તેમાં નથી પાણી,
નથી મોરખ, નથી વસ્તી નથી જાડ કે કાઈ આશરો પેના
બોમિય એ અહીંથી આગળ વધવાની ના પાડી એમને સ્થેન ચાગે
વધારે પચ ત મ્યાં વગ તેને પોતાનો થોડો અને તેનો ખમાર

આપીને પાછો વિદાય કરી દીધો, અને પોતે એકલો નીકળી પડ્યો. તેણે પોતાની સાથે પાણીની એક મોટી પખાલ અને રસ્તામાં ચાલે તેટલી જોરાકી લઈ લીધી હતી. રસ્તામાં આવ્યો સામાન લઈને ચાલવું એ કંઈ સામાન્ય વાત નહોતી. પણ સ્થેન ચાંગે તો નાનપણથી જ આ મારેની તૈયારી કરવા માંડી હતી. ઉપચારો કરવા, તસ્ત્યા રહેવું, દોડવું, કસરત કરવી-એ બધાનો મહાવરો તેણે નાનપણથી જ ચાલુ રાખ્યો હતો.

થોડેક ગયા પછી તે તસ્ત્યા થયો, અને પાણી પીવા પખાલનું નાકું છોડ્યું. પણ નાકું હાથમાં ન રહેવાથી એકદમ પાણી દોળાઈ ગયું, ને લગભગ પોણી પખાલ ખાલી થઈ ગઈ.

થયું. હવે ૧૫૦, ૨૦૦ માર્કલનો પંથ ચાલીને પાણી વગર કાઢવાનો હતો, અને એનો અર્થ એ જ કે રથની વચ્ચે જ તેનો દેહ પડવાનો. પાણી માટે તેણે જસૂ શોધ કરી, અને એમાં તો બહોતો તે બૂલો પડ્યો. રસ્તામાં તેની નજર સમક્ષ દૂર એક મોટું લસકર દૂર કરતું ચાલ્યું જતું દેખાયું. તેના ચક્રચક્રિત લાલાંઓ ને બખ્તરો બોઈને સ્થેન ચાંગને આશ્ચર્ય થયું. આવા રથમાં આ ખરે જોરે આ લસકર ક્યાં જતું હશે ? પણ એકએક આ લસકર દેખાતુ બધે થઈ ગયું. આવા રથમાં ચતા મૂમજળતા આ દેખાવો અત્યારે પણ સ્ત્રીન જેવા પ્રવાસીઓ વર્ણવે છે.

પાણી ખૂટ્યું. સ્થેન ચાંગ નિરાશ થઈને આખરે રેતી ઉપર જ સૂઈ ગયો ને મૃત્યુની રાહ બોલા લાગ્યો. સહભાગ્યે એક પ્રભાતે હોઠા પવન નીકળ્યો ને આકળ પડ્યું. રેતીમાં

ઉગેલાં નાનાં ઝાંખરાં ઉપર ત્રાઝાઝાઝાનાં ટીપાં પડ્યાં હતાં. સ્થેન ચાંગ ધસડાતો ધસડાતો તે ઝાંખરાં પાસે ગયો ને તેનાં પાંદડાં ચાટવા માંડ્યો. તેની વચ્ચે છીપી તેનામાં પ્રાણ આવ્યો, તેનામાં ઉત્સાહ આવ્યો, તેને થયું કે હવે તો હું જરૂર જીવવાનો એટલું જ નહિ પણ હિંદુસ્તાન પહોંચવાનો.

રણ પુરું થયું, અને સામે કિલ્લો દેખાયો. વળા પાછી ખીછ આડત તે ચોરીચાર છુપાઈ રહ્યો, ને પછી જાનોમાનો પાણીવાળો જગ્યાએ જઈ ને પાણી લેવા લાગ્યો ત્યાં તે પકડાયો. સિપાઈ તેને કિલ્લાના ઉપરી પાસે લઈ ગયો. સ્થેન ચાંગ અર્ધ પથ પોતાનો પ્રભાવ પાડ્યો, અને તેણે કિલ્લાના સરદાર પાસેથી આગળની ચોટી માટેની મોઢાની બચાવણ લઈ લીધી.

પણ ખીછ ચોટીએ પણ તેને પકડ્યામાં આવ્યો, અને ત્યાંથી પણ તે એ રીતે છૂટ્યો. હવે તેણે આ ચોટીવાળો માર્ગ છોડીને ખીન્ને આડો જ માર્ગ લીધો. પણ આ માર્ગ પેલા રણના નેચી જ મુશ્કેલીઓ આવવા લાગી. એ જ લસરો, એ જ મોઢાં મૂગજળનાં સરોવરો, એ જ ધમધમતી રેતી. હવે તેને ઉત્સાહ રહેવો મુશ્કેલ હતો. એકવાર તો એમ થયું કે હવે પાછો પેલી ચોટીએ પહોંચી જાઉં. પણ તરત જ એ વિચારને ખંખેરી નાખ્યો, ને આગળ જાયો.

હવે તે ગેરખીના રણના ઉત્તરના ભાગમાં અત્યારે હામી નામે એકજખાતા શહેર પાસે આવી પહોંચ્યો. ત્યાંથી તે તુર્કન નામના તે પ્રાંતના મુખ્ય શહેરમાં ગયો. ત્યાંના રાજ્યએ તેને પોતાની પાસે બોલાવ્યો, તેનું મુંઝવેલું સ્વાગત કર્યું ને તેને પોતાને ત્યાં જ

રહી જવા આગ્રહ કર્યો. પણ શ્યેન ચાંગ પીગાંચો નહિ રાગ્યો તેને અહીંથી ન જવા દેવા માટેની હા કરી શ્યેન ચાંગે જવાની હા કરી. રાજહાડ બહુ જ આકરી ગણાય છે. પણ શ્યેન ચાંગના નિશ્ચયમાંથી તેને ફેસવો, એ એનાથી ન બન્યું. શ્યેન ચાંગે ઉપવાસ શરૂ કર્યો. ચાર દિવસમાં તો રાગ નમ્યો. છેવટે ઓછામાં ઓછું એક મહિનો શ્યેન ચાંગ અહીં રહે તેમ બંનેએ સમાધાન કર્યું.

એક મહિનામાં તો શ્યેન ચાંગે બધાને પોતાની પાછળ મોકલ કરી મૂક્યા. પોતાના હિસાબથી, ચારિત્ર્યથી અને જ્ઞાનથી તેણે લોકોનાં હૃદયમાં સ્થાન જમાવી લીધું.

મહિના પહેલાં ચીંધરેહાલ ને અધમૂએ આવેલો આ મુસાફર મહિનાને અંતે રાગ તરફથી અમૂલ્ય બેસા, સોનું, ચાંદી, કપડાં, સીંધુસામન, માથુઓ વિગેરેથી લદાઈ ગયો. શ્યેન ચાંગ મુસાફરીમાં નેટલું અનિવાર્ય હતું તેટલું જ લઈને આગળ ચાલ્યો.

રસ્તામાં આટઆટલી ખુરકેસીઓ વચ્ચે પણ તેણે બાસ-પાસના પ્રદેશોનું અને લોકોનાં રીતરિવાજોનું અવલોકન ખૂબ જોડું કર્યું હતું. તેના પોતાના પ્રવાસવર્ણનના પુસ્તકમાં આપણે એક ખરા મુસાફરની સાદમચ્છિ, ખરા ધાર્મિક સાધુનું શ્રદ્ધાળુ હૃદય, એક વૈજ્ઞાનિકની જિજ્ઞાસામૃતિ—આ બધું જોઈ રાજીએ છીએ.

શ્યેન ચાંગ જે રીતિ પ્રવાસ કરી રહ્યો હતો, તેની અસર તે જે જે પ્રદેશમાં જતો હતો અને જવાનો હતો, તેમાં આગળ ને આગળ ખેડેંપતી જતી હતી. જે જે લુદી લુદી જાતનાં રાજ્યોમાંથી તે પસાર થતો તે રાજ્યના રાગ્યો, સરકારો,

અને પ્રગ્ન ઉપર તે પોતાના અકિલવથી અજળ છાપ પાડે. હશે. અને ત્યાં ત્યાં સંસ્કૃતિ ઓછેવતે અંશે ફેલાયેલી હતી, ત્યાં આ સ્થેન ચાંચ એક દેવ જોતું સ્વાગત પામ્યો. કેવળ ધર્મતું માણુ જાત મેળવવા માટે ચીનથી હિંદુસ્તાન જવા માટે નીકળેલા સાધુને તે જાનામાં દેવ ન માને તો શું માને ! પણ સ્થેન ચાંચ એક સાધુ તરીકું તેનું જ્ઞાન આ સ્વાગતમાં વીચારી જાય તેમ નહોતું. તેના માનમાં મોટી મિજબાનીઓ ઘેરવાતી, મોટી જોડા તેની પામે ધરાતી, ફૂલથી તેને લોકો લાદી દેના, પણ તે તો કહેતો 'આ બધું જુદું ભગવાનના ચરણોમાં મોઝે. મને આ કંઈ ન ખબરે.'

આ રીતે ચીનથી નીકળેલો આ મુસાફર ઝોખીના રણના ઉત્તરના કઠિ કઠિ ઘર્મિ અત્યાત્મ ચાઈનીઝના વાયવ્ય બાજુની સરહદ ઉપરની ભયંકર પર્વતાવલિમાં ઘર્મિને તુર્કિસ્તાનમાં પહોંચ્યો, અને ત્યાંના 'ખાન'નાં સ્વાગતો, ચદ્દો અને તુર્કી છુદારુઓના પાસનો સ્વાદ લેતો લેતો તે મમકંદ પહોંચ્યો. સમરકંદની જાહેજવાલીનું વર્ણન તે ખૂબ ઉત્સાહમાં આપીને કરે છે. અહીંથી તેને એક હિંદુસ્તાનનો ખૌદ સાધુ મળી ગયો. તેના સંગાથને લાલ લર્મિ તે અફઘાનિસ્તાનમાં જાવં. અને કાબૂલ વિગેરે નગરો જોતો જોતો તે આખરે હિંદુસ્તાનની ભૂમિમાં દાખલ થયો.

હિંદુસ્તાન તો તેને પોતાની જ ભૂમિ હોય એવો લાગ્યો. અલખત આ કાળમાં ખૌદ અને બ્રહ્મ-સંપ્રદાયો વચ્ચેનો અગેડો રુઝ ઘર્મ થયો હતો એટલું જ નહિ, પણ ખૌદધર્મ ધીમે ધીમે ઝંખો પડતો જતો હતો, અને બ્રહ્મધર્મ જોરમાં

દેશન સાંગ અને માકોચોલોની પ્રવાસકથા પા ૨૧ થી ૫૬

આવતો જતો હતો તોપણ સ્થેન ચાંગનું સ્વાગત ખંધી
જગ્યાએ મધુ જ સુદર થયું.

પહેલા મસ્તીગમ્મા જ ત્યાના રાજ્યએ આ સાધુના માનમાં
મેદો સમારભ કર્યો તેને હાથી ૫૦ જેમારવામાં આવ્યો,
અને રાજા પોતે તેની પાછળ ચાલતો હતો.

આ મસ્તીગમ્મા સ્થેન ચાંગ બે વરસ રહ્યો એક વિદ્વાન સાધુ
પાસે રહીને તેણે સંસ્કૃત ગ્રંથોને અભ્યાસ કર્યો, અને કુળ્યા-
પુસ્તકો બેગા કર્યા.

ત્યાંથી તે ગંગા યમુનાના મેદાનોમાં હાતરી પડ્યો ગોખીના
સ્થ અને દુર્ગસ્તાનના પહાડોવાળી જૂંધિથી ઘેરેલા નયનો,
જૂખ, તન્મ્ય લુગડુઓ, તથા દુર્ગ સરદારોના ત્રાસથી
ચક્રિત મન આવીને હરિમાળે અને સંસ્કૃતિથી છોળ્ય
ભરેલો પ્રદેશ જોઈને ઈર્ષા એક જાડી એક વિલાપીદો, બૌદ્ધ-
વિહારો, આશ્રમો, રાજધાનીઓ જોતો જોતો તે ફરવા લાગ્યો.
તે જ્યાં જતો ત્યાં તેની એક સ્વજન જેવો સત્કાર થતો, એક
મહાત્મા જેવો તેને આદર મળતો ચીનથી ફરતો ફરતો કેવળ
ધર્મના અભ્યાસ માટે આવેલો આ મહાત્મા કોને આદરને પાત્ર
ન થાય ! પણ સ્થેન ચાંગ આ માન-અક્રમની મિજબમેમાં
ન પડી રહ્યો તેણે તો પોતાનું ધ્યેય ધડીકે ધ્યાન બહાર
રાખ્યું નહતું જ્યાં જ્યાં કોઈ વિદ્વાન મળે ત્યાં તે બેસી જતો
જેટલું મેળવાય તેટલું મેળવી લેતો, અને બૌદ્ધ-મંથો જેટલા મળે
તેટલા બેગા કરી લેતો એટલું જ નહિ પણ હિંદુસ્તાનની
તે વખતની રાજકીય, સામાજિક, અને ધાર્મિક સ્થિતિને તેણે

મહાન મુસાફરો

‘ખૂબ જ ઊંચે અભ્યાસ કર્યો. અત્યારે પણ આ સ્પેન ચાંચના પ્રવાસના પુસ્તકની કિંમત સમ્રાટ હશે સમક્ષતા દિંદની સ્થિતિ જાણુવા માટે અમૂલ્ય ગણાય છે. દિંદની તે વખતની રિયલિટી બધાન જવારે આપણે સ્પેન ચાંચના પ્રવાસવર્ણનમાં વાંચીએ છીએ, ત્યારે દિંદની એ જાન્ય સંસ્કૃતિ નજર સમક્ષ પડી શકે છે. ‘લોડો સાથ, સ્વચ્છ અને પ્રમાણિક હતા. લેન્ડ-દેવડના બ્યવહારમાં નિષ્કપટ હતા અને ન્યાય તોળવામાં બહુ નિવેક્ષણી હતા. * * આપેલું વચન હમેશાં પાળતા. રાજ્ય-બ્યવહારમાં સરળતા તથા લોડોમાં નમ્રતા અને મીઠાશ જોવામાં આપતી. મુના જોઈ જાતા. પૂરી તપાસ કરી મુનેમારને મળી જતી. દોઈને દેહાંતદંડ તો યતો જ નહિ. ચિ. વિ.’*

સ્પેન ચાંચ નાહંદાની વિખ્યાત વિદ્યા પીઠમાં ત્યાંના આચાર્ય શીમમદ પાસે ધજો વખત રહ્યો અને ત્યાં રહીને તેણે નાહંદા વિદ્યાપીઠની જાણી પઢી પણ પ્રાપ્ત કરી. તેના પ્રવાસવર્ણનમાં નાહંદા વિદ્યાપીઠનું વર્ણન ખૂબ જ ગ્રસિક, સંપૂર્ણ અને આબેહુબ છે.

અહીંથી તે દિંદના દક્ષિણ ભાગમાં પણ પાછો ફરવા માટે નીકળી પડ્યો. દક્ષિણમાં લગભગ નાણિક મુખી તે ગયેલો. ત્યાંથી પાછો ગૂજરાત, કાઠિયાવાડ, કચ્છ, સિંધ વિગેરે સ્થળોએ ફરતો ફરતો પાછો નાહંદા આવી પહોંચ્યો. કાઠિયાવાડમાં વડબીનું વર્ણન તે પણ વિસ્તારથી કરે છે.

હવે તેનું મન અહીં તમ યર્ષ ગયું હશે. પોતે મેળવેલો

જાનલંઘર પોતાના લોકોને આપવા માટે તે અધીરો બન્યો હતો. ત્યાં તે આસામના રાજાએ આમ્રહ કરીને તેને પોતાની પાસે બોલાવી લીધો. એક વરદથી નાલંદાના સાધુએ શ્યેન ચાંગને છાડવાના છ નહેતા, બીજી બાજુથી શ્યેન ચાંગ પોતાના વતનમાં જવા અધીરો થયો. ત્યાં જ્યાં આસામના રાજાએ તેને પ્રેમથી બાંધ્યો. આસામનો રાજા કુમાર અક્ષય હતો, પણ બૌદ્ધ ધર્મના આવા સાધુની સેવા કરવામાં વંચર હતો.

ત્યાં જ્યાં નવી આકૃતિ આવી. કોનોજના સમ્રાટ દર્પવર્ધનને ધનુ' કે આ ચીની બૌદ્ધ સાધુને મેં કેટલીયવાર બોલાવ્યો ને મારે ત્યાં ન આવ્યો, અને આ મારા મંડલિક કુમારને ત્યાં પહોંચી ગયો. તેણે કુમારને કહેવરાવ્યું 'શ્યેન ચાંગને મારી પાસે મોકલો.' કુમારે જવાબ આપ્યો 'તમને નહિ મોકલી શકું. કહો તો મારું માથું ઉતારી દઉં.' હવે કહેવરાવ્યું 'તો બલે, માથું ઉતારીને મોકલો.'

કુમાર આની પાછળ રહેલો દર્પનો મીઠો કપકો ને તેની આતુરતા સમજી ગયો. પોતે જ શ્યેન ચાંગને દર્પવર્ધન પાસે તેડી આવ્યો. એક વરદથી બૌદ્ધ સાધુ માટે આટલી ભવ્ય દરીશર્ધ !

દર્પવર્ધન પાસેથી શ્યેન ચાંગને છૂટ્યું બહુ આકૃતિ ચર્ધ પડ્યું. આજકાલ કરતાં હવે તેને છાડ્યો જ નહિ. મોટા મોટા વિદ્વાનોની સલાહોમાં શ્યેન ચાંગનાં બ્યાખ્યાનો યાવ, ચર્ચાઓ યાવ, અને ધણે દ્રશ્ય લેખો તથા પ્રચંડકાવ, ભવ્ય ગીતી મૂર્તિને નેવા ને સાંભળવા આપતા. શ્યેન ચાંગની આ કૃતિની કૃપા

મંદાન મુસાફરો

આંવે એવા યોગ્ય તો નીકળે ને ! હાંને આની ગંધ આવી. તેણે સખત હુકમ કાઢ્યો કે 'જો આ સાધુનો વાળ પશુ વાંકો થયો છે, તો બહુ આકરું થઈ પડશે.' કૈટલાક સાધુઓએ હીનવાન અને મહાવાનમાં કયો ધર્મ જોઈ છે તેની ચર્ચાનું આહવાન રહેત આવેલું. રહેત ચાલે તે ઉપાડી લીધું. દિવસોના દિવસો સુધી એકે બાલુ એકલો રહેત ચાંગ અને બીજા બાલુ મોટી મંડળી વચ્ચે ચર્ચા ચર્ચ. આખરે ચર્ચના મંડળમાં આંગ લાગી, કે કાઈએ લગાડી, ને ચર્ચા પૂરી ન થઈ. સંભાટ હાંનો ખજેન રાજ્યથી આ બધામાં ખૂબ રસ લેતી.

હવે તો રહેત ચાલે - બહુ આગ્રહપૂર્વક સ્વેદેશ જવાની રત્ન માગી. હાં તથા કુમારે તેને અહીં જ રહેવા ખૂબ આગ્રહ કર્યો. પણ રહેત ચાલે કહ્યું: 'મારા દેશનાથવો માટે હું આટલાં કુશલ વેડીને આવ્યો, ને હવે બહી રહી જાઉં, એના જેવો ખીજો દોહ કયો ?'

આખરે તે જવા માટે તૈયાર થયો. તેના ઉપર બેટાને વર-સાદ વરખ્યો. રહેત ચાલે રૂક્ત પ્રવાસમાં ઉપયોગી થીજે અને ખોદ્ધ ધર્મના પ્રયો, જુદા ભગવાનના અવસરો, એટલું જ લીધું. હાંના માણુઓ તેને હિંદની સરહદ સુધી વળાવવા આવ્યા.

પાછો, તે એકલો ચાલી નીકળ્યો. હિંદમાં આટલાં વર્ષો પૂરું મુજબમાં ગાળ્યાં પછી પણ રહેત ચાલે પોતાના માર્ગની મુશ્કેલીઓ માટે તૈયાર જ હતો.

આ વખતે તેણે દૂધ સતો લીધો. ચારકંદ થઈને

પામીસના ઉચ્ચ પ્રદેશોમાં ચર્ચને અનેક મુશ્કેલીઓ પાર કરતો કરતો પાછો પોતાના દેશમાં આવી પહોંચ્યો.

૧૬ વરસના લાંબા ગાળા પછી, સ્થેન ચાંગ પોતાના વતનમાં પ્રવેશ કરે છે. સતે જાનોમાનો ભાગેલો આ ગુનેગાર ન્યારે 'પશ્ચિમના દેશો'માંથી આટલાં અગિયો અને ધર્મ-અહો સર્જને પાછો ફરે છે ત્યારે ચીનનો બાદશાહ તેના ઉપર આક્રિંત થાય છે. લોકો ગાંડા ગાંડા ચર્ચ ગયા છે. ચીને કદી નુજેયેલો એવો સભ્ય સરકાર આ સાધુનો અને તેના સામાનનો થાય છે.

પણ સ્થેન ચાંગ આનાથી અંગર્હ વતપ તેમ નહોતું. તે તો પાછો પોતાના એક એકાંત મઠમાં જરૂર મથો. જે પોતાની પામે આવે તેને તે જણાવતો, અને બાકીના વખતમાં આ બધા સાથે આજેના અધીનાં ભાષાન્તરે કરતો. કેટલાય દિંદી સાધુઓ પણ તેની પાસે અભ્યાસ કરવા માટે આવવા લાગ્યા.

૬૫ વર્ષની ઉમરે ઇ. સ. ૬૬૪ માં આ મહાત્મા અને મુસાફર એવા સ્થેન ચાંગે દેહ છોડ્યો.

યાત્રાળુઓની વંશાવલિમાં આ ચીની સાધુ તેજસ્વી મૃતિ છે.

માર્દો પોલો

ઈ. સ. ૧૨૬૫ની સાલ છે.

એક સવારે વૈનિસની એક રોડીના મહાનના બધે બારણે તથા
ભિખારી જેવા માણસો ભીલા છે, જે સાવ ડોસા છે. એક
લુવાન છે.

“કાણુ ?” અંદરથી અવાજ આવ્યો.

“અમે છીએ, ખોલો.” ડોસાએ જવાબ દીધો.

“અમે કાણુ ?”

“હું તીશિયો.”

“તીશિયો કયો વળા ?” એક કોમકર્મી અવાજ આવ્યો.

“અરે જાણુ તો ખોલો. જરા લુઓ, હું માર્દો, આ
મારો પિતા, મારા કાકા, અમે માર્દો ભીલા છીએ. યાકયા
યાકયા છીએ. ધર તો ઉઘાડો.”

ધરમાંથી ધરીતર કંઈ અવાજ ન આવ્યો.

પાણુ આ લુવાને જાણુ ધધડાવ્યું.

“તમે અહીંથી જાઓ છો કે નહિ ? નહિ તો હમણાં જૂમ પાદીને બધાંને ભેગાં કરું છું. ચોર !”

“અરે અમે ચોર નથી. અમે ત્રણ જણ એકસિયા બાલુ ગયા હતા, તે પાછા ફર્યા છીએ.”

“અરે, એ નિમ્મલસ પોલો, ને મેરીઓ પોલો, ને માર્કો પોલો તો બિચારા ગયા. તે વાતને તો વર્ષો પીતી ગયાં. હવે એ તો પાછા આવે ?”

“પણ તમે બાલો તો ખરા. તમને બધી ખાત્રી કરાવી દઈએ !”

આસપાસ લોકો આ વિદ્વક્ષ જેવા વેશના માણસો જેવા ભેગા થઈ ગયા હતા. તેમને પૂરું ઈસલીસન ભાષાય બોલતાં આવડતું નથી.

ત્રણેય જણ નિરાશ થઈને પાછા ફર્યા. ને શહેરના ખીજા અગળધવા લતામાં લુહું ખર લીધું.

થોડા દિવસો ગાદ આ ‘પહેલીઓ’ તરફથી શહેરના પ્રખ્યાત જૂના વ્યાપારી પોલો કુટુંબના માણસોને એક મિળ્યાનીનું આમંત્રણ મળ્યું. એની સાથે શહેરના ખીજા પણ કેટલાય પ્રતિષ્ઠિત માણસોને આ પહેલી માણસોનું આમંત્રણ હતું.

એક વિશાળ ખંડમાં લગ્ની કરીગ્યરીવાળાં ટેબલો મુકાઈ ગયાં છે. ઉપર નાખેલાં કપડાંમાં પણ વેનિસમાં ક્યાંય ન દેખાય તેવી ભાતે ચૂંચેલી છે. મહેમાનો એક પછી એક આવ્યા, ને જણે કોઈ અજ્ઞાતિદેશના જાદુઈ મહેકમાં આવ્યા હોય એમ આ જણું જોઈ રહ્યા.

થોડીવારે આ ત્રણેય યજમાનોએ જ વેસ લાલ રંગન મેડીનના ઝબ્લા પહેર્યા હતા તે ઉત્તરી નાખ્યા અને નોકરોને વહેંચી દીધા, અને તેમણે લાલ રંગના હસ્ત ભરેલા ડામારક ઝબ્લા પહેર્યા.

મિળ્યાની શરૂ કરી. પાછા થોડીવારે આ ત્રણેય યજમાનો વચ્ચેથી જીને ખીજ ઓરડામાં ગયા અને તરત જ લાલ વેધવેટના ઝબ્લા પહેરીને આવ્યા અને ઉતારેલા ઝબ્લાને ફાડીને તેના કટકા નોકરોમાં વહેંચી દીધા. વળી બોમ્બન પૂરું થયા બાદ પાછા પહેલાના વેનિસના સહેરી પોષાકમાં આવીને બિલા.

મહેમાનોને આ બધું વિચિત્ર લાગ્યું. આવી રીતે જોત-જોતામાં વેનિસમાં ક્યાંય ન મળે તેવા કિમતી ઝબ્લાઓને બિલા ને બિલા ચીરી નાખીને નોકરોને આપી દે, એ તે કેવા પૈસાદાર હશે ! અને જ્યારે આ જ પરદેશીઓ પહેલપહેલાં પોલો કુદખના મકાન આગળ ચીથરેલાલ બિલા હતા, ત્યારે ૧ આ બધું શું !

થોડીવાર પછી આપોઆપ આનો જવાબ મળી ગયો. ટેબલ પરથી ખાણના થાળો ખસેડી લીધા. બધા મહેમાનો ચીંટખાઈ ને બેઠા. થોડીવારે આ ત્રણ યજમાનોમાંનો જુવાન માર્કો હાથમાં એક ચીથરાંવાળું પોટકું લઈને આવ્યો. આ જ ચીથરાં પહેરીને તેઓ વેનિસમાં આવેલા. માર્કોએ ચીથરાં ઉબેળવા માંડ્યા. તેમાંથી ફાટવા ઝબ્લાઓ નીકળ્યા. તે ઝબ્લાનાં ખિસ્સાઓ સીધી લીધેલાં હતાં, તેના ટાંકા જેવા માર્કોએ તોડી નાખ્યા કેટલેક પર એક એકથી ચડિયાતા હીરાઓ વેરાઈ ગયા. હીંગ, માર્બલ, નીલમ-એમ જુદા જુદા રંગનાં હીરાઓથી આખો ઓરડો પ્રકાશી બેઠો. મહેમાનોની આંખોં ખુલ્લુ ચમકી બેઠી.

"અમે જ પોતો કુટુંબના નિકાલો, મેરીઓ અને માર્કો છીએ. અરબી દુનિયા બચાવે પાછા ફર્યા છીએ. રૂતામાં ચોર લુટારાઓનું ધ્યાન ન ખેંચાય માટે જ આવી ચીથરેલા સ્થિતિમાં અમે અહીં આગ્યા છીએ."

પોતો કુટુંબના તેના સંબંધીઓને હવે કંઈ કહેવાનું હતું જ નહિ. પણ આપણે હજી પણ કહેવાનું છે.

વેનિસ વેપારીઓ મોટું મથક હતું. તેમાં જે ભાઈઓ નિકાલો અને મેરીઓ મોટા વેપારી હતા તેઓ પોતાનો વેપાર જેમ અને તેમ દુકાન દેશે સાથે કરવા માટે ઇન્ટેન્ડર હતા. તેમના કાન ઉપર પૂર્વના પ્રદેશોની છૂટી હાથ ઝેલી પાતો આવતી, કે આ બંને ભાઈઓએ નક્કી કર્યું કે એ બાજુ જઈને વેપારી નવું ક્ષેત્ર હાથ કરવું. એ જમાનામાં હજી દરિયાઈ માર્ગોએ મુસાફરી કરવા જોઈતી દિશામાં આવી નહોતી, પણ પૂર્વ બાજુના પ્રદેશો તરફ તો જમીન-રસતે પણ ઓછું જોખમ નહોતું. હજી તો ચર્ચ સદીમાં એટલે કે ૧૨મી સદીમાં યુરોપે મહાન મેગિલ જંગીસખાનનો પરચો જોઈ લીધો હતો. દુનિયા પરનો સીકંદરને પણ બુલાવી કે તેણે મહાન વિજેતા થવાની મહાત્માકાંક્ષાવાળો જંગીસખાન એ પુરપાઈના એક ચમત્કાર જેવો છે. તેણે પ્રતિજ્ઞા જ કરી હતી કે 'આકાશમાં અલ્લાનું રાજ્ય, અને પૃથ્વી પર જંગીસખાનનું રાજ્ય' તે તેણે ધણે અંશે સફળ કરી હતી. તેની લંડ, તેની કતલ, તેના સરદારોની રંગસ યુરોપ સુધી પહોંચી ગઈ હતી. તે જંગીસખાનના પ્રદેશમાં જઈને ચીન સાથે વેપાર

રવો, એ કંઈ નાનીસની વાત નહોતી. પણ આ બન્ને ભાર્ષિકોએ તે જોખમ માથે લીધું ને ઊપડ્યા.

તેમનો વેપાર સામાન્ય રીતે જૂમન્ય સમુદ્રના પૂર્વ છેડા સુધી તો ચાલતો જ હતો, પણ આ વખતે તો કોન્સ્ટંટીનોપલથી પણ આગળ એ લોકો વધ્યા અને ઠેક ક્રમિષ્ચન સમુદ્ર સુધી પહોંચ્યા. અહીં તાર્તર લોકોનું રાજ્ય હતું. તાર્તર લોકો ને દુરોપિયનો દુનિયાના સૌથી વધારે દુર અને બદમાશ લોકો મનાતા હતાં. પણ આ બન્ને ભાર્ષિકોએ તો ત્યાંના સગ્ગની પાસે કીમતી બેટા ધરી અને બદમાશો એથી બમણી કિંમતની બેટા મેળવી.

અહીં તેઓ એક વસ્તુ રચા. ત્યાં તો મુઠ્ઠા સુડી નકળ્યું, એટલે ત્યાં રહેતું અણકય ધર્મ પડ્યું, એટલું જ નહિ પણ પાછા ફરવામાં પણ જોખમ હતું; કસ્ટ્યુકે એ રસ્તામાં પણ તોફાન નાચ્યું હતું, એટલે તેમણે આગળ વધવાનું નહીં કર્યું. આગળ વધતાં વધતાં એક મોટું સ્થૂ વચાવી તેઓ બોખારા પહોંચ્યા. બોખારા તો તે વખતે એક સમૃદ્ધ શહેર હતું. બોખારા શહેરના બહુલા ગણેલા લોકોને આ ગોરી ચામડીના લોકો તરફ તિસ્કાર ન થયો, પણ તેમને પોતાનામાં બેળવી લીધા. તેમની પાસેથી દુરોપની બતગતની વાતો જાણીને તેમને ખૂબ આનંદ થયો, અને આ પરદેશીઓની ખ્યાતિ ત્યાં આસપાસ ફેલાવા લાગી.

એશિયાના આ ભાગથી માંડીને ઠેક ચીન સુધી અત્યારે જંગીસખાનના પૌત્ર અને દુનિયાભરના સગ્ગોની યાદીમાં હતું જેનું નામ મોખરે મુકાય છે એવો મુખ્લાર્થખાન રાજ્ય કરતો હતો, તેને કાને આ લોકોની વાત પહોંચી. તેણે ચીનથી સંદેશ મોકલ્યો આ બન્ને ભાર્ષિકોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા.

તેની રાજધાની પેર્સિયામાં આ બન્ને ભાઈઓનો ખૂબ સ્વગર થયો, અને કુખ્યાર્થખાને તો તેને પોતાની પાસે રાખીને તેમની પાસેથી યુરોપ સંબંધે જોટું મજબુતે બહુ જાણી લીધું.

ખાનને બધારે યુરોપના સર્વશ્રેષ્ઠ પુરુષ પોપની વાત કરી, ત્યારે ખાનને એક વિચાર સૂઝ્યો. તેણે આ બન્ને ભાઈઓને કહ્યું “તમે બન્ને પાછા યુરોપ જાઓ. મારા સંદેશ પોપ પાસે પહોંચાડો, અને તેને કહો કે તમારા એકસો જોટલા ઉપદેશકો અહીં મારા રાજ્યમાં મોકલો, મારે મારી પ્રજાને જ્ઞાન અપાવવું છે.”

બન્ને ભાઈઓ આ સંદેશ સાથે અને કુખ્યાર્થખાનના રક્ષા સાથે પાછા ફર્યા. ખાનની હાક એવી હતી કે આ રક્ષાએ તેમને જોટલી જોઈએ તેટલી સગવડ આપી.

બન્ને ભાઈઓ સહીસલામત પાછા વેનિસ પહોંચ્યા. ત્યાં જઈને પોપને મળવાનો વિચાર કરે છે, ત્યાં તો ખબર મળ્યા કે પોપ ગુજરી ગયા છે, અને નવા પોપની હજી પસંદગી થઈ નથી.

બન્ને ભાઈઓએ નવા પોપની નિમણૂકની બે વરસ સુધી રાહ જોઈ, પણ કાંઈ જાણે શું કાંઈક મૂંઝવણ હતું તે હજી નિમણૂક ન થઈ. અને આ પોલો ભાઈઓને ત્યાં પણ જાણી નવાજૂતી થઈ ગઈ હતી. ઈ. સ. ૧૨૫૪માં નીકોલોસ આ બન્ને ભાઈઓ ઈ. સ. ૧૨૬૯માં એટલે કે ૧૫ વર્ષ પાછા ફર્યા હતા. ધરમાં એક ક્રાંતિમાન જુગાનિયો ફરતો હતો. બે વરસનો પાલકામાં સમતો ઝૂંડેલો નીકોલોનો પુત્ર માર્કો અત્યારે ૧૭ વરસનો ભર જુવાન થઈ ગયો હતો.

મહાન મુસાફરી

એ વરસ સુધી રહ જોઈ પણ કોઈ પોપ નિમાયો નહિ, એટલે આ બન્ને ભાઈઓએ નહીં ક્યું કે હવે આપણે પાછા ખાન પાસે જવું જોઈએ. મોકું યસે તેમ તેને વહેમ આવવા લાગશે કે બન્ને ભાઈઓ દુગ્ધો દઈને બાગી ગયા.

પાછા બન્ને ભાઈઓ નીકળ્યા. પણ આ વખતે તેમની સાથે જુવાન માર્કો પણ હતો, અને માર્કો પોલો જ હવેના પ્રવાસનો નાયક બને છે.

સાચ ત્રણ વર્ગની મુસાફરી પછી વેનિસથી નીકળેલ આ મંડળી પેરીંગ પહેંચી. આપણી પાસે એ મુસાફરીમાં પહેલ મુશ્કેલી એતું વર્ણન અત્યારે છે જ નહિ. માર્કો પોલોએ પોતાનું વર્ણન કરવાને બદલે આસપાસના પ્રદેશનું, લોકોનું જ વર્ણન કર્યું છે. પણ પોતાને પહેલી મુશ્કેલીઓ તરફ આટલું તરતથી વલણ ધારણ કરનાર મુસાફર કેવો હતો તે આપણે છતાં તો શકીએ જ છીએ.

ખાનના દરબારમાં ફરી પાછા આ બન્નેને આવેલા જોઈને, બધાને ખૂબ આનંદ થયો. પણ તેમાંય આ જુવાન પોલોને જોઈને તો ખાન તેના પર મુગ્ધ જ થઈ ગયો. એક તો ગોરા, વળા દેખાવડો, મીઠી છસનો, આધાક-એવો. માર્કો પોલો જ વખતમાં ગ્રિય થઈ પડ્યો. તેણે મુસાફરી દરમિયાન રસ્તામાં જ જુદા જુદા પ્રદેશની ચાર ભાષાઓ, બોલનાં ને લખતાં શીખી લીધી હતી. આઈનીઝ ભાષા જેની અટપટી અને સ્વરબ્યંજનના જંગલવાળી ભાષા પણ તેણે સાચી ફરી લીધી. એટલું જ નહિ પણ રાજદરવાસની રીતભાત,

ત્યાંનું રાજકારણ—એ બધાંની તેણે ઊંડા અભ્યાસ થોડા જ વખતમાં કરી લીધો.

ખાને આ માર્કે પોલોને પોતાનો ખાસ એવમી બનાવ્યો, અને અગત્યનું અને ખાનગી એવું કામ તેની માફતે જ થતું. ખાસ કરીને જ્યારે ખીજા પ્રદેશમાં કાર્કને ખાનગી રાજકાર્ય માટે મોકલવાની જરૂર પડતી ત્યારે માર્કેને જ મોકલવામાં આવતો. એટલે માર્કેને એસિયાના લગભગ એકેએક ભાગ જોવાની તક મળી.

આ રીતે માર્કેએ મત્તર વરસ ખાનના દરબારમાં કામ કર્યું. હવે તો ત્રણેય જણને થયું કે પાંજ સ્વદેશ પહોંચી જઈએ તો સારું. પણ ખાન તેમને કાર્ક રીતે છોડવા રાજી નહોતો, આજકાલ કરતાં તે વાત ઉઠાવવા માંડ્યો. પણ તેમાં પરિસ્થિતિએ પક્ષે લીધો. પર્શિયન રાજાની મણી એ મોઝેલ હતી. તે રાણી જ્યારે મરાઠુપધારીએ પડી ત્યારે તેણે સગા પાસેથી વચન માગ્યું કે તમે ફરી તે જ કુટુંબની કન્યા સાથે પરણો. પર્શિયાના રાજા તમ્હારી જગ્યાએ આ સદેશ આબ્યો ત્યારે ખાને પોતાના કુટુંબમાંથી એક કન્યા પસંદ કરીને પર્શિયા મોકલવા માટેની તૈયારી કરી. ચીનથી પર્શિયાનો જમીનમાર્ગ એવો હતો કે આ કન્યા તે ધમ નહિ ઉઠાવી શકે એમ લાગવાથી તેને સમુદ્ર—સ્તે હિંદુસ્તાનના જળમાર્ગે માર્કેને મોકલવાનું ખાને નક્કી કર્યું. અને આ માર્ગમાં કન્યાના રક્ષક અને સગાના અતિનિષિ તરીકે ખાને આ પોલો ને પસંદ કર્યા. ત્રણેય જણાએ આ ‘કુક્મ’ રાજપુશાથી ઉઠાવી લીધો અને આખો મોટો કાર્કો ચીનના કિનારેથી દક્ષિણમાં મલાયા દ્વીપકલ્પ પાસે ચઈને હિંદી મહાસાગરમાં સિલોન પહોં-

મહાન સુસાધરૂ.

ઓ. ત્યાંથી દિંદને પશિમ કિનારે યઈને એન અને પર્શિ-
યાના અખાતમાં પહોંચ્યો.

ત્યાં કન્યાને સદીસલામત મુકાને ત્રણેય જણ અનેક
મુશ્કેલીઓ વેડતાં જસરા, જમદાદ યઈને જૂમંધ્ય સમુદને રસ્તે
વેનિસ પહોંચ્યા.

વેનિસ પહોંચ્યા પછીની તેમની હાલત આપણે પહેલાં જોઈ.
પણ તે પછી પણ એક એવી આફત આવી કે જે આફતે માર્કો
પોલોને અમર બનાવ્યો છે.

ઈ. સ. ૧૨૯૮માં જિનોઆ અને વેનિસ એ બે બંદરો વચ્ચે
વેપારને અંગે લડાઈ થઈ. વેનિસ હાર્યું. માર્કો પોલોએ પણ
આ યુદ્ધમાં વેનિસના એક વહાણના કપ્તાન તરીકે ભાગ લીધો
હતો. તેને જિનોઆના લોકોએ પકડ્યો ને રૂદ કર્યો. તેને છાડા-
વવાના પણા પ્રયત્નો થયા, પણ તે નિષ્ફળ ગયા.

રૂદખાનામાં તેને જે આરટીમાં પૂરવામાં આવ્યો હતો તે
આરટીમાં તેના સાથી તરીકે રહિશીયતો નામનો એક ખીજો
રૂદો હતો. તે બંનેએ હતો. માર્કો પોલોએ પોતાના જેલજીવનનો
ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. તેણે પોતાના ૨૦ વસ્તના એશિયાના
વસવાટનું ને પ્રવાસનું વર્ણન લાંગીટ્ટી ફ્રેંચ ભાષામાં લખાવવા
માંડ્યું. અને તેના આ સાથીએ તે લખવા માંડ્યું.

માર્કો પોલોની પામે કંઈ ડભરી જેવું નહોતું. તે તો
પોતાની વજર સગસ આખું માણસ - જીવન ખડું કરવાને
પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, અને તેની સમસ્તચક્રિતા જોરે તેણે
ખૂબ વિગતમાં આખું પ્રવાસવર્ણન ઉતરાવ્યું.

માર્કો પોલો

૧૫૦ વર્ષ પછી તે પુસ્તકની હાથની લખેલી ૮૦ નકલો અદ્વા પડી, ને તેના લાપાન્તરો થયા પણ તે પુસ્તકને લોકો મોટે ભાગે અરેબિયન નાઈટ્સની સાથે જ મૂકતા તે પુસ્તકની નકલ કરનારા શુદ્ધિચાળી માણ્યો પણ નકલ કર્યા પછી નીચે નોંધ ઉમેરતા 'મેં આ નકલ કરી તો છે, પણ તે બધી અકુર્ષ વાતો છે, તેની બીજી કંઈ કિમત નથી'

માર્કો પોલો જેન્માથી છૂટ્યો, અને તેણે હસ્તનિખિત પુસ્તક તેના મિત્રોને તેણે વચાગ્યુ ત્યારે તેઓએ પણ તેની વાતોને હસી કાઢી તેના મિત્રોએ ગરવાની પડી સુધી માર્કો પોલોને ક્યુ કે હવે આ બધી વાતોમાંથી જેટલી સાચી ભેધ તેટલી ગમીને બીજાને તો કશું ત્યારે માર્કો પોલો જ્યાંમ આપતો કે 'મે જે જોયું છે, તેમાં બધું જ મેં બીતા બીતા આપ્યું છે.'

માર્કો પોલોના પ્રવાસનું આ પુસ્તક કેવળ અન્યુમાની લખાયેલું હોવા છતાં, તેમાં તે જમાનાના મધ્ય એશિયા, પૂર્વ એશિયા, હિંદુસ્તાન વિગેરે દેશોના લોકોના રીતરિવાજોનું એટલું તપસ્પર્ક્ષી અવલોકન આપ્યુંને દેખાય છે કે અધ્યાત્મિક કોઈ પણ મુસાફરને તે નમૂનારૂપ અર્થ પડે તેવું છે

તેના પ્રવાસકર્ણનના પુસ્તકમાં કેટલીય વાતો એમ હતી કે તે વખતના લોકો સાચી ન માને તેમાં નવાઈ નથી. માર્કો પોલો પછી ગયું ગયું સૈમ સુધી આ વાત વિદ્યાર્થીને પણ ગપ લાગતી હતી ચીનના ખાનના સિંહાસની વાતો, મેગોત લોકોના ૨૨ બળદ જોડેની ગાડીમાં, ફોર પરાની વાત, ખાનના

મહાન સુસાદેરો

દરબારના લપકાની વાતો, ૩૦ શીટ લાંબા અજંબરો, મગરો, કંતુરી મૂંગો, એ બધાં પ્રાણીઓની વાતો, ન મનાય તેવી સાગી ૪૮ ભવ. પણ ઇતિહાસવેતાઓએ માર્કો પોલોની વાતોને સાચી ક્ષાવી છે. ચીનના તે વખતના રાજ્યતંત્રની હકીકતો, જે માર્કોએ કહ્યા છે, તે ઉપરથી તો આપણને એમ લાગે છે કે કૂર ને જંગલી અણી કાઢવામાં આવેલા મેગ્નેટ લોકાય ફેટલા આગળ પડેલા હતા. ખાનના રાજ્યમાં ચલણી નેટા હતા, દપાલ હતા, ચાંચત્તી નદીમાં રાજનાં ૫૦૦૦ વહાણોની અવસ-જવડ હતા. દુકાળના લખે રાજ તરફથી મોટો કોશર સંખવામાં આવતો, અને લોકોને સંકેતના વખતે બહુ જ બૂબ કિમતે અનાજ મળતું.

જનવા સુમાચાની સમૃદ્ધિનાં પણ તે છૂટે મોટે વખાણ કરે છે. હિંદુસ્તાનની અંદર તે ક્યો નથી. પણ કંઈ ઉપરના બંદરો પર જોતરીને તેનાથી જની શહે તેટલી મહિતી તેણે એકી કરી છે. હિંદુસ્તાનના બ્રાહ્મણો તરફ તેને અસાધારણ માન અને આશ્ચર્ય થયાં હતાં. ‘આ બ્રાહ્મણો માંસ નથી ખાતા, દારૂ નથી પીતા.’ મૂજરાતમાં ચલો ફોનો મોટો પાક તેલું પ્યાન ખેંચે છે. ચામડાં કમાવવાનો ઉદ્યોગ મૂજરાતમાં તે વખતે ધમધોર ચાલતો હતો.

આ ૨૦ વર્ષના તેના પરદેશના વસવાટ દરમિયાન તેણે જે જે જોયું, તેણે બહુ જ વિગતવાર વર્ણન દેના ‘માર્કો પોલોનો પ્રવાસ’ નામના પુસ્તકમાં મળી શકે છે.

આખો એશિયા વીધીને જનાર આ પરદેશો ૪

યુરોપીયન મુસાફર હતો. રસ્તામાં આવતા એક એક પ્રદેશને તેણે નજરે લેઈને, તેમાં રહીને તેનું વર્ણન કર્યું છે. પર્સીયાનાં શહેરો અને તેની સમૃદ્ધ ખીણો; ખેરાનની નદીઓ અને મોંગોલ પ્રદેશનાં ચેરાનો—આ બધું તેણે જ પહેલવહેલું લેખું. ચીનની સમૃદ્ધિને પહેલવહેલી દુનિયા પામે સ્પષ્ટ કરતાર પણ આ જ હતો. જે વખતે દુનિયામાં યુરોપ અને એશિયા એ બે જ દેશોની લોકોને જાણ હતી, તે વખતે તો એમ જ કહી શકાય કે આખી દુનિયા ઘૂમી વળતાર પોલો મુસાફર તે આ માર્કો પોલો જ.

દુનિયાની ભૂગોળનો વિસ્તાર સમજાવનાર તરીકે પણ માર્કો પોલોનું સ્થાન બહુ મહત્વનું છે. ઉત્તરમાં સાઈબીરિયા અને ઉત્તર મુક્તા સમુદ્ર સુધી; અને દક્ષિણમાં જાવા, સુમાત્રા, સિલોન, ઝાંઝીબાર, માડાગાસ્કર—આ બધા દેશોને તેણે નકશામાં ઉમેર્યા.

માર્કો પોલોએ મુગેલના લોકોની આંખ ચીનની સમૃદ્ધિ તરફ ફેરવી, પણ માર્કો પોલોએ લખેલો માર્ગ ગ્રહસ્થ કરવાની તાકત ખીજ કોઈ યુરોપીયને એક બે સદી સુધી ન બતાવી. ૧૫મા સદીમાં એક વ્યક્તિ પાછી એવી આવી કે જેણે માર્કો પોલોના દુનિયાના પ્રવાસીઓની પરંપરાની સાંકળ ચાલુ કરી, અને તે ફાલગુણ.

મહમ્મદ ઈબ્ન અબ્દુલ્લા-ઈબ્ન બતૂત

આપણે એક આર્યસંસ્કૃતિના પ્રતિનિધિ પ્રવાશીને જોયો, એક બૌદ્ધધર્મનો સંસ્કૃતિ વર્ષને ફરનાર પ્રવાસીને જોયો. હવે એક મુસ્લિમ સંસ્કૃતિના પ્રતિનિધિને જોઈએ.

એન યાગે ચીનથી હાસતખાનિ માર્ગ ખુલ્લો કર્યો, માર્કો પોલોએ યુરોપથી ચીનનો 'જમીનમાર્ગ' ખુલ્લો કર્યો, પશુ એ કાલે એશિયા, આફ્રિકા તથા યુરોપના ફક્ત કેટલાક ભાગોમાં જ મુસ્લિમ સંસ્કૃતિ ફેલાઈ હતી તે બધાનો અભ્યાસ અને ફરીને ફરનાર એક મુસ્લિમ મુસાફર ૧૪મી સદીની શરૂઆતનાં જ વર્ષોમાં થઈ ગયો અને તેનું નામ મહમ્મદ ઈબ્ન અબ્દુલ્લા. તેનું ફૂલું નામ ઈબ્ન બતૂત હતું. અને તે જ નામે તે અત્યારે વધારે ઓળખાય છે. '૧'.

ઈબ્ન બતૂત મોરોક્કો પ્રદેશના ટેન્જરીઅર સહેરનો રહેવાસી. 'ઉમ્મ' અને 'સરકારી' એવા કાઝ કુટુંબમાં તે જન્મ્યો, બીજ્યો, અને ૨૦ વર્ષની ઉંમર સુધીમાં તે કાયદા અને ધર્મશાસ્ત્રનો તેણે ધણું અભ્યાસ કરી નાખ્યો.

૨૦ વર્ષની ઉંમરે જ તેણે મુંબાફરી શરૂ કરી અને લાંમ-

સાગર ૩૦ વસ્ત્ર સુધી તે તે ગમે જમીન દુનિયાના એકએક ભાગમાં ફેરો. જમી જમ્યાએ સ્ત્રીને ગતગતના લોકોને પરિચય કર્યો. તેના નોંધ કરી અને પ્રવાગેથી પાછા ફરીને પોતાની જુદાવસ્થાના કાળમાં તેણે લેખું પુસ્તક તૈયાર કર્યું.

મૂળ તો તેની યોજના મક્કાની હજ કરવાની હતી અને એ પ્રમાણે ઉત્તર આફ્રિકાને કિનારે કિનારે તે એલેક્ઝાંદ્રીયા પહોંચ્યો. ત્યાંથી ફેરા થઈને ઇજિપ્તમાં નીચે જીત્યો. ત્યાંથી રાતો સમુદ્ર જોળંગીને તેનો વિચાર અરબસ્તાનના ગિદ્દાદ ખંદેરે જીતવાનો હતો. પણ ત્યાંથી તેને વઢાણ મળે તેમ નહોતું એટલે પાછો ફર્યો, અને ફેરાથી પાછો સીરિયામાં દામાસ્કસ થઈને અરબસ્તાનમાં જવાનો વિચાર કર્યો. તે પાછો પેલેસ્ટાઈનમાં ગયો. ત્યાં જેરુસલેમ, હીબ્રોન, બેથ્લેહેમ વિગેરે ખ્રિસ્તી જગતનાં સ્થળો જોતો જોતો નીચે સીરિયામાં દામાસ્કસ પહોંચ્યો. દામાસ્કસ શહેર જોઈને આ મુસાફરે તેના પર વખાણનાં ખુબ ફૂલ વેચ્યાં છે.

સીરિયા છોડ્યા ખજી તેને એક લખંકર રજુમાયી પસાર થવું પડ્યું. આ રજુ વિશે કહેવાય છે કે 'તેમાં મળે તે પાછો આવતો નથી. ને જો પાછો નીકળે તો સમજવું કે ફરી જાવ્યો.'

આ રીતે ફરતો ફરતો તે મદીના પહોંચ્યો. મદીનામાં ૫૫૦ ગંજર સાહેબનાં સ્મારકોનાં દર્શન કરીને મક્કા પહોંચ્યો, અને ત્યાંથી હજ કરીને પાછો તે અરબસ્તાન વીધીને બગદાદ પહોંચ્યો : આ માગ એટલો લખંકર હતો કે જો તેને હારુન-

મહાન મુસાફરી

અક્ષ-રશ્મીની બેગમની મુદ્દ ન મળી હોત તો તેનાથી તે ન બનત.

બગદાદ અને અસરા યર્ધને તે પર્શિયામાં પેડા. ત્યાંના ઈસ્પહાન અને શિરાઝ વિગેરે સમૃદ્ધ શહેરો બેગાં, શિરાઝ શહેર ઉપર તો તે આફ્રિન યર્ધ ગયો. ત્યાંથી તે પાછો ફર્યો, અને મેઓપોટે-મીઆ યર્ધને પાછો બગદાદ આવ્યો ને ત્યાંથી પાછો મક્કા પહોંચ્યો. અહીં મક્કામાં રહીને તેણે ત્રણ વર્ષ સુધી ધર્મ-શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો, પાછો ફરી ત્યાંથી નીકળ્યો.

આ વખતે તેણે અરબસ્તાનના દક્ષિણ ભાગમાં પ્રવાસ કર્યો. એમન યર્ધને તે એડન પહોંચ્યો. એડનમાં પાણીને માટે કુંઝરબોમાં ટાંકિઓ સંખ્યામાં આવ્યા છે તે પણ તેની ધ્યાન બહાર નહોતું. એડનથી તે વહાણમાં પૂર્વ આફ્રિકા પહોંચ્યો, ત્યાં મેંબાસા વિગેરે બંદરોએ ફર્યો, અને ત્યાંથી પાછો વહાણમાં પર્શિયાના અખાતમાં ચઢીને પર્શિયા પહોંચ્યો. ત્યાં મેહુ ફરીને પાછો અરબસ્તાન આવ્યો.

વળી પાછો તે મુસાફરીએ નીકળી પડ્યો. આ વખતે તે તુર્ક-સ્તાનમાં જ પડ્યો, ત્યાંથી ઊભેલ પ્રાંતમાં ચઢીને સમરકંદ, બેખારા વિગેરે સ્થળોએ પહોંચ્યો. ત્યાંથી બેરાત, નિશાપુર યર્ધને તેણે હિંદમાં જતરવાનો વિચાર કર્યો. મહમ્મદ ઈબ્ન સમહામીનના પ્રખ્યાત ગીઝી શહેરમાં યર્ધને ૧૩૩૩ના સપ્ટેમ્બરમાં તેણે સિન્ધુ નદીમાં ઘસી નાંખ્યા.

હિંદુસ્તાનમાં ઈબ્ન બતૂત ધણે વખત રહ્યો હતો. હિંદમાં તેને જોયું મન મળ્યું તેણે જીજી નથી મળ્યું. મહમ્મદ તંજુ-

સ્વક તે વખતે દિલ્હીનો ખાદશાહ હતો. તેને ખજાર પડી કે અરખસ્તાનથી હજ્જ કરીને એક વિદાન મુસાફર હિંદમાં આવ્યો છે, એટલે તેણે પોતાના દરબારમાં તેને આમંત્રણ આપ્યું. મદમ્મદ તપુસ્તકની વિચિત્રતાઓનો તેણે પોતાના પુસ્તકમાં ખાસ ઉલ્લેખ કર્યો છે. ‘બક્ષીઓ આપવામાં અને લોહી રેડવામાં’ તેને ખૂબ રસ હતો. ઈબ્ન ખતૂતને ત્યાંના વડે ન્યાયાધીશ નીમવામાં આવ્યો. અને ત્યાં તેણે આઠ વરસ સુધી કામ કર્યું. દરમિયાનમાં તેને ધણું જોવાનું મળ્યું. એમાંય જ્યારે સુલતાને પોતાની રાજધાની દિલ્હીથી દોલતાબાદ ખસેડવાનું મહાભારત કામ ઉપાડ્યું ત્યારે તો તેના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. આખી રાજધાની બદલીને એક છેડેથી લગભગ બીજે છેડે લઈ જવાની યોજના કરનાર ભેગને સમજવાની શક્તિ તેનામાં નહોતી. તે વખતનું તે વર્ણન કરે છે:

“શહેરનો મોટો ભાગ તો આ હુકમને તાબે થયો, પણ કેટલાંક માણસો ધરને ખૂણે સંતાર્થ ચર્ચા. મદમ્મદ તપાસ ચલાવી એક ધરને ખૂણેથી એક લંગરો અને એક આંધળો મળી આવ્યા. સુલતાને હુકમ કર્યો કે લંગરોને એક પથર ફેંકવાની તોપમાં નાખીને ઉગાડી મૂકા, અને આંધળાને એક પગે ચાડા સાથે પાછળ બાંધીને દોલતાબાદ સુધી લઈ જાઓ. કહેવાની જરૂર નથી કે દોલતાબાદ પહોંચતાં સુધીમાં ચાડાની પાછળ ફક્ત એક પગ જ રહ્યો હતો, આ રીતે દિલ્હીની રાજધાની દોલતાબાદ ફરી.”

અહીં તે આઠ વરસ રહ્યો. પણ તેમાં તેનું મન લાગ્યું

મહાન મુસાફરો

નહિ, તેનો વિચાર આમળ મુલાકાત કરવાનો હતો. સદ્ભાગ્યે તેની નિમજૂક ચીનના એકબી તરીકે ચર્ચ.

દિલ્હીથી થોડે દૂર જતાં જ થોડાક બજારખોરાએ તેની દુકાની ઉપર દલ્લે કર્યો અને તેમાં તે માંડમાંડ બચ્ચો. ચીંથરેદાસ દાલતમાં તે તેમાંથી નાસી છૂટ્યો.

ત્યાંથી રજપૂતાનામાં ચર્ચને મૂળરાતમાં ખંભાત ખંદે તે આવી પહોંચ્યો, ત્યાંથી વઢાણમાં બેમાને ક્ષીક્ટ પહોંચ્યો. આ આખા પશ્ચિમ કિનારાના પ્રવાસનું વચન તેણે બહુ જ વિગતમાં કર્યું છે.

“કલીકટથી પાછો તે ખાદશાહી ધરમાડથી રસાલા સાથે ઊપડ્યો. પણ રસ્તામાં તેનું એક વઢાણ દૂબ્યું. ઈખ્ત બન્યું એક બેટના દાંડ ઉપર હતો, તે ઇમિયાન તેના વઢાણના કપ્તાને દુગો કરીને વઢાણ ઉપાડી મૂક્યું. ઈખ્ત બન્યું એકલો રહી ગયો. તે જે બેટ ઉપર સ્થી ગયો હતો તે બેટ તે માલદીવ માલદીવના બેટ સંબંધે અત્યારે પણ આપણે નહિ જોવું જ નથીએ છીએ, એટલે તે વખતે તો તે બેટ કેટલો અધારામાં હતો !

માલદીવ બેટની શરૂઆત આ મુસાફરનો સારો સત્કાર કર્યો અને તેને કાજ બનાવ્યો; અહીં કાયાનાં દોરડાંના ઉલોમ બહુ જ મોટા, પાયા ઉપર ચાલતો હતો. અહીં રહીને ઈખ્ત બન્યું લોકોને મુસલમાન-ધર્મનું શિક્ષણ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો, તેમને કપડાં પહેરતા શીખવવા તેણે મહેત્ત કરી આ શીખવવામાં તેણે ચાલુકની સિદ્ધાનો પણ ઉપયોગ કરવા માંડ્યો પણ તેમાં કાવ્યો નહિ ને આખરે ત્યાંથી પણ તે બાચ્યો.

ત્યાંથી તે સિંજોન ગયો. ત્યાંના પર્વતો અને ત્યાંનું સૃષ્ટિ-સાંદર્ય જોઈને તે મુગ્ધ થઈ ગયો. તેનું સ્વાગત પણ સારું કરવામાં આવ્યું. સિંજોનના એક પર્વતને તો તેણે દુનિયાનો સૌથી લીધો પર્વત કાવવા જોઈતું સાદસ કરી નાખ્યું.

સિંજોનથી તે કારોમંડલ કિનારો પર પાછો આવ્યો, રસ્તામાં વઢાણુ વડ્યું. પણ તે તરતો ફાપતો માંડ માંડ કિનારે પહોંચ્યો, અધૂરામાં પૂરું તેની પાને જે કંઈ હીસ-માણિક વિગેરે એવરાત હતું, તે લૂંટાઈ ગયું અને પાછો તે, ક્ષીક્ટ પહોંચ્યો. ત્યારે ચીંધરેલાલ દયામાં પહોંચ્યો. પણ તે હારે તેવો ન હતો. પાછો ત્યાંથી માલદીવ ગયો. ત્યાંથી ગમે તેમ કરીને એક વઢાણુ પકડીને સંધ્યા તુરત બંગાળા પહોંચ્યો. ચિત્તાગેચ જિતરીને ત્યાંથી આસામમાં સિવહટ સુધી જઈ આવ્યો.

બંગાળામાંથી પાછો તે લીપડ્યો તે જગ્યા પહોંચ્યો. જવામાં તેને તેના દિલ્હીનો એક જૂનો મિત્ર મળી ગયો. એટલે ત્યાં તેને સારી સગવડ મળી ગઈ.

ત્યાંથી તે સહીસવામત ચીન પહોંચ્યો. ચીનની મુસાફરીનો વૃત્તાંત તેણે નોંધ્યો નથી. કાચુ કે માર્કો પોલોના પ્રવાસમાં તે કંઈ નવું કોરી શકે તેમ નહોતું.

પણ હજી તેની મુસાફરીનો અંત નથી આવતો. ધુબ્ન જૂલો આ એશિયાને જ જોયો હતો એમ નથી, તેણે જોહાદ (ક્રોએડ) વખતે હેડ ગિયાસ્ટર સુધી જઈને સ્પેર્નમાં પ્રવેશ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. પણ વચ્ચે જ પકડાઈ ગયો.

હવે છેલ્લે તેણે આફ્રિકાના મધ્યભાગમાં પણ પોતાની

મહાન મુસાફરો

નગર દોડવી હતી. આઠ મહિના આવે તેટલો સરંજામ લઈને ફેરવી તે બેપડ્યો. સહરાનું સુ વીધીને તે નાઈગર નદી પાસે ટિંકુડુ નામનું દંજમી લોકોનું એક મેદુનું સહેર હતું ત્યાં સુધી પહોંચ્યો. ત્યાંથી જ્યુ તે ગાઓ નામના નાઈગર નદી પસા એક સહેર સુધી ગયો. જ્યુ અહીંથી તેને પાછા ફરવું પડ્યું. તેને મોરોક્કોના સુવનાનનો સંદેશો મળ્યો કે તેણે હવે પાછા તહેનાતમાં હાજર થવું.

અત્યાઠ સુમીના મુસાફરોમાં આખી નિંદગી અથવા છવનનાં ૩૦ કીમતી વસ્તો ફેરવે. મુસાફરી કરવામાં માત્રાં હોય એવો આ એક જ મુસ્લિમ મુસાફર છે. અરબસ્તાન, પર્શિયા, હિંદુસ્તાન, માલદીવ, જાવા, સુમાત્રા અને નાઈગર નદીની આસપાસનો. આફ્રિકા, આટલું જથ્થું બહારીને તેનો જતાંત નોધી રાખનાર આ ઈબ્ન ખતૂત જગતના મહાન મુસાફરોમાં પોતાનું સ્થાન આગળ પાત્ર નોંધાયે છે.

વાઈકીંગ લોકો

અમેરિકાની શોધ અને હિંદુસ્તાનના જળમાર્ગની શોધ, આ બે શોધોએ દુનિયાની જૂઓળેમાં અને ઇતિહાસમાં મોટો પડઠો આપ્યો છે. પણ આપણે કેવળ એ દૃષ્ટિએ જ આહી એતું મહત્વ નથી જોવાના. એ બન્ને દેસોની શોધ માટે મથતાર જે ધીર પ્રવાસીઓ હતા તેમની કહાણી કંઈ ઓછી મહત્વની નથી.

સામાન્ય રીતે આપણને કાર્લ પૂલે કે અમેરિકા કાણે શોધ્યો, તો આપણે તરત જ જવાબ હર્ષ બિંધાવતા “કાલંબમે !” પણ અમેરિકાની શોધનો તો મોટો અને રોમાંચક ઇતિહાસ છે અને એ ઇતિહાસમાં કાલંબસ તો એક પાત્ર માત્ર છે.

કાલંબસે અમેરિકાની સફર કરી તે પહેલા લગભગ ૫૦૦ વર્ષે અને આજની લગભગ ૧૦૦૦ વર્ષ પહેલાં મુરોપની એક પ્રજાએ ‘અમેરિકા’ ખંડ ઉપર ખગ મક્યો હતો. નોર્વે અને સ્વીડનમાં ‘વાઈકીંગ’ નામની જે જાતિ વસતી હતી, તે ખૂબ જ સાહસિક, ખડતલ અને ઝડપી હતી. આ પછંદ સરી-ના ‘વાઈકીંગ’ લોકો હાથમાં ફત્તી, તથવાર, માથામાં બે શૌંચડાંનાં મોટા ટોપો ધારણ કરીને પોતાનાં નાનાં નાનાં વડાણોમાં નીજી પડતા.

મહાન મુસાફરો

ચિત્રનના કિનારા પરનાં ગામડાઓમાં જ્યારે કોઈની નજરે હિસ્તિયામાં આ વાર્ષિકીંગ લોકોનું કોઈ ભયંકર દસ્તિયાઈ પ્રાણી જેવું વડાણ પડતું ત્યારે તરત જ ગામ આખામાં તે ખબર ફેલાઈ જતી અને લોકો સમગ્ર જ જતા કે હવે લૂંટ ને કાતલ ચાલવાની. આખા ચિત્રનના અને ઉત્તર સમુદ્રના કિનાર ઉપર આ પ્રજાનો ત્રાસ વર્તી ઝેડો દેતો. કોઈ કોઈ વાર તો ઠેક ભૂમધ્ય સમુદ્ર સુધી તેમનાં વડાણો આવી પહોંચતાં, નોવે' અને સ્વડિનના સુકા દસ્તિયાકાં! ઉપર તેમને માટે માછલી સિવાય બીલું કંઈ પેટ ભરવાનું માધન નહોતું. એટલે દરિયો ખેડવો એ જ તેમની આજીવિકાનું સાધન હતું. વડાણ-વિદ્યામાં તેઓ ખૂબ કુશળ હતા. દરિયાની સપાટીની સારી રીતે જાણ, આગળ કોઈ હંસ કે એવા પક્ષીના મોઢાવાળું અને પાછળથી કોઈ મોઢા પ્રાણીની વાંકી વાળેલી પૂછી જેવું વડાણનું શરીર હતું. મોઢાં મોઢાં હવેસાંથી અને કાળ રંગના સદૃશી તે દરિયામાં રમતું રમતું તરતું હતું. એમાં નેસનાસને મન દરિયો જાણે જમીન જ હતી.

આ વાર્ષિકીંગ પ્રજા જેમ લૂંટકાહતું કે ચાંચિયાગીરિતું કામ કરતી, તેમ તેણે જાણ્યે અજાણ્યે પણ પૃથ્વીની ભૂગોળમાં વધારો કરી નાખ્યો. અમેરિકાને કિનારે તેમણે જ પહેલ વહેણું લંગર નાખ્યું. પણ તેમનો આ પ્રવાસ કોઈ ચોક્કસ પ્રદેશની શોધ-કરવા માટે થયેલો હતો, એમ નથી. આપણે નકશામાં નજર કરતાં તો નોવે'થી પશ્ચિમમાં સીધી લીટીએ ચાલ્યા જઈએ એટલે-પહેલાં આર્કસિલેંડ આવશે, ત્યાંથી એમને એમ નાકની દાંડીએ હાંકી મુઝીએ તો ગ્રીનલેંડ આવે, અને ત્યાંથી આગળ

વધો એટલે અમેરિકાના ઉત્તર ભાગમાં આવી પહોંચે. વાઈકોંગ લોકો લગભગ આ જ રીતે અમેરિકા પહોંચ્યા હતા.

હ મા સંક્રમાં આ જ લોકોએ આઈસલેન્ડ સોધી કાઢ્યો. આ એટ ઉપ ચાંચિયાઓ, તોફાનીઓ વિગેરેને રહેતું ઠીક ફાવતું, પણ એમાંય એક એરિક નામનો ચાંચિયાઓનો સરદાર જન્મ્યો હતો. તે એવો તો માયાબારે હતો કે આખરે તેના સાથીઓ પણ તેને સહન ન કરી શક્યા. અને તેની સાથે અસહકાર કર્યો. પણ એથી એરિક કંઈ ગભરાય તેવો ન હતો, તે તો પોતાનું વડાણ લઈને ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. લોકોએ માન્યું કે "હાથ ખલાઈ ગઈ."

ત્રણેક વરસ પીતી ગયાં ને એક દિવસે આઈસલેન્ડના કિનારા ઉપર એરિકનું વડાણ આવીને નાંગર્યું. લોકો ચકિત થઈ ગયા, ટોળું વળ્યા. એરિક વિજયના ગવંથી જાહેર કર્યું કે અહીંથી પશ્ચિમે એક એવા પ્રદેશમાં હું જઈ આવ્યો છું કે જ્યાં સમૃદ્ધિ અપરંપાર છે; મોટાં જંગલો, હરિયાળી જમીન, માછલીઓનો ભંડાર. મેં તે દેશનું નામ 'લીસો દેશ' (ઘીન લેન્ડ) પાડ્યું છે. આઈસલેન્ડ જેવા જરૂરી જ જવાયેલા પ્રદેશમાં રહેતા લોકોને હરિયાળી જમીન એ સ્વર્ગ જ ગણાય ને.

લોકો આ વર્ણનથી તે પ્રદેશમાં વહેલાત્યાં વહેલા પહોંચવા માટે તૈયાર થઈ ગયા. અગત્યો હરિયો, અગત્યો પ્રદેશ, એ જ્યું તેમને મન મુકેલી ક્ષતાં આકર્ષણરૂપે વધારે હતું. વડાણે તૈયાર થતા લાગ્યાં, જહોને પચુ થયું કે જતે જન્મારે આ પ્રદેશ જોઈ લઈએ. સીઓ, જાગ્રદ સુદાં ત્યાં જવા માટે એક પગે થઈ રહ્યાં.

મહાન મુસાફરો

આ બધાંમાં એક વૃદ્ધ કંપનિ પણ પોતાનું વદાણ લઈને
તેવાર ધર્મ ગયાં. તેમનો એક લુગાન પૂરા તે વખતે વળી ઠાર્ક
ખીજી લાંગી અફે જીપડી ગયો હતો. આમની ધીજી તેમનો
પુત્ર આવે ત્યાંસુધી ગદ વેરની નહેતી. વળી બધાં વદાણોનો
મધ્યારો પણ કેમ જવા દેવાય ? પુત્રની તેમને કંઈ એવી
અધીર પણ નહેતી.

વદાણે જિપડ્યાં આ જાણુ પેનો પુત્ર દોડી આવ્યો. પેર
તાણું જાણું. ખજર મળ્યા કે તેઓ તો મીનવેંડની સફર
જીપડી ગયાં છે. તેનો નિષમ હતો કે સિયાળો તો માખાપની
માથે જ ગાળવો. પણ આ સિયાળાયા તો માખાપ મીનવેંડ
જવા જીપડી ગયાં. કંઈ પાંધો નહિ. તેણે પોતાનું વદાણ ઉપાડ્યું.
મીનવેંડ ક્યાં આવ્યો, નેની તેને ખજર જ ન હતી. પમિમ દિશા
તરફ તેણે તો વદાણ દાંડી મૂક્યું. દક્ષિણનો તોફાની પવન,
સિયાળાનું બપોંઠ ગાદ ધુમ્મમ. દિવસેના દિવસે સુધી આ
રીને વદાણ આપ્યા ક્યું. એક દિવસ આ ગાદ ધુમ્મસના
કાફલામાંથી લાપ સુધે યેકિયું ક્યું. સામે નજર કરી તો
જમીનનાં દર્શન થયાં.

આ પુત્ર કંઈ મોટો મુસાફર કે શોધક નહોતો. તેને તો
પોતાનાં માખાપ પાંખે પહેંચવાની ઉતાવળ હતી. તેની નજર
સામે જે જમીન દેખાઈ તે ક્યો પ્રદેશ છે તે જાણવાની તેને
જરાય ઉત્સુકતા નહોતી. તે તો ત્યાં તેનાં માખાપ છે કે નહિ
તે જ જોવા આટલે અધીરો હતો. તેણે મીનવેંડનું જે ક્યુંન
સાંજત્યું હતું તે જાતનો આ જમીનનો પ્રદેશ ન લાગ્યો. એટલે
તે તો સીધો ત્યાં જિત્થો વગર આવળ વધ્યો. વદાણના ખદામીઓએ

કહ્યું. “આપણે જરા ઊત્તરીને આરામ તો કરીએ. તાલું પાણી મળે તો ભરી લઈએ.” તેણે મધુ “ના, મને વખત નથી.” વડાણુ આગળ ચાલ્યું.

પગા ચાર પાચ દિવસે ફરી જમીન દેખાઈ. આ પછુ તેણે સાબળેયા વર્ણન સાથે મળતી નહોતી. તેણે હુકમ કર્યો “ચાલો આગળ” હવે તો વડાણુમા જળતણુ તથા પાણી બન્ને ખૂટવા આવ્યા હતાં. પછુ માતપિતાને મળવા અંધીરો ઘથેકો આ પુત્ર દોષ્ટું સાબળે લેમ નહોતો. આખરે તેના ધારેલા સ્થળે તે આવી પહોંચ્યો અને નાતાજના તહેવારો તેના માતપિતાની સાથે તેણે માણ્યા.

હવે તેને ઠઈ ખજ જ નહિ કે મે જે પ્રદેશને એમને એમ આગ્રેથી નગર નાખીને જ હોટી દીધી, તે પ્રેશ એક દિવસ દુનિયા આખીનું પ્યાન ખેચનારો બનશે. જો તે ખરો મુમાફર હોત તો તો શિયાળો ત્યા માળાને પાટો તે પ્રદેશો ઉપર તે ફરવા નીકળી પડત. પછુ તેણે તો એથી ઊંચુ દંડાળાને પોતાનુ વડાણુ પછુ વેચી નાખ્યું અને ખેતીનો ધધો લઈને ઘેરો.

પછુ જલ્દી અજાણ્યે અમેરિકના પહેલવહેલા દર્શન કરનાર તરીકે આ એક ‘વાઈકીંગ’ જરા ખાટી જાય છે.

પછુ જેના તોફાની એરિકનો છેકરો તેના બાપ જેવો જ ભરાડી હતો. તેણે ગ્રીનલેન્ડની દક્ષિણ પશ્ચિમે દૂર કાર્ક દેશ છે એવું સાબળુ એટલે તેણે આ પહેલા તે પ્રદેશની શોધ કરનારનું જ વડાણુ ખરીદી લીધુ અને ૩૦, ૩૫ જણનો

દ્રાક્ષો લઈને ઝીનકેડથી નીકળી પડ્યો અને ખરેખર તે ત્યાં પહોંચ્યો. લુદાં લુદાં સ્થળેએ તેણે મુકામો કર્યો. ખૂબ ફર્યો અને એક બે ઉપર તેણે મૂંપડાં બનાવીને શિયાળો પથ્થુ ગાળ્યો.

એક વાર આ ખલસીઓમાંનો એક જર્મન ખલસી કર્યાંક ગૂમ થઈ ગયો. બધા તેની શોધમાં નીકળી પડ્યા. ઘણી વારે તેઓએ દૂરથી આ જર્મન ખલસીને દારૂ પીધેલાની જેમ લડ-થડિયાં ખાતો આવતો દોડો. તે સાનમાં આવ્યો ત્યારે તેને પૂઝતાં એમ માલમ પડ્યું કે અહીં કોઈ એવી જગતી જાતની દ્રાક્ષ થાય છે કે જેનો રસ પીવાથી આપેઆપ ચેન ચડે છે. થયું, આ શોધથી જ તેઓ આનંદમાં અર્ધા દારૂ પીધેલા જેવા થઈ ગયા. તેઓ જ્યારે બધા પાછા ઝીનકેડમાં ગયા ત્યારે તેમના વઢાણોમાં દ્રાક્ષોના ઝૂમખાનાં ઝૂમખાં સરેલાં હતાં.

પણ હજી મુધી આ કોઈની નજરે એમેરિકાની અમલ વસ્તીનું કંઈ ચિહ્ન નહિ પડેલું. અને એ વસ્તીનો પરિચય કરવાનું પહેલું માન આ એરિકનો એક બીજો નાનો પુત્ર ઘોરવાડ લઈ જાય છે. આ ઘોરવાડને પણ સાહસનો મોખ થઈ ગયો. પેતાના ભાઈનું વઢાણ લઈને તે પથ્થુ આ નવા પ્રદેશમાં નીકળી પડ્યો. દ્રાક્ષવાળા પ્રદેશમાં તે ખૂબ લાંટક્યો. લગભગ બે વરસ તેણે ત્યાં કાઢ્યાં. પથ્થુ ત્યાં તેને નાનું લાકડાનું એક ઝૂંપડા જેવું માળખું ફક્ત એક જ વાર દેખાયેલું. એ મિવાય માણસની વસ્તીનું એક પથ્થુ ચિહ્ન તેને નહોતું મળ્યું. પણ ત્યાંથી પાછા ફરતી વખતે એક જગ્યાએ તેણે વિસામો લેવાનો

વિચાર કર્યો. કાંઈ ઉપર તેણે ત્રણ ચાર ગ્રાહકો યશમાંથી કાઢી કાઢેલી હોલીઓ જોઈ. તે વિચારમાં પડ્યો. પણ ત્યાં તે કિનારા પર અમેરિકાના મૂળ વતનીઓનું ટોળું દેખાયું. કાંઈ પણ માણસ પોતાની જમીન પર ખીજતો કેમ સાંળી શકે? નાની એવી અપાઝપી થઈ. થોડાવાક પાસે ધણી વધારે સાધનો હતાં, એટલે તેના માણસોએ આ લોકોને હાંકી કાઢ્યા.

આ યુરોપની પ્રજા અને અમેરિકાની પ્રજા વચ્ચેનો પહેલો સંબંધ. આ પછી તે સંબંધ પાંચમો વરસ સુધી અણવિકસ્યો જ રહ્યો. આ વાર્ષિક લેકેએ જૂન જૂનમાં અમેરિકા સુધી પ્રવાસ કર્યો, પણ તેમની પામે નહોતી કાંઈ ભૌમિક દૃષ્ટિ, નહોતી કાંઈ રાજ્ય સ્થાપવાની મહત્વાકાંક્ષા; એક. હતું માત્ર સાદમ. એટલે આ પ્રદેશ ઉપર તેમણે કબજો ન કરી. જલજ ત્યાં રમેતાં રમેતાં જઈ આવ્યા ને. રમેતાં રમેતાં પાછા આવી ગયા. આ બધું આઈસલેન્ડના જૂનાં વાસોને મોડેથી જાતરી આવેલાં લોક-ગીતોમાંથી અત્યારે મળી આવે છે. પણ ખીજ પ્રજાઓના પ્રતિલાસમાં વાર્ષિક પ્રજાને ને પ્રતિલાસ મળી આવે છે તેમાંથી પણ આ પરાક્રમી અને સાહસી પ્રજાની આ સફરોને રોકી તે મળે જ છે.

પણ અમેરિકા ખોડના મોઢક તરીકેનો યશ તે કાલંબસને નામે નોંધાયેલો છે. અને ખૂબી તે એ કે કાલંબસે અમેરિકા શોધ્યો છે તેની ખજાર કાલંબસને પોતાને જ મરી ગયા પાં સુધી ન જ પડી.

કોલંબસ

ઈ. સ. ૧૪૫૧માં ક્રિસ્ટોફર કોલંબસ ઇટાલીના એક ગામડામાં એક મરીમ કાળીનો ધર્મી કસ્ટોરને ઘેર જન્મેલો. બાપ મરીમ, પણ તેના જન્મમાં એક વાત તો નહીં હતી કે પેરે પારા ખાંધીને પણ હોંકાને જાણવવો. પણ એક તો જાણવાની સગવડ ઓછી અને આ જાણનું ચિત્ર નાનપણથી જ દરિયાના તરંગોની સાથે તરંગે ચાલુ. ૧૪ વર્ષની વયે આ સુંદર દેખાવડો છોકરો ત્યારે એક વેપારીના વડાણ સમયે મુકરે નીકળ્યો. ત્યારે દરિયાની હવા લઈ લઈને કોર જનેવા ખજાસંભોનાં દિલ તેણે પોતાની આકર્ષક રીતભાતથી દરેક લોકો અને ધીરે ધીરે વહાણવિદ્યામાં પાવરધો થવા માંડ્યો. જિનોઆથી ઠેક ઇટાલી મુખી પણ તે અનેકવાર વેપારી વહાણ માથે જઈ આવ્યો. પણ આ બધા કાળ દરમિયાન તે કેવળ વહાણ હાકતાં જ શીખ્યો એમ નથી. એતું મગજ તો દરિયાના ખૂણે ખૂણે જમતું, હતું. તેની કલ્પનાની પાંખને જાણે આ દુનિયા નાની પડતી હતી. જેમ જેમ જુવાનીતું, જેમ તેની રજેગમાં જરાવા લાગ્યું, તેમ તેમ આ વહાણ અને આ જૂમંધ્ય સમુદ્ર તેને ખાળોચિવામાં તરવી કાળજીની હોડી જેવાં-લાગવા માડ્યાં.

કોલબસની પ્રવાસકથા પા. ૬૪ થી ૬૮

આ જ વખતે યુરોપ આખામાં પૂર્વના દેશોની અમુદિ તરફ જ્યાં દેશોની ભૂખી નજર વધારે ને વધારે ઊભળતી જતી હતી. માર્કો પોલોના અદ્ભુત પ્રવાસ પછી યુરોપના જમ લોકોને એમ જ લાગ્યું કે આ પૂર્વના સમૃદ્ધ દેશો પામે આપણે મિખારી છીએ. ભૂખ્યાં વસતી જેમ જ્યાંનાં મોઢાંમાંથી ચીન-હિંદુસ્તાનની વાતો સાંભળીને લાગ પડતી હતી. પણ ઉપાય શું? હિંદ અને ચીન પહોંચવું કેમ? માર્કો પોલોનું ચીનનું વર્ણન જોઈને આકર્ષક હતું, તેટલું જ તેના પ્રવાસનું વર્ણન ભયાનક હતું. ત્રણ વર્ષે તો માંડ ત્યાં પહોંચાય: અને તે પણ ગોખીના રણ-માંથી સાળ-સાળ નીકળીએ તો.

આ વખતે અનેકાં ભેગાં મનમાં યોજના ઘડી રહ્યાં હશે. પણ કાશ્ગરના ભેગામાંથી જે યોજના નીકળી તે ખરે-ખર મદાન હતી. કેવળ તે યોજના જ નહોતી પણ પોતાના પ્રાણ તેની પાછળ રેડવા ગાલેની તેની ધગણ પણ હતી. દરિયામાં યુરોપના પશ્ચિમ કિનારો ઉપર હરતાં હરતાં, તેની ઝીણી નજરમાં યુરોપમાં ન થતી એક વનસ્પતિનાં ડાંખળાં, ઘેરેલાં લાકડાંનાં હક્ક અને એકવાર તો એ કાળો ચામડીના માણસોનાં મડકાં આવી ગયાં હતાં. આ ઉપરથી તેના મનમાં એમ ખાત્રી થવા લાગી હતી કે દૂર દૂર દિલ્લિગને પેમે પાર પણ કાઈ દેશ છે. એ જ વખતે તેના મનમાં વીજળીના ચમકારાની જેમ વિચાર આવ્યો હતો કે જો પૂર્વ બાબુચી હિંદ અને ચીનમાં પહોંચી શકાય તો પશ્ચિમ બાબુચી દરિયો ખેડતાં ખેડતાં પણ તે દેશોમાં શું કામ ન પહોંચી શકાય ?

૧૯ કંઈ નાનો

નહોતો. તેને માટે માણુઓ, વઢાણુ, પૈસા-ગધુંય જોઈએ. કાલંજસ પોર્ટુગલના રાજા પાસે ગયો, આ દમમાં પોર્ટુગલ દેશ દરિયે. ખેડવામાં સાથી મોખરે હતો. પોર્ટુગલના રાજા પાસે તેણે પોતાની આખી યોજના રજૂ કરી. રાજાએ ખૂબ ધ્યાન-પૂર્વક તેની વાતો સાંભળી.

“હીક છે, યોજના સારી છે. તમારા દોરેલા નકશા, ખર્ચનો અંકસદો, બધું અહીં મૂકતા જાઓ; હું વિચાર કરીને જવાબ આપીશ.”

કાલંજસ દરખાતો દરખાતો ધેર ગયો. પોર્ટુગલનો રાજા તેને જરૂર સગવડ આપશે જ, કાલુજ કે કોઈ પણ નવા પ્રદેશ ઉપર કબજો મેળવવાની મદતવાકાંક્ષા તે રાજા જેવી કાંઈ ને નહોતી.

પણ પોર્ટુગલના રાજાએ કપટ કર્યું. તેણે પોતાના જ થોડા માણુઓને ખાનગી રીતે તૈયાર કર્યા. વઢાણુ તૈયાર કર્યા. તેમને કાલંજસની યોજના સમજાવી, નકશા આપ્યા અને વઢાણુને નવા દેશની સોધમાં મોકલી આપ્યા. કાલંજસ આ બાબતુ પોતાના ધેર રાજાના સંદેશની રાહ જોતો હતો ત્યારે તે રાજાના વઢાણુ તો મધદરિયે પડ્યા હતાં. પણ મધદરિયે તોફાન શરૂ થયું. વઢાણુ આગળ વધી શકે એમ નહોતું. વઢાણુના કેપ્ટનને કંઈ કાલંજસની જેમ અંદરથી ધમકા તો નહોતી જ ને. અને એમાં આ તોફાન નડ્યું. વઢાણુ પાઠાં ફર્યા, જે તોફાન ન નડ્યું હોય તો કદાચ આજે કાલંજમનું નામ કાંઈએ સાંભળ્યું જ ન હોત.

વઢાણુ પાંખાં આવ્યાં તેની ખબર કાલંજસને આખરે

પહોંચી. તેને મિત્રજ્ઞ કુટિયો પણ તે નિરાશ ન થયો. તે સ્પેનના રાજા પાસે પહોંચ્યો. સ્પેન પણ તે વખતે ખૂબ જ આગળ પડ્યું રાજ્ય હતું. પણ તે વખતે સ્પેન નજીકીય ક્ષેત્રમાં રોકાયેલું હતું, એટલે રાજા તેની વાત, સાંભળવા પણ તૈયાર નહોતો. પણ કોલંબસે આખરે તેને પોતાની વાત સાંભળવા માટે તો લલચાવ્યો. સ્પેનનો રાજા અને રાણી આ યુવાની યોગના સાંભળવા માંડ્યાં. તેના પ્રતિભાસર્થા ખૂબ ઉપર ને ઉત્સાહનું તેમ દેખાતું હતું તેને પ્રસાદ રાજા ઉપર અને રાણી ઉપર તો ખૂબ જ પડ્યો. રાણીએ કહ્યું “મારી પોતાની ખાનગી મિલકત, ધરણી, ઇંગીના વેચીને પણ હું આ માણસને તેની યોગના પાર પાડવા મોકલવા ઇચ્છું છું.” આની અસર રાજા ઉપર પણ થઈ.

ઇ. સ. ૧૪૯૨ની ૩૭ એપ્રિલે સ્પેનના પામેસ બંદરે ધમાલ મચી રહી હતી. લોકોનાં ટાંગેટાનાં બંદર ઉપર ઊભર્યાં હતાં. બારામાં ત્રણ વહાણો, સાંકળે બાંધ્યા હાથીની નેમ, બૂલતાં હતાં. બધાની નજર કોલંબસ પર ચેટીલી હતી. ક્યારે તેની દયા આવતી, મણુને તેની મૂર્ખાઈ પર હસવું આવતું, ફેટલાક એવા હતા કે ને આની સામે પોતે નથી જઈ શકતા તેને રોક મનમાં ને મનમાં ક્ષતા હતા. આ પ્રવાસીના ઉત્સાહને પાર નહોતો. તેને ખબર હતી કે આ મુસાફરીમાંથી પાછા આવવાનો સંભવ કશો જોડો છે. પણ તે કલ્પનાની ઇબી થી નિરાશા તેણેમાં નહી, પરંતુ નવા દેશ ઉપર પગ મૂકવા માટેનો તકસાટ તેના દિલમાં હતો. લોકોની લાવણીને હોય વિદર્ભ લઈને તેણે “સાન્તા થેરીય” નામના તેમના “વહાણમાં

મહાન મુસાફરો

પ્રથમ મુસાફરો. તેની બન્ને બાજુએ 'પીન્ડા' અને 'નીના' નામનાં તેનાં નાનાં બાંકુ જેવાં બે વડાણો, પણ તૈયાર ન હતાં. આ વડાણો અત્યાસી આટલાંટિક મહાસાગરને ઓળંગી જતી રીમરોની પાસે સાવ બન્યાં ન શક્યાં. 'માનતા મેરીયા' પોતે ન માત્ર ૧૦૦ ટનનું વડાણ હશે. આ વડાણમાં બેઠાંને ડ્રાઇવર્સે ક્રીકાચું.

અત્યાસી સુધી જાણજ્ઞ અને તેના માધીઓ અને આ વડાણો મુરોખનાં કિનારે કિનારે ન ફરવા રેવાયેલાં હતાં. આટલાંટિક સાગરનાં તોફાન વખતે બંકુ ન થોડા વખતમાં તેઓ ડોઈ પણ બદરના બાસમાં બસઈ નઈ શકતાં. હવે માથે આભ ને નીચે પાણી ! દિવસે અને રાત્રી એક પડી એક પસાર થવા લાગ્યા. આરેય તરફ પાણી પાણી ને પાણી ન ! અને આગળ જતાં જાળિયા આવ્યે તે પણ તેની ક્યબામાં ન હતું. 'પૃથ્વી ઓળ છે એ તો' હજી મુરોખના વિદ્યનોમા પણ સદા પડતી હકીકત હતી, ત્યારે કોલબસને તેની ખાત્રી ક્યાથી હોય ! આમને આમ ચાલતાં ચાલતાં બે ડોઈ રેલ અને તે પણ હિંદુસ્તાન આવી જાય તો આવી પણ જાય, અને નહિ તો બેકાએક ધરતીને હોડે નહાય આવી પહોંચે અને કદાચ ત્યાંથી ક્યાક ડોઈ અગાધ ખાડામાં પણ લીતરી પડે ! અત્યારે આપણે કોલબસના આ ખ્યાલો તરફ હસી રહીએ છીએ પણ એ તો આપણી આંખ સામે પૃથ્વીના ઓળ અત્યારે પડેલો છે માટે. તરંગ કોલબસ પાસે તો આ બધું સ્પર્શ તત્ત્વજી હતું. તેની સાથેના મોણસોની તો શી દયા હશે તે આપણે કહી શકીશું.

.. અને એટલે ન અત્યારે મુરોખના કિનારે લીયામાં બેઠો

જાન પણ જ્યાર દખાતા બધે યઈ'યો' તારે ખલાસીઓનાં
 મનમાં એ જ પ્રકારની ભાવંતી ચીમકી જેવી યઈ. તેમણે કાલખસને
 કહ્યું, 'અમારે આગળ વધવું જ નથી.' આપણે વદાણ પાછાં
 હોકો.' કિનારાથી દૂર કાઈ દિવસ જેમણે પોતાનાં વદાણો હાંક્યાં
 નથી, તેઓ કિનારો દેખાવો 'બધે યાય' તારે આકળા યઈ
 જાય એમાં નવાઈ નથી! પણ કાલખસ એમ હારે તેવો ન
 હતો. તેણે બધા ખલાસીઓને સમજાવવા માંડ્યા. તેમની સાથે
 દલીલો કરી. તેમની પામે ભવિષ્યની ભીમળી કમળા દોરી કિંદ
 અને ચીન દેશની સમૃદ્ધિ. તેમની આંખ આગળ ખડી કરી.
 સદ્જાએ આ ત્રણેય વદાણો 'બ્યાપારી પત્તોના પ્રવાહમાં
 'આવી પહોંચ્યાં, બ્યાપારી પતન ઈશાન દિશામાંથી જગતર વાતો
 હતો. અને તેણે વદાણને જગતર પશ્ચિમ દિશામાં દોરવા માંડ્યાં.
 પણ વચ્ચે વળી એ પપન સાવ પડી જતો અને દરિયાર્ધ ધાસના
 ખીડમાં ધણી વાર આ વદાણો અટપાઈ જતાં. વળી પાછાં
 ખલાસીઓનાં મન વીરૂ. કાલખસ એમને રોજ ને રોજ આશા
 આપે, 'હવે તો એકાદ દિવસમાં જમીન દેખાવી જ બોઈએ.' 'હવે
 જમીન પામે આવતી હોય એમ લાગે છે.' પણ સવાર પડે ને
 પાછું એ જ જુડુ આકાંક્ષા અને એ જ જુડા પાણી. એક વાર
 એ મોટાં પેતીઝન પટ્ટીઓ બહાર દેખાયા, એટલે ખત્રાને આશા
 આવી કે હવે તો જમીન પામે આવી. પણ ખીજે દિવસે વળી
 એ જ સમુદ્ર. એક દિવસે દૂર કિતિજમા કાળી લીટી દેખાઈ.
 હવે તો જરૂર જમીન આવી, યેહીવારે એ લીટી દેખાતી બધે
 યઈ યઈ. ઇત્તલુ કે તે જમીનની લીટી નહોતી પણ કાળાં
 લાલનાં મન

નવ અઠવાડિયાં આમ ને આમ પસાર થઈ ગયાં. હવે કાલંબુ સિવાય બંધાની ધીરજનો અંત આવવા લાગ્યો હતો. હમી ઓકટોબરની રાત પડી વડાણોમાં સંપૂર્ણ સંતિ છવાયેલી હતી. સરોના ફડફડ સંબજતા હતા, ત્યો કાન ઉપર ફટફટ—શી પક્ષીઓની તીક્ષ્ણ ચિચિયારીઓ પડી થોડી વારે એક નાના વાદળાની જેમ આકાશમાં તેમનાં માથાં ઉપરથી પક્ષીઓનું એક મોટું ટોળું ચિચિયારીઓ પાડું પશ્ચિમ દિશા તરફ પસાર થઈ ગયું. પક્ષીઓ જેવાં મુસાફરો દુનિયામાં કાઈ નથી. બધા ખલાસીઓમાં આશા આવી. જમીન હવે બહુ દૂર નહિ હોય. સવાર પડી. એક ઝીણી નજરના ખલાસીએ દરિયામાં એક ઝાડની ડાંખણ તરતી જોઈ. તેના પરનાં પાંદડાં હલુ લીલાં હતાં, એટલું જ નહિ પણ ઉપર બેરીનાં ફળો એક લૂમખો લાગેલો હતો. આશા વધવા લાગી.

ઓકટોબરની ૧૧મી તારીખની મધ્યાહ્ન. અધિકાર ધીરે ધીરે ફેલાઈ રહ્યો હતો. કાલંબુસ 'સાન્તા મેરીયા'ના સુકાન પાસેની પોતાની કેબીનમાં બેઠો બેઠો વડચાઓ જોઈ રહ્યો હતો. થોડી થોડી વારે તેની નજર અગાધ સાગર ઉપર પડતી હતી. જાણે તેની આંખો સમુદ્રને હવે ફરિયાદ કરે છે કે હવે તો તે' હદ કરી. તે' તારી માંજ મુઠ્ઠી દીધી છે કે શું? તારો અંત ક્યારે આવશે? એકાએક તેની આંખો ચમકી, તે ટેમ્પ પકડીને એકદમ જમો થઈ ગયેલ. તેનાં મુખમાથી એક જૂમ નીકળી પડી, દૂર ચંદ્રના આખા પ્રકાશમાં તેને દીવો દેખાયેલ. દીવો છે કે તારો? પેલાં વાદળાંએ જમીનનો ભ્રમ ક્યો હતો તો આ પણ કાઈ તારો મને બનાવતો નહિ હોય! ના. ના. આ તારો ન

હોય, આ દેખાતો બધે થયો, આ પાછો દેખાયો. ચોક્કસ કાઠિએ મશાલ સળગાવી છે. ∴

જરૂર આ સમુંદનો બીજો છેડો આવ્યો.

સવાર પડી. સૂર્યે પાછળ પૂર્વમાં ડાર કાઢી. સાથે જમીને ડાર કાઢી. ત્રણેય વાહણોમાં ઢાંચના ગમનમેદી નાદ થયા અને આનંદના સમૃદ્ધગીતો ગવાવા લાગ્યાં. કોલબંસ એકીટ્ટો પોતાના સુકાન પાસે ઊભો. ઊભો જમીન તરફ તાકી રહ્યો હતો. તેની આંખના ખૂણા બીના દેખાતા હતા. ખલાસીઓની કોર આંખોએ આંજે શરમ મૂકીને વહેવા માંડ્યું હતું. તેમની લાંબાં પહેરુની આળ આંખો લૂંછી લૂંછીને બીની ચર્મ ચર્મ હતી.

કોલબંસે એક હોઠી ઉતારવાનો હુકમ કર્યો. તે, પોતાના બે કુપરનો અને થોડા માણસો સાથે હોઠીમાં ઊતર્યો. સાથે સ્પેનનો રાષ્ટ્રધ્વજ એક તકી સાથે વીટલો હતો. કોલબંસ તથા તેના સાથીઓએ પોતાના મોટા જબજા નીચે હથિપારો છુપાવેલાં હતાં.

હોઠી કિનારા પાસે આવી. દૂર જાડીમાં છુપાયેલાં આ પ્રદેશવાસી લોકો આશ્ચર્ય તથા લયથી આ જુદું નોંધ રક્ષાં. કોલબંસે પહેલાં એક ક્રોસ સ્થાપ્યો, અને પછી તેની પાસે સ્પેનનો વાવરો ફરકાવ્યો. બધાંએ લાવલર્ષાં દિલે તેને વંદન કર્યું.

કોલબંસે ન્યાં જગ મૂક્યો હતો તે એક બેટ હતો. આ બેટનું નામ તેણે 'તારક બેટ' રાખ્યું. અત્યારે આ બેટને 'વોટરલોંગ બેટ' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ બેટથી અમેરિકા ખંડ તો ઘણું દૂર છે. કોલબંસ હજી અમેરિકાથી તો

મહાત્મ મુનાફરો

ધરો દૂર હતો, અને ચીન તો હજી ક્યાપતુ ક્યાય પડ્યું હતું. પણ એ તો અત્યારે આપણે મગજ સફીએ છીએ કાલબત્તે તો માનેતુ કે તે ચીનના પામેના જ ટાપુમાં આવી પડેાએ છે ચીનના બાદશાહને મળવા માટે તો તે ખૂબ આતુર હતો તેની પામે રહેઠાણના રાજાએ આપેલા ગુલેશ્ચા તથા મીનીના અદેગાના પત્રો હત્યા તે હાથેદાય તેને પડેાવાડના માટે કાનબસ વ્યધીગે હતો તેના સાથીઓ ચીનની સપત્તિમાથી નેટતુ મલે તેતુ લઈ લેના અધીરા હતા વળી આ ટાપુ ઉપર જે વખતી હતી તે વખતે પોતાના અગે ઉપર મોનાના ધરણા પહેરના હતા લગભગ નવજા સરિર ઉપર સોનાના ધરણા બેઠાને આ સુરોપના લોકોને મનમાં કેલુ થતા લાગ્યું હશે !

પણ કાનબસ જેમ જેમ તે ટાપુની પડખેના બીજા અનેક બેટા ઉપર ફરતા લાગ્યે તેમ તેમ ધીરે ધીરે સમગ્ર પડવા માડ્યે માર્કી પોતેના વર્ણન માથે તે આ પ્રદેશના જુદા જુદા ટાપુઓને મરખાવના લાગ્યે તેણે નહીં ક્યું કે ચીનની પશ્ચિમે અને હિંદુસ્તાન પાસેના સમુદ્રમાં આ બેટા હોવા બેઠાએ અને તે ટાપુઓતુ નામ તેણે 'વેસ્ટ ઇન્ડીઝ' પાડ્યું. હિંદુસ્તાન આપે મળી આ પે, છતાં હજુ આ ટાપુઓતુ નામ તેતુ તેજ ગ્યું છે, એતુ જ નહિ પણ અમેરિકાની મૂળ વસ્તીને પણ હજુ 'ઈન્ડીયન' (અલગત રાતા) કહે છે એકવાર ઘૂમેતુ નામ તેનો અનર્થ થાય એમ હોય તો પણ ફેસલુ સુકેલ થઈ પડે છે એનો આ દાખરો !

તથા મહિના સુધી કાવબસ આ બધા ટાપુઓ ઉપર ફર્યા. અને બને તેમની માહિતી બેગી કરીને તે પાછો પોતાને વનન

જવા માટે તૈયાર થો પશુ પોતાના કુ વજાથુમાતુ મુખ્ય અને તેનું પોતાનું માનીતું વહાણુ ‘અન્તા મેરીઆ’ આ વખતે નહોતું તે એશ્વાર તોફાનમા ત્રામ ઉપ ના ખડો સાથે પડઝાઈને જૂઠા ચર્ચિયુ હતું કોલબ્બ ‘નીના’ વહાણુમા મેરીને અને પી-લા’ને પોતાની માથે સર્જને દેગ જવા માટે નીકળ્યો તેના ઉત્સાહ અને આનંદનો પાગ નહોતો

પશુ હ- પહોચવાને વાર હતી રસ્તામા ગ્રિયામા લયજર તોફાનો શરૂ થયા આઠનાઈ સાગર જલો પોતાનો બેઠ પામી જનાર આ માણસ ઉપર કોયે લસથો હોય એમ મોટા મોટા મોજા ઉઠાઈને આ તણખના જેવા જેવ જાણતેને હુનાવવા પ્રયત્ન કરના નામ્થો કોલબ્બને યુ કે આ નોમન મને નહિ છોડે એ આવી લામજ નામેરી તોફાની તે ‘પી લા’ વજાથુ અન્ત ચર્ચિયુ અમ્મે તેનો બોગ લધિા સવારે ગાનબ્બે નજર રી તો આખા મમુન ઉપર પોતાનું જ એ નાનું વહાણુ આ તોફાનમા ક્રૂમીરનું હા દિવમા ઉપર દિસ્મે જવા લાગ્યા ખાનાનું ખુન્ય આન્સુ આવી સિતિમા હુદતના તોફાનો વચ્ચે ક્રૂમીર આ વજાથુ એન્ઝોસના ટાપુ પામે આવી પોરત્યુ અહીં થોડી વિદ્યાતિ લઈને કોનબ્બ જેમ બને તેમ જગી એન પહોચવા માટે પાછા બપ રો

૧૫મી માર્ચે નીનાએ સ્પેનને ડાહારે પગ મૂક્યો નવિના સહેરમા નિનારે કોનબ્બને જેમ માટે આખી વસ્તી C ની હતી

લોકો બારી બાગ્યામા, અપરે અને સ્તા ઉપ દારમધ બોલા હતા કોનબ્બસ સૌથી મોખરે હતો તેની પાળ પોતાના

મહાન મુસાફરો

પ્રનાસની માફી કે પે કંઈકિવનો ચાલ્યા આવતા હતા ઉપગત ત્યાના મોટા મોટા પોપ વિગેરે પક્ષીઓ પણ આ સરધમમાં હતાં કોનખમે આજે મોડા ઉપ મેસ એના કેવા ભાવે અતુ ભગ્યા હશે !

પણ અહીં પ્રનાસની આ પૂરી નથી થતી, હજી તેના જીવનનો ઉત્તર ભાગ બાકી છે પણ તે ખૂબ દરણુ છે. કોલબસ મોટો વડાકુનની હતો પણ કંઈ સજ્જારી પુરુષ નહોતો. પોતે સ્થાપેલી વચાહતોની સજ્જારી કિંમત તેના ખ્યાલમાં નહોતી તેને તો એ નવો પ્રદેશ દુનિયાની જુગોળમાં કિમેયોના સતોપ હતો પણ આવા 'અક્કર' વચરના લોકોની મૂખાંધિનો લાભ હિનારા રખેનમાં મણા હતા.

કોલબસ તો હજી પણ વધુ પ્રદેશ શોધવા માટે તૈયાર હતો. તેણે વગી બીજી મફર કરી અને તેમાં તે હજી વધારે આગળ વધ્યો અને કેરોલિયન ટ્રીનેડાદા બેટ સુધી પહોંચી ગયો, એનું જ નહિ પણ દક્ષિણ અમેરિકાના ઉત્તરમાં આવેલી ઓરીનોકો નદીના મુખ સુધી તે જઈ આવ્યો.

તેણે ત્રીજી મફર કરી અને તેમાં લગલગ મેક્સિકો સુધી પહોંચી ગયો. પણ મેક્સિકોના પ્રદેશમાં પણ મુક્તતા મૂળાં તે રહી ગયો. એ મજા એના નસીબમાં નહોતો.

આટલાટની મુસાફરી કરી છતાં રખેનના લોકો નેના જૂખ્યા હતા તે માત્ર કોલબસ ન શોધી શક્યો એટલે તેના સાથીઓ તેના પર ચિડાયા તેની ચોથી મફરમાં તો તેને વગણ

પરતા માણુમોએ દયાથી જાંખ્યો અને લગભગ મરતા જેવી હાલતમાં તે સ્પેન ભેગો થયો.

આનો આધાર કોલંબસને બહુ જ લાગ્યો. જેવો તે અંધારા-માંથી આવ્યો હતો, તેવા જ અંધારામાં તેણે પોતાનું પાછલું છવન 'વિતાબુ'. અલગત તે પછી તે બહુ છાંયો જ નહિ. પણ જે બે વસ્તુ તેણે કાઢ્યાં તે બહુ જ કરણ હતાં.

કોલંબસે મરતાં સુધી એમ જ માન્યા કર્યું હતું કે તેણે શોધેલો દેશ તે ચીન અને હિંદુસ્તાનની પાસેનો પ્રદેશ છે. પણ ખરું જોતાં તો તેને એ પણ ખબર નહોતી કે પોતે કોઈ મોટો ખંડ શોધ્યો છે. તેની અને અમેરિકાની શોધની વચ્ચે એક સાવ પાતળો પડો જ હતો. પણ તે બેઠવાનું કામ તેની પછીના મુસાફરો માટે જ રહ્યું. કોલંબસ તો કેવળ અમેરિકા માટેનો માત્ર કુરોપને માટે ખુશો કરીને ચાલ્યો ગયો.

સ્પેનના સુવર્ણજાન્યા અનેક વડાકુચડીઓ હવે લીમટી પડ્યા. વેન્ટ દરીઝા ટાપુઓ પર તો હવે સ્પેનીશ લોકોની જમાત જામવા માંડી. ત્યાં જ જસે તેમનો કાયમનો વસવાટ હોય તેમ ત્યાં રજાં સ્થાં તેઓ અમેરિકાના લુદા લુદા ભાગને ફેંદવા લાગ્યા. એક પછી એક નવા નવા પ્રદેશો ખૂલવા લાગ્યા. કુદરતની અને માનવીઓએ લીધી કરેલી અફાટ સમૃદ્ધિ તેમની આગળ વધુ ને વધુ આવવા લાગી. કોટે નામના સ્પેનીશ મુસાફરે મેક્સિકોમાં જઈને ત્યાંથી જેટલું લૂંટાય તેટલું લૂંટવા માંડ્યું. આ જાણુ જાણોયા નામનો એક મુસાફર તો વળી પતામાના પ્રદેશમાં જઈને એટલે સુધી આગળ વધ્યો કે એક ઘિયા

મહાન મુસાફરો

પર્વત ઉપર ચઢીને તેજી જોયું તો પોતાની સામે બાંટલાં જોવા જા પીને અકાદ મમ્મ 'પેગિફિક' જોયો. આ સમુદ્રો પણ કંઈ જોઈ ઉપયોગી નથી.

જેમ જેમ જોનાં વધારો અમેરિકાની જોનાનાં જાં લઈને આવવા લાગ્યાં, તેમ તેમ જોના ને પોર્ટુગાલનાં જાં વધારે ને વધારે ત્યાં જાંડયાં. જૂઝ્યાં વડોનાની જેમ તે તૂટી પડ્યા. અમેરિકાનો પૂર્વ જાંજોનો કિનારો દેડ જુદાઈ લેઈથી માંડીને તે જાંજીય મુખીનો આ જાંજી વીંખવા મં પડ્યાં હતાં. મેક્સિકોમાં તો ત્યાંનાં લોકોની પરંપરાની આ આવની સંસ્કૃતિને પ્રતાપે લોકો ખૂબ મુખી અને સમૃદ્ધ હતાં પણ તેમની પામે લડાઈનાં આ લોકો જોનાં સાધનો નહિ હોવા કારણે લૂંટાયાં.

જાણ્યમ પછીને અમેરિકાની વધારે શોધનો ધતિવા બહુ જ દુઃખદ છે. તેમાં આદમની અને વિજાતની ભાવના કમલ ધતનોજ અને સજ્જોજની ભાવના જ આપજોતે વધારે દેખાય છે. આ બધામાં જે જાંજો આડો આંક વાળ્યો હોય તો તે પીજારો નામના એક ખૂબ બહુદુર ને સાદમી રેપેનીયાડ મુસાફરે અમેરિકાના પશ્ચિમ જાંજોના પ્રેરો મુખી પહેવવહેલો પહોંચના આ મુસાફરે હોલ પેરના પ્રદેશમાં તે વખતે અસ્મૃતિ પૂજ્યદારમ હતી લોકો અતિ મમૃદ્ધ અને સંસ્કારી હતા. મુખ સાતિ પૂરેપૂરી હતી. અત્યારે પણ પેઝની સસ્કૃતિના અવશેષો જો જોવા મળે છે તે પરથી કાઢી પણ પ્રાચીન સસ્કૃતિની આથે તેને મુખી શકાય એટલી મહત્તા તેની દેખાય છે પીજારો ત્યાં પહોંચ્યો. ત્યાંની સમૃદ્ધ જોઈ તેની આંખ ફાટી તેજો લૂંટાદ,

દગો, કતલ વિગેરે જોટલા ઉપાયો લઈ શકાય તેટલા લીધા. ત્યાંના રાજાને દગાથી કેદ પકડ્યો. રાજાએ તેને કહ્યું કે જો મને છોડવાનું વચન આપી તો હું તમને આ મારો હાથ પહેાંચે ત્યાં સુધી આપી ઓરડો સોનાથી ભરાવી દઉં. તેણે ઓરડો સોનાથી ભરી મૂક્યો. પણ પીછરો તો ઘાતકી હતો. તેણે સોનું તો લીધું, પણ તે રાજાનો જાન પણ લીધો. આ કથા બહુ જ ભયંકર છે. એને વિશેષ વર્ણવતા કલમ પણ ના પાડે તેવું છે.

પણ આ બધામાં એક બીજો પણ એવો માણસ આપણને જોવા મળે છે કે જેના નામ ઉપરથી આ આખા પ્રદેશને અમેરિકા એવું નામ મળ્યું. આ માણસનું નામ અમેરિકસ વિરિપમસ. તેણે અમેરિકાનો આગ્રીય દેશનો આખો કિનારો ફરવો, દક્ષિણમાં તે સાઉથ જોર્જિયા સુધી જામી આગ્યો. આખરે બરફના ખડકો તેણે તરતા જોયા અને તેની સાથે ટક્કર લેવાની તેનામાં હિંમત ન હોવાથી પાછો પોર્ટુગલ પહોંચી ગયો. તેણે સૌથી વધારે અગત્યનું કામ તો એ ક્યું કે આ આખા પ્રવાસનું બહુ જ અભ્યાસપૂર્ણ અને વૈજ્ઞાનિક રીતે એકે વર્ણન લખી રાખ્યું. આ પુસ્તકરૂપે બધારે યુરોપમાં ખંડાર પડ્યું ત્યારે તે થોડા જ વખતમાં ખૂબ જ લોકપ્રિય થઈ પડ્યું, એટલું જ નહિ પણ એ વખતે જર્મન ભાષામાં દુનિયાની ભૂગોળનું એક પુસ્તક લખાતું હતું તેના લેખકે આ નવી શોધ તેમાં ઉમેરી અને તે નવા પ્રદેશનું નામ તેના શોધક ઉપર અમેરિકા રાખવું એમ સૂચન ક્યું અને એ સૂચન બધાએ સ્વીકારી લીધું. રાજ્યાતમાં તો આગ્રીયના એ પ્રદેશને જ

મહાન સુસાધરો

‘અમેરિકા’ એ નામ અપાયું. પણ ધીરે ધીરે આખા ખં
જેમ જેમ શોધ થયા હતા તેમ તેમ આ આખા નવા ખ
અમેરિકાનું નામ મળ્યું.

હજી આ જગ્યામાં સ્પેન અને પોર્ટુગલ જ વધારે દોડ
કરતા હતાં. જોહન કેવટ નામનો એક ઇટાલિયન ખુસ
દુશ્વરમાંથી ત્યાંના રાજાના આજ્ઞાયથી આ જગ્યાથી નિગ
લાયયો. તેને હતું કે જ્યાં આ સ્પેનીશ લોકો નથી પહોં
ત્યાં હું જઈ. તેણે ઉત્તર અમેરિકાનો ન્યુફાઉન્ડલેન્ડ શોધી કાઢ
અને દુશ્વરના રાજાનો વાવડો ફરકાવવા સિવાય ત્યાં
વખતે વધારે કંઈ થઈ શકે તેમ નહોતું, કારણ કે ત્યાં એન
લગીઓ તૈયાર નહોતી.

મેગ્સેન

અમેરિકાના ખાસીઓમાં કાલંબસની સાથે મૂકી શકાય એવું આ એક પાત્ર પણ આ જ વખતમાં આપણને મળે છે. અને તે ફિનિંગનાં મેગ્સેન. આ વહાણવટી પેટ્રુંગીઝ હતો. કાલંબસે જ્યાંથી પોતાનું કામ અધૂરું મૂક્યું હતું ત્યાંથી આ મેગ્સેને ઉપાડી લીધું. ચીન પહોંચવા માટેના માર્ગમાં જે આ નવો પ્રદેશ આવે આવ્યો હતો, તે માર્ગને ઓળંગીને આગળ વધવાની તેણે હામ બીડી. કાલંબસે અમેરિકા સોધ્યો તે પછી પાંચ જ વર્ષે વાસ્કો-ડી-ગામાએ આફ્રિકાના પશ્ચિમ કિનારે મધ્ય ને આગળ વધતાં વધતાં કેપ ઓફ ગુડ હોપ પહોંચી એક આદ્ય ભોમિયાની મહત્ત્વની દિગ્દુસ્તાનના કિનારા પર પગ મૂક્યો. પણ આ આખો માર્ગ પેટ્રુંગીઝ લોકોએ પોતાનો કરી લીધો હતો, તેથી કાલંબસે જ માર્ગ લેવા જરૂરનો હતો. મેગ્સેને આ મારેની યોજના પડી કાઢી અને અમેરિકાને કાલંબસ રીતે વટાવીને ચીન પહોંચવું એમ તેણે નક્કી કર્યું. અમેરિકાની પશ્ચિમે દરિયા છે, એ વાત તો જાણેલા નામના એક મુસાફરે કવને લેઈને સાબિત કરી હતી પણ દરિયા-સરે તે સમુદ્રમાં પહોંચવા માટે

કાં તો અમેરિકાની દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશા તરફ જ જવું જોઈએ.
મેગેલેને દક્ષિણ દિશા પસંદ કરી.

આ આખી યોજના લઈને મેગેલેન સ્પેનના રાજા પાસે
ગયો. સ્પેનનો રાજા ચાર્લ્સ જુવાન હતો. મેગેલેનની યોજનાને
તેણે વધાવી લીધી અને મેગેલેન ૫ વહાણો અને ૨૩૭
આણુઓનો કાફલો લઈને નીકળી પડ્યો. તેના કાફલામાં
લગભગ બધા દેશના વતનીઓનું પ્રતિનિધિત્વ હતું. સ્પેનીયાર્ડ,
પોર્ટુગીઝ, ઇટાલિયન, હાન્સી, જર્મન, ગ્રીક, ફ્રેન્ચમેન અને
એક અંગ્રેજ પણ હતા.

૧૫૨૦ના સપ્ટેમ્બર માસની એક રાત્રે આ કાફલાએ
સ્પેનનો કિનારો ઊડ્યો. અનેક તોફાનો વચ્ચે તેઓ ડિસેમ્બરમાં
બ્રાઝીલ પહોંચ્યા. જે જગ્યાએ અત્યારે રીઓ-ડી-જનેરીઓનું
બંદર છે ત્યાં તેમણે વિશાળ લીધા ત્યાંના વતની લોકોએ
તેમનો પ્રભાવમાં પડ્યો સારો સત્કાર કર્યો. મેગેલેને યુરોપની
જાતજાતની રમકડાં જેવી ચીજો તેમને આપી અને બદલામાં
તેમણે ખાવા પીવાનો સામાન મેળવ્યો. મેગેલેનની સાથે એક
ઈટાલિયન મુસાફર હતો. તે કેવળ શોખની ખાતર જ
નીકળ્યો. તેણે આ આખા પ્રવાસનો રોજરોજનો વૃત્તાંત નોંધી
રાખ્યો હતો. તેણે ત્યાંના આ જોણા માણસોને બનાવ્યાની
રમૂજ દર્શાવત નોંધી છે. મેગેલેને ત્યાના એક વતનીને મોટું જોવાનો
એક તાનો અરમો આપ્યો અને તેના બદલામાં દસ જણ
ધરાય એવડી મોટી માછલી પડાવી, એટલું જ નહિ પણ
ગંજીખાનો પાનામાંથી એક ડાળોનો એકો આપીને સામા માણસ

ગોબ્રોલોન અને કાંલિય રૂકની પ્રવાસસ્થા | પા. ૭૯ | VII ૭૪

પામેથી દમ તાઝમાઝ મસ્ઘીઓ મેળવી લીધી. હેતસવાની વિદ્યા આ લોકોને શીખવતી પડે એમ હતુ જ નહિ.

ત્યાથી આગળ ચાલ્યા. તેઓ એક મોટી નદીના મુખ આગળ આવી પહોંચ્યા. આ મુખ લગભગ ૫૦ માર્ગ પહોંચું હતું એટલે મેગ્નેટોને પડેલાં તો એમ યત્ન કે અહીંથી અમેરિકા પૂરો થાય છે. પણ જગત આગળ જતાં તેમની ખાતરી થઈ કે આ તો નદીનું મુખ છે. તેઓ દક્ષિણમાં હજી આગળ વધવા લાગ્યા. કિનારો હતુ તેમની સમાન્તર જાલુએ ચાલ્યો જ આવતો હતો. જેમ જેમ તેઓ વિપુલવત્ત વટારીને દક્ષિણે જવા લાગ્યા, તેમ તેમ હવામાં ને નજીમાં ફેરફાર થવા લાગ્યો. માર્ગ મંદિતામાં જ્યારે વર્ષત નહુ શરૂ થતી જોઈએ ત્યારે અહીં શિયાળો જ હતો. હવા વધારે ને વધારે તોફાની થવા લાગી મેગ્નેટોને આ હવામાં આગળ વધવું શરૂ થઈ પડ્યું. તેણે એક કિનારા પર સહીમખામત આશરો સોધ્યો. તે બંદરનું નામ તેણે પોર્ટ મેન્ટ લુબીઅન પાડ્યું. હજી પણ તે બંદરનું નામ આ જ છે હવે તેઓ દક્ષિણ અમેરિકાના દક્ષિણ ખિાસથી બહુ દુર ન હતા. પણ મેગ્નેટોને સમયસૂચકતા વાપરીને બધા માણસો મારે ખોરાકનુ પ્રમાણ અર્ધું કરી નાખ્યું અને પેટ જેટલુ ઊંછું રહે તેટલુ આસપાસના પ્રદેશમાંથી મેળવી લેવા માંડી છૂટ આપી. આ બંદરમાં તેને ૭ મહિના ૫૩૫ રહેલું પડ્યું. આ ૭ માસ દરમિયાન ત્યાં અનેક નવાજની ઘર્ષ મર્ષ. માણસો આ કટાણાસરેલા પ્રવલ્ન અને રહેઠાણથી તાસ્યા હતા. તેમાં વળી ખોગકનું પ્રમાણ વધાર્યું એટલે ધૂધવાતો અગ્નિ ફાટી નીકળ્યો. દરવાજ માણસોએ જાળવો કર્યો. મેગ્નેટોની છાતી યડે

મહાન મુસાફરે

તો તે ચાલે તેમ નહોતું. તેણે ૬૭ જગથો ઉપર સ્વપ્ન લે તે
પહેલાં તો જગથમાં ભયેના એક વડાણના કેપ્ટને બીજાને
ખબર પડે તે પહેલાં વાદી નાખ્યો અને તેણે વડાણ પોતે
કમળમાં લીધું. બીજા જગથજોગના ઉપર થોડા જ વખતમાં
તેને ધાક જેમારી દાઢી બીજા બે સરદારોના માથા વાદીને તેણે
એક જોયા વામ ઉપર ટિગાડ્યા આ જનાવ પડી પડ વો
જમારે કાનિસ ફેક ત્યાંથી પમાર થયો ત્યારે તે સુકાર્થ ગયેલા
માગખા ત્યાં ટિગાતા હતા

શિયાળો ત્યાં ચાળીને એમ્પ્રેનમાં પાછા મેગેરેને લગર
ઉપાડ્યા ને ચાર પાચ દિવસને અંતે તેઓ અમેરિકન દક્ષિણ
ઉડે આવી પહોંચ્યા આ અમેરિકનો ઉડે છે એ તેમને
ખબર જ નહોતી તેણે તો આ નાનકડા દક્ષિણ માર્ગમાંથી
પોતાનો માર્ગ કાઢના માડપો આ જગ્યા ખરેખર
વડાણને માટે ભરકર હતી નાના મોટા ડેરાય
બહાર દેખતા અને પાણીમાં દુબેના ખડકોમાંથી સલાણી
સલાણીને વડાણને લઈ જવા એ કામ મદાસારન હતું એક
વડાણ તો આડે રહે ચડી ગયું ને અધારમાં માર્ગ ભૂલીને
બીજા વડાણથી જુદું પડી ગયું એ વડાણ પાછું રૂપેન બેસું
થઈ ગયું વસાઈ તોફાન, એ જાણુ કિનારા પર દૂર દૂર
દેખતા ત્યાંના વાતનીઓના તાપણુ બીજા જાણુ લાયક જોયા
દુગરો અને વચ્ચે નાનકડી નહેર જેવી જગ્યામાંથી વડાણ કાઢના
મા તેના ૬ અણ્વાડિયા ચાલ્યા ગયા અને જગ્યાએ આમાંથી
ચડીસનામત પસાર થઈને મેગેરેનેના વડાણે બીજા જાણુના
પામિલિક મદાસાગરને આરે જોવા ત્યાં ત્યારે મેગેરેનેની

આંખોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. આ સામુદ્ધુનીનું નામ અત્યારે પણ મેગેલેનની સામુદ્ધુની તરીકે અમર છે.

મેગેલેનમાં પાછો નવો પ્રાણ આવ્યો. તેણે આ હંડી આખો- હવાથી ખચવા મારે પોતાનાં વહાણો ઉતાર તરફ હાંક્યાં અને પછી સીધાં પશ્ચિમ તરફ મારી મૂક્યાં. પણ તેના દુઃખનો હજુ કંઈ અંત નહોતો આવ્યો. દિવસો પર દિવસો જવા લાગ્યા, પણ જમીનનો ક્યાંય પતો ન હતો. જોરાકે રાવ ખૂટવા આવ્યો, પાણી ખૂટવા આવ્યું, એટલું જ નહિ પણ એલું વસી થઈ ગયું હતું કે નાક બધે રાખીને જ તે પીવું પડતું. ખાવાની આખતમાં તો આથી પણ ભયંકર સ્થિતિ હતી. સૂના દોરડાંમાં વણેલી આમકાની પટ્ટીઓ કાઢી કાઢીને ખલાસીઓ તેને પાણીમાં પલાળી પલાળીને ખાતા. વહાણોમાં વળાનો રોગ ફાટી નીકળ્યો. ઘણા-ખલાસીઓ તેમાં મરી ગયા. સદ્ભાગ્યે આ બધા જતાંત નોંધી નાખનાર પેલો ઈસાલિયન મુસાફર સાન્ને-સારો રહ્યો હતો અને સૂર્યની નિયમિતતાથી રોજની નોંધ રાખતો હતો.

આખરે બીજા વસ્તુના માર્ગ મહિનામાં તેમણે વસ્તીવાળા ટાપુઓ જોયા. તેઓ ત્યાં હોતાં અને જોરાકપાણી મેળવવાની ગોઠવણ કરવા લાગ્યા. પણ ત્યાંની વસ્તીએ તેમને હાદ ન આપી. હાલ્ય તેમની વસ્તુઓ ચેપવાનો પ્રયત્ન તેમણે કરવા માંડ્યો. મેગેલેને આ ટાપુનું નામ જો ચોર ટાપુ' મળ્યું અને હજી ત્યાં ચોર નહિ હોવા છતાં એ નામ રહી ગયું છે. કદાચ ત્યાંની વસ્તીને પણ આ નવા લોકો ચોર જ લાગ્યા હશે તો ! મેગેલેનની કાઠી અહીં ન ફાળી તેને લગત ઉપાડ્યું પડ્યું. આખરે

મહાન મુસાફરો

અકવાડિયા પછી દ્વિવિધામ્નના ટાપુઓ પર આ કાફલો
આવી પહોંચ્યો.

અહીં તેમને પૂજી મહેમાનગી મળી. લોકોએ તેમને
જોષ્ટી બંધી ગીએ પૂરી પાડી. અહીંનાં ફોલો નોંધ કરનાં
પેલો ઈસલિયન મુમાકર એક સાંજા ફિગ જેવા ફગની નોંધ કરે
છે. તે ફગ તેણે તેની જિંદગીમાં 'ફડેલું' ન 'નહું' હસી એમ લાગે
છે. આપણે નો તે ફગ 'ફગાં છે' એમ એણની ન કાઢીએ.

અહીંથી આમળ એક ખીખ ટાપુ ઉપર આ લોકો આવી
પહોંચ્યા. અહીંના રાજાએ તેમને પોતાને ત્યાં આવવાનું આમં-
ત્રણ આપ્યું. મેગેલેન તે આમાં દગાની મધ આવી. એની
પોતાની તો નામરજી હતી. પણ તેના સ્વદાશ્યે તેને આ જોખમ
ખેડ્યા આમલ કપો અને આખરે બધા આ મિજબાનીમાં ગયા.
ત્યાં બધાએ ખૂબ હાડ દીધો ને રાત ત્યાં ન ગાળી-કહો કે
ગળગી પડી !

મેગેલેન અને અહીંના રાજા વચ્ચે ઠીક દેસતી જાની
અને મેગેલેને ઉત્સાહમાં આવીને રાજાને કહ્યું, 'તમને રખેનના
રાજાના નામે આ અને આની આસપાસના બધા બેરોના
રાજા બાવેર કરુ છું.'

આ અપમાન ત્યાંના એક સરદારથી ન સાંખ્યું મથું અને
તેને આવી 'ફગા' ન કરવા બાબત ચોખ્ખે ચોખ્ખી મુશ્કલી
દીધી. મેગેલેન પણ કંઈ એણે નહોતો. તેણે નક્કી કર્યું કે
રખેનમાં કેટલી રક્તિ છે તે આ બધાને બતાવી દેવું. તેણે

પોતાના જ્યાં માણુમેને 'લશ્કરી પોશાક' પહેરા ચો ને તેમની હથિયાળમાં ફૂલ ગોળી આવી રીતે લશ્કરી હમામમાં એક સનારે તેઓએ પોતાના વદાણુમાંથી હોડીઓમાં ચર્ક ને બેટ ઉપર પથ મૂક્યો. અહીંના માણુમો કંઈ મૂરખ નહોતા તેઓ બધાય આત્મપાસની જાડીમાં સતાર્ક રહ્યા હતા. જ્યાં ગોળીવાડે લોકો આમળ વધ્યા કે જાડીમાંથી બાણોનો ને લાલાઓનો વસાહ ચરા લાગ્યો એક ઝેરી વીઝ મેઝેલેનના શરીરમાં ધૂસી ગયું મેઝેલેનને પોતાની જૂન સમજાઈ પોતાના માણુમોને તરત જ પાછા ફરીને વદાણુ પર ચડી જવાનો હુકમ કર્યો પણ મેઝેલેન પોતે જ ચડી ગયો ત્યાંના વતનીઓ તેને ચેરી વળ્યા ને મેઝેલેનના શરીરને વીધી નાખ્યું આ રીતે દુનિવાનો એક મહાન વદાણુવળી ફેરગ ચોડીક મૂર્ખાઈને પ્રગ્લો સમુદ્ર જોળગીને ખાળેચિયામાં ફૂળ્યો.

પ્રાણુ વગરના શરિત્તી જેમ જાગી રહેતા માણુમો જેમ તેમ મરીને દિદી મદ સાગર અને આફ્રિકાને જોળગીને રૂપેન પટોચ્યા અને એ રીતે પહેલવહેતા દુનિયા આખાની પ્રવૃદ્ધિયા મર્લ

મેઝેલેન પણ એ રીતે પ્રાનમની માથે જેમી રહ્યો તેવો જ ચીર હતો—મહાન મુમાફર હતો પામિકિંક મદ માગનો નકમો દોસ્તાડ એ પહેલો વેચાનિ હતો

ફ્રાંસિસ ડ્રેક

મેગલેને શોધેલા આ નવા માર્ગે પછી ઇંગ્લાંડને પણ દિશ્વર આવ્યા. ઇંગ્લાંડ તે વખતમાં તે વહાણપટ્ટામાં ઘણું પાછળ હતું. પણ ફ્રાંસિસ ડ્રેક નામના એક ઘૂલ સાહસી મુસાફરની નજરમાં આ સ્પેનીયાર્ડ લોદાની અમેરિકામાં ચાલતી લૂંટ ધૂંચતી હતી. તે વખતે ઇંગ્લાંડની રાષ્ટ્રી એસિઝામેયની સંમતિ અને મદદ લઈને તેણે મેગેલેનના રસ્તે અમેરિકાના પશ્ચિમ કિનારે પહોંચવાનો નિર્ણય કર્યો. અને ત્યાં જઈને સ્પેનીયાર્ડ લોદાની લૂંટમાં હાથ પડાવવાનો તેણે મનઃક્રમે સ્થે. એસિઝામેય પણ અંદરખાતેથી આ જ ઈચ્છતી હતી. પણ જાહેરમાં કેઈ એક રાજ્ય બીજા રાજ્યની ઈર્ષા કરી શકે છે? તેણે ફ્રાંસિસ ડ્રેકને માનહારી વિધાય આપીને તેના હાથમાં તપવાર આપતાં કહ્યું, 'ડ્રેક! જો તારા પર શસ્ત્ર ઉગામે તે ઇંગ્લાંડ ઉપર શસ્ત્ર ઉગામે હો એમ સમજાજો.'

આ સમ્બેલું જળ ફ્રાંસિસ ડ્રેકને મારે પડ્યું હતું. તે પાંચ વહાણો લઈને નીકળી પડ્યો. ડ્રેકે તે પેતાની મુસાફરી લક્ષ્યાદ્યો સર કરી. પેતાના વહાણમાં પેતાની કબીરને તેણે રૂપાંચ અને

કાચના મુંદર ફિનિગચી તથા ફૂલદાનીઓથી મઢી હતી. વળી વહાણો ઉપર સગીતની પણ ગોઠવણ કરી હતી. ફેકના નામથી જ ફેટલાય જીવાનિયાઓ આ સાદમમા ભાગ લેવા તૈયાર થઈ ગયા હતા. તેમાંથી ૧૪ જણને ફેકે ખમંદ કર્યા હતા. ફેકે પોતાની ખરી ચોજના છુપાવીને જાહેર એમ કસવેયું કે પોતે પૂર્વના પ્રદેશો બાલુ મુમાફરીએ જાય છે. પણ તે બધું જાહેર રીતે ચુપેત હતું.

શરૂઆતમા જ તેને તોફાન નડ્યું એટલે તેને નજીકના જ બંદરમા રોકાઈ જવું પડ્યું. ત્યાં વહાણને ચથેલી ભાગતૂતું સમારકામ કરીને પાછો કાઢ્યો આગળ જીપડ્યો. પહેલા તે તેણે કાઈને પહેમ ન પડે તે માટે સીધું દક્ષિણ દિશામા જ દંકાયેં રાખ્યું. આફ્રિકાના પશ્ચિમ કિનારા પામે તેમણે પિસામો લેવાનું નક્કી કર્યું, ત્યાંના વતનીઓ સથે તેણે થોડો ઘણો વેપાર ચલાવવાની પણ તજવીજ કરી જહોન કાર્થ નામનો એક ખવામી ઉત્સાહમા પહેલો તે કિનારા પર જીત્યો, પણ તેની ઉતાવળને તે ભોગ થઈ પડ્યો. ત્યાંના વતનીઓ તેને ઉઠાવીને નાસી ગયા. ફેકે પાછળ એની ધણી રોક કરી, પણ તેને પત્નો ન લાગ્યો ને ફેક પાછો ફર્યો

આ ખવાસીને મૂં લોકોએ ફેકના રાજાના હુકમથી પકડ્યો હતો. તેની પાસેથી તેને પોર્ટુગલના રાજા સગથે માફિતી પણ વધી હતી. પણ આ માણસને બિચારને કર્ક ખમર નહોતી એટલે તેને છોડી દીધો. એ માડમાડ એક વેપારીના વહાણુ માગ્દે ઉઘાડ લેઓ થયો.

મહાન મુસાફરો

૩૫ વર્ષના બેટા હોડ્યા પત્રી તેઓએ એક પોટુંગીઝ વદાણ પકડ્યું અને જોતો માલ લૂટી લઈયા પત્રી તેના ખવાસીઓને હોડી મૂક્યા. ફક્ત તેના મુઠ્ઠાનીને ફેંકે પોતાની સાથે લવચારીને લઈ લઈયા.

અહીંયા તેમની ખરી મુસાફરી શરૂ થઈ બે મહિના પત્રી અનેક તોફાનો ને હાંચવાતોમાંથી પથ્થર ઘસીને તેઓ અમેરિકાને પૂર્વ કિનારે ખાત્રીય પામે આવી પહોંચ્યા. અહીંયા મેગેવેનને રસ્તે રસ્તે તેઓએ દલિતમુખા આગળ વધવા માંડ્યું.

કોણ જાણે શું થયું તે, જે જગ્યાએ મેગેવેનના વદાણમાં બળવો થયો હતો તે જ જગ્યાએ રૂઝના ખવડીઓમાં બળવો થયો અને ફેંકે પળ મેગેવેનની જ રીત અપભ્રંશ કરી ફેંદન ડાઉંગી નામનો એક અમલદાર ધમ્મા વખતથી ખવાસીઓમાં ઉશ્કેરણી કર્યો કરતો હતો તેનો નિકાલ કરી નાખવાનું તેણે નક્કી કર્યું. એક જગ્યાએ ફેંદન ડાઉંગી ઉપર કાયદેસર ફાટમા ચાલે તેમ ફેસ ચલાવવામાં આવ્યો અને તેને મારે નીચેની ત્રણમાંથી ગમે તે એક સજા સ્વીકારવાનું દર્શાવવામાં આવ્યું. કાં તો તેને ૩૬ કરીને ધમ્માડ પડેઆડવો, કાં તો તેને આ જગ્યા ઉપર હોડી ફેંકો, અને કાં તો ફાંસી ફેંદન ડાઉંગીએ છેલ્લી જ સજા પસંદ કરી ફેંદન ફેંકે તથા ફેંદન ડાઉંગીએ સાથે બેસીને છેલ્લું ખાતું ચીડું. સગીલ થયું. તેની સજા મિનાયતી બીજી ઘણી વાતો થઈ અને નક્કી કરેલે સમયે તેને ગેળાથી દૂર કરવામાં આવ્યો. વિધિપૂર્વક તેના દેહને દફનાવવામાં આવ્યો.

વદાણ આગળ રહ્યા. મેગેવેનની સામુદાયની આવી પહોંચી.

વળી એ જ લવકર જગ્યા । ખડુ જ ધીરે ધીરે જાળવી
જગતને રૂંક આમાથી વદાણ મડવા લાગ્યો વચ્ચે વચ્ચે
નાના નાના અને ટાપુઓ આવતા ત્યા વળી પેશુર્જન પક્ષીના
શિકાર માટે પણ તે બધા અટકતા, ત્યાના વતનીઓ માથે
દોસ્તી પાવતા અને એ રીતે આગળ વધવા લાગ્યા
મેગેનેતની સામુદ્રી તેઓ લગભગ પસાર થી ગયા ત્યા તેમને
પાછું દરિયાઈ તોફાન ગડબડ એ વદાણ તો આખું માણુઓ
સહિત તળિયે મેઠું એ વદાણ છૂટું પરી ચડુ રૂંકું પોતાનું
વદાણ ખોખરું થઈ ગયું તેને એક બે ઉપર રામઈને
સમારનામા તેને જીલોય વખત ચાલ્યો ગયો

પણ આ તોફાન સમી ગયા પછી હાથે તેમને ધારી
આપી રૂંક પોતાના એક ખોવાઈ ગયેલા વદાણની ખૂન રોધ
ધરી પણ કંઈ પણ ખેતો ન લાગ્યો

રૂંક ઉતરતા આગળને આગળ વધવા લાગ્યો અને ત્યાં
‘મેઝીઓ’ નામના ચીને પ્રદેશના બદત્વી તેની લટકુ કામ રાઈ
થઈ ગયું ત્યા ત્યા બદત્વી બારામા રપેનીરા વદાણ દેખાયા,
ત્યા રૂંકા આ માણુઓ પટોચી જાય વદાણ મોટે લાગે મા નથી
બરેવા અને માણુ વગરના ટોપ જગત માણુઓ માં ઉપર
નિદિતપણે બીજે મા ન બેગો કરતા હોય અહીં રપેનિરાય બીજા
દાર્દ દેશની પ્રજા આવી રહી તેમ તેની મળ્યા પણ આપી
ટોપ । એના પની લગડીઓની લગડીઓ તેમને બે ઠી મરવા માટી
એવું જ નિદિ પણ તેઓ મોટા મા ન પોતાના વદાણમા હા
વી રહેવા વદાણના જવા દોગડા ૧૫૧ નાખતા એકને વદાણ

મહાન સુસાદૈરા

રાત્રિમાં દરિયાના પવનની દિશામાં ઊપડી જતાં, કાં તો ઢાંઢ ખડક સાથે અથગાઇને વૂટી જતાં. આ લંટવું વહુન આપણા આ પુસ્તકમાં બંધાયેલું નથી પણ આ લંટને પરિણામે જ રૂંકે પણ આખી દુનિયાની પ્રદક્ષિણા કરી-કરો કે કરવી પડી. રૂંકે આ પ્રમાણે લંટ કરતો કરતો ખામા સુધી પહોંચી ગયો, ત્યાં તેને ખજર મળ્યા કે અહીંથી એક સ્પેનનું વહાણ ખળળને ભરીને આમગ મધું છે. યહુ. રૂંકે કહ્યું, 'આહો, ને ઢાંઢ આ વહાણને પહેલું દેખાડશે, તેને હું ઇમામોથી લાદી દર્શા.' ખલારશિઓ દિવસ ને રાત ચોકી કરવા લાગ્યા. આખરે જ સદ દેખાયા. રૂંકે જરાખર તેનો પીછો પકડ્યો ને લગલગ સાન્નાંસિરકે પામે તે વહાણ પકડાયું. રૂંકે તે વહાણને કબજે કહ્યું અને વહાણમાંથી લંટનો માલ પોતાના વહાણમાં હાલવવા માંડ્યો. સોડું, રૂપું, હીરા અનેક કિંમતી ખજનો તેમાં લયેઈ હતો, તે હાલવતાં જ ચાર દિવસ ચાલ્યા ગયા.

હવે તો એટલો સામગ્રી યઈ ગયો કે જો એકાદ ખીજી લંટ મળે તો તે ક્યાં ભરવી એ સવાલ હતો. એટલે રૂંકે હવે ઇચ્છાંડ પાછા જલદી પહોંચી જવાનો વિચાર કર્યો. પણ જયું કઈ રીતે? આખ્યા એ રીતે કંઈ પાછા જવાય તેમ નહોતું. ત્યાં તો સ્પેનની ચોકી ખડી જ હોય! એટલે તેણે મેગેનેની જેમ પશ્ચિમ દિશામાં જ વહાણ હાંકી મૂકીને ઇચ્છાંડ પહોંચવાનો નિર્ણય કર્યો અને તેણે પોતાનું નાનકડું વહાણ મધદરિયે હાંકી મૂક્યું.

અનેક મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થઈને આવ્યા, સુખાચા, ડિલિપાઈન્ડ,

કેપ એક ગુડ હોપ—એ બધું વ્યવસ્થાને એક સંવિધારે પ્લાઈમાઉ બારામાં ફેંકતું વદાણુ આપીને ક્રિબું રહું. લોકો ફેંકના પ સાંભળી ઘેઘા જતી જ્યા ને બંદર ઉપર હં જમી ગઈ.

ફેંકની લૂંટથી એકિબ્રમેથને કંઈ જોએ આનંદ નહોતો થ પણ એ આનંદ વ્યક્ત થાય તેમ નહોતું. કાસ્ટ્યુકે સ્પે રાગએ ફેંકની આ લૂંટફાટની ફરિયાદ ત્યાં નોંધાવી હતી. એ પહેલાં તો ફેંકના તરફ જણે ખૂબ નાખુશ હોય તેવા અગ્નિ રાણીએ તથા અમલદારોએ ક્યો. પણ આખરે તો ક્રાંતિ ફેંકને નાઈટફાટનો ઈસ્ટ્રાગ રાણીએ પોતે આપ્યો અને અર ક્રાંતિ ફેંક તરીકે તે ઇજ્જાહના ઇતિહાસમાં અમર છે. જેને રખેલી લોકો પોતાનો કાળ ગણુત, જેણે લૂંટ કરતાં કરતાં સાદ લખેા પ્રવાસ ક્યો, તેનું એક બાવનું આજે પ્લાઈમાઉથ બંદ બારામાં જતી કાઠીને લીધું છે. અગ્નિ પ્રાગએ શું : બાવણમાંથી જ પ્રેરણા પીધા કરી હતે !

મંગો પાર્ક

સુતરમી સદી સુધી આફ્રિકા દેશ 'અધારો દેશ' જ ગણાતો. હિંદુસ્તાનના લેઝિનો વેપાર આ પહેલા ધણા મમમથી આફ્રિકા સાથે ચાલુ હતો. ખસૂતે આફ્રિકાના ઊનારા પખા પ્રદેશો સાથે આમ તો ઇંગ્લિશ અને મોગેકો, એન્જિરિયા, એબિમનિયા—એ બધા ભાગેભા વેપાર ધીકનો ચાલતો હતો ત્યાના લોકો અને યુરોપના તથા એશિયાના લોકોનો સાસ્કૃતિ સબધ ધણા ક્ષત્રથી બધાયેનો હતો. ખસુ આફ્રિકા એક આખો મોટો વિશાળ ખડ છે અને તેની અદર ત્રણ ચાર યુરોપ સમાવી દેવા નેહલી જગ્યા પડી છે તેને ખ્યાલ ઝાઝને નહોતો. આફ્રિકાની અંદ ના ભાગેભા વસી છે, મોટા જંગલો છે, નદીઓ છે, મરોવરો છે એની વાતો અચાનકવાર જોડતી જોડતી આવતી ખસુ જેના ઉપર ભરોમો ચાખી ચમચ એવી પદ્ધતિ સરતી મુસાફરી કોઈએ ખરી નહોતી.

આ મુસાફરી કબારા જે અનેક મુસાફરો સુતરમી સદી પડી એક પછી એક નીકળવા લાગ્યા તેમા બે મુસાફરોના નામ સૌથી વપારે લખનલ છે. એનો અર્થ એમ નથી કે બીજાની રીયોતુ મહત્વ જોણું છે. આફ્રિકાના આખા નકશાના કાળા

ભાગને દેકારે નકશાઓ દેરવામાં પોતાનાં જીવનને ખરેખરી નાખવાર અનેક મુસાફરોનાં નામ અત્યારે ઈતિહાસને પાને મોનાને અક્ષરે નોંધાયેલાં છે. આમાં સ્ત્રી-મુસાફરોનો પણ ફાળો છે, પણ એ બધાંનાં વૃત્તિઓ આ પુસ્તકની મર્યાદામાં વધારે પડતાં ચલાવી તેને દુઃખ સાથે છોડી દેવાં પડે છે. નહિ તો એ પ્રવાસી-ધીરોમાં કોને લેવાં ને કોને છોડવાં? અનેક પોતાના દેહો ત્યાં જ મૂકીને ગયાં છે, અનેક જૂખ ને તરસથી, જંગલી લોકોના ત્રાસથી અને રોગથી ત્યાં જ પોતાની કબર કરી મળ્યાં છે. સહીસહામત બહાર આવનાર તો બહુ જ થોડાં સદ્ભાગીઓ નીકળ્યાં છે.

આમાંથી બે મુસાફરોનાં વર્ણનો અહીં આપીને સતોષ માનવો. પડશે, અથવા કહો કે વધારે જાણુવાનો અસતોષ બીજો કરવો પડશે.

રોકાલેંડની ઘેરો નદીના કાંઠા ઉપર સેસકર્ડ નામના એક મામની પાસે આવેલી વાઢીમાં ઈ. સ. ૧૭૭૧ની સાલમાં આ મગે પાકું જન્મ લીધો. તેના આપનો વિચાર એવો હતો કે એને પાદરીનું શિક્ષણ આપવું. પણ નાનપણથી જ મગે પાકુંને વૈદકનો ખૂબ શોખ હતો અને તેના બાપે તેના તે શોખની સામે વિરોધ ન કર્યો. મગે પાકું એડીનબ્રોની વિદ્યાપીઠમાં વૈદ્યવિદ્યાનો અભ્યાસક્રમ પૂરો કર્યો.

આ પછી તે લંડનમાં આવ્યો. તેને સુખાફરી, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, પ્રાકૃતિક ભૂગોળ વગેરેનો ખૂબ શોખ હતો. તેણે લાગવમ લગાડીને

પણ પૂર્વ પ્રદેશો તરફ જતાં એક વહાણમાં એક્ટર તરીકે જવાની તક સાધી અને હેડ મુમ્બાના સુધી ફરી આવ્યો.

આ વખતે ઈઝિંડના લોકોનું ધ્યાન આફ્રિકા ઉપર વધારે ને વધારે જવા લાગ્યું હતું. આગળ કશું તેમ આફ્રિકાના કાંઠા ઉપરના પ્રદેશોમાં તો ધણા યુરોપીઅન વેપારીઓ પહોંચી ગયેલા. આફ્રિકામાં એ વખતે સૌથી મોટો વેપાર કુલામોનો થતો હતો. અમેરિકામાં પસાદતો શરૂ થવા લાગી હતી, ત્યાં મજૂરી કરવા માટે માણસોની ખૂબ જરૂર હતી. આફ્રિકામાં વસતા હજારો લોકોને બોળવાને, ડરાવીને, ત્રાસ વર્તાવીને કેટલાય વેપારીઓ આ વેપાર કરી રહ્યા હતા. તેમાં યુરોપીઅનોની મધ્યમાં આફ્રિકાના કાંઠા ઉપર વસતા 'સુધરેલા' હજારો તથા આરબો તથા ગુરુ લોકો પણ હતા. આ 'સુધરેલા' હજારો આફ્રિકાના અધારા ભાગમાંથી ગમે તે રીતે કુલામોને એમી લાવતા અને વહાણો ભરી ભરીને તે માલ અમેરિકા લખાવતો. પણ કાર્થ યુરોપીઅન આ અંદરના ભાગમાં પ્રવેશવાની હિંમત નહોતો કરી શકતો.

પરંતુ આફ્રિકામાં ઘૂસ્યા સિવાય છૂટકા નહોતો. યુરોપના લોકોને અને આફ્રિકાની અંદરના ભાગમાં આવેલાં મેટાં જંગલો, મોટી નદીઓ, હાથોહાથ, સોનું વગેરે સંબંધે જાણવાની વાતો આવતી હતી. આ જાણ સંપત્તિ જે ભાગમાંથી આવતી હતી તે ભાગમાં એક ખૂબ મોટી નદી વહેતી હતી એ વાત નક્કી હતી. તે નદીનું નામ નાઈજર. આ નદીના કાંઠા ઉપર મોટાં મોટાં શહેરો તથા ગામડાંઓ ને જંગલો વગેરે હતાં.

પણ આ નદી ક્યાંથી નીકળે છે અને ક્યાં તેનો છેડો છે તેની કાંઈ ને ખબર ન હતી. એક વાત ધ્યાન વેપારીઓ કહેતા કે સાહરાના રણના દક્ષિણ છેડે ઘણું સુધી આ નદી વહે છે. તેનો પ્રવાહ ઘણું સુધી પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ વહે છે, પણ પછી આગળની ખબર નથી.

આ નદીનું મૂળ અને મુખ જો મળે તો તેનાથી વેપારની ધારી મુશ્કેલીઓ ઘટી જાય એવી ધ્યાન યુરોપીઓની ગણતરી હતી. ઈંગ્લાંડમાં ૧૭૭૮માં એક આફ્રિકા-મંડળ સ્થપાયું. આનો ઉદ્દેશ આફ્રિકાના પ્રદેશોની વૈજ્ઞાનિક અને વ્યાપારી દૃષ્ટિએ મુસાફરીઓ કરાવવી અને એ રીતે આફ્રિકા સાથેનો સંબંધ વધારવો એ હતો. કારણ કે અમેરિકાનાં સંસ્થાનો તો ઈંગ્લાંડ હવે ગુમાવી બેઠું હતું એટલે આફ્રિકા તરફ નજર જાય એ સ્વાભાવિક હતું. પણ જેમ હમેશાં જાનતું આવ્યું છે તેમ રાજસત્તા અને વ્યાપારી સત્તા આ નવા માર્ગો શોધવામાં હમેશાં કેટલાય જુવાનોના સાહસપ્રેમને અને વિજ્ઞાનપ્રેમને જરૂરી લે છે. એવા જ એક જુવાનનું જીવિતન આ પ્રયત્નોમાં પહેલું નોંધાયું છે, અને તે જુવાન તે જ આપણો મગો પાક.

ત્યારે તેને ખબર પડી કે આફ્રિકામાં આવેલી એક નદીના મુખ અને મૂળની શોધ મારે જનાર કાંઈ સાદસી વીત્તી જરૂર છે, ત્યારે તે જુવાને પોતાની ઉમેદવારી તરત જ નોંધાવી. તેને ખબર હતી કે આ પહેલાંજ એક કેપ્ટન હાઉટન નામનો અંગ્રેજ આ જ ઉદ્દેશથી ગયેલો અને તે પાછો ફર્યો જ નથી. અને વાતો તો એમ આવેલી કે ત્યાંના મૂર લોકોએ તેને પૂરો

કરી નાખ્યો છે, અથવા તો તે પ્રદેશમાં જૂથ અને દુઃખથી તેની જિંદગીનો અંત આવ્યો છે. પણ આ ખરેખર તેના પ્રવાસના ઉત્સાહને વધારવામાં જ કામ આવી.

૨૪ વર્ષની જુવાન વયે-૧૭૬૫ના મે માસમાં-તે એકવે ઇચ્છાંકનો કિનારો જોડીને નીકળી પડ્યો. આફ્રિકાના પશ્ચિમ કિનારા પર આવેલ જેમ્બીઆ નદીના મુખ આશ્રય તે તે મહિનાની અંદર આવી પહોંચ્યો. ત્યાંથી જેમ્બીઆ નદીના કાંઠા ઉપર કિનારાથી ૨૦૦ માઈલ દૂર આવેલા સિસાનિયા નામના ગામમાં તે આવી પહોંચ્યો. આ ગામ ખ્રિસ્તી લોકોના વેપારનું કેન્દ્રમાં હોવાનું મચક હતું.

અહીંથી તેનો પ્રવાસ શરૂ થાય છે. એ પ્રવાસનું વર્ણન એક નવવક્રમાં કરતાં પણ વધારે દિવ્યરૂપ છે, એટલું જ નહિ પણ તેના પોતાના સંબોમાં જે પ્રાણી ધમકોના આપણને દેખાય છે તે વિરલ છે આ આખા પ્રવાસનું વિગતવાર વર્ણન આપતા એક આખું પુસ્તક થાય એમ છે. ખરેખર એ પુસ્તક થાય તેપણુ તેટલું લખવા માટેનો લોભ થાય એટલું તે રોમાંચક અને લખ્ય છે. પણ આપણા આ પુસ્તકની મર્યાદામાં આવી શકે તેટલું જ આપણે તો બહો લેશું. એક બહાદુર, કેમળ દિલનો, મદદગાર, વૈજ્ઞાનિક એવો મહાન મુસાફર આપણને તેણે લખેલા રૂઝાંતમાં પારદર્શક રીતે દેખાય છે, એટલે જ તેટલું તેના જ સંબોમાં આ મુસાફરીનું વર્ણન આપવું એ જ યોગ્ય થશે.

‘મારા દિલમાં કલુ વખતથી એવી હિંમત જન્મી હતી કે’

આ આફ્રિકા દેશની નદના પ્રેશનો, ત્યાના લોકાના રીત
 િવાજનો ને તેમના અભાનો પૂે દુન પશ્ચિમ દેશો ને ખજ
 હતી કે આ કમ કેનુ મુલેન કે ખજ મને નારા પાવનના
 બજ ઉપર અને માતા સરિ ઉપર હતો હરોસો હતો મને
 મહો પૂરતો પગાર બાધી આપો હતો, ઈનામની પણ આશા
 કે પસા નહોતી. જો દુ આ પ્રવાસમા જ મરી જઈય તે
 મારી ભવિષ્યની બાધી આશાએ પણ મારી માથે જ મ પાની
 અને છતો પાછો આવીશ તો મગી મદ થરની જ છે

આગળ ક્યુ તેમ પિમ્પનિયામાં આન્યા પત્રી ત્યા તે એ-
 અગ્રેજ વેપારીને ત્યા ૬ મહિના લો, અને ત્યા ગીને તેણે
 ત્યાના વનનીએની ભાષા લીખવા માડી ૧ મહિનામા તો તેણે
 પૂરો મખૂ મેળની લીધો એ ઉપરાત ત્યાની વતપતિઓનો પણ
 તેણે અભ્યાસ કર્યો, તેનાં ચિત્રો દર્શા, એનુ જ નહિ પણ
 ત્યા માલતા ગુનાઓના વેપારનો પણ તેણે ખૂબ જાણીધી
 અભ્યાસ કર્યો

ખીજી ડિસેમ્બર (૧૭-૫)ને દિવસે તેણે ગોગ લોકાનુ
 હેલ્વામા હેલ્લુ માલુ હેલ્લુ તેને એક દગ્તી નોકર તથા થોડુ,
 એટલુ ત્યાથી મનુ હતુ માથે બેચાર દિવસનુ સીનુ હતુ એ
 ઉપરાત એકાદ બે જોડી કપડા, એક છત્રી, એક હોમપત્ર, એક
 સેશટલ, એક યોગિટર, બે જોડી પિસ્તોલ એટલુ હતુ

એને વળાવવા માટે તેનો જજમાન વેપારી ને દિવસ સુધી
 સાથે આન્યો હતો તેના મનમા તો ખાતરી જ હતી કે આ
 માણસ પાછો આવવાનો નથી.

મહાન મુસાફરી

“ત્રીજી ડિએનરે જ્યોરે મારા જગમાનો પાછા ફર્યા. મારે આંખ સામે અગાધ જંગલ, અગત્યા જંગલી લોકો પડ્યા હતાં. આ લોકોને મન ગેરી ચામડીનો માથુસ એક નવું જ પ્રાણી એટલું જ નહિ પણ કયુલ્લાર તો ચિકસું પ્રાણી ગણાતું. હું હવતની તમામ મુખ-સગવડો છોડીને, દેશને છોડીને, પરિચિત લોકોને છોડીને અગત્યા પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરું છું તે વખતે સહેજે મનમાં ઝાનિ ઉત્પન્ન થાય.” પણ આ ઝાનિને ખંખેરી નાખતાં તેને વાર નથી લાગતી. સ્તંભમાં ફટકાય મુમત્તમાન હાસી તથા કાફરા હાસી વેપારીઓ મળે છે. ક્યાંક તો તેનું સાદું સ્વાગત થાય છે.

તેના કાલા અનુભવની સફાઈ તેણે રમણ રીતે રજૂ કરી છે. બોન્કુ નામના પ્રદેશના રાજાની મુલાકાતનું વર્ણન કરતાં તે કહે છે કે, “આ જ રાજાએ મારા પહેલાંના પ્રસસી મેજર લાઉકન ખૂબ હેરાન કર્યો હતો એમ મેં સાંભળ્યું હતું. પણ મારી આં તેણે પ્રમાણમાં હીંક વર્તન રાખ્યું. મને આ બાણુ આવવાને ઉદ્દેશ પૂછ્યો. મેં તેને મારી મુસાફરીની યોજના કહી. તે આશ્ચર્ય પામ્યો, એટલું જ નહિ, પણ તેણે તે વાત ન માની. તેને તે ખાતરી હતી કે હું મુલાકાતે બેગા કરવા આવ્યો છું. મેં તેને પ્રમત્ત કરવા માટે થોડીક વસ્તુઓ ભેટ આપી. ખાસ કરીને તમાકુ થોડોક બંદૂકનો દારૂ અને છત્રી. તેનાથી તે જરા ખુશ થયો. કેવળ એક નહીં પણ અને મુખની સેધ મારે એક ગોરો માથુસ આમ નીકળે તે તેણે માન્યું જ નહિ. પણ જ્યારે મેં મારો બધો સામાન તેને બતાવ્યો ત્યારે તેણી ખાતરી ચર્ચ અને મને આ ભયંકર મુસાફરી ન કરવા માટે આગ્રહપૂર્વક સમજાવવા

હાથો. મારી બેઠમાં છવી જોઈને તેના આમથનો પાર ન રહ્યો. તેણે ઉપરાઉપર ફેટીયવાર છવી ઉઘાડવાસ કર્યા કરી. આવું વિચિત્ર યંત્ર શું કામનું હશે, તે તેની સમજણમાં ન આવ્યું !

મારી આ બેઠના બદલામાં તેણે મને ધણી સંધ્યા સામાન આપ્યો. પણ વળી એક ખીજી આકૃત આવી. તે રામની રાણીઓએ મને જોવાની ખાસ આતુરતા બતાવી.

મને એક હસુરિયો રાણીઓ પામે લઈ ગયો. તેઓ મારી ધોળા ચામડી અને લાંબું અણિપાણું નાક જોઈને તો ચકિત ન થઈ ગઈ. મેં આ નાક અને ચામડી આવાં કેમ કરીને બનાવ્યાં હશે તે પ્રશ્ન તેમણે મને પૂછ્યો. મેં જવાબે કહ્યું કે એ તો કુદરતી જ છે, ત્યારે તેઓએ એ વાત સ્થવર હતી કાઢી. તેમણે આ બન્નેનાં કારણો શોધી કાઢ્યાં હતાં. હું નાનો હતો ત્યાંથી રોજ મને દૂધમાં બોળવામાં આવતો અને માથું નાક રોજ બેચવામાં આવતું અને તેથી આવો કૃત્રિમ આકાર મારા નાકનો બની ગયો હતો ! મેં પણ મારી પામે જે કંઈ શબ્દો હતા તે શબ્દોમાં તેમનાં રૂપનાં વખાણ કર્યાં. ખાસ કરીને તેમની ચળકતી કાળી ચામડી અને ચપટાં નાકનાં ! આ વખાણના બદલામાં મને થોડી માછલીઓ તથા મધનો એક મોટો લોટો મળ્યાં.

આ રીતે તે પૂર્વ દિશામાં આગળ વધવા લાગ્યો. રસ્તામાં કાંઈ વાર અતિ ફળદ્રુપ પ્રેક્ષા આવે, વળી કોઈ જગ્યાએ ધાસ પણ મળતું મુશ્કેલ બને એવો વેરાન લાગ આવે.

આગળ જતાં તેને મર લોકોના પ્રદેશમાંથી પસાર થવાનું

આવ્યું. આ મૂર લોકોએ જ મેજર હાઉસને મારી નાખ્યો હતો એ તે જાણતો હતો, પણ તે રસ્તે ગયા સિવાય છૂટકો જ ન હતો. તેની બીક થોડા જ વખતમાં સાચી પડી. મૂર લોકોએ તેને પકડ્યો. આ મૂર લોકોના પંજમાં તેને માથે શું શું વીંટી તે પણ તેની જ પાસેથી આપણે સાંભળીએ.

‘લગભગ પાંચ વાગે અમે (હું ને મારો નોકર), અલી (મૂર લોકોનો સરદાર)ના મુકામે આવી પહોંચ્યા. આ મુકામની જગ્યાએ ફેરલાય નાના મોટા તંબૂઓ હતા. ત્યાં ઊંટ, ઘોડા ને ઘેરાં બકરાં બાંધેલાં હતાં. અમે ત્યાં પહોંચ્યા કે દુરત જ દૂવા ઉપરથી માણસો ડાહ્યો નાખી દઈને, તંબૂમાંથી માણસો ઘોડા ઉપર ચઢીને, ઊંચો તથા ઊંચરાંઓ સુધાં અમારી પાસે આવીને મને વીંટળાઈ વળ્યાં. એક જણ મારાં કપડાં ખેંચવા લાગ્યો, બીજાએ મારો ટોપો લઈ લીધો, ત્રીજાએ મારા જાંઘીટનાં બટન બારીકાઈથી જોવા માંડ્યાં. એમાંએ “લાઈલાહા ઇસ્લાહ, મહમદુ રસૂલુલાહ,” એમ બોલીને મને કહ્યું, “હું બોલ્યો તે બોલ.”

આ રીતે અમે બધીના તંબૂ પાસે પહોંચ્યા. અલી એક આમડાના ગાંઠાયા ઉપર બેઠો હતો અને એક જાદી તેની સામે બરીએ ધરીને ઊભો હતો. તે સારી પેટે ધરડો હતો. લાંબી ધોળા દાઢી હતી. તેણે મને ખૂબ બારીકાઈથી જોયો. આસ-પાસના નોકરો તથા ઊંચો તો મારું શરીર સુધાં તપાસવા લાગ્યાં. એક જણે તો મારાં હાથનાં ને પગનાં આંગળાં પણ ગળી જોયાં.... પછી મરી સામે એક હાલુદ કુકર ખડું કરવામાં આવ્યું. અલી મને કહે “આને મારીને તારે ખાવતું છે.” હું ખૂબ જૂખ્યો હતો. પણ આ લોકો જેને પવિત્ર ગણતા

હતા તેને મારવામાં કેટલું જોખમ છે તે હું જાણતો નહોતો. મેં ના પાડી અને કહ્યું, “આવું હું કદી જાતો નથી.” એટલે એ લોકોએ આ કુકરને મારા તરફ છોડી મૂક્યો. મારૂં લોકોને ખાતરી હતી કે કુકર અને પ્રતિભાએ વચ્ચે બહુ મોટું વેર હોય છે. પણ તેમણે ધાર્યું તેમ ન બન્યું. બિચરું કુકર નેહું છૂટ્યું તેણે તરત જ જોને ભાળ્યો તેને મારવા માંડ્યું.

મને માંડ માંડ થોડું ખાકું ધાન એક લાકડાના વાસણમાં મળ્યું ને એક ગુલામના તંજૂરી ખદાર રેતીમાં એક સાદી ઉપર મેં આખી રાત ચિતાવી.

...ખીતે દિવસે મને એક તંજૂ આપવામાં આવ્યો. આ તંજૂમાં ટોળાખંધ મારૂં લોકો એકઠા થવા માંડ્યા. મારે મારાં એક એક કપડાં તેમની પાસે કાઢીને ખાજું પહેરી બતાવવાં પડ્યાં. ખાસ કરીને બટનની સ્થળા તેમને ખૂબ આશ્ચર્ય પમાડતી. આ રીતે આવ્યો દિવસ મારે મારાં કપડાં કાઢીને પહેરવાની હસરત હતી પડી. દેહરાતે મને થોડુંક ખાવાનું મળ્યું.

રાત આખી મારા ઉપર સબજડ ચોરી હતી. વારં-વાર ચોકિપાત મારા તંજૂમાં ડોકિયાં કરી જતો હતો. કદાચ રાતોરાત કમીક ભાગી જાઉં ! રાતના લગભગ બે વાગે એક મૂર મારા તંજૂમાં પેઠા. હાં તો કંઈક ચોરી જવા અથવા મારું ખૂન કરવા. અધારામાં દૂધતાં દૂધતાં તેનો હાથ મારા ખસા ઉપર પડ્યો. હું તરત જ ચમકીને બેઠો ચર્ચ મચેલ - તે મૂર ગલરાયો અને મારા નેકર-છાકરા ઉપર તે જઈ પડ્યો અને ત્યાંથી પડખે ગાંધેલા કુકર પાસે હટી પડ્યો. કુકરે

તેને હાથે જોરથી બટકું હતું. તેનાથી જુમ પડ્યો ગઈ. લોકો
લેગા થઈ ગયા. પેલો અલી પણ એક બુદ્ધા જે તંબુમાંથી ઘોડા
ઉપર ફૂદી આવ્યો. અલી એટલો બધો બીકલુ હતો કે કયા
તંબુમાં એ મૂએ છે તેની કાઈને ખબર જ પડવા નહોતો દેતો.
આ જુમનું ખરું કારણ જણાયા પછી બધા વિચેરાઈ ગયા.

બીજો દિવસે પણ સવારથી સાંજ સુધી આ મૂર
લોકોના પાંજરામાં એક પશુની જેમ જ ફું પુરાયેલો રહ્યો.
છોકરાઓ પેલા ફુકરને હેરાન કરતાં, માલુસો મને ખિસ્તીને
હેરાન કરતાં. તે લોકોએ તોફાન કેમ કર્યું તેનો શાસ્ત્રીય રીતે જ
જાણે અભ્યાસ કર્યો હોય અને બીજાના દુઃખમાંથી આનંદ કેમ
લેવો તે જ જાણે શીખ્યા છે, એ લોકોના વતન માટે મારે
શું કહેવું ? મૂર જેવી જંગલી, ગુરુ અને ધર્મધિ પ્રભુ પાસે
જ્યારે મારા જેવો અજાણ્યો, નિરાધાર અને ખિસ્તી મુસાફર
આવી ચડે ત્યારે તો કાઈ ચરના દિલમાં ક્યોડિય દયાનો અંશ
રહ્યો હોય તોય ન દે.

બીજો દિવસે મંગા પાકેને હળમ તરીકેનું કામ સોંપાયું
અને તે વળી એક જગના જ છોકરાની હળમતનું. સદાએ
તેના હાથે શરમાતમાં જ થોડુંક લોહી નીકળ્યું એટલે તે
કામમાંથી તેને મુક્ત કર્યો. આ પછી તેનો બધો સામાન વીખ-
વામાં આવ્યો. તેમાંથી હોકાચંત્ર જોઈને અલીને ખૂબ આશ્ચર્ય
થયું. તેની સોય સહરાના સ્થળી દિશામાં જ (ઉત્તરમાં) રહે છે તેનું
કારણ તેણે પૂછ્યું. “મારે કેમ ઉત્તર આપવો ? જો હું એમ
કેહું કે ‘મને ખબર નથી’ તો વહેમ લંબી પડે, એટલે મેં કારણ
સોંધી કાઢ્યું—ઉપજાવી કાઢ્યું, ‘મારી મા આ સ્થળી પેલી બાણુ

રહે છે. જ્યાં સુધી મારી મા જીવતી છે ત્યાં સુધી તે સોય તે દિશામાં જ રહેવાની. તે જ્યારે મરી જશે ત્યારે તરત જ સોયની દિશા તેની કબર તરફ ફરી જવાની.” અલી આ જવાબથી વધારે વ્યથિત પામ્યો. તેણે હોકાયંત્રને ખૂબ હુલાવી લેયું, પણ તેમાં કંઈ ફેરફાર ન થયો. તેને આ યંત્રનો લય લાગવા માંડ્યો. તેણે જાણવાને એ મને પાછું સોંપી દીધું.”

બીજો દિવસે અલી અને તેના સરદારોની બેઠકમાં મગો પાકું શું કરવું તે સંબંધે વાતચાટ ચાલી. કાંઈએ એના ખૂનની સૂચના કરી. કાંઈએ એનો જમણો હાથ કાપી નાખવાની સૂચના કરી. આખરે તેની આંખો ફેડી નાખવાનો નિર્ણય થયો. પણ તે નિર્ણયનો અમલ થોડા વખત માટે મુક્તારી રહ્યો. કારણકે અલીની રાણી અંત્યારે ત્યાં હાજર નહોતી અને મગો પાકુંની બિલાડીના જેવી માંગરી આંખો ફાવિયા (રાણી)ને બતાવવાની અલીને ખાસ દોશ હતી.

“મારા જયવાની પણ જ્યાં આરા નહોતી ત્યાં લાગવાની તો ક્યાંથી હોય ! ગરમીના દિવસો હતા. દિવસો ઉપર દિવસો આ પ્રમાણે ચાલ્યા જતા હતા. એક દિવસ સવારના મને સખત તાવ ચડ્યો. હું મારો કોટ પહેરીને હુસિયા વાળાને પાડ્યો હતો. ત્યાં બે ત્રણ મૂર આભ્યા ને એકદમ મારો કોટ ખેંચી લીધો. મેં નિશાનીથી વીનવ્યા કે ‘મને તાવ છે. આટલો કોટ તો રહેવા દો.’ પણ તેમને મન તો આ બધી ગમત હતી. મારા મનમાં હું આ બધાં અપમાનોથી ત્રસી બિડ્યો હતો.”

આ રીતે ચાર મહિના સુધી લયંકર કેદખાનામાં રહ્યા પછી

તે એક સતે માંડ માંડ સામી જવા . પામ્યો, અદીથી તેની સાથેનો તેનો હજારો નોકર . તથા દુશ્મણોએ એ બંને જણ અટકી પડ્યા. આવા માંડાની સાથે વધારે છવતું જોખમ ખેડવા માટે કાલુ તૈયાર હોય ? તે અને તેને સાથી ઘોડા બે જ જણા આગળ જંગલમાં નીકળી પડ્યા.

પણ હજુ મૂર લોકોના ત્રાસનો છેલ્લો પડ્યો બાકી હતો. તે ઘોડે દૂર ગયો ત્યાં પાછળથી જણ ઘોડેસ્વારો આવી પહોંચ્યા. “મને કહ્યું ‘આલ અલી પાસે.’” ન્યારે માણસ ધણા લાંબા કાળ મુધી આસા અને નિરાસા વચ્ચે ખેંચાયા જ કર્યો હોય છે, ચિંતાથી સ્થિત ચોવીસે ક્ષણે ધેરધેરું રહે છે, જ્યારે મન લાગણીની એક સીમાથી બીજી સીમા પર જ લગતું હોય છે, ત્યારે તે એક રીતે જડ જેવું બની જાય છે. મૃત્યુ સુધી તેને અમકાવી શકતું નથી. છવતના કાષ્ઠપણ મુખદુઃખમાં તેને રસ હોતો નથી. મારી આ વખતે આવી જ સ્થિતિ હતી. પણ આ સ્થિતિમાં એકાએક પદ્ધતિ બાજ્યો. એક જાડી આવી. ત્યાં એક મૂરે કહ્યું ‘આલ, સામાન ખોલ.’ મેં બધા સામાન ખોલ્યો. તેમાંથી મારો મોઢો એક કોટ તેણે લઈ લીધો અને ત્રણેય જણ આલવા માંડ્યા. મેં તેની પાછળ પાછળ ધણે મુધી મારો કોટ પાછો આપવા માટે કરશુભરી આજ્ઞાઓ કરી. પણ એક જણે મારા ઘોડાને બેરથી બંદૂકનો ફોદ માર્યો અને મારી સામે બંદૂક ધરી. મારે પાછા ફરવું જ પડ્યું. હું આ રીતે મૂર લોકોની પાસેથી છૂટ્યો. પણ મારા એક માથી જેવો કોટ ગુમાવ્યો.”

ઉનાગાના દિવસો હતા. પાણીની તાલુ વધારે ને વધારે જણવા લાગી. ધીરે ધીરે એવી સ્થિતિ આવી કે પાણી વગર જ

તેના પ્રાણુ જશે કે શું એમ ચર્ચા ગયું. તે લગભગ મૂર્છિત થઈ ગયો. ઘોડાના પશુ એ જ હાંસ હતો. ‘મૃત્યુની ઘડી હું ગણુવા લાગ્યો. આટલા બધાં નિષ્ફળ પ્રયત્ન પછી મારા જીવનના કાર્યનો અંત આવે છે.’ તે મૂર્છિત થઈ ગયો. મૂર્છા એ આ પ્રસંગે મનુષ્યને લાગે મદદ કરે છે. મૂર્છામાંથી જાગ્યા પછી તેણે જોયું તો પોતે રેતીના મોટા રણમાં પડ્યો છે. મૂર્ધ આથમી ગયો છે. ‘મારામાં વળી બળ આવ્યું’. ઘોડાની લગામ પકડીને પાછો જાગ્યો થયો. જ્યાં સુધી ચલાય ત્યાં સુધી આગળ ચાલવાનો નિર્ણય કરી આગળ વધ્યો, ત્યાં આકાશમાં વાદળ ઘેરાયાં. વીજળી થવા લાગી...વરસાદ વસ્યો. મેં મારાં બીનાં કપડાં નિચોવી નિચોવીને પાણી પીધું.’

આજનું જતાં એક દેડકાંથી લહેલાં ખાખોચિયામાંથી દેડકાને હટાવીને ત્યાં પાણી પીધું-કહો કે કદવમણી પાણી ચૂસું.

પણ બહીથી તેને એક નિરાંત ચર્ચા કુદરત તેની ગમે તેટલી પ્રતિજ્ઞા હતી, પણ માણસો મરૂ લોકોનાં પ્રમાણમાં ભાવવાળા મળવા લાગ્યા. તેને સતવાસો પણ કોઈવાર મળી રહેતો. કોઈવાર ખાવાનું પણ મળતું. એમાંય તે હબસી કોમની એ ત્રણ સ્ત્રીઓએ તેના કરેલા સ્વાગતનું વર્ણન આ રણમાં મીઠી વીરદી જોતું લાગે છે.

અથડાતો કુચતો અને પૂછતો પૂછતો મંગો પાકે ૨૦મી જુલાઈએ મેંગો નામના એક મોટા હટાણાના સહેર પાસે આવી પહોંચ્યો. તેને ખબર મળ્યા હતા કે આ સહેર નાઈગર નદીના કાંઠા ઉપર છે.

‘હું’ ઘોડા ઉપર જતો હતો, ત્યાં મારી સાથેના વરેમાનું-
એમાંથી એકે ખૂબ મારી, ‘એ...પાણી દેખાવ.’ મેં જોયું તે
મારી સામે વિશાળ પટ્ટાળી નદીનાં પાણી સૂર્યનાં ઉરોમાં
ચમકી રહ્યા હતાં. જેને મારે હું નીકળ્યો હતો તે જ આ
મારી નદી નામકર. હું એકદમ કંટિ પડ્યો. નીચે બિતરોને
ખૂબ ધરાઈને પાણી પીધું અને દુનિયા આખીના ખાદ્યાદ
સમા ધરિરો મદદ કંઠે આવાર માન્યો.’

પણ હવે જ તેનું મવાસનું કામ ચર થતું હતું. આ નદી
બહાઈથી તે સીધી પૂર્વ દિશામાં જતી હતી. જેને જેને તેણે
પૂછ્યું તે બધાનું એમ જ કહેવું હતું કે તે બિગમણી દિશામાં
આવી જાય છે.

તેને એવો ગામમાં પેસવા મારેની રજા ન મળી. એટલે
તેને ન છૂટકે એક ગામડામાં રાત ગાળવી પડી. તેને ગામડામાં
પણ કોઈ ઉતારો ન આપે. તેને જોઈને બધાં ઘસાં ખારણાં જ
વાસી દેતાં. ‘હું’ એક ઝાડ નીચે જાણેથી સાંજ સુધી બેસી
રહ્યો. પવન વાવા લાગ્યો. ધસાદનો આદર થવા લાગ્યો.
આસપાસ જંગલી પશુઓની બારે રાહ હતી. મારે રાતે
ઝાડ પર ચઢીને સૂઈ રહ્યા સિવાય છૂટકા નહોતો. સંધ્યાકાળ
શરૂ થયો. અંધારું થવા લાગ્યું. ત્યાં મારી પડખેથી
બિતરેથી કામ કરીને આવતી એક મનુસ્-ઝી નીકળી, મને
આક્રમે પોકરો જોઈને ‘કાણુ છે ? ક્યાંથી આવે છે ?’
વિગેરે પૂછ્યું. મારી હકીકત સાંભળી તેને દયા આવી ને મને
પોતાને મૂંપડે લઈ ગઈ. ત્યાં દીવો ક્યો. મને સાદસી પાથરી
આપી અને મારે મારે ખાવસું લઈ આવી. તેણે મને ક્યું:

“નિરાતે અહો આખી રાત સુઓ !” તે પાર્ક અને બીજી સ્ત્રીઓ મોડી રાત સુધી ગાતી ગાતી પડખેના જ મૂંપડામાં રેડિયો કાંતતી બેઠી. આ ગીતો હું સાંભળતો સાંભળતો સૂતો. એક ગીત તો ત્યાં ને ત્યાં જ મારા વિશે એમણે ખતાવ્યું ને ગાયા લાગી. એક બુવાન સ્ત્રી આ પ્રમાણે ગાતી:

“વા વાયા ને વાહ્ય જામટયાં, બિચારો ગોરો આદમી થાક્યો ને પાક્યો આપ્યો, ને જાડ નીચે બેઠો. તેને દૂધ લાવી આપનાર મા નથી, માન ખાંડી આપનાર પત્ની નથી.”

આટલું એ સ્ત્રી ગાઇ રહે એટલે બીજી સ્ત્રીઓ સમૂહમાં આ પ્રમાણે ગાય:

“આ ગોરા માણસની સંભાળ લે. તેને મા નથી...વિ. વિ.”

આ આખું દૃશ્ય દિલ હલાવી નાખે એવું છે. દુનિયા આખીમાં આ ગાઠ જંગલમાં પણ ગાતું હૃદય કેવું ધબકી રહ્યું છે ! આપણું દિલ પણ હલી જીડે છે ત્યારે મગા પાર્ક તો મૂર લેડિઅન્ડ ગ્રાસ અનુભવ્યા પછી આ ગીત સાંભળીને કેવો ગળગળો થઇ ગયો હતો !

પાર્ક આગળ વધ્યો. પણ ધીમે ધીમે તેની મુશ્કેલીઓ વધવા લાગી. તેનો સામાન લગભગ જ્યાં લૂંટાર્ક ગયો હતો, કપડાં ફાટી ગયાં હતાં, દાઢી ઠેક ઠેક સુધી આવે એવડી ચર્ચ ગર્ચ હતી, ખીસામાં પાર્ક પણ નહોતી. વસ્ત્રાદ્યા દિવસોમાં ત્યાંની ઝેરી માખીઓના ડંખથી તેના ખભાં જાણે કાણાં પડી ગયાં હતાં. તે એટલો હતો, કાર્ક તેને સ્ત્રો ખતાવનાર નહોતું. થોડો પણ

ખિચારો આ મુસેલીમા ટકી ન શક્યો હવે શું કરું? અધૂરામાં પૂરું આગળ જતા હજી મૂર લેખિને પ્રદેશ આવતો હતો હવે આગળ વરતુ એને મરતુ એ વાત નક્કી હતી અને કાર્ક મરતુ વચર જવા ખાતર જ મરવા જવાનો મને અર્થ ન લાગ્યો. જેની મારી શોધ છે તેટલી તો યુરોપના લોકોની પાસે મૂખ્યાની મને હોવા હતી, એવે પાછા બીજો કાર્ક રસ્તે ગેમ્બીઆ પહોંચવું એ જ મારું છે એમ મેં મનમાં નક્કી કર્યું અને એ જ વખતે નજીતાયી તે મ્હે છે 'વાચેઠા મારા પાછા ફરવાના આ કાર્યને સમજી શક્યો એમ આશા છે'

પાછા ફરતી વખતે પણ તેની મુસેલીઓનો અત નહોતો એક જગ્યાએ તે પહોંચી લૂટાયો 'મારા બધા કપડા-જો કંઈ હતા તે-આ લૂટાયોએ લૂંટી લીધા આમાં એક લૂટારાને દયા આવી તે મને એક જોડી પાંખૂન, એક જોડી પહેરણુ ને મારી જે પાછી આપી આ જેના મારા પ્રવાસની બધી નોંધ મતાડેલી હતી'

'લૂટારુઓ મયા પછી મેં મારી નજર ચારેય તરફ દોડાવી બધી બાલુ વેરાન વેરાન હતું વરસાદની નહીં, જગની જાનવરોનો ત્રાસ-આમા મારી પીરજ વૂંટી પડી ત્યાં મારી નજર એક જમીન પર જમી મથેલા ધાસળા નાના અકુર ઉપર પડી મને યધુ કે આવા વેગનમાં આ નાનકડું અકુર પણ કેવી દૃઢતાથી પોતાની જાતને લીંતુ રાખી રહ્યું હતું. કાણ તેની સલાજ લેનાર છે? મને આ નાનકડા અકુરે જુગ આપ્યું જાણે તેને મને સરમાવ્યો'

આ રીતે ૧૭૬૭ના જૂન માસમાં પિસાનિયા પહોંચ્યો, અને ત્યાંથી એક અમેરિકન મુલાખોના વહાણમાં ગેપીને ૧૭૬૭ના ડિસેમ્બરની ૨૨મી તારીખે ઇંગ્લાંડ પહોંચ્યો. બે વરસ અને સાત મહિના પછી તેણે ઇંગ્લાંડમાં પગ મૂક્યો. ઇંગ્લાંડમાં તો બધાએ માન્યું હતું કે મગે પાક ત્યાં જ મરી ગયો.

મગે પાકે પરણ્યો. પિતા થયો અને દાકતરનો ધંધો પણ તેણે ચાલુ કર્યો. પણ તેના મનમાંથી આફ્રિકા અને નાઇજર નદી ખસ્યાં ન હતાં. નાઇજર નદીનો અંત ક્યાં આવે છે તે જાણવા વગર તેણે કામ અધૂરું જ ગણાય એમ તેને લાગ્યા જ કર્યું હતું.

સાત વરસ પછી ફરી પાછું નાઇજર નદીનું તૂટ જીતું થયું. મગે પાકની સરદારી નીચે એક દુકાની નાઇજર નદીને છેડો સોંધવા માટે તૈયાર થઈ. મગે પાકે સાથે આ વખતે તો ૪૦ યુરોપીઓને ને ૪૦ ગધેડાંઓ હતા. પણ ધણું ખર્ચ માણસો તેને માટે ગધેડાં જોડ્યા પણ કામના ન હતા. ગિલટા મગે પાકને માથે તેઓ જોગણપ હતા.

પહેલાની જેમ તે ગેપીઆથી પિસાનિયા પહોંચ્યો અને જો રસ્તે તે નાઇજર નદીથી પાછો ફર્યો હતો, તે રસ્તો તેણે લીધો. પણ વરસાદની હતી. તેના સાથીઓ એક પછી એક માંદા પડવા માંડ્યા. નાઇજર નદી આજરે આવી ખરી. પણ મગે પાકની સાથેના માણસોમાંથી ફક્ત ૭ માણસો તેની સાથે જાવ્યા. બીજા કાં તો મરી ગયા અથવા પાછા ધકેલાયા. પાકે એકલો દસ માણસ જોવો હતો, તે માંદાઓને સાચવતો જાય, તેમને

સામાન ગોઠવતો જાય, માર્ગ રોધતો જાય. જંગલી લોકો અને પશુઓથી સહીસલામત પાર હિતરતો જાય, નદીઓ ને નાળાઓમાંથી આ બધી રાણા તથા અધિકારીને હાંકતો જાય. આ વખતની મંજો પાકેની એક નામક તરીકેની, એક ઉદાર દિકના માણસ તરિક્કી અને તેની સહનયીત્રવાની શક્તિનો મહિમા થાય છે.

હવે મંજો પાકે એક ૪૦ ફીટ લાંબી, અને ૬ ફીટ જ પહોળા એવી હોડી બનાવવાની આ હોડીનું નામ 'લેડીયા રાખ્મું' લેડીયાનો અર્થ હજારોઓની લાપામાં નાઈગર જ થાય છે. આ હોડીમાં તે તેના બચેલા સાથીઓ સાથે 'તે નદીના મુખ સુધી પહોંચવા માટે નીકળે. આ પહેલાં તેને કાણુ જણે ક્યાંથી સ્વયં તે પોતાની જાતનાર સુધીની મુસાફરીની નોંધપોથી એક વિશાલ માણસ જોડે છપ્પાંડ મોકલાવી અને પોતે આગળ વધે. પણ પછી 'તે' સુ'ચુ' તેની નોંધ તેની પામેથી મળી સકી જ નહિ. ફક્ત ઘોડાં વસ પછી ત્યાંના એક વતની બોમિયા 'પાસેથી આટલી હકીકત મળી છે;

'નદીકાંઠાના જંગલી લોકોએ આ હોડી ઉપર તીરાનો વરસાદ વરસાવવા માંડ્યો. મંજો પાકે હોડીમાં રહો યો સામે બાંદુમાંથી ગોળા વરસાવી રહ્યો હતો. પણ નદીનો પ્રવાહ અહીં અહીં ખસખસ હતો. જે બાબુની ગંભી બેખડોના દરવાજામાંથી આ નદી જોર કરતી જતી હતી અને આ અને બેખડે ઉપર લોકો હિલા રહી ગયા હતા. આ જગ્યાએ હોડીને સાચવવી અને પોતાની જાતને પણ સાચવવી એ મુશ્કેલ હતું. તેના સાથીઓ પણ એક પછી એક પડ્યા લાગ્યા. મંજો

પાક ડેક સુધી લઇયો. આખરે તેને થયું કે આ હોઠીમાં બચી રહાય એમ નથી. એટલે તેણે પ્રવાહમાં પડતું મૂક્યું. બસ આ પછી પાક દેખાયો નથી.

આ રીતે નાર્મર નદીના મુખની નજીક પહોંચતાં પહોંચતાં જ તેના જીવનનો અંત આવ્યો.

આ રીતે આફ્રિકાના અંતરમાં એકલે હાથે પ્રવેશ કરીને દુનિયાના બીજાં મુસાફરોને માટે માર્ગ કરતો આ મહાન મુસાફર પ્રવાસકથાઓમાં અમર રહી જશે.

ડેવીડ લીવિંગ્સ્ટન

ઉત્તર અને પશ્ચિમ આફ્રિકાના પ્રદેશોના દરવાજા ખોલનાર જેમ મગો પાકે હતો, તેમ જ મધ્ય આફ્રિકા અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં પ્રવેશ કરનાર અને છુવન ખરવી નાખનાર ખીન્ને ખુમાર તે લીવિંગ્સ્ટન

મગો પાકે કરેના પ્રવાસ પછી તેની પાછા બીજા કેટલાય પ્રવાસોએ ઉત્તર અને પશ્ચિમ આફ્રિકામાં ફરી વચ્ચનાઈગર નીલુ મૂગી તથા મુખ હાથ લાગી ગયું અને એ બાબુ યુરોપીયન મતાઓનો પરપેશાર પડ્યું સહ ઘડ મયે સીમાની લીંચો નકશામાં દોરના લાગી વચ્ચના મગા ધાનાઓ ધીમે ધીમે પુરવા લાગ્યા

પણ છતાં યુરોપીયનોનો મોટો ભાર એમ માનતો કે મધ્ય આફ્રિકામાં એક મોડું ત્યુ છે અને તેના પૂર્વ પશ્ચિમ અને દક્ષિણ મગોએ ઉપર જ વસતી છે.

છતાડમાંથી ૧૮મા સેમની આતમા મોફ્ટ નામનો એક પાદરી દક્ષિણ આફ્રિકાના કેપટાઉન બહારથી ૭/૦ માર્ચ દર અહીંના લાગમા પોતાનું ચાલુ નાખીને પડ્યો હતો આફ્રિકાના

આ ભાગમાં આટલો દૂર એક માણસ કેટલી ધર્મપ્રચાર તથા ધર્મપરિવર્તન કરવાનું કામ લઈને એકલો નક્કી પડ્યો હતો, તે માણસની જાતી કયી હતી ? તેની માથે તેની પત્ની અને તેની દીકરી બંને હતા ઇચ્છાજન લોકો તો આ પ્રદેશને 'ક્ષિતિજની પટ્ટી' આવેલો જ ગણતા.

આ મોરેટની સાથે ધર્મપ્રચારનું કામ કરવાની ધગશથી ૧૮૪૧માં એક ૨૮ વર્સનો લુથાનિયો આવી પહોંચ્યો. તે તાંબે જ આસોની યુનિવર્સિટીમાંથી વેદ ધર્મને નીકળ્યો હતો. આ લુથાન તે જ આવ્યો ડેવીડ લીવિંગ્સ્ટન આ પણ મગો પાકે અને મોરેટની જેમ સ્કાટલેન્ડનો હતો તેનો બાપ મિયારો ચાની ફેરી કરતો હતો. પણ આ છોકરો પોતાના ફાજલ વખતમાં ભણતો ભણતો ડોક્ટર થયો.

મોરેટની સાથે ઝીંકો રહ્યો આ લુથાન પોતાની નજર આસપાસ ફેરવ્યા જ કરતો હતો તેની નજર તો આ ક્ષિતિજની પટ્ટીતની પણ પેલી પાર શું છે તે જોવા મીઠ માઠી ઝીંકી હતી.

એ પેલી પાર શું છે તેનો ટક્કે ખ્યાલ તેને શરૂઆતમાં જ એકવાર થઈ ગયો. તેણે નકાર કરતા કરતા પોતાથી થોડે દૂર એક પથ્થર ઉપર સિંહ બેઠ્યો જોયો તેણે તો શિકાર કરનાના હુખમાં તે હુખમાં બહુ ફેલી સિંહ બસાયો ચીક્યો, પળે જોરથી લીવિંગ્સ્ટનના ખભા ઉપર નાખ્યો બલભલા પાકાને પણ જે પળે ભોંય બેગો કરી દે, તેનો ચાપો લીવિંગ્સ્ટનને માટે કેવો ગણ્યો ? 'ભયક' ગર્જના અને ઘૂરઘૂરટ સાથે મિલે મને હવાવી

નાખ્યો. ઈંદરને નિઝાદી પકડે ત્યારે જુદ્દની સ્થિતિ શી થતી હતી તેનો ખ્યાલ આપ્યો. મને આંખે લાલપીળાં દેખાવા લાગ્યાં. હું બળે કાર્મ બીજી જ દુનિયામાં પડ્યો હોઈ એમ લાગ્યું. દરમિયાનમાં તો એક બે દજારી આવી પહોંચ્યા. એક જણે બંદૂકનો બાર કર્યો, એકે ભાલો ફેંક્યો. સિંહ તેને ઊડીને આ નવા આવનાર ઉપર ધસ્યો અને બન્નેને પૂરા કરીને પોતે પડ્યો. લીવિંગ્સ્ટન બચ્યો, પણ તેના હાથનું ખભાથી તે કાણી સુધીનું લાકડું ચૂરેચૂરા થઈ ગયું હતું. આની જોડ તેને આખી જિંદગી સુધી રહી.

લીવિંગ્સ્ટન એકાદ વસ્ત્ર પછી મેદેટની પુત્રી સાથે લગ્નથી નોંધાયો. સને ૧૮૪૭માં તેણે મેદેટના ચાણુથી પણ ૨૫૦ માસિક ઉત્તરમાં અંદરના ભાગમાં કાલાહારીના રણને કદિ પોતાનું શાણું નાખ્યું. ત્યાં તે સુખી કુટુંબજીવન ગાળવા લાગ્યો, તેને ત્યાં ખાળીકા થયાં. પણ આ જ્યાં વખત દરમિયાન તે આફ્રિકાના હથ અંદરના ભાગમાં શું છે ને તે જોવા માટે શું કરવું, તેની યોજના ઘડી રહ્યો હતો. તેને કાને વાત આવી હતી કે આ કાલાહારી રણને સામે પાર એક મોટું સરેવર છે, એટલું જ નહિ પણ એ બાજુ તો ખૂબ વસ્તીથી ભરેલો પ્રદેશ છે. નદીઓનો તો કાંઈ સુમાર નથી.

લીવિંગ્સ્ટને પોતાના પ્રવાસની શરૂઆત આ રણની પેલે પાર સરેવરની શોધથી કરી અને આ પછી તેનું જીવન પ્રવાસો અને નવાં નવાં સ્થળોની શોધમાં જ ગયું છે અને પ્રવાસમાં જ તેણે પોતાની જિંદગીનું પ્રવાસ પણ પૂરો કર્યો.

લીવિંગ્સ્ટન ૧૮૪૯ના જૂન માસમાં બે અંગ્રેજ સિકરેટરીઓની

સાથે પ્રયાસે જીપડ્યો. તેણે પોતાની સાથે બેઝિયા પણ લીધા હતા. બરાબર આ સંજોગાતા સરોવરે પહોંચતાં તેમને બે માસ લાગ્યા. આ સરોવરમાં તે વખતે તો સારી રીતે પાણી હતું, અત્યારે આ સરોવર (નગાદમી) સાવ સુકાઈ ગયું છે.

કાલાહારીનું આ સ્થૂ કંઈ સહરાના સ્થૂ જેવું રેતીનું સ્થૂ નથી. આમાં તો ઘાસ અને નાના નાના છોડ પણ છે. આ જોયા ઘાસમાં ચાલમૃગ, હાથી, મેંડા, સિંહ, ચિત્તા વિગેરે જાત-જાતનાં પ્રાણીઓ પણ વસે છે.

આ પહેલી મુસાફરીમાં તેનો વિચાર આ સરોવર પામેના પ્રદેશના હજમી રાજાને મળવાનો હતો, પણ તે બની ન શક્યું. એટલે બીજા વરસે તેણે ફરી મુસાફરી શરૂ કરી. આ વખતે તો પોતાની સાથે આખા કુટુંબને લીધું. બજાદ-ગાડીમાં તેની પત્ની તથા છોકરાં અને પોતે ઘોડા ઉપર પ્રયામે જીપડ્યાં. આવા સ્થૂના અગળગળા પ્રદેશમાં નાનાં છોકરાં તથા પત્નીને લઈને નીકળવું એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. પણ લીવિંગ્સ્ટનની પત્ની પણ તેનાથી એટલી ઊતરવા તૈયાર નહોતી. નાનાં છોકરાંઓ આ મુસાફરી તથા આખોડવા સહન ન કરી શક્યાં. તેઓ માંદાં પડ્યાં અને તેમને પાછાં ફરવું પડ્યું.

પણ લીવિંગ્સ્ટન કંઈ દારે તેમ નહોતો. પાંચ ત્રીજ વાર તે કુટુંબ સાથે જીપડ્યો. આ વખતે એક્સ્વેલનાં (મને) એક અંગ્રેજ શિકારી પણ તેમની સાથે હતો.

આ વખતે સીંહાં નગાદમી સરોવર તરફ ન જતાં સીધાં

મહાન મુસાફરો

‘સેન્ટિયુઆલનો’ના પ્રેક્ષ તરફ તેમણે હંકાર્યું. આ સેન્ટિયુઆલને નામનો જે તબક્કો લોકોનો સરહાર હતો, તેણે મધ્ય આફ્રિકામાં પસાર થાય પોતાને કાળે કોઈ હતો. લીવિંગ્સ્ટન પશ્ચીમ મુખેલીએ પણ આ પ્રદેશમાં આવેલ ચોખ્ખા નદી સુધી પહોંચ્યો. સરહારને ખજા પડી કે કાંઈ ‘મોટો ગોરા વેડ’ અહીં આવે છે, એટલે પોતે તેને ‘૧૦૦ માર્કસ’ સુધી સામે લેવા આ-પો. લીવિંગ્સ્ટનની વે. તરફની અને એક મિત્ર તરફની આખર ટો અહીં સુધી પહોંચી ગઈ હતી.

પેસા સરહાર તો ઘોડા જ વખતમાં માલ પડીને મરી પડ્યો ગયો. તે લીવિંગ્સ્ટન અને તેના કુટુંબ સાથે રહીને એટલો ખર્ચ રાજી થયો હતો કે મરતાં પહેલાં તેણે એક નોકરને કુકમ કર્યો, “જા, આ રોબર્ટ (લીવિંગ્સ્ટનનો નાનો પુત્ર) ને મારી પત્ની પાસે લઈ જા અને તેને દૂધ આપવાનું કરે.”

ચોખ્ખા નદીને કાંડે કાંડે આગળ વધતાં વધતાં લીવિંગ્સ્ટન એક મોટી નદી પાસે આવીને ઊભો રહ્યો. આ નદી તે જ ઝંબેલી, આ નદી જ્યાં આગળ દરિયાને મળે છે ત્યાં તો પોર્ટુગીઝ લોકોએ ઘણા વખત પહેલાં શોધ કરી હતી. પણ તે નદી આફ્રિકાના મધ્ય ભાગમાં ક્યાં આવેલી છે. તે કાંઈ ખજા નહોતી. લીવિંગ્સ્ટને નકશામાં તે ખેલવડેલી નોંધી.

આ ખર્ચ પ્રેક્ષ બહુ જ બેઝવાળો અને રોગ દિવન કરે તેવો હતો. એટલે લીવિંગ્સ્ટને વિચાર કર્યો કે ‘કુટુંબને પાંકું મોકલી દેવું. કુટુંબ સાથે તે આ ખર્ચ ભાગના પ્રવાસમાં છટકી નહિ કરી શકે એમ તેને લાગ્યું. તે પોતાની પત્ની તથા બાળકને લઈને પાછો કેપ ટાઉન ગયો,

અને ત્યાંથી વદાણમાં તેમને છઠ્ઠાંડ તરફ વળાવીને પાછો તે પોતાના પ્રવાસના સ્થાને પહોંચી ગયો.

અહીંથી તેનો પ્રવાસ ચર ચાલ્યો છે. તેના ઉપર ત્યાંના હજારી સંદાગરો ખૂબ ભાવ હતો. તેણે માણસોની, હોડીઓની અને એવી બધી સગવડ આપી, એટલું જ નહિ પણ પોતેય ઘણું સુધી સાથે ફર્યો. લીવિંગ્સ્ટનને અહીંથી એક એવો વિચાર આવ્યો કે અહીંથી આખો પ્રદેશ વીંધીને પશ્ચિમ આફ્રિકાના આટલાટિક મહાસાગરના કિનારા સુધી પહોંચી જવું, અને એ આખો પ્રદેશ ભૌગોલિક, વ્યાપારી-દૃષ્ટિએ જોઈ લેવો. તેની સાથે ફરવાકે હજારીઓ પણ હતા, કારણ કે તેમનેય પશ્ચિમના દેશો સાથે વેપાર કરવાની ધરણી હોંઠ હતી. ૧૮૫૩ના નવેમ્બરમાં તે બધા ગયડયા.

સ્તામાં મોટાં જંગલો, ઠોર્ષ વાર મોટાં ઘાસ, ઠોર્ષ વાર પાણીથી તર થયેલી જમીન-એવા બધા પ્રદેશો આવતા હતા. વચ્ચે વચ્ચે તો પોર્ટુગીઝ અને હજારી પ્રખના મિશ્રણથી થયેલી વસ્તી પણ ત્યાં ધામો નાખીને પડેલી મળી. આ લોકો ગુલામો, હાથીદાંત ત્રિરેનો વેપાર કરતા હતા.

વચ્ચે વળી લીવિંગ્સ્ટન શિન્દો નામના એક સરદારનો મહેમાન બન્યો. આ સરદારે એક રાતે, લીવિંગ્સ્ટનને પોતાના ઝૂંપડામાં બેલાવ્યો, સંદારની પાસે એક દશ વસ્ત્રની છોકરી બિનેથી. સરદારે કહ્યું “હું આ છોકરી તમને બેટ આપુ છું. મારો એવો નિયમ છે કે ઠોર્ષ પણ મહેમાનને એક છોકરીની બેટ ધરવી.” લીવિંગ્સ્ટને નેટલા આશ્ચર્યથી આ બેટની ના પાડી, તેથી પણ વધારે આશ્ચર્ય આ સરદારને ના પાડવાને કારણે થયું.

મહાન મુનાફરો

૧૮૫૪ના ફેબ્રુઆરીમાં આખરે આ દુષ્ટી લીઓન્ડો નામના પેટુંમીઝ બદરે પહોંચી લીવિન્સ્ટનની તનિષ્ઠ અહીં મુંધીની મુસાફરીમાં આવ નિર્ધાર કરી હતી તે બગદ ઉપર પાપુ માંડ માંડ ગેળી શકતો હતો તેના સાથી ૧૨ હમ્પીઓએ જ્યારે પેટુંનરહેને આ સમુદ્ર જોયો, ત્યારે તેમના આશ્ચર્યનો પાર ન હતો ‘અમારા બાપદાદા તો મહેતા કે ધમ્મીને હોડો જ ન હોય પણ આ અમારા ગુરુ સાથે ફગતા ફરતા તો અમે અહીં આન્યા અને અહીં તો ધરતી કહેવા માંડી કે ‘જમ ખનામ, અહીં મારો હોય છે હવે આમળ માડુ દર્શ નથી’ જ્યારે લીવિન્સ્ટન તેમને મોગી લગાવક રીતે પામે લઈ ગયો ત્યારે તેમના આનંદ તથા આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો ‘આ કઈ હોડી જેમ જમવા નથી આ તો મોડું સરેર છે પણ સહેરેય કેનું ? હોડું પકડીને ઉપર ચડાવ એનું !’

લીવિન્સ્ટન આટલું ક્યો, પણ ઈર્ષા જગ્યાએ તેને પોતાના ધર્મપ્રચાર માટેનું થાણ તાજવા માટેની અનુમતિ જગ્યા ન મળી પ્રાપ્તી મળે ? તેનું મન જ અપકાઉ હતું

થોડો વખત અહીં ગાળીને પાડો તે અફ્રિકાના મેંપલાગમાં જવા હોવાયો આ વખતે તેણે લીમે ધીમે મુસાફરી કરી કે ૧૮૫૫ના સપ્ટેમ્બર માસમાં તે ચોનાય નદી પામે પહોંચ્યો ત્યાં બે ત્રણ મહિના આરામ કરીને પાછો ત્યાંથી ઉપડ્યો આ વખતે તેણે પૂર્વ દિશા ઉપાડી

અમેસી નદીને કાંઠે ગડે તે પૂર્વ તરફ આમળ વધતો ગયો, તેમ તેમ પ્રદેશ નીચાણુચણુ ચનો જતો જતણુયો અને

એમદ અકવાડિયામાં જ તેની નજર મમદુ દુનિયા આખીમા મોટામા મોટા ધોધમાનો ધોધ આવીને ઊભો હતો. લીવિન્સ્ટનને મને ઊડતી વાત આવી કે આટલામા 'ગાતા હુમાડા'વાળો મોટો ધોધ છે પાંચ છ માસના દૂરથી તેની નજરે શીખરે ના જાશે મોટા વાદળા ઊડતા હોય તેમ દેખાયુ અને આગાશના વાદળા અને આ બન્ને એકે લાગી જતા.

આ ધોધનુ વર્ણન અને તેની અમર તેના જ રામ્બોમા આપણે જોઈએ "આશ્વર્થની અને આનંદની પરાકાષ્ટાએ હુ પહોંચ્યો હતો. ઝામેની નદીના એક બેડા કાવગમા ઊતરીને મે જોયુ તે એક હગ્ગર વાર લામો પાગીનો પ્રસાદ એમ સાથે ૧૦૦ ફીટ નીચે પડતો હતો અને ત્યાં એ આખો પ્રવાહ પહોં વીમ વાર પહોંચી બેખડની અંદર દગાઈ જતો હતો. આ જગ્યાએ જોતા આપણી નજરે એક ધોળુ મોટું વાદળુ જ દેખાય બીજુ કાઈ નહિ. આ ગાદ વાદળામાથી પાણીના જે સીકરો ઊડતા તે લગભગ ૨૦૦ થી ૩૦૦ ફીટ ઊંચે ઊડતા, અને નીચે પડતા પડતા અમે જ દેના તેપણુ અમને ભોંજવી નાખતા. કાઈ યુરોપીઅને આ પહેલાં અહીં પગ મૂક્યો નથી પણ આબુ સુદર દશ્ય જોવા માટે આગાશમાથી દેવફૂલે જગર ઊતરી આનંદા હશે."

આ ધોધનુ નામ લીવિન્સ્ટને વિશ્વેશરીયા ધોધ રાખ્યુ અને અત્યારે પણ ઇંગ્લાડની તે રાખતની રાણીનુ નામ આ ધોધ સાથે જોડાયેલુ છે.

લીવિન્સ્ટન આ મનોહર મ્થલે ધર્તીધરાર્થને લખ્યો. ધોધને

જેટલો પામે જઈને જોઈ શકાય તેટલો પાસે જઈને તેણે જોયો. અત્યારે તો એ ધોધની વદન નજીક ડેન પસુ કરવામાં આવી છે અને મુસાફરો પાસ આ ધોધની ગંધો ગીંધવા માટે જ તે ડેનમાં બેસે છે.

હીવિંઝને આ ધોધની આસપાસ રહેલી વસ્તીમાં એક બે વિચિત્ર રીતિ તથા સ્થાને જોયાં. ત્યાંથી લોકો પોતાનાં મુખ-કમળનું સૌંદર્ય વધારે વધે તે માટે પોતાના ઉપરના આગળા દાંતો પડાવી નાખે છે અને નીચેના દાંતોને મોટા થવાનો અવકાશ આપે છે. આને કારણે લેમનો બહુ નીચલો હોઠ વધારે આગળ પડતો બને છે.

ગંભીરી નદીને કાંઠે ચાલતાં ચાલતાં એને મળતી 'કાકુએ' નામની નદીના સંગમ પામે આવી પહોંચ્યા. અહીંથી જ સ આગળ ચાલતાં વળી એક છવમેણુ ધાતમાંથી હીવિંઝન બની ગયો. તેઓ ચાલતા હતા, ત્યાં જંગલી પાણ્યઓનું એક મોહું ટાળું સામેથી ચાલ્યું આવ્યું હતું. એક દબ્બાને મનમાં થયું કે આ હીક સિકાર મળ્યો. એણે એક બાણું એક પાણ ઉપર નાખ્યું. પાણે વીર્યો અને સીંગે તે આધસ ઉપર ધસ્યો. અને માણસ કેઈક ગ્રાહ પામે પહેલે તે પહેલાં તે તેને હીંગામાં ઉપાડ્યો, અને દોડીને તેને જોડથી દવામાં ફેંજાવ્યો. માણસ મોંઘર પટ્ટાયો. હીવિંઝન તે દવામાં બંદૂક લઈને પેલા માણસ પામે હોડ્યો. તેણે તે ધારેલું કે આ માણસ પૂરો જ ચર્ચ ગયો હતો. પણ જ્યાં જુએ ત્યાં તે તે માણસ શરીર ખખેલ્યો હતો ચર્ચ ગયો.

આ બંધો પ્રેશ ખૂબ ફળદ્રુપ હતો. પણ મુસાફરીમાં ભારે તકલીફ પડતી. રોજ સખત વસ્ત્રાદ પડતો, અને આખી રાત ને દિવસ વીઝળી અને ગડગડાટ વારંવાર ચાલુ રહેતાં.

લીવિંગ્સ્ટને પહેલવહેલાં હાથીને તસ્તાં જોયો. ગિયારા યુરો-પીઅનને એક તો હાથીની જ નવાઈ અને તેમાંય તે મોટા હુંગર જોવા પ્રાણીને તસ્તાં જુએ ત્યારે તો તે આંખો બંધી જાય એમાં શું નવાઈ !

૧૮૫૬ની ૩૭ માર્ચે લીવિંગ્સ્ટન પોતાના કાફલા સાથે ૨૨ નામના એક પોર્ચુગીઝ ચાણુ પાસે આવી પહોંચ્યો. ત્યાંથી તે સેન્ટા પહોંચ્યો. અને ત્યાંથી નદી-સ્તે ફ્લેમાનાય બંદરે ૨૦મી મેએ પહોંચ્યો. અહીંથી તે સમીર સ્પિરિટમાં ઇંગ્લાંડ પહોંચ્યો. ઇંગ્લાંડ ગયો ત્યારે જ તેને ખબર પડી કે આખા ઇંગ્લાંડમાં તેનું 'નામ ગવાઈ રહ્યું છે.

અત્યાર સુધીમાં જે શોધખોળ લીવિંગ્સ્ટને કરી હતી તે જ તેની કૃતિને દોષે પહોંચાડવા માટે પૂરતી હતી. એકલે હાથે ઓછામાં ઓછા સાધનોથી તેણે મધ્ય આફ્રિકાની બ્રહ્માગતું નવું જ પ્રજ્વલુ ખુલ્લું મૂક્યું. આફ્રિકાના મધ્ય ભાગનો પ્રેશ ઊંચાણવાળો છે, અને તેમાંથી મોટી મોટી નદીઓ નીકળે છે એ જ્ઞાન આપનાર પહેલવહેલો આ લીવિંગ્સ્ટન હતો, એ ઉપરાંત વ્યાપાર માટેના માર્ગો ખુલ્લા કરનાર પણ તે જ છે.

એક વરસ તે ઇંગ્લાંડમાં રહ્યો અને પાછો પોતાની આફ્રિકાની મુસાફરી ચાલુ કરવા ત્યાંથી ઊપડ્યો. આ વખતે બ્રિટિશ સહનતના એક એકથી વધીકે એ નીકળ્યો હતો. તેને બ્રિટિશ

મહાન મુસાફરી

સરકાર તરફથી એ કામ મોંપવામાં આવ્યું હતું કે તેણે આફ્રિકાના વેપાર માટેના માર્ગો વધારે શોધવા અને ત્યાંની ગુલામીની પ્રથા બંધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો.

આ વખતે લીવિંગ્સ્ટન સાથે તેનો ભાઈ તથા એક કુર્ક નામનો ડોક્ટર પણ હતા. લીવિંગ્સ્ટનની મુસાફરીમાં આ બીજો હતો હતો. પહેલાં હાતામાં તેણે પોતાનાં ૬ વર્ષ લગભગ ગાળ્યાં અને લગભગ ૧૧૦૦૦ માર્કસનો પ્રવાસ કર્યો. પછી પોતાના કુટુંબની સાથે થોડો વખત આરામ લેવાની તેની ઈચ્છા થાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ તે આગમ તો તેની બીજી એવી જ મુસાફરી માટેની પૂર્વતૈયારીએ હતો.

અત્યાર સુધી તેને ધર્મપ્રચારક તરીકેનો ધાર્મિક ૧૦૦ પૌંડનો પગાર મળ્યો. હવે તેને બ્રિટિશ સરકારના નોકર તરીકેનો પગાર તથા બીજી મદદ મળવા માંડી. પણ તે હદયથી ધાર્મિક હતો તે ઓછો મટી જવાનો હતો ? અને એટલે તે જિંદગીમાં કંઈક કમાઈ શક્યો જ નહિ. આફ્રિકાના તેના પ્રવાસનાં બે પુસ્તકમાંથી તે ૧૨૦૦૦ પૌંડ મેળવી શક્યો હતો, બપોરે તેની શોધમાં જે માણસને સરકારે મોકલ્યો હતો તે સ્ટેનલીના પ્રવાસનાં પુરકોમાંથી તે ૮૦૦૦૦ પૌંડ કમાયો.

બીજી લીવિંગ્સ્ટન કેવળ મુસાફર કે ધર્મપ્રચારક જ નહોતો. તેની પાસે વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ હતી. તેણે પોતાના પ્રવાસની જે રાજ્ય-ગણતરી નોંધ કરી છે, તેમાં સ્થેલી એકસાઈ કાંઈ પણ વૈજ્ઞાનિકને દરાવે તેની છે. આબોહવા, જૂતર, પશુપક્ષી, વનસ્પતિ, ખગોળશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ અવલોકન, આ બધાંનાં વર્ણનમાં તેની

ચોક્કસાઈ ખૂબ દેખાઈ આવે છે અને તેણે ન્યારે પોતાની ત્યાંથી આણેલી વસ્તુઓનું પ્રદર્શન મૅગિસ્ટરમાં બધું ત્યારે આક્રિશ્ત તરફનું ઈચ્છાંકનું આકર્ષણ ખૂબ વધી ગયું.

હીવિંગ્સ્ટન ન્યારે બીજવારના પ્રવાસ માટે પાછો ઝંખેલીના મુખ આગળ પહોંચ્યો, ત્યારે તેને પોતાના પ્રવાસની મુશ્કેલીનો ખ્યાલ આવવા માંડ્યો હતો. પોર્ટુગીઝ લેખિને આ હીવિંગ્સ્ટન ખટકતો હતો. કારણ કે હીવિંગ્સ્ટન આ ગુલામીના વેપારમાં બહુ આડો આવતો.

તેની આ વખતની મુસાફરીની જેમ શરૂઆત ખરાબ થઈ તેમ જ તે આખી મુસાફરીમાં પણ ખૂબ મુશ્કેલીઓ ઊભી થઈ. તે આ વખતે ઝંખેલી નદીમાં ફરવા માટે એક નાની સ્ટીમ-સૉંચ લાવ્યો હતો, પણ તે નકામી નીવડી. તેનો બાર્થ ચાર્સ, પોતે જ સૌથી વધારે મોટો છે એમ માનીને જ વર્તતો અને હીવિંગ્સ્ટનને મિતલ કંઈ મેળો નહોતો, એટલે એમાંય તકસરો ઊભી થવા લાગી. ખરું જોતાં તો હીવિંગ્સ્ટનને કાર્થ સાથી સાથે ફાવતું જ નહિ. તે એકત્રંગે વધારે હતો.

હતાં આ વખતના પ્રવાસમાં તેણે પોતાનાં ૬ વરસ પિતા-બાં. તેમાં તેણે ધણી નરી નહિયો, ન્યાસા નામનું એક મોટું લગભગ સાડા ત્રણમો માર્ચલ લાંબું અને ૧૫ થી ૫૦ માર્ચલની જુદી જુદી પહેગાઈવાળું મરોવર સોંધી કાઢ્યું. આ સરો-વરની આસપાસનો આખો પ્રદેશ એટલો જમી ફળદ્રુપ અને આબોદવાની દૃષ્ટિએ રહેબાક માટે અનુકૂળ હતો કે અહીં

મહાન મુસાફરો

છઠ્ઠાંડના લોકો વસાહત કરે તો તેથી હજારો દરના સમૂહમાં
પણ વધારે થાય, એમ લીવિંગ્સ્ટનની ખાતરી થઈ.

આ ઉપરાંત વિક્ટોરિયાના ધોધ અને લીનયાન્ડીના
પ્રદેશમાં ફરી તેણે પ્રવાસ કર્યો અને વંશરે વિગતમાં ત્યાંનો
અભ્યાસ કર્યો. ૧૮૫૩માં તેણે સ્થામાં એ જ જગ્યાએ
પોતાનો સામાન પડતો મૂકી દેખેલો, એ સામાન ગાડા સહિત
આ ૧૮૫૮ની સંઘર્ષમાં પણ તેણે એમને એમ સહીસવામત
પડેલો જોયેલ.

આ પ્રવાસ દરમિયાન છઠ્ઠાંડમાં પણ વેપારીઓ અને ધર્મ-
પ્રચારકો આ લીવિંગ્સ્ટનની પાછળ પાછળ પોતાનાં ચાલ્યાં જમા-
વવા નીકળી પડ્યા. આ દોળાઓમાં લીવિંગ્સ્ટનની પત્ની પણ
આવેલી. પણ તે તો ત્રણેક માસમાં ગિમાર પડીને મૃત્યુ પામી
આત્મ પણ આ પ્રવાસનો શ્રમ ન સહન કરી શક્યો અને
છઠ્ઠાંડ પાછો ફર્યો.

આખરે છઠ્ઠાંડમાંથી લીવિંગ્સ્ટનને પણ પાછા ફરવાનું ફરમાન
થયું અને ૧૮૬૪માં તે પાછો છઠ્ઠાંડ આગ્યો. આ વખતે
લીવિંગ્સ્ટનને જોઈએ તેવું માન ન મળ્યું. આ વખતનાં તેનાં
વધુનામાં હાથી, જંગલી લોકો કે ભયંકર પ્રાણીઓ જેવાં એમાં
કંઈ રોમાંચક બનાવો ન હતા. આ વખતે તો ભૂગોળની શુદ્ધ
માહિતી જ તેણે વધારે લેખી કરી હતી. વળી બીજી બાબતથી
બીજા બર્ટન, બેકર, સ્પેક વિગેરે મોટા મુસાફરો વ્યક્તિના
નાર્મલ બાણુના પ્રદેશોમાં ઘૂમી વળીને મહાન ખાતરો કરી રહ્યા
હતા, અને તેવાં વધુનાં લોકોને વધારે આકર્ષતાં. વળી તેમણે

વિટોરિયા ન્યાંઝા, ટાંગાનિકા સરોવર ને આલબર્ટ ન્યાંઝા સરોવર
શોધી કાઢ્યાં હતાં એટલે લીવિંગ્સ્ટન ઝાંખો પડ્યો. પણ
અત્યારે વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે લીવિંગ્સ્ટન જ આ
બધી શોધોનો એક હતો. ન્યાસાલેંડ અત્યારે બ્રિટિશ સરકારનું
મોહું થાયું હોય તો તે આ લીવિંગ્સ્ટનને જ આભારી છે.

લીવિંગ્સ્ટન હિંદુસ્તાનની ગિંદીની ધોરણે હવે લગભગ ઘરડો
એટલે કે ૫૩ વસનો થયો હતો. અને તેમાં પણ આફ્રિકાની
આવી સખત મુસાફરીઓમાં તેના શરીરને કંઈ ઓછો ધસારો
નહોતો લાગ્યો. હવે તે પોતાના બાકીના વર્ષો નિશ્ચિતમાં અને
પોતે ઈચ્છી મહેનતનાં ફળ આપવામાં પૂરાં કરે તો તે બધી રીતે
ચોખ્ખું જ થાય.

પણ ત્યાં વળી એક નવું તોફાન જન્મ્યું. એક નવો પ્રમ
ત્યાંના વિદ્વાનોમાં ચર્ચાવા લાગ્યો અને તે એ કે આફ્રિકાની
સૌથી મોટી નદી નાર્થલનું ખરું મૂળ કયું ? અત્યાર સુધીમાં
જે મુસાફરોએ ત્યાં નાર્થલ નદીના મૂળની તપાસ કરી હતી
તેઓમાં મતભેદ હતો અને તે તીવ્ર બનેલો ગયો. સ્પેક નામના
મુસાફરે તો જાને જઈને નક્કી કર્યું હતું કે વિટોરિયા ન્યાંઝા
સરોવરમાંથી આ નાર્થલ નદી નીકળે છે, પણ બીજા કેટલાકને
એમ મત હતો કે એ ઉપાંત પણ એક બીજી જગ્યાએ પણ
આ નાર્થલના મૂળની એક સાખા છે અને લીવિંગ્સ્ટનને પણ
આ પાત સાચી હોય એમ લાગ્યું.

આ વાતનો નિવેડો કેમ લાવવો ? લીવિંગ્સ્ટન તે માટે તૈયાર
ગયો. તેના મિત્રોએ ક્યું "હવે આ પ્રમ જુવાનિયા માટે રહેવા

દો. તમે આરામ કરો" પણ તેનું રખડાઉ મન આરામનો ત્રાસ કેમ સહન કરી શકે ?

૧૮૬૧માં તે ફરી બેપડયો અને ઝાંઝીમારને બંદરે બેઠયો. આ વખતે તેણે પોતાની સાથે એક પણ ધુરોપીઅન મુખ્યો નહિ. ૨૮ જોટલા હજારીઓ, થોડાંએક જિંદો, ખચ્ચરો, ગરીબો ને પાકાં એ તેનાં સાથીઓ હતાં. તેને ઝાંઝીમારના મુખ્યાને આદમ વેપારીઓ તથા સરદારો ઉપર સલામણપત્રો આપ્યા હતા. આ તેને ખૂબ કામ આપ્યા.

લીવિંગ્સ્ટન પાછો આફ્રિકાનાં જંગલોમાં બેઠરી ગયો. ન્યાઝા સરોવરની પૂર્વે ધર્મને તે બરાબર એક વર્ષે ટાંગાનિકા સરોવરની દક્ષિણે પહોંચ્યો. સાતેક મહિના પછી તે એક નદી પાસે આવી પહોંચ્યો. તેને થયું કે આ નદી કદાચ નાઈલ નદીના મુખ્ય પ્રવાહને પોષતી હશે તે તેને કાંઈ કાંઈ બેપડયો. પણ ખરું જોતાં તો આ નદી લુઆલાબા નામની નકશામાં દોરાયેલી નદી છે અને પશ્ચિમમાં કેંગો નદીને મળે છે. આ નદી, જે ત્રણ સરોવરમાં ધર્મને પસાર થાય છે. લીવિંગ્સ્ટને આ બધા પ્રદેશમાં ફરતી તેના નકશાઓ દોર્યા. ત્રણ વર્ષ તે આ કામમાં જ રખડ્યો. છતાં નાઈલ નદીના મુખને નિર્ણય ન કરી શક્યો.

આ ત્રણ વર્ષના પ્રવાસ દરમિયાન તેના ૨૮ માધુઓમાંથી પાંચ જણ તેના સાથી રહ્યા હતા. બીજા કાંતો માંદા પડ્યા કે પછી આ કંટાળાભરેલા કામથી તાલીને નાસી ગયા. પોં

પણ તાવના ઉપરઉપરી દુમથાથી નંખાઈ ગયો હતો. પ્રાણીઓ પણ સારવારને અભાવે એક પછી એક મરવા માંડ્યાં હતાં.

આ પ્રમાણે થઈશ્વા દારેલા નેવો આ લીવિંગ્સ્ટન પણ વસતને અંતે ટાંગાનિકા સરોવરની ઉત્તરે ઉચ્છ્વ નામના સ્થળે આવી પહોંચ્યો. આ જગ્યાએ તેણે પોતાની ટપાલ અને જાંઝીખારથી થોડો ઘણો જરૂરી સામાન અહીં પહોંચાડ્યા માટે જાંઝીખારથી નીકળતી વખતે જ કહી રાખેલું. તેમાંનો થોડોક સામાન અહીં આવી પહોંચ્યો હતો, બાકીનો રસ્તામાં લૂંટાઈ ગયો હતો. આ સ્થળ ગુલામી વેપારનું તથા હાથીદાંતના વેપારનું મોટું મથક હતું. અહીં થોડો વખત રહીને પાછો તે તો નાર્થકિના મૂળની શોધમાં જાવડ્યો. તેના મનમાં આ નાર્થકિના મૂળનું જ રહસ્ય હતું. મધિ માંદો તે આફ્રિકાનાં ગાદ જંગલોમાં જાવડ્યો. અહીં મનુષ્યલક્ષી જંગલી લોકોનો પ્રદેશ હતો અને સાથે સાથે ગુલામોનો મોટો ફાત્ર અહીંથી જ આરમ્બ વેપારીઓ મેળવતા હતા. એક ગામમાં તેણે મુકામ કર્યો હતો. એકાએક ગામમાં બાંકુના ધડાકા થવા લાગ્યા અને લીવિંગ્સ્ટને જોયું તો આરમ્બનું મોટું ધાકું આખા ગામમાં ખુનામચ્છી ચલાવી રહ્યું હતું. લગભગ ૩૦૦ નેટલા માણુઓ ઘેટાંની જેમ રહેંસાઈ ગયા. આખા ગામમાં સ્ત્રી, બાળકોની ગરોળ ચર્ક ચર્ક. લીવિંગ્સ્ટન પોતે પણ એક ઝેરી બાણથી ધાવણ થયો. આ દરમિયાન લીવિંગ્સ્ટનના હિતને જાણી આધાત કર્યો. પણ આમાં તે શું કરી શકે? ગુલામગીરીનો વજન અમેરિકા નેવામાંથી કાઢતાં તો ફુનિયાના મદદન મદદન માણુઓએ પોતાના જીવનનું બલિદાન આપ્યું છે તો આ આરમ્બને તો કેમ સમજત-

મહાન મુસાફરી

વાય ? વળી આ જંગલોમાં તેને ક્યાંયથી નહેવાતું જાપડું મળે એમ હોય તો તે આ આરંભે પામેથી જ. નહિ તો તેનું આટલું જીવનું પણ અસકય જ બને.

આ પ્રમાણે ઇંગ્લાંડમાંથી નીકળ્યા તેને ■ વસ્ત્ર પીતી ગર્ખાં. ૭ વરસ સુધીમાં તેનો એક પણ કાગળ, તેના કાંઈ વાવડ કે કંઈ ઇંગ્લાંડમાં પહોંચ્યું નહોતું. ઇંગ્લાંડના લોકો જ આમાં સ્ત લેતા હતા એમ નહિ, અમેરિકાના લોકો પણ લીવિંગ્સ્ટનના ખજર જાણવા આતુર હતા. અને અમેરિકાના ન્યુ યૉર્ક હોગલ્ડ નામના એક જાપાએ તો દેખી મોટાંન રૅનલી નામના પોતાના એક ખજપત્રનિ આ લીવિંગ્સ્ટનની જાણ કાઢવા આફ્રિકા મોકલ્યો.

હલુ ઇંગ્લાંડના લોકો તો લીવિંગ્સ્ટનનું શું ચું દરે તે વિશે 'ટાઇમ્સ'માં અટકળો કરતા હતા અને આણના મેળાવામાં બેઠા-બેઠા કાઢી પંપાળતા હતા, ત્યાં તો અમેરિકાએ તો પોતાનો માણસ મોકલી આપ્યો. અને રૅનલી કેવળ જાપાનો પ્રતિનિધિ બનીને જ નહોતો ગયો, તે તો એક મહાન મુસાફરને શોધવા મહાન મુસાફર બનવા ગયો હતો. તે રૅનલી પણ આફ્રિકાના પ્રદેશોની શોધખોળમાં પોતાનો મોટો ફાળો નોંધાવી ગયો છે.

રૅનલી આફ્રિકા પહોંચ્યો. જંગલમાં ઘૂસ્યો અને આખરે એ પ્રવાસકથાઓમાંનો એક અમર ધર્મ ગણેલો પ્રસંગ આવી પહોંચ્યો.

૧૮૭૧ના નવેમ્બરની ૧૦મી તારીખનો બપોર થયો છે. સૂર્યનો બાળો નાખે તેવો તાપ વસી રહ્યો છે. એક કુરોપીઅન

અને થોડાક લશ્કરી પોષાકમાં સજ્જ એવા હાથસીઓ અને મજૂરોની ટોળી સરોવરને કડિ કડિ ચાલી જાય છે. એક નાનકડું ગામ દેખાયું. ગામ પાસે આ ટોળી પહોંચી. ગામ - આખામાં ખગલગાટ ઝડપ ગયો. ગામની વચ્ચે એક મોટું ઝૂંપડું હતું. તેમાંથી એક માંદો ઝોરો જહાર નીકળ્યો. સામેથી આ દુકાડી ચાલી આવતી હતી. તેમાં મોખરે એક ઝોરો હતો. આખું ગામ આ જોવા બેસી પડ્યું છે. બન્ને નજીક આવ્યા. નવા આવનાર ગોરાએ આ માંદા ઝોરાને જોયો. પાસે આવ્યો. પોતાનો હેટ બ્રિચે કપો અને ઝંબીર અવાજે બોલ્યો “મને લાગે છે કે આપ જ લીવિંગ્સ્ટન, નહિ?”

ધરડા માંદા ડોસાએ જવાબમાં પોતાનો હેટ બ્રિચે કપો “હા.”

આ બેટની સાથે સુરખાવી ચકાપ તેથી બેટ ફક્ત મીન-લેંડમાં નાનમેન અને નેકસનને ધણેલી. પણ તે આપણે આગળ જોઈશું.

ગામમાં ઉત્સવ ઘડી રહ્યો. મિત્રજ્ઞાનીઓ બહાર લીવિંગ્સ્ટન અને સ્ટેનલી સાથે જ આ જગ્યાએ થોડો વખત રહ્યા. સ્ટેનલી પાસેની દવાથી લીવિંગ્સ્ટનની તબિયતમાં પણ ફેર પડ્યો અને પાછા બન્ને ટાંગાનિધ સરોવરના પ્રદેશમાં ફરવા નીકળી પડ્યા. તેમણે બંધી બાલુ ફરિન ખાત્રી કરી કે આ સરોવરને નાઈલ સાથે કંઈ સંબંધ નથી, અને લીવિંગ્સ્ટનની શંકા દૂર થઈ કે પેલી સુઆઝાના નદીને જ નાઈલ સાથે સંબંધ હશે. સ્ટેનલી તો પચેક મદિના લીવિંગ્સ્ટન સાથે ફરિન પાછો ઝાંઝીવાર ગયો. લીવિંગ્સ્ટને તો નહીં જ ક્યું હતું કે કાં તો નાઈલની

મહાન મુસાફરો

શોધ કરવી અને કાં તો દેહ પાડવો. લીવિંગ્સ્ટનની ઉંમર ૬૦ લગભગ ૬૦ થતા આવી હતી. તેનું શરીર સાવ ખખડી ગયું હતું. જે પ્રદેશમાં તે ફરતો હતો તે ભેજવાળો અને ખૂબ જ ગરમીવાળો હતો. દિવસોના દિવસો સુધી તેને પાણીમાં જ આશ્રય પડતું. અને આ પ્રમાણે આઠ મહિના સુધી આશ્રય પછી તો તેને માટે આશ્રય જ અશક્ય થઈ પડ્યું. તેને આક્રમક બાધા પડ્યાં, તેની સાથેના માણસો જેટલા હતા તે બધા તેના સ્વજન જેવા હતા. તેમણે લીવિંગ્સ્ટનને ઝાળીમાં નાખ્યો અને ફેંટ્યો. લીવિંગ્સ્ટન ઝાળીમાં પડ્યો પડ્યો પણ પોતાના પ્રવાસની નોંધ ક્યે જતો હતો. આખરે તેને ઝાળીમાં ફેંટવાનું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું, એટલે તેના માણસોએ એક જગ્યાએ પડાવ નાખ્યો. માણસોએ તેની તળિયે ચાંકરી ને મેવા કરી, પણ ૧૮૭૩ના મેની પહેલો તારીખે સવારમાં માણસોએ જ્યારે તેના તંબૂનો પડદો જીંચો કરીને બેસું ત્યારે લીવિંગ્સ્ટનને પોતાની પથારી પામે છુંટણીએ પડેલી અવસ્થામાં મૃત્યુ પામેલો દોડ્યો.

આ રીતે એક મહાન મુસાફર જેવી રીતે સુધી મુમાફરી કરતો કરતો આશ્રય મળે. તેણે આફ્રિકાના નકશાને નવો જ બનાવ્યો અને પોતાના જીવનથી અનેકને પ્રેરણા આપતો મળે.

નાનસેન

આપણે હવે ધીરે ધીરે વર્તમાન યુગમાં પ્રવેશ કરતા જઈએ છીએ. કાલજીમે અમેરિકાની સફર કર્યા પછી ધીરે ધીરે કરતા અદારમાં મેકા સુધીમાં તો અમેરિકા પૂર્વથી પશ્ચિમ અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી નક્કીમાં દોરાર્ધ થયો. વચ્ચે વચ્ચે આવેલાં મોટા સરોવરો, નવાગરા જેવાં ધોધો, એમેઝોનની અમિપાસના ગાઢ જંગલો, મેક્સિકોનું સિખર, પનામાનો પ્રદેશ—આ બધું દોરાવા લાગ્યું અને અમેરિકાએ જગતની ભૂગોળમાં, ઇતિહાસમાં, રાજદાસ્યમાં ને આર્થિક વ્યવસ્થામાં મહાન પરિવર્તન કરી નાખ્યું. આ બધું કયા પાછળ ફેરવાય ગયું અને અત્યંત મુશ્કેલીએ પોતાના જીવનો હોમી દીધા છે એ કદાચી જો જોવા જેવીએ તો એક એક કદાચી એક પુસ્તક ભરે.

બીજા બાલુ મગો પાઈ અને લીવિંગ્સ્ટન જેવાએ આખો આફ્રિકા ખડ અનેક પ્રવાસીઓ માટે ખુલ્લો કરી મૂક્યો. જેમ્સ કુસ, સ્પેક, બર્ટન, રોન્ડેલી, હમનન જે-આવા ફેરલાય પ્રવાસીઓએ આફ્રિકાના નકશામાં પોતાનાં લેહીથી રંગો પૂર્યા.

મહાન સુમાદેશ

એશિયા અને યુરોપ તો વ્યાપારી-સંબંધથી ધણા કાળથી જોડાયેલા હતા. એશિયાના જે મોગ દેશો અને ખીજા નાના દેશો નીન દિશ્વતાન અખ્તતાન, પર્સિયા, તુર્કસ્તાન વિગેરે દેશોએ તો પોતાની સમૃદ્ધિ અને સસૃતિમાથી યુરોપને ધણ આપવાનું હતું એને એમા મર્ઠ નહીન પ્રદેશની શોડને અવકાશ જેવું હતું નહિ ક્રમત મન્ય એશિયાના એવે ને તિમે વિગેરે પ્રદેશોની અદની હમીતોથી નવા લોકો પાત્ર હતા નહિ વારંકા હ ગામાએ હિદ માટેનો જળમાર્ગ જોધીને દુનિયાની જૂગોગમા બહુ મોટો ઉમેરો નથી કર્યો, પણ યુરોપના અખ્તતિયા લોકોને માટે એક મોટું ખાલ ઉમેરવાનું જ કામ મ્યું જ વારંકા હ ગામાએ હિદને નથી તોધ્યો, પણ હિદને લટવાને માર્ગ જ જોધ્યો છે વારંકા હ ગામાના સાદસને ગમે તેટલું વખાણીએ, તોપણ તેની સાથે જાડાયેલી હિદની મુલામીનો હ ખ રહેજો આ પ્રમ્થ ઉમેળતા મનને રોકે છે

અલગત આ અમેરિકા અને આફ્રિકા ખડી શોધીની પાછળ ગયેના વેપારીઓ અને રાજસત્તાઓના જુનમોની કયા ઓલી ત્રાસદાયક નથી પણ તે પ્રદેશોની શોધ માટે નીકળેના વીર પ્રવાસીઓના ચિત્રો નજર સમક્ષ આવે છે ત્યારે મન તે મૂર્તિના દર્શનમા ખીલુ ખૂલી જાય છે-જૂની જવા પુચ્છે છે

હવાડનો એક મહાન સુમાદેશ જેમ્સ કુક દક્ષિણ મહાસાગરમા લમતો લમતો ન્યુઝીલાંડ અને એસ્ટ્રેલિયાનો ચોરસ કિનારો જોઈ આવ્યો ન્યુઝીલાંડમા તેણે બ્રિટિશ વાવટો ફરકાવ્યો અને દક્ષિણ મહાસાગરમા દક્ષિણ ધ્રુવ તરફ વધારેમા વધારે

આથે સુધી તે જઈ આવ્યો અને દક્ષિણ મહાસાગર તેણે તેના પછીના વહાણવટીઓ માટે ખુલ્લો મૂક્યો. તેની પાછળ ઘણાંય પ્રવાસીઓ તે બાલુ નીકળી પડ્યા, અને આખો ઓસ્ટ્રેલિયા ખંડ નકશામાં ઉમેર્યો. આ તો હતું અઢારમા સૈકાની જ વાત છે. ઓસ્ટ્રેલિયાના અંદરના ભાગની વિગતો પૂરવામાં પણ એવા એવા મુસાફરોના ભોગે અપાયા છે કે તેઓની કથા પણ આ કથાઓ જેટલી જ રોમાંચક છે.

આમ દુનિયા નાની ને નાની પડ્યા લાગી નવા નવા પ્રદેશો તરફ મહાન મુસાફરોની વેધક દૃષ્ટિ પડવા લાગી. પરંતુ એવા પ્રદેશો હતું અલુદીક પડ્યા હતા, તે ઉત્તર ધ્રુવ અને દક્ષિણ ધ્રુવ.

આ બંને ધ્રુવોની મુસાફરીઓનો ઇતિહાસ ખૂબ પ્રેરક છે કારણ કે તે મુસાફરીઓ કરનારાનાં જીવનમાં સાદસ સિવાય બીજી વૃત્તિ નહોતી, વિજ્ઞાન સિવાય બીજો હેતુ નહોતો. ત્યાં નહોતું સોતું કે નહોતી કોઈ રાજ કરી રાખે તેની વસ્તી. ત્યાં તો હતું જરૂરતું જ સામ્રાજ્ય. આ સામ્રાજ્ય અખંડ અને શાશ્વત છે. મુસાફરોને આ કુદરતનું ભયંકર રૂપ નિહાળવું હતું. ત્યાંની આબોહવા, ત્યાંના સમુદ્રપ્રવાહો અને સૌથી વધારે તો દુનિયા આખીની બધી રેખાઓ જે ભાગમાં મળે છે તે જામ ઉપર પત મૂકે એ જ જીવનનો એક મોટો લક્ષ્યો હતો.

અને આ લક્ષ્યોનો પહેલો લૂટનાર જનવા માટે પણ એકી દરીદ્રાર્થ નથી થઈ. અનેક લોકોએ તે દરીદ્રાર્થમાં જન ગુમાવ્યા છે. અનેક જણાએ જીવન આપું ત્યાં પહોંચવાના પ્રયત્નમાં જ ગાળી નાખ્યું છે. અનેક દેશોએ આ દરીદ્રાર્થમાં પોતાના લાડીયા

મહાન સુમાર્શ

પુત્રોને હોમ્સ છે અને આ આખો ઇતિહાસ એ 'ધુવેની મર્ત' તરીકે જ ઓળખાય છે

પણ આખો તો એમાંથી એક બે વાનગી જ આપી શકાય. મનુષ્ય કે 'કોના પિતૃ માતા' એ પ્રશ્ન જ મૂકવે છે એણે જે બે મહાન વ્યક્તિઓએ તેમના જીવનની બન્ય કરણતા અને મનુષ્યત્વની રાશયી મને આપ્યો છે તેમને જ અડી લઈશ અને આ બેને ધરેલી અવસ્થાથી બધાય ધુવેનીઓને અધ્ય આપીશ

અત્યારે જ ને ધુવે ઉપર મનુ મે પેતાનો વિજય મેળવે છે ઉત્તર ધ્રુવ ઉપર પીઅરી નામના માદમિક અમેરિકને પાંચ વાસ્તા પ્રવલ્લી નિષ્ફળતા પછી છેલ્લી વાર પહોંચીને અમેરિકાનો ગર્વધ્વજ ફરકા ચે છે ટ્રુટન પીઅરી જેટલી ચીકણાશ બહુ જ ઓછા પ્રવાસીઓમાં દેખાઈ છે ૧૮૦૦માં ૧૮૦૧માં ૧૮૦૨માં અને ૧૮૦૫માં-એમ ચાર વખતે તેણે ઉત્તર ધ્રુવ પહોંચવા મારે પ્રયાસ કર્યા ચાલે વખત તેને પાછા ફરવું પડ્યું ૧૮૦૮માં ફરી ઉપડ્યો પેતાની સાથે ૬ માણસો હતા જેમ જેમ આગળ વધ્યો તેમ તેમ ખાવાપીવાનો સામાન ઘટતો ગયો, અને જેમ જેમ સામાન ઘટતો ગયો તેમ તેમ એક પછી એક માણસને પાછો ધકેલ્યો અને ઉત્તર ધ્રુવ ત્યારે ૧૭૫ માર્ચન જેટલે જ દૂર રહ્યું ત્યારે તેની સાથે ફક્ત તેનો એક હાથી નેકર અને ચાંદ એક્ટીમો લોખ જ હતા ૧૮૦૬ના એપ્રિલની ૬મી તારીખે પીઅરીએ ત્યાં પહોંચ્યો પગ મૂક્યો

પણ હું અહીંયા જે માણુમની કયા લખવાનો છું તે તો ખીજે જ છે. અને પણ તે તો ઉત્તર ધ્રુવ સુધી પહોંચ્યો પણ નહોતો. ત્યાંથી લગભગ ૨૬૦ માઈલથી જ તેને પાછા ફરવું પડ્યું હતું. તો પછી અહીં એની વાતને કેમ વધારીને મૂકવા ધારુ છું, એ પ્રશ્ન થશે. પણ એ પ્રશ્ન તો બંધી જગ્યાએ આ પુસ્તકમાં થાય એવું છે. ક્ષત્રંજમે અમેરિકા નહોતો શોધ્યો, તોય એનું નામ કેમ મોખરે? મગો પાર્ક નાઈગ્મની શોધમાં નિષ્ફળ ગયો, તોય ખીજા કરતાં તેને કેમ આગળ મૂક્યો? લીવિંગ્સ્ટન કયાં નાઈલનું મૂળ શોધી શક્યો?

કાઈ નવા ધ્યેયની પ્રાપ્તિ કરતાં પણ પ્રાપ્તિ માટેના પ્રયત્નો, જે સ્થિતિમાં પ્રયત્ન કર્યો તે સ્થિતિ, તે પ્રયત્નોમાંથી તરી આવતી મનુષ્યજનની લગ્યતા, એ મને વધારે આકર્ષે છે. અને એટલે જ હું અહીં એવા એક ઉત્તર ધ્રુવ પહોંચવામાં નિષ્ફળ છતાં જીવનમાં સફળ એવા પુરુષનું ચરિત રજૂ કરીશ.

૧૮૮૧માં એક અમેરિકન વહાણ ઉત્તર ધ્રુવ પહોંચવા માટે એશિયા અને અમેરિકાની જિનારોને સાધવા મથતી હોય એવી ખેંગરની સામુદ્રકુલીથી ઊપડ્યું. પણ થોડે ગયું ત્યાં જ જળકના સીંગે તેને ધેરી લીધું અને ન્યુ સાઈબેરિયન ખેરો પામે ધમકાતું આવીને એ ફૂંખી ગયું. આ વાતને ત્રણ વર્સ વીતી ગયાં. એક વાર ગ્રીનવેડના જિનારે ફરતા ફરતા થોડાક એક્ટામોની નજરે બે ત્રણ વસ્તુઓ દેખાઈ. એક ટોપીનું ચીથરુ, બે, પગે ખોંચવાનાં પદા કે જેની ઉપર પેવા અમેરિકન વહાણના ખલામીમાંથી એકનું નામ હતું. આ વસ્તુઓ એક જગ્યાના કટકામાં સન-૧૮૬૩ ચોંટી ગયેલી હતી.

હવે ક્યાં ઝીનલેડ અને ક્યાં ન્યુ સાઈમીસિયન બેટા ! હું
કેવને બે ત્રાજવાની દાંડી ગણીએ તો આ તો બને ૫
કેહેવાય.

એટલે આમ કેમ બન્યું ? દુનિયાના વૈજ્ઞાનિકોને
ચીથરાંએ મૂંઝવ્યા. એટાં મોટાં માયાંઓમાંથી અટકાવાનાં બા
છૂટવા માંડ્યાં. આ જ વખતે નોર્વેની એક વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગશાળા
માં કામ કરતો ૨૪ વરસનો એક છુવાનિયો પણ પોતાનું મગ
દોડાવી સ્લેપ હતો. આ છુવાન તે નાનમેન-ફ્રિડનેર નામનો
આ છુવાન પોતાના અભ્યાસકાળ દરમિયાન જ મહાન પ્રવાસો
સ્વપ્નમાં મેલી રહ્યો હતો. તેની નજર ઉત્તર ધ્રુવ ઉપર ધા
વખતથી લાગી હતી. તે નિરંતર એ જ વિચારમાં હતો કે ઉ
ધ્રુવ કેમ પહોંચાય ? તેની આ વિચારમાળામાં વળી આ બી
મૂંઝવણ ઊભી થઈ ? જડ સાઈમીસિયન બેટામાંથી ઝીનલેડ છા
આ ચીથરાં કેમ પહોંચ્યાં ? આ બંને મુશ્કેલીના નિકાસ એ
વીજળીના ચમકાવની જેમ તેના મગજમાં આવી ગયો. જે બી
મુશ્કેલી હતી તે જ તેની પહેલી મુશ્કેલીનો નિકાસ બની ગઈ. જે
એક ટોપી બરફ ઉપર બેસીને સાઈમીસિયથી ઝીનલેડ પહોંચ
તો માલુમ કેમ ન પહોંચી શકે ? એક સમુદ્રનો પ્રવાહ જ
ઉત્તર ધ્રુવના સમુદ્રમાં એવી રીતે વહેતો હોય. તેથી એ કે
પ્રવાહના જોરે કાઈ પણ વહાણ ન્યુ સાઈમીસિયાના બેટાથી
ઝીનલેડ પહોંચે ! અને તે પણ ઉત્તર ધ્રુવને વીંધીને જ તે પ્રવા
કેમ ન વહેતો હોય ? સંભવ છે, ખાત્રી નથી. પણ ખાત્રી શું
કામ નહિ કરવી ? પ્રવાહ છે એ વાત તો નક્કી, અને તે પ્રવા
ઉત્તર ધ્રુવને વીંધીને જતો હોય તો તો જરૂર એ માર્ગે ઉત

ધ્રુવ પહોચવાનું જની શરૂ કર્યું. અનમત વાર લાગે મેં છુ કે એ પ્રવાહમાં પેના મોઝને ૨૮૦૦ માર્ક્સ મપતા ત્રણ વર્ષ લાગ્યા હતા, તે ગતિએ આગળ ચલાય. પણ વખતનો ક્યા મવાલ છે? એક વરસ બે વરસ ત્રણ વરસ દસ વર્ષ પછી કેનુક, અને જિંદગી ક્યા નાની છે?

આ જીવાનિયાનું મગજ જોત્યો મમ મર્યા લાગુ '૧૪૨૦ પહોચાય આ જ માર્ગ સીધો માર્ગ હોવો જોઈએ-છે

કેની ગાડી ક પના? વૃદ્ધ અનુભવી વૈજ્ઞાનિકાએ તેને હમી કહ્યો. તેમના ટેમલ ઉપર પડેના નકશામાં આવા મવાલનું કોઈ પણ જાતનું આલેખન છે જ નહિ.

પણ એ જીવાન પામે તો આ બધું અપૂર્ણ હતું તેણે લેખો ઉપર લેખો અને લાપલેઝ આપવા માડ્યા. પણ તેની પાછળ કઈ તેના જાનનું જ બગ હતું એમ નહિ, તેણે જાતે ઉત્તર ધ્રુવના મહામાગરમાં પ્રવાસ કરેલો હતો. દુનિયામાં મોટામાં મોટો ગણાતો ટાપુ ઓનનેડ તેણે પૂર્વથી પશ્ચિમ બંધીયો હતો, અને ત્યાંના અનુભવી પછી જ તે આ બધું જોતો હતો. આપણે તેની ઉત્તર ધ્રુવની ખુસાહરીની વાત મરીએ તે પહેલાં જા ઓનનેડમાં મરેના પ્રવાસનો પટોનો પાક પણ જોઈ લઈએ.

ઈ સ ૧૮૬૧ ક્રીમીઆનિયા નામના નોર્વેના એક શહેર પામેના એક ગામમાં આ પ્રવાસીનો જન્મ થયો હતો. તેનું નામ ફ્રિડ્રીક્ નાન્સન. તેણે પોતાના ગામમાં સામાન્ય અભ્યાસ કરીને ૧૫ વર્ષની ઉંમરે ક્રીમીઆનિયા શહેરમાં અભ્યાસ શરૂ કર્યો, અને ત્યાં આખીસાંજનો ખામ અભ્યાસ કર્યો.

મહાન સુસાક્ષી

ઈ. સ. ૧૮૮૨માં તે એક પ્રવાસી-ટુકડી સાથે ગ્રીનવેડ પામેના સમુદ્ર સુધી ફરી આવ્યો હતો. ત્યારથી તેનું મન એ પ્રદેશમાં ભટકવા કંતુ હતું.

આ પછી તે કેટલોક વખત સુધી એક મોટા સંમહસથાનમાં સંચાલક તરીકે રહ્યો, અને તે દરમિયાન તેણે અનેક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો, પ્રાણીશાસ્ત્ર અને જાનતંતુની સ્વભાવો ઉપર તેણે અનેક લેખ લખ્યા, અને ફીસીઆનિયાની વિદ્યાપાંડિ તેને ડોક્ટરની પદવી આપી.

પછી આ બધા વખત દરમિયાન તેના મનમાં ગ્રીનવેડના પ્રવાસની યોજના યોજાયા કરતી હતી અને આખરે ઈ. સ. ૧૮૮૭માં તેણે તૈયારી કરી. તેને તેની આ યોજનામાં ટાઈનો સહકાર ન મળ્યો. મુલ-મહેશ્વર મુખારોએ તેને હતી કાઢ્યો. નોર્વેની સરકારે તેને આર્થિક મદદ આપવાની ના પાડી પછી નોર્વેના એક વેપારીએ નાનમેને પેલાની જાગતમાં બેફિકર કર્યો. નાનમેને પોતાની પાસેથી થોડાક પૈસા કાઢ્યા અને પોતાની સાથે ત્રણ નોર્વેના માણસો અને બે લેપવેડના માણસો લઈને જાયો.

ગ્રીનવેડનું નામ જ ગ્રીનવેડ છે. બાકી તે બ્લાઈલેન્ડ નામને જ યોગ્ય છે. આખો બેટ ફક્ત પશ્ચિમ કિનારાનો થોડોક ભાગ બાદ કરતાં બારે માસ જરૂરી જવાયેલો રહે છે. નાનમેને નાકી ક્યું કે આ બેટ પૂર્વ છેલ્લી પશ્ચિમ છેડે વીધી નાખવો જોઈ જસે સાથે પૂરે પૂરી ભાઈબધી થઈ ગય.

તેણે સાધનોમાં ખોગક, વૈજ્ઞાનિક સાધનો અને બીજે જરૂરી

સામાન સાથે લઈ લીધો આ મામાનને વહેરા માટે બધામાં
ચાલતી અને હાથે ખેંચી શકાય તેવી ટેન્નાગાડીઓ લીધી, આ
ટેન્નાગાડીઓને બરફના ચવાવવાની હતી એટલે તેની નીચે
બરફમાં ચાલવાની લાગી સપાટો બાધી શકાય તેવું થયું. નાન-
મેન અને તેના પાંચ માર્થીઓને પગે પશુ આ લાંબી સપાટો જ
પહેવાની હતી. આ આઠ શીટ લાંબી અને ૩ થી ૪ ઇંચ
જેટલી જ પહેણી સપાટો પહેરીને આ બરફના સમુદ્રમાં તેમને
તરવાનું હતું. પશુ નધાએ આ માટેની તૈયારી નોવેના
બરફના ખેતરામાં કરી લીધી હતી.

ઈ. મ. ૧૮૮૮ની હતી માથે આ દુકાડીએ નોવેના કિનારો
છોડ્યો અને આઈમિયેડ પહોંચ્યા. આઈસવેડથી મીલના
શિખર નીકળેથી એક નાની બોટમાં તેઓ ઓનલેડના ઉત્તર કિનારો
તરફ ગયા હોવાથી. ૧૧મી જૂન ૧૮૮૮ના દિવસે બીજી બીજી
બેખોળની દોવાયેથી અભેદ એવો ઓનલેડના કિનારો તેમની
નજીવે પહોંચ્યો. કિનારો ફક્ત ૬૦ માર્થિક જ દૂર હતો, પણ
તેમણે અતર કાપતા તેમને પાંચ અઠવાડિયા લાગી ગયા.
વહાણના મલકમાં બરફના નાના નાના તરતા બેગ આડા
આવવા લાગ્યા. આમાંથી માર્ગ કરવો એ કંઈ મહેલો વાત
નહોતી. વહાણના કેપ્ટને પોતાની જોડેથી આવડત હતી તેમની
વાપસીને અને બેખમ ખેડીને તેમને ઓનલેડના કિનારાની
જોડે નજીક લઈ જઈ શકાય તેમજ નજીક લાવવા માટે પ્રયત્ન
કર્યો પણ ઓનલેડના ચોક્કસદાર આ બરફના બેગોએ ખૂબ
સુસ્મલી બીજી કરી નાનમેનો પોતાનો બચૂદ બદલ્યો. તેણે નજીક
કર્યું કે આ તરતા બરફના બેગોને જ વહાણ બનાવી દેવા,

બહાન મુસાફરો

અને તેના પર ઠેકતાં ઠેકતાં અને પાણી મળે ત્યાં પાછા હોડી-
ઓમાં બેસીને કિનારા ઉપર પહોંચી જવું. આ યોજના ખૂબ
ભયંકર હતી, પણ તે જ શક્ય હતી.

નાનસેને વઢાણના કપ્તાનની રમ્મ લીધી. વઢાણના કપ્તાને આ
જ ગાંડાઓની સફળતાની ઇચ્છામાં તોપના બાર કર્યા. નાનસેન અને
તેના મિત્રોએ આ સલામનો અર્થ જાણી લીધો. તેઓ પણ
દુનિયા ને મનુષ્યની વસ્તીને છેલ્લી સલામ કરતા હતા.

તેમનું કામ શરૂ થઈ ગયું, પરંતુ તે કામની કટપના
આવવી મુશ્કેલ છે. જાફના ભટકતા બેટોની વચ્ચે નાની હોડીમાં
આ ઢુકડી પોતાનો માર્ગ કાપતી હતી. એક બાલુથી હોડીને
દહેસાં મારવાનાં, બીજી બાલુથી ઢુકડીઓ ને ફસાવી લઈ
આસપાસ અને સામે આવતો બરફ તોડવાનો ને ખસેડવાનો—વાસના
ધણા મારીને તેને ખસેડવાનો. પણ એમ કંઈ બરફને જિતાય તેમ
નહોતું. કોઈ કોઈ વખત જવન બરફના ખડકો ધસડતો આવતો હોય
ત્યારે આ પૂંછડા જેવી દોડીને તરત જ ઉપાડીને કોઈ એક
બરફના ત્રાપા ઉપર ચડાવી દેવી પડતી. સામાન ને હોડી બંધુ
અપાટાખંધે બરફ ઉપર ચડાવવું એ કંઈ સામાન્ય વાત નહોતી.
અને તે પણ એકવાર નહિ પણ કલાકોના કલાકો સુધી આમ
ચડ-ઠોતર ચાલ્યા કરતી. ગ્રીનવેંડના પ્રવાસી આ પૂર્વ-
સેવારી હતી.

રાત પડે ને એ તરતા બરફ ઉપર તંબૂ જોડીને તેઓ રાત
ગાળતા દિવસોના દિવસો સુધી આ પ્રયાણે તેઓ જવનને અને
જાફને આશરે અથડાતા ફૂટતા ૨૮મી જુલાઈએ કિનારા

પામેના એક નાનકડા બેટ ઉપર પહોંચ્યા. દોઢ મહિના પછી પહેલવહેલાં નક્કર જમીન પર પગ પડવાં તેમના આનંદનો પાર ન રહ્યો, અને ઘડીભર તેમનો થાક જિતરી ગયો. અહીં નવો થાક ચાહત કરવા માટેની તૈયારી તેમણે કરી લીધી.

આખરે એક દિવસે તેમણે મીનલેડના કિનારા પર પગ મૂક્યો. ત્યાં એસ્કીમો લોકોનો એક નાનો એવો 'નેસ' હતો. આ હિમખગ્ગકાનાં ખુલ્લા નિર્દોષ હાસ્યલક્ષ્યાં મુખો તેમને આવકારવા સામા આગ્રહ અને પોતાના ચતુર્થીથી ગંધાતા આમડાવાળા તબૂમા તેમને લઈ જઈને તેમનું સ્વાગત મ્યું. દુનિયાના કયા સંસ્કૃત દેશને પણ આ સ્વાગત પાડ્યા રહેતું હોય છતાં ન ઉપજાવે !

મીનલેડનો અદરો ભાગ આગળ કસ્ટું તેમ જરફથી જ ઉવાગેલો છે. વચ્ચેનો પ્રદેશ જિયાલુવાલો છે અને ત્યાંથી આખો પ્રદેશ બંધી બાલુ હાળ પડતો દરિયા સાથે સપાટીમા મળી જાય છે. અને એટલે જ કાંઈ ઉપર જરફના મોટા ખડકાના ખડકા મીનલેડના હિમ્ય પ્રદેશ પરના જરફના ઠેભાથી ઠેલાતા ઠેલાતા નિરર્થી દરિયામા પડે છે અને એમાંથી જરફના મોટા પહાડો (આઈમ-બર્ગ) બને છે. કુદરતની આ મનોહર અને લયકર રચનાઓ નાનમેને નજરો નજર બોઈ આ જરફના પહાડો પાસે દુનિયાની મોટામાં મોટી સીમર એક તલુખતું લાગે અને એ પહાડ બ્યારે સમુદ્રની અદરની ગરમીને કારણે કોઈવાર કાયમાની જેમ જિંધો ચર્ચ જતો હશે ત્યારે ! અને તેમાય તે વખતે પડખે કાઈ સીમર હોય ત્યારે !

મહાન મુસાફરો

૧૦મી ઓગસ્ટે ઝીનવેંડના કિનારે આ લોકોએ ૫૪ મૂક્યો અને બીજે દિવસે નાનમેન મુસાફરી માટેનો રસ્તો નક્કી કરવા નીકળી પડ્યો. બન્કની જ મોટી ટાતરો, બન્કનો જ બેડો કાઢવ, બન્કની ઊંચી કસોડો—આ બધાંમાંથી મામાન સાથે નીકળવા માટેનો માર્ગ ગોધર્તા બરાબર ૨૪ કલાક થયા.

માર્ગ નક્કી કરીને, પોતાની હોડીઓ એક મુકામા મૂકીને, સામાનની ગાડીઓની લગભો બન્ને બગનોમાં લગાવીને આ ટાળી નીકળી પડી. આ એકાદો લોકોને જોડતાં પશુ તેમને હુઃખ થયું. હવે તેઓ પોતાના સિવાય એક પશુ માણસનું, માણસનું, કે પક્ષીનું—અરે કોઈ પંક્તિ વનપતિનું પશુ દર્શન કરી શકશે, કે કેમ એ શંકા હતી. તેમની સામે અફાડ બરફનો માગર પડેલો હતો.

સરખાતનો આખો માર્ગ ચડાવ્યો હતો. ખસા ઉપર બાધેયાં દોરડાંએ આમડીને લગભગ ઊંચી નાખી હતી. ત્યાં લાસ પડી ગયાં હતાં. કોઈ પશુ કણે આસપાસનો બગ્ધ ધસી આવે કે સરી પડે તેવો સંભવ હતો. આખો દિવસ તે લોકો લગભગ આલતા હતા. ૧૨ કલાકમાં તેઓ કોઈ વાર તો ૫ થી ૬ માર્ગ માર્ગ માંડ કાપી શકના. રાત્રીમાં તો તેમને ચતે જ મુસાફરી કરવી પડતી. કાંચુ કે રાતે ઠંડી વધારે હોય અને બરફ વધારે કડેલુ હોય. કાંચુ બરફમાં ચાલવું એ વધારે સહેલું હતું. પશુ જેમ જેમ તેઓ જાંચે ને જાંચે ચડતા ગયા તેમ તેમ દિવસ અને રાત બન્ને ઠંડીની બાન્ધામાં સરખાં જ યઈ પડ્યા.

બીજી સપ્ટેમ્બરે તેઓ ૮૦૦૦ ફીટની જાંચાઈએ પહોંચ્યા.

અને અંદીધી જમીન સપાટ આવવા લાગી. તેને લાલ લઈને તેમણે પથમાં પથ સપાટ પહેરી લીધી. જલ્દ ઉપર આવવાની આ સપાટ ઢાળમાં અને સપાટ જગ્યામાં જ હાવે, અંદાણમાં તો તે નમ્રમી જ હતી. એટલે આ સપાટ જમીનમાં તેઓએ સપાટ પહેરીને ૧૯ દિવસમાં લગભગ ૨૫૦ માર્ચલ કાપી નાખ્યા.

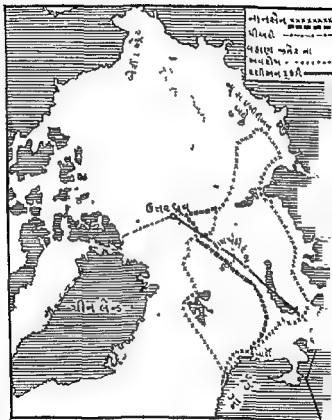
આ આખી મુસાફરી કેટલી કંટાળાભરેલી હતી તેને આપણને આ વાંચતી વખતે ખ્યાલ નહિ આવે. એમાં તો 'જેવો જિગે તેવો આયમે.' સવારના વહેલાં ઊપડવાનું, એ જ બરફના ટીચડમાં સામાનને અને પોતાની જાતને ફસડવાનું, વચ્ચે ભાતું ખાવા ધડીકે રોકાવતું, પાણું એ જ, સત' પડે ત્યાં પાછો તંજૂ ખોડવાનો અને છેલ્લે જો કાઈ કાર્યક્રમમાં તેમને કંઈક સ્થ રહ્યો હોય તો તે સતનું પાણું પકવીને, ખાવામાં. નાનકડા વીજળીના ચૂસાની આસપાસ તંજૂની અંદર બેઠાં બેઠાં પાણું લેવાની મજા, એ તેમને કાઈ જાદુચાદના સજ્જમદેવની મિજબાની કરતાં વધારે આનંદ આપતી. ખાઈને થોડીવાર વાતોના ગપાટા 'માર્ચા ન માર્ચા' ત્યાં તો આંખો ઘેતવા મડિ, અને સૂવાના કોથળાની અંદર પેસી જઈને જાણે મડદાં જ હોય એમ ધસધસાટ જામી જતા. કોથળાનાં મોઢાં પથ તે લોહ બાંધી દેતા જેથી પવન અંદર ન આવે. સતે કાઈ એસ્ટ્રોમે અહીં આવી મડો હોય તો સામાનના આ ૬ કોથળાને જોઈને કેવો આબો જની જાય !

આ તંજૂઓ ખોડવાનું કામ પથ કંઈ સહેનું નહોતું. અને એમાંય જ્યાં પવનનું તોફાન હોય ત્યારે તો વાત મૂળી દો. દોરડાંને પકડી સપ્પાં, ખૂંટા ખોડવા અને એ ખૂંટા સાથે

દોઝાં બાંધવાં-એ તો દાર્દ દસ્તિના તોફાનમાં વહાણનો સદ બાંધવા કરતાંય વધારે આકરું હતું. અને એમાંય પાછી બરફની ઝીંગી અણીદાર કસો તોફાનમાં આવી આવીને બહુ દમણાં શરીરને વીધી નાખશે એમ લાગે. આમાં માણસને પોતાનો હાથ પાશુ બાંધે દેખાય એવો અવકાશ, માણસ પોતે જ બાંધે બંધો રહી શકે તેવો પવન, લોહી ફરી નવ એવી કંડી, અને એમાં તંબૂ ખોડવો, અને તે પશુ આપ્યા દિવસના સતત શ્રમ પછી !

આ બધાંનિય એ લોકો પહેંચી વળતા. પણ એક બીછ મુસ્લિમી પાણીની હતી. આરેય ખાલુ બરફ, પણ પાણી ન મળે ! બરફમાં અને પાણીમાં એક જ તત્વ હોવા છતાં તે તત્ત્વજ્ઞાન અહીં નકામું હતું. ટુકડીનો દરેક માણસ પોતાની પાણીની મસકમાં બંધ ભરે અને પછી એ મસક બધાં કપડાંની નીચે સરીલિની ચામડી સાથે ચાંપી રાખે. સરીલિની ગરમી એ બરફમાંથી માંડ થોડું પાણી બનાવે અને તે પીને આ લોકો ચલાવતા.

નાન્સેનને આ કંટાળાભરેલી મુન્નાફરીમાં રસ પડે એવો એક પ્રયોગ પણ કર્યો. અત્યે રસ્તે ગયા પછી મીનજોડના પશ્ચિમ કિનારા તરફના દાળનો લાલ લઈને તેણે આ સ્લેજની ઉપર અંક બાંધ્યા અને પવનના બેરે તેણે આ બરફના સામુદ્રમાં સ્લેજ તરાવવાનું નક્કી કર્યું. આમાં પૂરું બેખમ હતું, કાચુ કે કોઈ જગ્યાએ પવનના બેસ્થી બે આ સ્લેજ હાલતી પડે તો થયું. પણ એમાં એક લાલ હતો, કે બે આ ગાડીઓને બરાબર દાખમાં રાખી રાખાય તો ખૂબ ઝડપે આખર વધી રાખાય, અને બન્યું પણ તેમ જ. તેમની ગાડી અપાટાબધ પવનના બેરે

નાનસોન થી ની પ્રવાસકથા: પા. ૧૩૧૪થી ૧૧૮

ચાલવા માંડી. અને આખરે આ ગ્રીનલેંડનો પશ્ચિમનો કિનારો તેમની નજરે પડ્યો. જેમ જેમ કિનારો નજીક આવતો ગયો તેમ તેમ ખરફ વધારે પાતળો આવતો ગયો, અને પાતળા ખરફમાં ચાલવાનો ત્રાસ ખૂબ હતો. પણ હવે તેમના પગમાં હિસાહ વધ્યો હતો. કિનારો નજીક આવે છે એ કલ્પનાએ તેમના પગમાં ભેર આવ્યું.

૨૪મી સપ્ટેમ્બરે તેઓ આ ગ્રીનલેંડનો ખરફ વટાવીને હરિયાણી જમીન પાસે આવી પહોંચ્યા. તેમણે એક મોટું સ્વચ્છ પાણીનું સરોવર જોયું. સરોવર જોઈને તો આ લોકો લગભગ ગાંઘ થઈ ગયા અને જોઈને પાણી પી સમાય તેટલું અકરાંતિયા થઈને પીધા કર્યું.

જેમ કોઈ દરિયાની લાંબી સફર કરીને જમીન લુએ ત્યારે તેને જેવો આનંદ થાય, તેવો જ આનંદ આ જમીન પર દિવસોના દિવસો ચાલીને થકેલા મુસાફરોએ દરિયા જોયો ત્યારે થયો. અહીંથી એક છોટી તૈયાર કરીને સહસ્રલાત ગ્રીનલેંડના ગોડથાળ ખંદરે પહોંચ્યા, અને ત્યાંથી પાછા આ મૃત્યુલોકમાં આવી પહોંચ્યા.

ગ્રીનલેંડના આ પ્રવાસે નાનસેનને સુરોપ આખામાં વીર મુસાફર તરીકે પ્રસિદ્ધ કરી દીધો. પણ નાનસેનની નેમ તો ઉત્તર ધ્રુવ ઉપર લાગેલી હતી. અને આગળ કનું તે પ્રમાણે ન્યુ સાઈબીરિયાના ગ્રીનલેંડ તરફ વહેતા સામુદ્રિક પ્રવાહનો લાભ લઈને પોતાના વહાણને ઉત્તર ધ્રુવમાંથી પસાર કરાવતું એ તેની યોજના હતી.

પણ યોજના ઘડશે કંઈ ક્રમ પતે તેમ નહોતું. ખરી મુશ્કેલી તો બે હતી. એક તો આ યોજના સાચી છે એમ લોકોને ગંભીર બેમાડવું, અને બીજી તે પાર 'પાંડવા' માટે, જેમા બેમા કરવા. નાનમેને પહેલાં તો પોતાની યોજનાનો પ્રચાર શરૂ કર્યો. લંડનની બૌદ્ધિક સભા પાસે જ્યારે તેણે પોતાની યોજના મૂકી, ત્યારે યુરોપના 'મોટા મોટા' પ્રવાસીઓ હાજર હતા. વ્યાખ્યાન પછી ખુબ ચર્ચા થઈ. "દુનિયાના અત્યાર સુધીના મુસાફરોએ ધોડેલી યોજના કરતાં પણ આ યોજનાની કંપનો ઘડી લખ્ય છે, પણ તેનો અમલ થવો શક્ય છે કે નહિ તે વિષે શંકા છે." આવો અભિપ્રાય લગભગ બધાનો થયો. એક પ્રખ્યાત દુન-ખેડના મુસાફરે કહ્યું, 'હું કે. નાનમેનના પ્રવાસની સફળતા પશ્ચિમ' છું; પણ તે, જ્યારે પાંછા આવશે ત્યારે જ ઇચ્છાંગના તેના મિત્રોને અને એમાય ને મિત્રોને ઉત્તર દુનના પ્રવાસનો ઘોડો પછો પછું અનુભવ છે તેમને નિર્ગત થશે."

પણ સદાજાએ નોવેના લોકોએ તેની આ યોજનાને બહુ ઉત્સાહથી ગ્રાહી લીધી, અને નોવેની સરકારે સરખાતમાં જ ૧૯૧૨૫૦ પાઉન્ડની ગ્રાંટ આપી. પણ કુલ અદાલત ૨૫૦૦૦ પાઉન્ડો હતો. બીજાનો રૂબરૂ માટે. તેણે અને તેના મિત્રોએ ફોજો ઉધસરવ્યો, અને બહુ જ યોગ્ય વેખનમાં બંધી રકમ બેગી. થઈ ગઈ. આમાં યુરોપની સમૃદ્ધિ કરતાં યુરોપના લોકોની સાદમ પ્રિયતાનું જ વધારે દર્શન ચાલ્યું છે.

નાનમેને એકલો ઉત્સાહી નહોતો, પાંચ મજૂરીમાજ હતો. ધીનવેડને એક ઉડેલી બીજે છેડે જવા જેની આ વાત નહોતી.

આ તો ઉત્તર મુવનું ખિંદુ સર કચ્વાની વાત હતી. એટલે કે મારેની તૈયારીઓની એકએક ઝીણામાં ઝીણી વિગત તેણે ધ્યાન લીધી હતી.

સૌથી પહેલાં તો ત્યાં જવા માટેના વઢાણનો પ્રશ્ન હતો. આ વઢાણ અત્યાર સુધીનાં બધાતાં વઢાણ કરતાં લુઠી જતનનું કરવાનું હતું. તેણે પોતાની જાતદેખરેખ નીચે વઢા તૈયાર કરાવ્યું. તે વઢાણમાં વિશેષતા એ હતી કે તે નાનું હોત્તાં તેનું શરીર એટલું મજબૂત બનાવવામાં આવ્યું હતું જે તેટલા બરફના દખાણને તે સહન કરી શકે. વઢાણનું આગળનો તથા પાછળનો ભાગ એવા ઘાટનો કપોરો હતો. બરફની અંદર માથું મારીને માર્ગ કરી શકે. તેમાં સરો પ ગોઠવ્યા હતા. અને યંત્ર પણ એકઠાં હતાં, વળી વઢા નાનું હોત્તાં અંદર સહેલા માણસો આરામથી અને ઠંડી ન લા એવી રીતે રહી શકે તેવી એકવણ હતી. આ નાનકડા વઢાણ સાથે આઠ નાની પલ્લુ મજબૂત હોડીઓ હતી. વઢાણની અંદર પીગળીનું કારખાનું, પવનચક્કી, પુસ્તકાલય, દવાખાનું—એ બધું સમાવડ હતી. કેટલાય માણસોએ વઢાણમાં જોઈતી ચીજો બે આપી હતી—કર્ષકે પુસ્તકો તો કર્ષકે દેવાઓ, ટાઈફોઇડના કાસમાં તો કર્ષકે પીગળીનો સામાન.

વઢાણ તૈયાર થઈ ગયું. પણ તેનું નામ શું પાડવું? નાનસેનની પત્નીએ તે વઢાણનો નામકરણવિધિ કર્યો. તેનું નામ 'શમ' (આગે જશે) પડવામાં આવ્યું.

વઢાણ અને તેની અદ સામાન તૈયાર થવા માંડ્યો, ત્યાં

તો દુનિયા આખીના ખૂણેખૂણેથી નાનસેન ઉપર અચ્છબો ઉપર અચ્છબો આવવા માંડી. નાનસેને આ મુસાફરીમાં રહેવા લેખમનું પર્યુન જેમ વધારે કર્યું તેમ અચ્છબો વધવા લાગી, 'મને સાથે લઈ જાયો.'

પણ નાનસેને માણસોની પસંદગીમાં જલ્દી જ કડક ધોત્ય રાખ્યું હતું. દરેક ઉમદેવરૂડોકટલી કડક, તપામમાંથી પસાર થયા પછી જ પસંદગીને લાયક બનતો. આખરે નાનસેને આ બધામાંથી ફક્ત ૧૨ જણને પસંદ કર્યા. એમણે મુખ્ય સ્વેદરૂપ એ આ 'કામ'નો કબ્તાન હતો. તે આ પહેલાં પણ નાનસેનની સાથે ધીનસેનમાં જઈ આવ્યો હતો. બીજો એક ધ્યાન એવો તેણે જોડાન્સન હતો. તે તો ખેતની ઊંચા પગારની નોકરી છોડીને નાનસેન પાસે આવ્યો. નાનસેને કર્યું કે હવે કેઈ સારી જગ્યા ખાલી નથી, તો જોડાન્સને એન્જિનમાં કાલસા નાખનારની નોકરી સ્વીકારી. આ ઉપરાંત બીજા સ્પોર્ટિંગ, ધંજનેર વિ. એક જણ તો છેલ્લી ઘડીએ નાનસેનને મળવા માટે કામ ઉપર આવ્યો અને ત્યાં જ રોકાઈ ગયો.

આમ નાનસેન અને બીજા બેર જણની દુકાદી તૈયાર થઈ ગઈ. વિદાયની ઘડી આવી.

'ઉનાળાનો દિવસ છે-ધૂધળો ગમગીન દિવસ અને અમારી વિદાયની ઘડી આવી પહોંચી. મારી પાછળ દાર બધે થયું. છેલ્લી વાસ્તુ મેં મારુ ધર છોડ્યું. મારા બગિચામાં થઈને કિનારે કિનારે પહોંચ્યો. નાની પણ નિર્દય હોદી મને કામ ઉપર લઈ જવા માટે મારી રાહ જોતી હતી. હું મારા પાછળ મારા જીવનનું

સર્વેસ્ય, મારાં પ્રિયજનો છોડી જતો હતો. કેટલાં વસ્ત્રે આ બધું જોઈશ... ત્યારે ખારીમાં બેઠી બેઠી નાનકડી ધીવ (પુત્રી) તાળીઓ પોડે છે. બિચારી નિર્દોષ બાળકી ! તને ખબર છે જીવન એ શું છે ! તેમાં કેટલી આંટીધૂંટી અને કેટલા પક્ષટા આવે છે ! તારી જેમ મારી હોડી ઘૂટી...

બધું તૈયાર છે. વસ્ત્રોની જેને મારે જઈએમત ઉઠાવી હતી તે ધડી આવી પહોંચી છે...લોકાનાં ટોળાંઓનાં 'ક્રામ' ઉપર ચડીને અમને પિંઢાય આપી રહ્યાં છે. હવે બધાં સ્વર્ગનોએ 'ક્રામ' પરથી ઊતરી જવાનું છે. ક્રામે લંગર ઉપાડ્યું છે. આખો કિનારો લોકોની કતારોથી ભરેલો છે. રમણો અને ટોપીના ગણે છોકરાઓ મૂલી રહ્યા છે....

...કેટલાં વસ્ત્ર પછી આ પાણીમાં અમારું ક્રામ પાછું તરતું જોશું !

‘ધરને સલામ ! દૂર દૂર પાર્શ્વ અને ફેલાયેલા અંદર છુપાયેલું ધર ! ક્રામની ફેંજીનની કચલી ખારીમાંથી શું દેખાય છે ? ફેંજાં જાડ નીચે બાંકડા ઉપર એક આકૃતિ ઉઠાવાનો પોપાક પેટરીને ઊભી છે.....”

નાનસેન વળ જોયો દરેક અને ફૂલ જેવો ક્રામજ છે. તેની પત્ની, તેનાં બાળકો, તેનું સુખી જીવન—આ બધું હોડતી વખતે તેના હૃદયના ભાવે કેવા ક્રામજ બની ગય છે ! અને નાનસેન કરતાં પણ તેની પત્ની કંઈ જોઈ છે ? નાનસેને પોતે જ પોતાના પ્રવાસવર્ણનના પુસ્તકની અપરંપરિગ્રામ એક સીટીમાં જ તેને વિશે કહી નાખ્યું છે. “જેણે આ વડાણનું નામ પાડ્યું

અને જેને પાઝા રહેવાની વિગત ગળી તેને” લક્ષ્ય કન્યા
ભિંમલાનું તપ ઓણું નથી.

નાનમેન યોગ ન વખતમાં આ વિધોગની ગાંઠ ખેંચી
નાખે છે. અને જાણે ‘કામ’ને પોતાનું ધર જાણી દે છે...

કામ સિધ્ધ શક્તિએ નોવેના કિનારની સંગોલગ ઉતર દિશામાં
‘આણું’ જાણે છે. કિનારા પર લોકોનાં રોજેરોમાં આ વડાણની
સફળી મુજબનાં ‘ઈચ્છા’ દાંનાદો કરી રહ્યાં છે. હજાર પા’
પહેલાં આ જ દેશને કિનારેથી અમેરિકાની મુકરે આ જ દેશની
પ્રજા-વાર્ષકીય લોકો નીકળી પડ્યા હતા, તેનું સ્મરણ આ સફર
કાવતી હતી. જાણે વાર્ષકીય લોકોએ પોતાનો પ્રાણ નાનમેનમાં
મુક્યો હતો.

નોવેના ઉતર કિનારાથી મુજબના ઉતર કાંઠાની સંગોલગ
કામ પૂર્વ તરફ પોતાનો માર્ગ લીધો. નોવે’ હવે દેખાતું બંધ
થયો. નોવેના કિનારાના અત મુખી કિનારા પર બોળા માછી-
મારો ને ગામડિયાઓ આ વડાણ તરફ બહુસમોટી નજરથી જોઈ
રહેતા હતા. નાનમેન વિચાર કરે છે. “આ બોળા માછીઓએ
અમારા આ પ્રવાસ માટે કેટલીક જાણ કરાવનાઓ સ્વી હશે !
ક્યા આશા બાધી હશે ! અમે તે આશાને પાઝ પાડી ચક્રીશું”
પણ અમે ક્યા સ્વાર્થના દોરાયા જઈએ છીએ ? આ
વડાણના એકે એક માણસને કે કેટલું છે, સ્વજનો છે,
મે બધાને હાડી આ બધા શું કામ નીકળ્યા છે ?
ન્યાં જવાતું છે ત્યાં કંઈ દાટકું નથી ત્યારે કાંઈ મરે ?
હા, થોડુંક એમ હતો પણ ખરું તો એ જ કામના જે

અખનાએ આજથી હજાર વર્ષ પહેલાં અમારા પૂર્વજો અમેરિકા તરફ નીખી પડ્યા હતા, તે જ અખના અણદીક ને દીકું કરવાની અખના .

મનુષ્યની સમૃદ્ધિની છેલ્લી માળા વાજે બહુ ઊંડીને દેવળ મુદ્રતના જ સામ્રાજ્યમા ક્રમે પ્રવેશ કર્યો મરાનો સમુદ્ર વૌધીને એશિયાના સામ્રાજ્યોને કાંઠે કાંઠે લાકતા લાકતા તેઓ ન્યુ સામ્રાજ્યોને બેટ પાને આવી પહોંચ્યા. આ જગ્યાએ જ નન વન્ય પડેલા એક વહાણ લાગ્યું હતું. હવે ક્રામની ક્રમોની હતી નાનમેને પોતાના મનથી કાખના દોડાવીને જોડતું સૂએ તેડતું આ વહાણને મનપૂત મનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતા, પણ જોશે જોશે ઉત્તર મુનના ખરફની શક્તિનો ઘોડો ધણો પરિચય મેળવ્યો હતો, તેમણે તે ક્રામની શક્તિનું માપ માપી લીધું હતું.

વખત આવી પડે-યો. સમૃદ્ધિની આખરમા કારા જામથી ઘેરાઈ ગયું, થીંગ ગયું દિવમે દિવમે સૂઈ નીચે નીચે નમતો ગયો, અને એ દિવસ એવો આવ્યો કે એદેખાતો બધું ચર્ચ ગયો મુવગત્રી સર ચર્ચ ચર્ચ નાનમેને અમમએની વાપરીને વહાણનો પખો અને મુમનસુ પાટિયુ કાઢીને ઉપર આવી દીધા અને નાનમેનની અમમએની એ ખરેખર તેની વૈજ્ઞાનિક શક્તિનો ખ્યાલ આપે છે મોગીની ઘડી આવી પડે-યો

“એકાએક સાજના વખતે મનના પડ્યા ચીરી નાખે તેવો અનાજ થયો આજુ કહાણુ કૂલુ બીડ્યુ બધા કે ઉપર ધમી આ-આ ખરફ માગ માર કતો બધી જાગુવી ધમને આ-યો

આવતો હતો. પણ જરૂરને અમારા વડાજીની નીચે જવું પડ્યું. અમારું વડાજી એ જરૂરની ઉપર ચડી ગયું.”

ત્રણ દિવસ પછી સ્થિતિ વધારે વિકટ બની “મ. સ. ૧૮૯૩ના મોકલોજરની ૧૩મી. હવે અમે અમારું જે ભવિષ્ય વૈજ્ઞાનિક ત્રયગ્ગરોએ લાખ્યું હતું તેની સામે આવીને ઊભા. જરૂર દરેક બાલુરી ભયંકર અવાજ સાથે ભસ કરવા માંડ્યો છે. તેના ધોને જાણે પાર નથી. તે અમારા વડાજીના સહના ઉપર કદા સુધી પડેએ એટલી જાતી દીનાએ ચલુવા માંડ્યો છે. તેણે કહી જ રહ્યું છે કે માણસની આ તુચ્છ કૃતિને કચડીને ભુકા કરી રહ્યું. અમે વદન ચાંત, મૌન ધારણ કરી પડ્યા છીએ. પણ બહાર તો વડાજી અમારા કિંતો હોય એમ ત્યાં જરૂરની સામે ટક્કર ઝીંકી રહ્યું છે. એકલું વડાજી આ બધાને મદદત કરી રહ્યું છે. આખરે તે અણભૂત જ રહ્યું. જરૂર હારીને તેની નીચે નમ્રતા માંડ્યો. અમે તો માતાના મોજામાં સુતા હોઈએ એમ પધારીમાં પડ્યા છીએ.

વડાજી તરફ નહિ, પણ કે ર્થ રહ્યું. ૭ મહિનાની લાંબી શિયાળાની સત શરૂ થઈ. નાનમેને તો અહીં ૭ મહિના માટેનું ચાલું નાખ્યું. નાનમેના મુમાફર હતો, તેમ નામક પણ હતો. અને નામક પણ લોકરી સ્વભાવનો નહિ પણ સાદસ્ય સ્વભાવનો. તે પોતાના માણસો કંટાળે નહિ તે માટે રોજ ને રોજ નવો નવો કાર્યક્રમ યોજતો. સંગીત, સિકાર, વાચન, મિજગાની-આવું બધું ચાલ્યા કરતું. તેમાં તેમની દિપાળીના દિવસો આવ્યા. દિવાળી તેમણે પૂર ભપકામાં ઊજવી.

તેમના આ મુસ્તાલ-વ્હસા દરમિયાન તેમને જે નવા કાર્ય-ક્રમે મળ્યા કરતા, તેમાં ઉત્તર મુસ્તાલ શ્વેવસ્તી રીંછોના શિકારનો કાર્યક્રમ સૌથી વધારે રોમાંચક હતો. સિયાળાની આ લાંબી રાતમાં તેમના દરે જતાં લોહીને ગરમ રાખવા માટે આ રમત ખૂબ કામ આવતી. અવારનવાર દૂર દૂરથી ત્યાં રીંછો આવી ચડતા.

“હું મારી કુખીનમાં બેઠો બેઠો કેટલું પેટ્રોલિયમ વપરાયું તેની ગણતરી કરતો હતો, ત્યાં જૂમ સંભળાઈ ઘેરો દોડો, બંદૂક લઈને.” હું તે જ ક્ષણે બહાર આવ્યો. બાથરૂમમાં જ પીટર ગડબોલિયા ખાતો પડ્યો ‘બંદૂક બંદૂક.’ તેને રીંછ પડખામાંથી થોડોક ખોતપોઈ હતો. અમે એકદમ દોડ્યા. બહાર માણસોની છોકિયારી ને કૂતરાના ભસવાનો અવાજ આવતો હતો, અમે તે દિશામાં દોડ્યા. અમે બંદૂક ચડાવી, પણ બંદૂકના ઘોડા પરતું વીસેલાઈન પણ ધીછ મથેલું. બીજા બાલુથી રીંછે લાલ-કર વર્તોવવા માંડ્યો હતો. એક રીંછની આસપાસ કેટલાય કૂતરા ફરતા ફરતા ભસવા હતા, પણ પાસે જવાની કોઈની હિંમત નહોતી. રીંછને ધરી ગોળાઓ મારી, પણ થોડીક જ વાગી, અને એટલે તે વધારે વીધું. આખરે મહામહેનતે જોડાન્સનની ગોળાએ તેનો અંત આવ્યો. એક વસ્ત્રની ઉમરના આ રીંછના બચ્ચાએ આટલી બધી તકલીફ લીધી કરી દીધી.”

આવા તો કેટલાય પ્રસંગો બની ગયેલા. કોઈવાર તો એકાદ જણ ઝડપમાં પણ આવી જતો. એકવાર તો એક રીંછ એવિતો જ અધારમાં એક માણસ પર જાયો માથે.

મહાન સુસાદરે!

માણસે અમમ્યેના વાપરાન જાતાના હાથનુ ફાનસ હા
જોરથી માધામાં માણુ. રીંછ આ પ્રકારથી મહારાણું ને બ

નવેગ્યતી તા. ૨૪ મીના દિવસની નોંધપોથીમાં તે લખે છે
હવે આશા વધતી જાય છે. મારું દિલ ખરેખર આશા
નિરાશા વચ્ચે અવાસનવાર ઝોલાં ખાય છે...હું મારા
પ્રવાસને તત્વજાનીની જેવી લેટસ્યનાથી નથી વિચારી શકું
મારું આ સાહસ સફળ થશે કે નહિ એ વિચાર મારા હૃદય
ખરેખર હલમલાવી મૂકે છે. હું મારાં મનને મનાવી શકું
કે હું આમાં અવસ્ય પાડે જતરવાનો છું ને ઘેર પાછો પ
અવાનો છું. હું મારી આ યોજના હાથ ધર્યાં સિવાય
શકું એમ જ નહોતું. હવે કે મને અહા જ હતી કે તેમાં
મફળ થવાનો છું. અને એટલે મારી ફરજ હતી કે મારે
યોજના હાથ ધરવી. કહાવ્ય એમાં હું સફળ ન થાઉં તો કે
હરાત નથી. મેં મારી ફરજ બાજી છે. માણસથી થઈ ૨
તેવા પ્રયત્નો હું કરી છૂટવાનો છું. અને મફળ કે નિષ્ફ
હું સતેલથી ઘેર પહોંચવાનો છું. નસીબ કે સયો
ગમે તે કશે, પણ તે મારી યોજના સફળ થવા દેવાનું
વિધ નાએ તોપણ શું થઈ ગયું? મારી યોજના ને સાહસ
દિંમત તેની સફળતા અસફળતામાં નથી, પણ તે હાથ ધરનામાં
અને તે મઠે પૂર્ણ પ્રયત્ન કરી છૂટવામાં છે.....જ્યારે હું
વિચાર કરું છું કે કેટલાય જણે અમારી આ સફર ઉપર વિચાર
મૂક્યો છે, નોવેની પ્રજાની નજર અમારે તરફ છે, મિત્રોએ
મને મોં-માઝા પેસા આપ્યા છે. આ જુદું જોતાં મનમાં
થાય છે કે એમને હું નિગમ નહિ કરું, અને જ્યારે આ

જનકમાં સપડાઈ ગયેલા અમારા વંદાણનો વિચાર કરું છું ત્યારે હું જરા ગમગીન થઈ જાઉં છું, અને સૌથી વધારે તો તેણે આપું છે-મારી પત્નીએ. શું તેણે આપેલો ભોગ આમ બપોરે જશે ? આહ ! અમારે પાર જિતવું જ લોઈએ, અને બપોરે જિતશું.”

આ મહાન મુસાફરના મહાન આત્માનું આ સ્વ-પ્રતિબિંબ છે. આ પ્રવાસવર્ણનનું આખું પુસ્તક આવા અનેક ચિંતનો ને મંથનોથી ભરેલું છે. ધર્મ, કાર્ત્ત જગ્યાએ-અને એમાંથી પોતાની બહાલમોઈ પત્નીનું સ્મરણ થતાં તો તે કવિ બની જાય છે.

“હવે અદ્વી આ લાંબી રાત્રીમાં આપણે વધારે નહિ રોકાઈએ. સિયાળો વીસો ને ૧૮૯૪ની વસંત બેળી-પુસાયેલું ને બધાયેલું આ વહાણ એની એ હાલતમાં ધીરે ધીરે વહેવા માંડ્યું. ફેબ્રુઆરીમાં કામે ૮૦° અક્ષાંશની સરહદમાં પ્રવેશ કર્યો. નાનસેને આ દિવસને ‘ઉત્સવ તરીકે જાહેર્યો. “ચાખાશ ! બારે સાર રહી ! પવન જરૂરના ખડોની અંદર વાંચુળી વચાટી રહ્યો છે અને જરૂરનાં રજકાઓ છાટી રહ્યાં છે. જનક અને આશય એકસ યઈ ગયાં છે. અમે બગબગ ઉત્તરમાં આગળ વધી રહ્યા છીએ. પૂરું ઝડપેથી (કાશાક્રા ૧૫૦ વારની !) અમારા આનંદનો પાર નથી. આ ઝડપે તો અમે ૧૫ મહિનામાં મુવ પર પહોંચી જઈશું.”

નાનસેને આશ્ચર્ય છી કે હવે કામ સંધિ ઉત્તર તરફ જ ચાલશે, પણ જનક કંઈ જાહેર્યો તોફાની નથી. તે તો આંટીવૂંટી પાડતો પાડતો આ વહાણને ઢચડનો હતો. અને કોઈ કોઈ વાર તો વહાણ સંધિ દક્ષિણ દિશામાં જ ચાલવા માંડ્યું.

મહાન મુસાફરો

આખરે વહાણે ૮૧° અંશમા અને ૮૨° અંશમા પ્રવેશ
 કર્યો, અને ૧૮૮૫ના વર્ષની સરખાતમા તો ૮૩° અંશમા આ
 વહાણે પ્રવેશ કર્યો દુનિયાના મુસાફરોમા આટલે દૂર સુધી
 ઉત્તરમા પ્રવેશ કરનાર નાનકેન જ પહેલો હતો પણ પાછો
 શિયાળો આવ્યો ને વહાણ પાછુ જકડાઈ ગયુ આ વખતે
 તો આ વહાણ લગભગ મૃત્યુ સુધી પહોંચી ગયુ બરફની ભીંમ
 એની હલે લાગી કે બરાએ નક્કી કર્યું કે હવે વહાણ ખાની
 ડરીને આપણે બહાર નીકળી જઈએ બધા બહાર નીકળ્યા પણ
 ત્યાં તો વળી ભીંસ કાઢી આવી થઈ અને વહાણ મૃત્યુના
 સુખમાથી પાછુ ફર્યું. નાનકેનને મન તેણે આ વહાણ તેણે
 એક પ્રિય સ્વજન જ બની ગયુ હતુ તેના સુખદુખમા તે
 પોતાનું જ સુખદુખ જોતો, આ વહાણના ઉપર થયુ બરફ આ
 દમાણુ જોયુ જાય તેમ નહોતુ માણસો કેક ઉપર ચઢી ગયેના
 બરફના થરોને હળાવના માટે પાવડા ને કાદાળી લઈને મળ્યા, પણ
 ત્યાં મૃત્યુની શક્તિ શું મામ કરે? બીજી બાબુથી બરફ ભય કરવાડો
 નાખતો ધસતો હવે વહાણના પાગિયા પાસણાની જેમ ભિસાતા
 હતા અને ત્યાંથી હલ્યમેદી ચીમો નીકળતી હતી માન પણ
 સ્તબ્ધગાતુ ન હતુ તોપણ વહાણનો એકેએક માણસ બરફને
 હળાવવા મથતો હતો એવામા નાનકેન જોયુ કે બરફ જગ
 ચામો છે તેની ભીંસ ધગી છે થયુ હવે બીક નથી બધામા
 ઉત્સાહ આ પો અને વહાણની ઉપરતો અને આસપાસનો બરફ
 દૂર કાઢવામા તેમણે કેનાય દિવસો કાઢી નાખ્યા

અત્યાં સુધી કામની સફરના અનુભવ પછી નાનકેનના
 મગજમા નીન યોજના સ્થિતિ હતી તેણે જોયુ કે આ વહાણને

આધારે રહેશું તો વડાણ આપમન જાણે ઉતાર મુવ પડેલાં છે એમ ખાત્રીથી ન કહી શકાય અને જ્યાં દબેના લાગમમાં જાતે મખાટ વધારે દેખાતો હતો, એટલે તેણે વડાજીને સ્પર્શી જ એવા દર્શને પચપાણીએ જ (જકમાં હાંકાલી ગઈ)ને આધારે ઉતાર મુવ પડેલી હતું.

આ પ્રવાસમાં એવું જોખમ નાનમેન જાણતો હતો, તે ફેફસાંની ૧૦મી તારીખની નોંધપોથીમાં લખે છે...માટે કબૂલ કરવું જોઈએ કે આ પથ લખ્યા છે અને આવી રીતે દંતુ સુધી દાર્ઢએ પોતાની પાછળનો માર્ગ પોતાને માટે બધે કરીને આગળ વધવાનો જ માર્ગ નહીં સામે ગળ્યો નથી. અમે પાછા ફરવાનો વિચાર કરીએ તો પણ અમારે માટે દર્ઢ સાધન નથી. ત્યાં દાર્ઢ વડાણ પણ ચઢી આવે એવો સંભવ નથી, અને અમાગ સામે વિશાળ 'અણુદી' પડ્યું છે, પણ આ એક જ જોતો છે અને તે જ સચિત છે. તે અંતમાં દરિયા હો કે જમીન હો, તે મધિયો હો કે આડો હો, તે જમ્મ હો કે પાણી હો, હું માનું જ છું કે આ લીધીને જવું એ જ માર્ગ છે. ખજી ને યવનું હોય તે ચાએ."

આ 'ઉત્તરી માર્ગ'માં તેણે પોતાની સાથે ફક્ત એક જ જાણને લીધી, અને તે પેલો વડાણના એન્જિનની હઠી સજાગવનારો જોહાન્સન. તેણે અત્યાર સુધી કરેલી તપસ્યા ફળી, અને આ પ્રવાસમાં નાનમેનના હેઠ સુધી સાથી અને સાક્ષી રહેવાનું સદ્લાભ પ્રાપ્ત કર્યું. સામાનમાં લેમ્સે પોતાની સાથે ત્રણ સ્લેન્ડ અને તેને હાંકવા માટે ૨૮ સાઈબીરિયન ફારાઓ અને સો દિવસ ચાલે તેટલો ખોરાક લીધા. કદાચ વચ્ચે જમ્મને બહો

પાણીનો પ્રવાહ આવે તો તમા હાડવા નાટ બ નાના, પચ્ચાના હાડકાં એવી-હોડીઓ નેને 'કાયાક' કહેવામાં આવે છે તે હિંદી.

ફેશુઆરીની ૨૬ મી તરીએ નાનસેન પોતાના સાથી સાથે તથુ સ્લેન્ને સામાન લરીને જીપડયો. પથુ સરઆતમાં જ વિદ્ર આગ્યું. સ્લેન્ને સામાનની વહેંચણી બરબર થયેલી નહિ, એમાં વળી એક સ્લેન્ને લાગી. નાનસેનને પાછા ફરવું પડ્યું.

બધું સમારકામ કરીને ફરી પાછે તે જીપડયો અને થોડે ગંધા પછી ફરી પાછા આવવું પડ્યું. પથુ નાનસેન ન હાયો, અને ત્રીજું વાર પાછો જીપડયો. તેણે પોતાના વહાણને રવેરૂપ (કાન)ને હાથ સોંપ્યું. તેને બધી સૂચના આપી હતી અને પોતે પાછો ન ફરે તોપણ શું કરવું તેની પથુ સૂચના આપી હતી. બધા મિત્રો પથે સુધી વળાવવા આગ્યા. પ્રકુક્ષિત મુખે, પથુ ભારે હૈયે બધા છૂટા પડ્યા અને નાનસેન તથા જોહાન્સને કામને છેલ્લા સલામ કરીને મારી મૂકી. સરઆતમાં તો તેઓએ ખૂબ ઝડપ કરી મુસોલી ખરી ફતસઓની હતી. આ સાઈબીરિયામાંથી આને માટે જ ખાસ પછી આણેલા ફતસને સાચવવા એ બહુ આકરુ હતું. ફતસને પહેલાં તો ધૂસરીએ જોડ્યા એ જ ભારે કામ, અને તેમાંય જોહા પછી એક સાથે બધા સરખા ચાલે, એ એથી મુસોલ કામ. ચામુક પથુ અમુક હદ સુધી જ કામ કરી શકે એવું હતું.

અને એમાં વળી ખાગટેક્સ વાળી બર્ગીન સર થર્ડ એના ઉપર સ્લેન્ને ચણવળી એ કામ ભારે કપરુ હતું. ફતસઓને ઊઠી નાખીને બન્ને બધા હાથોહાથ આ સ્લેન્ને હાથ ઉપર

ચઢાવે. વળી પાછા ફરતા જોડે, ને વળી પાછા ચઢાવ-ઉતાર ને જાંચા નીચી જસૂની ભોં આવે ત્યારે પાછો આં બધો વિધિ કરવાનો. ધણીવાર તો આખો રસ્તો જસૂનાં લાલાંઓથી જ ઘસાયેલો. એમાંથી તો એકવાં નીકળવું મુશ્કેલ થઈ પડે ત્યાં આ બધા સરંજામ સાથે નીકળવું કેમ જનતું હશે !

અધૂરામાં પૂરા કુતરાઓને માટે ખાવાનું ઘટવા માંડ્યું. ફૂતરા જ્યારે જૂખ્યા હોય ત્યારે વધારે ભયંકર બને છે. નાનસેન પામે એક જ ઉપાય હતો. જ્યારે જ્યારે ઈર્ષ સીવ કે વાલરસ (દરિયાઈ ધોડા) દેખાતું કે નાનસેન તે ચૂકતો નહિ. છયતે જોખમે પણ તે સિઝાર કયાં વખર ન રહેતો. કારણ કે ફૂતરાઓ માટે તેને આહાર મેળવવાનો જ હતો. પણ એય જ્યારે ન મળે ત્યારે તે એક પછી એક ફૂતરાને વનિરવા માંડ્યો. નાનસેનના દુઃખની ક્રપના આપણે ન કરી શકીએ. પહેલાં તો આ ફૂતરાને તે છતાંથી મારતો. પણ આ દેખાય તેનાથી જોયો ન જતો. વળી બીજા ફૂતરાના દેખતા પણ આ ખૂન કરવું આકરુ થઈ પડે, એટલે તેણે બીજી મુક્તિ કરી. ફૂતરાને જરા દૂર લઈ જઈને તેને ગળે ફાંસો નાખીને બન્ને જણુ જોરથી ખેંચતા. આ દૃશ્ય પણ કંઈ આશ્ચર્ય ભયંકર નહોતું. પણ તે કયાં સિવાય છૂટકા નહોતો. સૌથી સારો ઉપાય તો ગેળાથી વીંધી નાખવાનો હતો. પણ તેઓ પામે જંદૂક માટેનો સામાન એટલો ઓછો હતો કે તે નછૂટકે જ તેઓ પાપરતા. ફૂતરા એક પછી એક ઓછા થયા લાગ્યા. સામાન પણ થોડે થોડે ઘટવા માંડ્યો હતો.

આખરે તેઓ ૮૬ ૧૩.૬ એટલે કે ઉત્તર ધ્રુવથી ૨૬૦

માઈલને ૪ અંતરે તેઓ પડેલા. હવે આગળ વધવું સાવ અસકપ્ત થઈ પડ્યું, ખાવાનું ખૂટી પડ્યું હતું. રોજના માંડ ૧૦થી ૧૨ માઈલ તે કાપી શકતા અને એ ગતિએ હવે હિતરક્તુષ સુધી જવું એટલે મૃત્યુને ૪ બેટવું એ એક ને એક બે જોવી વાત હતી. નાનમેને આ પ્રવાસ મરવા માટે નહોતો આદર્યો. મનુષ્યની શક્તિની પસિમીમા સુધી પ્રયત્ન કરવાનો તેનો નિશ્ચય હતો. તે તેણે ક્યો. તેણે જોયું કે હવેનો પ્રયત્ન તે પ્રયત્ન નથી, પણ મૂર્ખાઈ છે. તેણે અત્યાર સુધીમાં જોટવું મેળવ્યું હતું તેનો પણ સાલ દુનિયાને આપવાની તેની હોંશ હતી. તેને જેમ મરવાની ખીક નહોતી, તેમજ છવવાની હોંશ ન હતી આ એક વીતલ્યું લક્ષણ છે. પણ હિત ફૂટની આટલી નજીક પર મૂકનાર દુનિયામાં તે પહેલો હતો.

હમી એમિલે તે અહીંથી પાછો ફર્યો. પાછો 'ક્રામ' પામે જવાનો કંઈ અર્થ નહોતો. કારણ કે 'ક્રામ' ત્યાં કંઈ તેની રાહ જોવાનું નહોતું, એટલે અહીંથી નજીકમાં નજીક જે પ્રદેશ હતો તે તરફ તેણે અને તેના સાથીએ હાંકી મૂકી. આ પ્રદેશનું નામ ક્રાન્ઝ જેમેસેલેન્ડ.

આ પાછી સફર ખૂબ ભવંકર નીવડી. જેમ જેમ તેઓ દક્ષિણમાં આગળ વધતા ત્યાં તેમ મુશ્કેલી વધતી ચાલી. એકલા જરફને પહોંચી વળવું સહેલું છે. પણ જરફ ને પાણી જેવ જ્યારે વારા ફરતી આવે ત્યારે ભારે તકલીફ પડે. સ્વેજને લઈ જવા માટે કયાંય માર્ગ ન મળે, વચ્ચે પાણીની મોટી નીકા આવે, આ નીકા વટાવવી એ કામ જોટલું મુશ્કેલ હતું તેટલું ૪ જેખમકારક હતું. સ્વેજ આખી ઉપાડિને હોલીમા નાખવી

પકે, ફૂતરાને, પણ હોડીમાં ચડાવવાના અને હોડી હાંપીને પાછો બરફ આવે ત્યાં અટકાવી; પાછો બધો સમાન બરફ ઉપર ચડાવવો, અને વળી પાછું, પાછી આવે ત્યાં હોડી કાઢવાની.

ધીરે ધીરે એક પછી એક ફૂતરાઓ ઓછા થતા ત્રણ જ બાકી રહ્યા. બાકીના ફૂતરાઓ પોતાના સ્થાન ધોના આદરે માટે વપરાઈ ચૂક્યા હતા. આ ત્રણ ફૂતરા પણ જૂનામાં મરવા જેવા થઈ ગયા હતા. બિચારા પોતાના પર નાખેલું ચામડાનું છત કરડતા હતા. પણ નાનમેન તથા તેના સાથીની સ્થિતિ કાંઈ સારી નહોતી. તેમનું ખાવાનું લગભગ ખૂટી ગયું હતું. કપડાં તથા જોડા ફાટી ગયો હતાં. જ્યાં ત્યાંથી ખોળી ખોળીને સીલનો કે એવાં પ્રાણીનો શિકાર કરીને તેના માંસ ઉપર બેને જણ ચલાવતા હતા. તેનાં ચામડાં બિતરડી તેની ચરખી લૂંટી નાખીને તેને આડા અવળા દેખા મારીને સાંધી લેતા, અને તે તેમનો પોશાક તથા જોડા બનતા. આખું શરીર આ ચામડાંથી ગંધતું. આ કાચું માંસ ખાતાં તેમને શું થતું હશે! પણ તેઓએ નહીં જ કંઈ હતું કે છવતું જ. તેઓ આનાથી પણ દેવાઈ ગયા, તેની નિત્યનોંધ તો ચાલુ જ હતી. “આ પ્રમાણે દિવસો ૧૦ દિવસો જવા લાગ્યા...અમારું છત્ત મને એકાએક લોકોની માદ આપતું હતું...અમે અહીં પૂર્વાને એક છેડે પડ્યા છીએ. બે લયકર, કાળા, ચરખીથી ખડાએડા જગતીઓ તપેલીમા સુપ હલાવી રહ્યા છીએ. અમારી ચારેય બાબુ બરફ છે. બરફ જ ! બીલું કાંઈ નહિ. સફેદથી ચોકડી આંખ કાળું જેવા મારે કબતી હતી ! પણ વૃથા !”

‘કામ’ હોડવાને ચાર મહિના’ થઈ ગયા હતા. તેમનું મોં દિવસનું ભાતું ને બીજે સામાન ખયામ થયે હતો. પણ આખરે સફેદમાં કાળું દેખાયું.

‘જમીન ! જમીન ! લગભગ બે વસ્ત્રના ગાળા પછી આ અનંત ખખટા સાગરમાં આવાનો કિસ્સો દેખાયો.’

આમ જમીન પામે દેખાવી હતી. પણ ત્યાં સુધી પહોંચવું એ સફેદી વાત નહોતી. એકવાર નાનમેન બરફ ઉપરથી પાણીમાં જીતરીને મામે કાંડે પહોંચવા જતો હતો ત્યાં પાછળથી કંઈ ચીમ મંબળાઈ જોયું તો જોડાન્સન ચતોપાટ પડ્યો છે ને તેના ઉપર એક રાક્ષસી રીંછ બેસી છે. નાનમેન હોડી સાથે બાધેલી પોતાની બહુ છેડે ત્યાં સુધીમા તો કંઈનું કંઈ થઈ ગયું. પણ જોડાન્સન રીંછના પ્રેક્ષની હવા ખાઈને રાક્ષસ જેવો બની ગયો હતો. તેણે જોતી આ રીંછનું મુઠું પકડ્યું હતું, પણ તોય રીંછ તે રીંછ જોડાન્સન ચડ્યો. રીંછે પોતાનું મોઢું પહોળું કર્યું. જોડાન્સનનું માથું તેણે મોઢામા લેવા ધકેલ્યું, ત્યાં તો નાનમેનના બાકી રહેલા બે ફૂતરાએ જોગથી લગવા માડ્યું. રીંછનું ધ્યાન હેતરા તરફ ગયું. તે આ જોડાન્સનને પકડતો મૂકી તે બાણુ ધસ્યું ને ત્યાં તો નાનમેનની ગોળી તેના શરીરમા પહોંચી ગઈ.

એકવાર નાનમેન પણ મૃત્યુના મુખમા જઈ આવ્યો. તેની એક હોડી હાથમાથી જીજીને પાણીમા તણાવા માડી નાનમેન પાછળ પડ્યો. પાણીમા પડતા પધઈ તો મૃત્યું, પણ તેનું આણુ શરીર લાકડા જેવું થઈ ગયું અને તેમા વળી કપડાં પહેરેલા.

નાનસેનથી તરુન અશક્ય થઈ પડ્યું. હોડી હાથવેંતમાં હતી પણ નાનસેનનું શરીર ચાલતું નહોતું. પોતાની બધી શક્તિ ભેગી કરીને આખરે તેણે હોડીને પકડી અને ત્યાં તો બોહાન્સનું તેની પાસે પહોંચી ગયો ને નાનસેન બચ્યો.

આવા તો અનેક રોમાંચક અનુભવોમાર્યા તેઓ. વારંવાર પસાર થતા હતા. પણ તેનોય અંત હવે નજીક હતો. બરહતું નજીક હવે પૂરું થયું હતું. આ પ્રસંગની ખુશાલીમાં બનેએ તે દિવસે એક એક મોકલોટ ખાધી. પાછો માથુમની વસ્તી તરફ જવાનો સ્તો તેમની પાસે દેખાશે. હવે તેમના બાકી એકાએક હૃતરા લગભગ મરવા જેવી હાલતમાં આવી ગયા હતા. પણ એમને મારતા કોઈનો છપ ન ચાલે. આખરે નાનસેને બોહાન્સનના ને બોહાન્સને નાનસેનના હૃતરાને પૂરો કર્યો. હવે તેઓ પોતાની હોડીઓમાં ચઢી ગયા. હવે તેમની ચક્ર-ચિત્ર મરી ગઈ. ફક્ત એ જ હોડી તેમની પાસે હતી. તેમાં હલેસાં મારતાં મારતાં તેઓ કાન્ઝ બેમેફોલ્ટ પામેના એક નાનકડા ટાપુ ઉપર પહોંચ્યા. પણ હજુ તેમનાં સંકેતોનો અંત નહોતો. તે જ દિવસે રાતે તોફાન બગ્યું ને એ બેટના આખા કોંસ ઉપર બરફની દીવાલો ચલુઈ ચઈ. તેઓ નિરાશ થઈ ગયા. તેમને આશા તો એવી હતી કે સિયાળો સર થાય તે પહેલાં ઘેર પહોંચી જવું. પણ બરફ હજુ તેમનો કેએ મઠે તેમ નહોતો. નાનસેને આ બેટ ઉપર નાતું એવું ઝૂંપડું જનાવ્યું. વાલસ્ય અને સીઝનાં ચામડાંની દીવાલો વાલસ્યની દાતરીઓનો ઉપયોગ ખાડા ગાળવામાં તેણે કર્યો. નોવે જોડ્યા પછીનો ત્રાવીએ સિયાળો હતો. અહીં એક સુખ હતું કે ચિત્રાર ખૂબ મળી રહેતો. કોઈ

વાર રીંછ તો કાર્ધવાર સીવ તો કાર્ધવાર વાલસ. કાર્ધવાર દાર્યાઈ પક્ષીઓ મળી રહેતાં. એટલે ખોરાક અને દીવાળીતું તેલ તેમને પૂરતા પ્રમાણમાં મળી રહેતું. સપ્ટેમ્બરમાં તો તેમણે આખા શિયાળાનો ખોરાક બેગો કરી મૂકવા માટે એટલા શિકાર કર્યા કે તેમનાં બધાં કપડાં ને બધી ચીજો ચરબી ને લોહીથી ખરડાઈ ગયાં. ચરબીનાં અને માંસનાં બે મોટા ઢગ તેમણે બેગો કરી મૂક્યા અને વાલસનાં ચામડાંથી ઢાંકી મૂક્યા.

ઓક્ટોબર આવ્યો. સુરજ દેખાતો બધે થયો. ફરી એ જ ધોર લાંબી રાત.

આ નાનકડા બેટ ઉપરના નાનકડા મૂંપડમાં આ બે જણે આ પ્રમાણે નવ મહિના પસાર કર્યાં. તેઓ આ નવ મહિના કાઢી શક્યા અને છતાં ગાંઠ ન થઈ ગયા કે તેમણે આપખાત ન કર્યો એ ઉત્તર મુખ પહોંચ્યા કરતાં પણ વધારે કપડું કામ હતું. તેમની પાસે નથી કંઈ નધું જોવાનું. આ પુસ્તકના કીડાઓને નથી કંઈ વાંચવાનું અને નવ મહિના સુધી એક બીજાનાં મેઢાં જ જોવાં કરવાનાં. કંઈકેય નવીનતા લાગે તો મંગળવારે તે તે દિવસે રાંધવાના વારા બદલાતા. તેમની પાસે નથી સાણું. પાણી ગમે તેટલું ધમે પણ આ કપડાં ઉપરની ચરબી હટી તેમ નહોતું. કપડાં સુકાઈને લગભગ સૂકા કોસના ચામડાં જેવાં થઈ ગયાં હતાં અને તેમના શરીરને ઊંચી નાખતાં હતાં. આવાં કપડાં પહેરીને નવ મહિના તેમણે કાઢ્યા. આમાં પણ જો કાર્ધ ફેરવાર કરવામાં આવ્યો હોય તો તે એ કે દિવાળીના દિવસે નાનસને એક વાટકી ગરમ પાણી કરીને પોતાનું શરીર ધોવું અને જોડાનને પોતાનું પહેરવું બાકી નાખ્યું.

૧૮૯૬નું વર્ષ સર થયું અને એ વર્ષનો મે મહિનો આવ્યો ત્યારે ખરફ ઓગળ્યો. ને આ બને જણુ કાન્ઝ જોસેફની ભૂમિ ઉપર પગ મૂક્યા તલપાપડ મર્ઠ રહ્યા. પાછી તેમણે પોતાની હોડીઓ હંકારી. અનેકવાર ફૂગતાં ફૂગતાં, ને હેસન થતાં આખરે નાનસેન અને તેનો મિત્ર કાન્ઝ જોસેફલોંડા દક્ષિણ કિનારાની જમીન ઉપર જૂન મહિનામાં આવી પહોંચ્યા.

બંને જણુનો દેખાવ ખૂબ લાયકેર બની ગયો હતો. દાઢી જંગલની જેમ વધી હતી. માથાના વાળ આખો ખમો હાંકી ફૂંધેને ગમે તેમ પડ્યા હતા અને તેમાં ગૂંચો પડી મર્ઠ હતી. શરીર આખાં વાસ આરતાં હતાં. ચામડી કાળી પડી મર્ઠ હતી. આ સ્થિતિમાંથી કેમ છૂટ્યું એ સુવાસ હતો.

એમાં એક દિવસ ૧૭મી જૂને નાનસેન પોતાના મૂંપણ પામે બેઠો હતો.

“મારા કાન ઉપર હજારો પક્ષીઓના ક્લિક્કિલાટ સંભળાતા હતા, તેમાં એકાએક મારા કાન ઉપર ફૂતરના જસવાનો આવ્યો, હું ચમક્યો. મેં મારા કાન સરવા કર્યાં. પણ પાછું કંઈ ન સંભળાયું. કેવળ એ જ, પક્ષીઓના ક્લિક્કિલાટ...પાછું જસવું સંભળાયું. ખસ ચોક્કસ આ ફૂતરું જ જસે છે. મેં મે દિવસ પહેલાં બંદૂકનો ધણકો સાંભળ્યો હતો, પણ મને તે જામ લાગ્યો. મેં જોહાન્સનને બોલાવ્યો. જોહાન્સન ઊંધમાંથી જાગીને આવ્યો. “ફૂતરાં છે !” તે ન માની શક્યો. તેણે પણ એ અવાજ સાંભળ્યો પણ તે ફૂતરની અવાજ છે એમ તે ન માની શક્યો. મને તો ખાતરી હતી. જેમ તેમ નાસ્તો ગળી

જઈને હું તૈયાર થઈ ગયો. 'કાણુ હસી ! અંગ્રેજ લોકો હવે કે આપણા લોકો હસી ? જો અંગ્રેજ લોકો હોય તો એકાદ બે દિવસ તેમની સાથે ગાળીને આપણે તો પાછા આગળ ઊપડી જઈશું. નહિ તો ઘેર મોઝા પહેંચીએ.' હું આમ કલ્પના કરતો ઊપડ્યો. જોહાન્સન તંજૂ સાચવવા પાછળ રહ્યો. હું આગળ વધ્યો. પણ મનુષ્યની વસ્તીનું કે કૂતરાનું કંઈ ચિહ્ન ન જણાતું. જુવળ નાનાં નાનાં પક્ષીઓ મારી મસ્કરી કરતાં હતાં. ત્યાં મારી નજરે કોઈ પ્રાણીનાં પગલાં જણાયાં. કૂતરાનાં હસી કે ખરફના સિવાળતાં ? ના, સિવાળ નહિ. કંઠાય વડ હોય ! મારામાં પાછી નિરાશા આવી ગઈ. ત્યાં તો કૂતરાના બસવાનો અવાજ ઝન ઉપર પડ્યો.

.....એકબેકે મારા ઝન ઉપર માણસનો અવાજ આવ્યો. નવીન પ્રકારનો અવાજ ત્રણ વસ્ત્રમાં પહેલી જ વાર ! મારું હૃદય ધબકવા માંડ્યું. લોકો જાણે મગજમાં ધમધમાટ કરવા માંડ્યું, હું દોડ્યો. એ માનવ-અવાજની પાછળ ધેડો ચઢીને દોડ્યો. આ અવાજની પાછળ મારા જીવનનો સદૈશ હતો. મારી રાહ જોતી બેઠેલ સખીના કંઠેનો આમાં જાણે સ્થુકાર હતો. હું ખરફના ખાડા ટેકરા વચ્ચે બાન-બૂધ્યાની નેમ દોડ્યો. દૂર એક કાળી આકૃતિ દેખાઈ. તે કૂતરો હતો. તેની પાછળ એક બીચી કાળી આકૃતિ દેખાઈ. તે માનવ-આકૃતિ હતી. તે કાણુ હસી.....!

અમે નજીક આવવા લાગ્યા. મેં મારો યેપો બંધી ક્યો. તેણે કૂતરાને કંઈક કહ્યું. મેં સાંભળ્યું. તે અંગ્રેજ બાપા

હતી. હું પાસે આવ્યો. મેં જાણે એક વાર જોયો છે. આ જોડસન છે.

અમે હાથ મિલાવ્યા “કમ છો !” બનેએ એક ખીજને પૂછ્યું. એક ખાલુ સુધરેલ દેશોમાંથી આવતો મુસીખીઆન જિભો છે. ખીજ ખાલુ જમણી એવો આ નાનસેન જિભો છે.

“જોડસન, તમને જોઈને ધણે આનંદ થયો.”

“મને પણ.”

“તમારી પાસે વહાણ છે ?”

“ના, મારું વહાણ અહીં નથી.”

“તમે કેટલા જણ છો ?”

“અમે બે જ જણ છીએ.”

અમે તેના ઉતારા તરફ ચાલ્યા. મને થયું કે આણે મને જોળ્યો હશે. પણ થોડી વારે એકાએક તે જિભો રહ્યો. મારી સામું તાકીને જોયું.

“તમે નાનસેન તો નહિ ને ?”

“હા, હું નાનસેન.”

“વાહ વાહ ! મને ખૂબ આનંદ થયો.” તેણે મારા હાથ પકડીને જોડસી દલાવ્યા. મેં મારો વૃત્તાંત દૂકામાં કહ્યો :

“હું તમને હાર્દિક ધન્યવાદ આપું છું ને તમને પહેલવહેલા ધન્યવાદ આપનાર તરીકે મારી જાતને લાગ્યેલાની માનું છું.”

* જોડસન નામનો મુસાફર આ જગતે દાખલ નેસેક લેંડની સફરે, ને ત્યાંની ઐતિહાસિક સ્થિતિનો અભ્યાસ કરવા દુકાની સાથે નીકળ્યો હતો.

મહાન મુસાફરી

હવે આથી વધારે સુખી અંત સુધી આપણે નાનમેનની સાથે નહિ રહીએ. કહેવાની જરૂર નથી કે નાનમેન પાછો સદી-સલામત નોવેં આવી પહોંચ્યો. તેનું વદાનું વદાણુ રામ પણ ખરડના પ્રવાહમાં ધસડાતું ધસડાતું આખરે જરડમાંથી ઊઠીને સદીસલામત નોવેં પહોંચી ગયું હતું. આખી દુકડીમાં એક પણ માણસ જોખમાયો નહોતો. બધા સાગતાગ્ન પોતાને યતન પહોંચ્યા હતા.

આજે તો નાનમેન પોતાના ઘસ્ટા આંગણમાં ઊભો ઊભો વિચારે છે, “આ જ શુભિ ઉપરથી ત્રણ વરસ પહેલાં મેં પગ ઉપાડ્યો હતો. અગ્રે મારું ખેડ્યો છે અને તેમાં વાંચ્યું છે. અગ્રે લણવાનો, તેનાં ફળ આપવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે. મારું હૃદય આ આનંદથી ભરાઈને ગળગળું થઈ ગયું.”

તે ખરડ, તે લાંબી ઠંડી સત્રીઓ, તે ગણે ઈર્ષ ખીણ જ સ્મૃતિ લાગે છે. તે સ્વપ્ન હતું. આવીને પમાર થઈ ગયું ગણે ! પણ જો જીવનમાં સ્વપ્નાં નથી, તો તેમાં જીવવા જેવું શું છે ?”

નાનમેને આ પછી પણ નાની મોટી અનેક મુસાફરીઓ કરીને પોતાનું જ્ઞાન વધાર્યું હતું. વળી એના જીવનમાં એ કેવળ મુસાફર જ ન રહ્યો. તેણે રાજકીય ક્ષેત્રમાં પણ ઝંપલાવ્યું અને તેની રાજકીય ક્ષેત્રની કારિત્રિ કળસ ચડાવનાર એક જ વસ્તુનો ઉલ્લેખ બસ છે. તેને ‘જન્મતામાં શાંતિ સ્થાપવાના પ્રયત્ન કરનાર’ તરીકેનું નોખેલ ઈનામ મળ્યું અને હજી તો હમણાં જ-૧૯૩૦ માં જ-તેણે ૭૦ વર્ષની ઉંમરે પોતાનો દેહ છોડ્યો.

રોબર્ટ સ્ટોટ

નાનમેના આ પ્રવાસ પછી ૧૩ વર્ષે ૧૯૦૬માં એપ્રિલની ૧૬ તારીખે ઉત્તર ધ્રુવના નિંદુ ઉપર એક અમેરિકનનો પગ પડ્યો અને તે રોબર્ટ પીપરી.

અને અત્યારે તો આ ઉત્તર ધ્રુવ જાણે એક સંસ્થાન જેવું બની ગયું છે. ઉત્તર ધ્રુવ એ કાર્ક ખંડ નથી. ત્યાં તો બરફનો મહાસાગર પડેલો છે. પણ રસિયાના મહાન મુસાફરોએ પોતાનું યાત્રું જમાવ્યું છે. વિજ્ઞાન આગળ ને આગળ વધતું જાય છે. પણ મનુષ્યની માનવતાની ટોચ બતાવનારા નાનમેન જેવાઓ તો પ્રેમ્યાના ધ્રુવ-તારક જેવા સદાય રહેવાના.

ઉત્તર ધ્રુવના પ્રવાસની કથાઓ જેવી રોમાંચક છે ને જેવી પ્રેમ્યાદાયી છે, તેવી જ દક્ષિણ ધ્રુવના પ્રવાસની કથાઓ છે. દક્ષિણ ધ્રુવ બાલુ પહેલવહેલી નજી પહોંચ્યાકતાર અને તે બાલુ જતાનો પ્રયત્ન શરૂ કરનાર જેમ્સ કુક હશે.

આ પછી તો અનેક મુસાફરો દક્ષિણ ધ્રુવના મહામાયરમા આગળ ને આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. દક્ષિણ ધ્રુવ એ જમીનનો એક મોટો ખંડ છે એ પહેલવહેલી શોધ કરનાર

ફેસ નામનો યુસાફર હતો. તેણે એ પ્રદેશમાં ઘણી શોધ કરી. એમાં એક બેટ ઉપર બે મોટા જ્વાળામુખી પર્વતો પણ તેણે જોળી કાઢ્યા. એમાં એક તો બાણે આ દંડા પ્રદેશને ગરમી આપવા મથતો હોય તેમ સવડીની જેમ ચાલુ હતો. આ પર્વતો લગભગ ૧૨થી ૧૩ હજાર ફીટ (દરિયાની સપાટીથી) ઊંચા હતા.

આ પછી ૫૦ વરસ વીતી ગયાં. ૧૯મી સદી પૂરી થઈ. વીસમી સદીની શરૂઆત થઈ, ત્યાં વળી પાણું દક્ષિણ ધ્રુવ ઉપસ્યું આક્રમણ પૂરે જતેસથી સર થયું. ત્યાં સુધીમાં વચ્ચે વચ્ચે નાના નાના એનેક પ્રવલ્નો થઈ ચૂક્યા હતા. પણ ૧૯૦૧માં ઇઆંડની બંદર દક્ષિણ ધ્રુવના ખંડની શોધજોળ ચાલે અને બને તો દક્ષિણ ધ્રુવ સુધી પહોંચવા મટિ મોટા પાયા ઉપર તૈયારીઓ થવા લાગી.

૪૦ વર્ષની એક ટુકડી તૈયાર થઈ. તેના સરદાર તરીકે દરિયાર્ધ લસ્ટરી વિભાગનો એક જુવાન અમલદાર સ્કૉટ નિમાયો. આ ટુકડીમાં કેટલાય વૈજ્ઞાનિકો પણ હતા. ન્યુઝીલેંડથી ૧૯૦૧ની દિવાળીની શરૂઆતમાં સ્કૉટ પોતાના સાથીઓને લઈને દક્ષિણ મહાસાગરમાં જતરી પડ્યો. અંકવાડિયા સુધી તો વહાણે બરાબર એકધારુ 'આલ્યા ક્યું'. નવા વર્ષને પહેલે ફિવસે તેમને બરફની પાળો દેખાવા માંડી અહીંથી દક્ષિણ ધ્રુવની સરહદ સર થતી હતી. આ બરફની પાળ કંઈ નાનીસૂની નહિ, ફક્ત ૩૦૦ માર્ચલ જ લાંબી હતી. આમાંથી માર્ચ કરતો કરતો આખરે ફેસ સમુદ્રમાં સ્કૉટ દાખલ થયો. ત્યાં જ્વાળામુખી પર્વતવાળો જે બેટ હતો તેના ૫૦ તેમણે મુકામ નાખ્યો. શિયાળો સર થઈ બપો તે પહેલાં

તેમણે બની શકે તેટલા ભાગમાં શોધખોળ કરવા માંડી હતી. એક દિવસ એક દુકાની પેંગુલન પહોંચ્યાની એક મોટી વસાહત હતી તેની મુસાફરીએ નીકળી હતી. ત્યાંથી પાછા ફરતાં લપંકર બરફનું તોફાન શરૂ થયું. આગળ યોડાં જ ડગલાં નજર નામ એટલું સખત તોફાન હતું. એમાં એક હેર નામનો માણસ ગૂંચ થઈ ગયો. બીજો ઈવાન્સ નામના માણસનો પણ લપસણા બરફ ઉપર આવ્યો, ને તે લપસ્યો અને ક્યાંની ક્યાં જિતરી ગયો. ખબર ન પડી. બાને નામનો તેના સાથી ઈવાન્સને બચાવવા માટે એ ઢાળમાં ધીરે ધીરે પણ ફેસને જિતરવા લાગ્યો, ત્યાં તો ઢાળ એકદમ એટલો સીધો આવ્યો કે તે લગભગ જિત્રો અને નીચે બરફના તોફાનમાં ફેંજાળાતો ફેંજાળાતો ક્યાંની ક્યાં જિતરી પડ્યો. એકએક તેના પણ નીચે કંઈક આધાર નેવું આવ્યું અને તેની આ અધોમુખ મુસાફરી અટકી તે જ સુધિમાં આવ્યો અને તેણે નેવું તો તેની જ પડખે પેલા લાર્ડ ઈવાન્સ ઊભા હતા. બન્નેએ એકબીજાને સમસામ કર્યા, તબિયતના ખબર પૂછ્યા. ત્યાં તો એ જ રસ્તેથી એક ત્રીજા સાથી કૉર્ટર્લી, આ બન્ને જેવી રીતે આવ્યા તેવી જ રીતે ત્યાં તે જ જગ્યાએ આવીને અટક્યા.

કેટલાય વખત સુધી આ ત્રણેય જણે બરફના તોફાનમાં પણ ટકાવી રાખ્યા. તેમણે ત્યાંથી નીચે જિતરવા માટેનો રસ્તો શોધવા પ્રયત્ન કર્યો પણ ત્યાં તો તેમને ખબર પડી ગઈ કે આ જગ્યા તો કાર્થ ઊંચી કરાડનો છેડો છે. હવે નીચે બરફના પ્રવાહો જ વાહણાંની નેવા આગળ વહી રહ્યાં છે. તેમની પાસે એક જ માર્ગ હતો અને તે ઉપર ચડવાનો. પણ આ લપસણા

જરૂરમાં અને તોફાનમાં ઉપર ચડવું, તે જોઈું નોખમવાઈું નહોતું; એક વાર પગ લપસ્યો કે ચડું.

દરમિયાનમાં આ ત્રણ જણની ઢુકડીના બીજા લોકોએ જોયું કે ત્રણ જણ તો આ ઢાળમાં ઊતરી પડ્યા. તેમણે ખૂબ ખૂબો મારી, પણ જ્યાંય ઢાણુ આપે ? પણ આ લોકો કંઈ એમ છાડે તેમ નહોતા. ફેંકે વર્ણક નામનો એક માણસ આગળ આવ્યો, તે ધારે ધારે નીચે જતરવા માંડ્યો. થોડે ગયા પછી તેણે જોયું કે હવે સોધી દીવાલ નેચો ઢાળ આવે છે. એટલે તેણે તેના પાછળના સાથીઓને અટકાવી દીધા. તોય પણ એક વીન્સ નામના માણસને પગ લપસ્યો, તે ઊડ્યો અને અદૃશ્ય થઈ ગયો.

બાકી રહેલા પાંચ સ્ત્રી. તેઓએ નહીં ક્યું કે આ તોફાનમાં આમ સાધન વગર શોધમાં નીકળવું એ નોખમ છે. તેમણે મહામુશ્કેલીએ આ અધારમાં જ્યાં પોતાતું વહાણ હતું ત્યાં જવાનો માર્ગ સોધી કાઢ્યો. વહાણમાં પડેલા ત્યાં જઈને તરત જ મદદની ઢુકડી તૈયાર કરી. વહાણ ઉપરતું મોહું ખુમલ જોરજોરથી પુકાવા માંડ્યું અને જરૂરની ખીણોમાં તથા ટેકરીઓમાં તેના પડવા પડવા માંડ્યા. પેસા ઊંડા મરતમાં પડેલા આ ત્રણેય જણુ લગભગ જીવનની છેલ્લી ઘડીએ હતા, તેમાં આ અવાજે તેમનામાં ચેતન પૂરું અને તે અવાજને માર્ગે માર્ગે પગ મૂકતા તેઓ આખરે જહાઝ નીકળ્યા.

પંથુ પેચો વીન્સ, તે તો ગયો તે ગયો જ. તેનો પતો ન જ લાગ્યો. તોય હજી એક જણ ખરતો હતો. અને તે

સૌથી પહેલો ગૂમ થયેલો હેર. બે દિવસ ઘર્ષ મથા, ત્રીજે દિવસે સ્વાગ્ના એક માનવઆકૃતિ ગરદમાં-લડવડિયાં ખાતી વદાણુ તરફ ચાલી આવતી હતી. તે જ આ હેર તેની વાત પણ કાંઈ ઝોછી રસિક નહોતી. ભાઈ સાહેબ પોતાના બેડાની એક ખીછ બેડ પાછળ ખસી ગયેલા, તે લેવા માટે સ્લેજ તરફ જવા નીકળ્યા. તેમને હતું કે હમણું પાછો ટુકડી સાથે ધર્ષ જઈશ. પણ દિશાનું ભાન ન રહ્યું ને જુદા પડ્યા. અને ભાન-જુદાની જેમ તેણે બટકવા માંડ્યું. આખરે તે ઘાટ્યો અને ખેત્તાન જેવો ધર્ષને ખરફ પર પડ્યો. કદ કલાકે તે જાગ્યો અને જુએ તો પોતે ખરદમાં લગલગ દટાઈ ગયેલો. એમાંથી તે માંડમાંડ નીકળ્યો. તે આખરે લાકડા જેવો સજ્જડ ધર્ષ ગયો હતો, એટલે ચાર પગે પણ માંડમાંડ ચાલી શકતો. તોફાન ચાલકું હતું એટલે તેને કંઈક દિશા સૂઝવા માંડી. ચાલવાથી જરા ગભી આવી એટલે હવે બે પગે ચાલતો તે મુકામ સુધી પહોંચી ગયો.

શિયાળો આવ્યો એટલે આ બધું કામગીર બધે. ચાર મહિનાની લાંબી રાત સર ધર્ષ ગઈ. પણ આ વખતમાંય આ ટુકડી નવરી ન પડે અને તેમને કંઠાયો ન આવે તેવી ગોઠવણુ સંકોટ કરી હતી. સંવવાનું, સાફ કરવાનું, લાગુતૂટનું સમારવાનું, આગળની યોજનાઓ કરવાનું—આ બધું કામ બધાને લગલગ આપો દિવસ રોકી રાખતું. વળી એક જગ્યા તો નાટક-મંડળી જોખી કરી અને ‘ખાદશાલી લયાનક રંગમૂર્તિ’ ઉપર રોજ નાટકો ભજવતાં. અનેરું સેકલન નામવા એક ઉપનાયક તો ‘દક્ષિણ-ધ્રુવ-સમાચાર’ નામનું છાપું ચાલી સર ‘કથું’. આ

‘જીપ’ ટાર્પિસર્પટના ઝાપખાનામાં ડાપાતું અને વળી મચિત્ર !
આ મંડળમાં ચિત્રકરો પણ મોળા નહોતા !

આ રીતે તેમણે સિયાચો કાઢી નાખ્યો. એગ્રટમાં પાછાં સૂપેનાં
દર્શન થયાં ને ‘મરુતિ પ્રજ્વળા.’ અને તે પણ પૂર જોશમાં.
આ ઉનાળામાં દક્ષિણ કુવ તરફની મુસાફરીની યોજના હતી.
સ્કૉટ પોતે આ મુસાફરીના નાયક બન્યો. દક્ષિણ કુવનું નિંદુ
અહીંથી ૮૫૦ માઈલ દૂર હતું. પહેલે જ ધડકે આટલી લાખી
મુસાફરી થઈ તેની તેને ખાતરી નહોતી. પણ આશા કંઈ
ઓછી ગણત્રીયાળ નહોતી !

નવેમ્બરની બીજીએ દુકડી લીપડી. કેપ્ટન સ્કૉટ સાથે જે
સાથીઓ હતા, એક ડૉક્ટર વિલ્સન અને બીજો રોમન. આ
બંને જણ એક એક મોટી દુકડીના સરદાર ચર્ક શકે એવા
બાહોશ હતા. એટલે સ્કૉટને બાલાથી સાત સાથી કેટલું મજેડ
તેમને પોતાની માથે ૧૬ ફૂટના સ્લેજ જેવવા માટે બંધા
હતા. તેમની સાથે એક પખવાડિયા સુધી તો એક મદદગાર
દુકડી હતી. આ દુકડીએ વધારાની ખોરાક-સામગ્રી સાથે ગર્ખાને
લુદી લુદી જગ્યાએ તેનો ઢાકાર મોઢવી મૂક્યો. જેથી સ્કૉટને
પાછા ફરતાં પણ આ ઢાકારમાથી જોઈતી સામગ્રી મળી રહે.

મદદગાર દુકડી સ્કૉટને વળાવતી પાછી ફરી. આ મણેપ
જણ આગળ વધ્યા. ‘સરખાતમા તો જીપ’ જસખર ચાલ્યું.
ફૂતરાઓએ મરસ ક્રમ આપ્યું. પણ થોડા દિવસમા ફૂતરા
ચાકી ગયા. ફૂતરાઓ માટે જે ખોરાક લઈને હતા તે તેમને
માફક ન આવ્યો. હવે તેઓ આ ભારે સ્લેજ ખેંચી શકતા

નહોતા. એટલે રોજ ઊપડતી વખતે થોડે થોડે સામાન અરધો કરીને ત્યાં મૂકી રાખવો પડતો, અને અરધો સામાન વ્યાગળ લઈ જઈને સ્લેજ ત્યાં ખાલી કરી, ફરી એ પડતો મૂકેલો સામાન લેવા ખાલી સ્લેજ પાછું આવવું પડતું. એટલે રોજ નેટલો સ્તો કપાતો, તે સ્તાની નણુવાર મુસાફરી થાય. આ ગતિએ રોજના ૬ માર્ચ માંડ કપાતા.

આ તો ઊનાળાના દિવસો હતા અને સૂર્ય ચોવીસેય કલાક ક્ષિતિજથી ધસી જાયો રહ્યો રહ્યો તપતો, પણ હવામાં ઠંડી એટલી રહેતી કે પાસે દિમ્બિંદુથી પણ ખૂબ નીચે રહેતો. બરફનાં લોહાનો પણ નડતાં.

આમાં દિવસે ને દિવસે વ્યાગળ વધવું મુશ્કેલ થવા લાગ્યું. ફૂતરા એક પછી એક મર્યા માંડ્યા અને બાકી રહેલા ફૂતરાને બચાવવા માટે પણ ફેટલાક ફૂતરાને માર્યા પડ્યા. આ રીતે બે મહિના ચાલ્યા ગયા. દક્ષિણ મુખ જાણુ ૮૨૦ અક્ષાંશ સુધી તેઓ પહોંચી ગયા હતા. દક્ષિણ મુખ હજુ ૫૦૦ માર્ચ હર દતો. પણ હવે વ્યાગળ વધવું અશક્ય થઈ પડ્યું એટલે રોડ ૩૫૦ માર્ચ ક્ષપીને ત્યાંથી જ પાછો ફર્યો. જો કે તેમના રોજના નણુ આંટફેરાનો હિસાબ ગણીએ તો તો તેમણે ધણા માર્ચ કાપ્યા ગણાય, પણ અંતર વધારે ન કપાયું.

પાછાં વળતાં રોકડનું શરીર લથ્થડી પડ્યું. તે સ્લેજ ખેંચવામાં નકામો થઈ ગયો. તોપણ તે પાછો ને પડ્યો. એમ ને એમ સ્લેજ દસડતો અને પોતે દસડતો, સાથીઓની મદદથી તે મુકામ ઉપર પહોંચી ગયો. ત્યાંથી તેને એક અનુકૂળતા મળી

મહાન મુમાક્ષૈ.

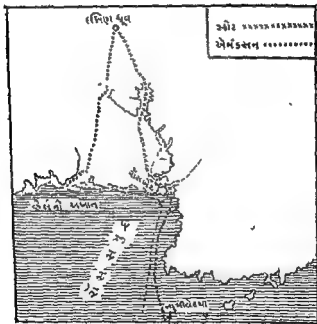
ગર્ ઇગ્નાડથી વ્લેર્કી સામગ્રી જ્વિને એક વહાણ મદદ માટે આવી પહોંચ્યું હતું તેમા તેને ઇગ્નાડ મોકલી દીધો.

સ્કૉટ તો હજી એ વરસ અહીં કાલવાનો હતો. પાછો શિયાળો શરૂ થઈ ગયો. એ જ પ્રમાણે શિયાળામા આરામ કરી ૧૯૦૪મા સ્કૉટ પાછો દક્ષિણ ધ્રુવ તરફ નીકળી પડ્યો આ વખતે પણ તે બહુ સુધી ન જઈ શક્યો અને આખી ટુકડીને લઈને અદેસ પાછો ફર્યો.

થોડા વરસો પછી ગ્લૉટના જ હાથ નીચેનો નાવન શેક્ટન દક્ષિણ ધ્રુવ જવા માટે નૈયાગ થયો. ન્યુઝીલાંડથી એક નીમ્રોડ નામના વહાણમા તે દક્ષિણ ધ્રુવના ખડના ઝોસ સમુદ્ર પાસે આવી પહોંચ્યો અને ત્યાં એક વનનો ખાવાપીવાનો સામાન રાખીને વહાણને પાછું ન્યુઝીલાંડ મોકલી દીધું. શેક્ટન સાથે પણ કેટલાય વૈજ્ઞાનિકો હતા. તેમા સીડ્લી કુનિનસ્ટોનનો પ્રોટેસ્ટ ડેવીડ અને ડગ્લાસ માઉન્ટ મુખ્ય હતા.

અહીં ગ્લૉટના જુદી જુદી ટુકડીઓએ જુદા જુદા સ્થળોએ જઈને વૈજ્ઞાનિક શોધખોળો કરી એક ટુકડીએ તો ઇરિગસ નામનો જો નવાયામુખી સળગતો હતો તેના ઉપર આરોહણ કર્યું ને ત્યાંની જમીનનો અભ્યાસ કર્યો આ ઇરિગસનું મુખ ગા માર્શલ પહોંચું અને ૬૦૦ ફીટ ઊંડું હતું.

દમિયાનમા શેક્ટન એડોગસના અતમા દક્ષિણ ધ્રુવ પર જવા માટે નીકળી પડ્યો. તેણે પોતાની સાથે આ વખતે માર્શનીઆના કૂતરા ન લેતા ટંકુઓ લીધા શેક્ટનની સાથે બીજા ત્રણ જણ હતા, તેમણે બહુ કષ્ટ કરી એક મહિનામા

રોમલ્ટ સ્કોટ અને એમંડસનની પ્રવાસકથા પા. ૧૬૬થી ૧૬૭

તો તેઓ સ્ટ્રોટ પહેલા પહેલ્યો હતો તેટલે દૂર નીકળી ગયા, પંચુ ધારે ધારે તેમને ખુસ્કીઓ નહીં શરૂ થઈ થઈ, હિમનદી-ઓમાં થઈને રમતા કાઢવો એ જોખમખત હતું. વચ્ચે વચ્ચે મોટી ચિરાડો આવતી ત્યા ખૂન સાચવતુ પડતુ. એનાગ તો એક મોટી ચિરાડ બિખરો જરફનો પૂલ એકાએક તળી પડ્યો અને એક ટકુ બાદ જીતરી ગયું અને અદસ્ય થઈ ગયું. આ હિમનદી ૧૩૦ માર્ચન લાખી હતી, અને તેને બેને કાંઠે જંગી જીવો કરાડો હતી. આ કરાડોમાં કુર્ક કુર્ક જગ્યાએ કુર્કમો જોવા મળતો હતો. આ કુર્કમો અટી ક્યાંથી તેનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ કરવાનો અત્યારે તેમની પામે વખત નહોતો. એટલે તેઓ આગળ વધ્યા ૧૯૦૬નું નવું વસ્ત્ર પેમી ગયું અને હળુ માર્ચ થઈને લાંબો દોડો. તેઓ દરિયાની અપાડીથી ૧૦૦૦૦ ફીટ જીએ દતા આ જિયાર્કએ ઉનાળામાં પણ જરફના તોફાનો તથા હાડ માગી નાખે તેની ઠંડી હતી. એક દિવસ તો બન્ને બારે તોફાન જગાળ્યું. સંકુલને તજ્જમાં બે દિવસ પડ્યા ગ્રેવુ પાડ્યું. તેમના સુનાત કુર્કમાં પશુ ઠંડી પેમી જઈને તેમના આગળ બાળી નાખતી હતી. જોગક લગભગ અગસ્ટ થયો હતો, તોપણ તોફાન શમ્યુ કે તરત જ તેઓ આગળ ધધ્યા. દરિયા કુવ હવે ૧૦૦ માર્ચન જેટલે જ દૂર હતો. પણ હવે તેમની શક્તિની મર્યાદા આવી થઈ હતી. અહીં તેમણે બિટિશ વાયરને શોધ્યો, આ વાયરો તેને ગ્રેટબ્રિટનની ગળી એવેક્ટાડાએ આપ્યો હતો. અહીંથી તેઓ પાછા ફર્યા.

પાછા ફરવામાં પણ તેમને ઝોટી મુશ્કેલી નડેાતી. બૂબે મરી ગયેલા જેટી લાવતમા આ ચારેવ વચ્ચે પાછા મુકામે

મહાન મુસાફરો

પહોંચ્યા અને ત્યાંથી ન્યુઝીલેન્ડથી તેમને લેવા આવેલા વહા-
ણમાં પાછા વતન પહોંચી ગયા. રુંડનના આ એક વરસના
પ્રવાસે ઇંગ્લાંડમાં ભારે ઉત્સાહ જગાડ્યો.

આ બાબુ રોબર્ટ સ્કૉટ નવરો જેવી રસો ન હતો.
તેના મનની દક્ષિણ દુર પહોંચવાની મુશ્કેલી મરી નહોતી
ગઈ. હજી ખૂબ મોટી તૈયારી સાથે ફરી એકવાર દક્ષિણ દુર
પહોંચવાની તેણે યોજના ઘડી.

તેણે પોતાની યોજના દુનિયા પાસે રજૂ કરી, અને તેમાં
મદદ કરવા માટે ઝાળી ધરી અને ગ્રેટ બ્રિટનમાંથી અને તેની
વસાહતોમાંથી તેના પર નાણાંનો વસૂલાત વરસ્યો. સને ૧૯૧૦ના
જૂન માસમાં તો તે સજ્જ થઈ ગયો. તેને તેના કેટલાય જૂના
સાથીઓ મળી ગયા. એમાં ડૉ. વિલ્સન અને ઈવાન્સ એ મુખ્ય
હતા. એ દસ નામનો એક નવો સાથસ પછી સ્કૉટ પાસે આવ્યો.
સ્કૉટ તેને સ્વીકારી લીધો. આખી દુકાડીમાં ઓછામાં ઓછાં
વાક્યો મોક્ષનાર અને વધારેમાં વધારે કામ કરનાર આ એ દસ
હતો. પછી આવ્યા તો કેટલાય સાહસિકો તેની સાથે લાગ્યા હતા,
તેમાં જસ્ટરશાસ્ત્રીઓ, વાયુશાસ્ત્રીઓ, પ્રાણીશાસ્ત્રીઓ, ફોટોગ્રાફર,
ચિત્રકાર, ઈજનેરો—આ બધા હતા. સ્કૉટ કેવળ મુસાફર ને
સાહસી હતો એટલું જ નહિ, પણ એ એક નાયક હતો અને
નાયક એ હાથરી નાયક નહોતો, પણ કુટુંબનો નાયક હતો.
આવું એકદિલથી કામ કરનારું મંડળ જહુ ઓછા અપાસ-નાયકોને
મળ્યું હતું.

‘‘તેના નોવા’’ નામનું એક જહુનું પણ નીચેનું વહાણ તેણે

સમારિને મુસાફરી માટે તૈયાર કર્યું. તેમાં અત્યાર મુઘીના તેના અને તેના ખીર્ન સાથીઓના અનુભવને ખ્યાલમાં લઈને બધી સામગ્રીઓ ભરી અને ન્યુઝીલેન્ડથી ૧૯૧૦ના નવેમ્બર માસમાં આ 'ટેરા નોવા' જહાજ દક્ષિણ ધ્રુવને સર કરવા માટે નીકળ્યું.

ન્યુઝીલેન્ડથી સ્કૉટ જીપ્સની તૈયારીમાં હતો, ત્યાં તેના હાથમાં એક તાર આવ્યો. "હું દક્ષિણ ધ્રુવ તરફ જાઉં છું. એમંડસન"

આ શું ! એમંડસન પણ વખતથી ઉતરના પ્રદેશમાં ધઈને ઉતર ધ્રુવ પહોંચવા માટેની તૈયારીઓ કરી રહ્યો હતો. આ નોવેન્બરના સાદસી મુસાફર અજબ માણસ હતો. તે નોવેન્બર ઉતર ધ્રુવ તરફ જીપ્સની તૈયારીઓ કરતો હતો, ત્યાં તેને ખબર પડી કે ઉતર ધ્રુવ ઉપર તો અમેરિકન મુસાફર રોબર્ટ પીયરી પહોંચી ગયો છે. એમંડસનને હવે ઉતર ધ્રુવમાં જવાનો રસ ન રહ્યો. પણ કચેરી તૈયારીનું શું કરવું ? તેણે તરત જ પોતાના વહાણનું સુકાન ફેરવ્યું અને ત્યાંથી સીધો દક્ષિણ ધ્રુવ તરફ. ત્યાં તેને ખબર પડી કે સ્કૉટની હુકમી પણ દક્ષિણ ધ્રુવ તરફ જવા માટે તૈયાર થઈ છે. એટલે તેણે સ્કૉટના ઉપર તાર કરીને ખબર આપી કે પોતે પણ એ જ જાણુ જવા માટે નીકળ્યો છે. તેને ખબર હતી કે સ્કૉટ કયે સ્તે મઈને દક્ષિણ ધ્રુવ તરફ જવાનો છે. એટલે તેણે એ પણ નક્કી કર્યું હતું કે સ્કૉટનો માર્ગ ન રોકતાં બીજે જ માર્ગે ત્યાં પહોંચવું.

આ સમાચારે સ્કૉટના મનમાં આશ્ચર્ય તો જિથું થયું, પણ સહેજ નિમજા પણ ઉપન કરી અને થોડીક ચંકા પણ જિભી

હી. આ એમંડસન દક્ષિણ ધ્રુવ પર પહોંચશે તો ? પણ તરત જ તેણે મનને સ્થિર કર્યું. “આપણી યોજના પ્રમાણે આપણે આગળ વધવું જ જોઈએ,” અને તેઓએ ન્યુઝીલેન્ડનો કિનારો છોડ્યો.

આ દિવસથી જગત્તર નિયમિત રીતે ચક્રે પોતાની નિત્યનોંધ લખી છે. અને આ નિયમિતતાની પરઠાણ તેના જીવનની ઉત્તમી દાસી સુધી નિત્યનોંધ લખાને બનાવી છે. આ નિત્યનોંધ, એ કવચ શુષ્ક દહીકેતોનો દગલો નથી, પણ જીવંત કાબ્યોનો એક પ્રવાહ તેમાં દેખાય છે. તેમાં મનુષ્યના મહાન ગુણો ધબકતા દેખાય છે.

આપણે આ આખા પ્રવાસનું વિગતવાર વર્ણન અહીં નહિ કરી શકીએ. મુખ્ય મુખ્ય બનાવો તરફ જ આપણે તગર નાખશું.

રફોટ માટે આ મુસાફરી નવી નહોતી. તેનાં જૂનાં યાત્રીઓ તો તેણે શાધી ગાદમાં, અને રૅસ સમુદ્રના અખાતમાં ઘડીને રૅસ બેટ પામે તેણે પડાવનાખ્યો. તેની પાસે કૂતરાઓ હતા, ટકુઓ હતાં, સ્લેંગો હતી, ખાવા પીવાનો પુષ્કળ સામાન હતો. તેઓ તેમના મુખ્ય મુકામથી આગળ જવા માટે આ બધા સામાન સાથે બપોળા, અને દર ૧૦ કે ૧૫ માઈલે એકએક કાસરનો તંબૂ બંધો કરતા ગયા, જેથી પાછા ફરતાં આ સામાનનો ઉપયોગ થઈ શકે. પણ કુદરતની સામે સ્થાયી માટે કંઈ આગળથી પેસવી એણી કરી રખાય છે ? તેમાં તો માણસે પોતાની અંદરના બળની જ પેસી કરવાની હતી, અને રફોટ તે પૂરું કરી ચાલી હતી. કુદરતે પોતાનો પ્રભાવ થોડા જ

વખતમાં રૂઢ કરી દીધા. બરફ જોરથી વસવા માંડ્યો, રસ્તામાં ચાલવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. એમાં ટુંચો તો થોડે જ જઈને ટૂક્યાં. તે માર્ગ પડવા માંડ્યાં, તેમનું ખાવાનું પણ ખૂટ્યું. આખરે તેમને એક પછી એક ગોળીએ ઊડાડી દેવા પડ્યા. ફત્તરોએ સારું કામ કર્યું, પણ ટુંચા બાગનો સામાન તેઓ ખેંચી શકે તેમ નહોતું એટલે તેમને બે માણુઓ સાથે પાંઠા મોકલી દીધા. બાકીના માણુઓ એટલે કે બાર બાણુ, ચાર ચારની ત્રણ દુકડીમાં એક એક વગનદાર સ્લેજ ખેંચતા ખેંચતા વચમાં આવતી મોટી હિમનદીમાં ચડવા લાગ્યા. તેઓએ પગમાં લાખી બરફમાં ચાલવાની સપાટો પહેરી હતી. તોપણ આમાં ચાલવું તેમને અઠિતુ થઈ પડ્યું હતું. આટલી ઠંડીમાં એટલે કે લગભગ પાંચે દિવસિંદુધી નીચો હોય ત્યારે પણ આ જગમાં તેઓ પગેવે રેખાએ થઈ જતા. આવી મહેનત સાથે તેઓ રોજના માંડ ૬, ૭ માઈલ કાપી શકતા. એકવાર તો ચાર જ માઈલ કપાયા હતા.

જેમ જેમ તે આગળ વધતા ગયા તેમ તેમ ઠંડી વધતી ગઈ, અને હિમનદી સપાટ થવા લાગી એટલે બરફમાં ચાલવું સહેલું થઈ પડ્યું. તેઓની ચતિ વધી. એક દિવસ તો ૨૩ માઈલ કાપી નાખ્યા. આ હિમનદીની ટોચ ઉપર પહોંચ્યા ત્યારે સ્કોટે એક દુકડીને પાછી મોકલી અને બાકીના આગળ વધ્યા. હવે સ્કોટની આશા વધવા લાગી તેને ચણું કે જરૂર હવે દક્ષિણ ત્રણ પહોંચવાના. વાઢી નાખે એવો ઠંડો પવન સામે આવતો હતો, અને તેથી આ બધાનાં નાક ઢીંગસઈ જતાં હતાં.

દિવાળી આવી પહોંચી. ૨૫મી ડિસેમ્બરે તેમણે ૧૭ માઈલ

કાપી નાખ્યા. દુકાનીમાંથી એક લેસ્લી નામના મુસાફરો તે દિવસે જન્મ-દિવસ હતો, અને તે દિવસ તેણે સરસ રીતે ગીતો ગાયો. ભાર્મસાહેબ સ્લેજ ખેંચતા ચાલ્યા જતા હતા, ત્યાં એક મોટી ચિરાડ ઓચિંતી આવી, ને તેમાં તે ડાંગરી પડ્યા. સડખાએ સ્લેજ હતી તે ચિરાડના બેથ કિનારે પૂપતી જેમ અટકી ગઈ. અને લેસ્લી વચ્ચે તે સ્લેજના આધારે સીંગમથાર કબ્બા હોય તેમ લટકી રહ્યા. નીચે ફક્ત ૮૦ ફીટ જાંકું ખોદાડે હતું. જસાએ આવીને તેના જન્મ-દિવસના અભિનંદન આ 'આસમ ખુશિ'માં લટકતા લેસ્લીને આપ્યા. ત્યારે જવાબમાં લેસ્લીએ જે વિવેક દર્શાવ્યો તેની કાપા કેટલી સૌમ્ય હશે તે આપણે કહી લેવાનું. આવા બચકેર પ્રસંગોમાં તેઓ રમજા મેળવતા મેળવતા આમળ ચાલ્યા.

૪ થી જન્યુઆરીએ ખીલ એક સ્લેજ પાછી મોકલી. પણ તે સ્લેજ ખેંચનારી દુકાનીમાંથી બાર્સ નામના એક માણસને સ્કોટ પોતાની સાથે આમળની દુકાનીમાં લીધો અને બાકીના ત્રણને સ્લેજ સાથે મોકલ્યા.

હવે સ્કોટ અને તેની સાથે ડૉ. વિલ્સન, કેપ્ટન ઓટ્સ, બાકર્ અને ઈવાન્સ-એટલા જણ જ રહ્યા. મુસાફરીનો આ અંતિમ ભાગ હતો. હજી તેમની અને દક્ષિણ પ્રુવની વચ્ચે ૧૭૦ માઈલનું અંતર હતું. દિવસે ને દિવસે તેમનો માર્ગ વધારે ને વધારે વિકટ બનતો હતો. પણ સ્કોટે તો તેને ગણકાર્યા વગર મારી જ મૂકી. જન્યુઆરીની ૧૬ થી તારીખે તેઓ દક્ષિણ પ્રુવની માત્ર ૨૦ માઈલ જ દૂર ગયા. સ્કોટને ખાતરી હતી કે કાલે તો જરૂર દક્ષિણ પ્રુવ ઉપર આપણે પહોંચવાના. તેના

હૃદયમાં આનંદ માતો ન હતો. તેનું કથળા કાળું સ્વપ્ન આપની કાલે સિદ્ધ થયે.

તે દિવસે બપોરે તેઓ આલ્યા જતા હતા, ત્યાં દૂર તેમની નગરે કંઈક કાળું જણાયું. તે વાવટો હશે એમ લાગ્યું. ઘોડીવારે આસપાસ માણસ તથા કૃત્તિનાં પગલાં દેખાયાં. આ પગલાં, વાવટો ને તંબૂ દેનાં હોય ? જરૂર પેતો નોવેંજિયન મુસાફર એમંડસન અહીં પહોંચી ગયે છે - અને તેમની પહેલાં.

તે વખતની રૉટની માનસિક સ્થિતિનું વર્ણન સ્કોટની પાંચેવી જ આપણે સંભળીએ.

“આ વાવટાએ બધી વાત કહી નાખી, નોવેંજિયન અમારી આગળ ધર્ષ ગયા છે. આ ભયંકર નિરાશા છે. મને, મારા વહાણર મિત્રોને આઘાત પહોંચાડ્યાનું પશુ દુઃખ થયું. ઢેરલાય વિચારો આવીને પસાર થઈ ગયા. ખૂબ ચર્ચા થઈ. કાલે અમારે કુવ ઉપર પહોંચી જવું, અને વસત જ અને તેટલી ઇડપે પાછા ફરી જવું. અમારું સ્વપ્નો તૂટી ગયાં. પાછા ફરવું, એ કેદનું ત્રાસજનક ઘરો.....”

તેઓ નોવેંજિયન તંબૂ પામે આવી પહોંચ્યા. તેમણે પોતાનાં વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી તપાસ્યું તો આ તંબૂ મુવથી ૧૫ માર્શલ દૂર નખાયો હતો. એમંડસનની ગણતરીમાં એટલો ફે નીકળ્યો.

“તંબૂમાં અમે ગયા. પાંચ નોવેંજિયન ત્યાં આગ્યા હતા. તા. ૧૧ ડિસેમ્બર ૧૯૧૧ના રોજ તેઓ અહીં પહોંચ્યા હતા..

૧ મહિના અને ૨ દિવસનો ફેર પડ્યો. તંબૂ બહુ સુંદર અને મજબૂત છે. એક જ વાંસ ઉપર - બનેલો છે. તે તંબૂમાં એમંડસનની લખેલી એક ચિઠ્ઠી છે.

“હાહા કેપ્ટન સ્કોટ,

આ જગ્યાએ અમારા પાછી પહેલા પહોંચનાર તમે જ હશો. તમે મહેરબાની કરી આ સાથેનો કાગળ નોંધેના સમ્મતે પહોંચાડશો, આ તંબૂમાં પડેલી ચીજોમાંથી તમારે જે જરૂરી હોય તે વાપરી શકશો; તેમાં અચકારો નહિ. તંબૂની બહાર જે સ્લેજ પડી છે, તે પણ તમને ઉપયોગી થઈ પડશે. ખુબ ભાવ સાથે તમારી પાછી મુસાફરી સફળતાપૂર્વક ચાલ એમ ધન્યું. છું.

તમારો સાથો

એમંડસન”

આ તંબૂમાં આમકાનાં ત્રણ કાચના હતા, અને કાચનામાં થોડાંક કપડાં અને વૈજ્ઞાનિક સાધનો હતાં. સ્કોટ પોતે પણ આ તંબૂમાં એક ચિઠ્ઠી મૂકી કે ‘અમે આ સ્થળે આવી ગયા છીએ....’અમે એક પથ્થરનો શંકુ બનાવ્યો અને તેમાં કાઠી ખોદીને સુનિયત નેક ચઢાવ્યો અને તેની છાયામાં અમે અમારે ફોટામાફ પાડાવ્યો.

...હીક, અમે અમારા ખોલ સુધી પહોંચીને પીક ફેરવી અમારી દૃષ્ટિ સામે ૮૦૦ માર્શલનો પંથ પચો છે. અમારા સ્વગ્તોને સલામ.’

બહુ જ સ્વાભાવિક છે કે સ્કોટનું મન આ પાછી સફરમાં બાહુ પડી ગયું હતું. પોતે થોડા દિવસ ગાટે મોટા પડ્યો ને

દરિયુ કુવમાં મુનિયન નેકની સૌથી પહેલી સ્થાપના કરવાની તેની મુશ્કેલી પડી લાંબી એ આઘાત નેવો તેવો ન હોય. પણ સ્કોટ એમંડસન તરફ ને વીસતાલસું માન બતાવ્યું છે, તે તેની ખાનદાની બતાવે છે. અને એમંડસનની ખાનદાની ક્યાં બાધી હતી ? એમંડસને ખરેખર સ્કોટની સાથે સસ્ત મારી હતી. તે હત્યો હતો. પણ સ્કોટની નિત્યોદ્ધમાં એમંડસનના વિશે એક પણ અવગણનાભર્યો શબ્દ નથી.

પણ સ્કોટના મન ઉપર ને આઘાત થયો હતો તેની અસર આ પાછી સફરમાં થવા માંડી. એમાં વળી સિયાચો શરૂ થવા માંડ્યો હતો. તેમણે નેટલા નેટલા અંતરે કોદાર મૂક્યા હતા. તેટલા અંતરે તેઓ વખતસર ગણતરી પ્રમાણે પહેંચી બમ તે જ તેમનો નક્કર થાય તેમ હતું. પણ માણસની ગણતરી અહીં કામ આવે તેમ ક્યાં હતું ?

પાછા ફરતાં ફરતાં પણ તેઓ કંઈ કુવળ જીવું પાલીને જ ચાલ્યા જતા હતા. એમ ન હતું આસપાસના પ્રદેશની તેઓ વૈજ્ઞાનિક રીતે તપાસ કરતા જતા હતા. પેલી હિમનદી બિનરતાં બિનરતાં તેમણે કેટલાક મૃત-અવશેષો કાલસાના ધરોમાં દીધા. સ્કોટ આ બધાભેગ ક્યાં આ બધાનું વળન પણ લગભગ ૭૦ શેર નેટલું થયું. અત્યારે આ ૧૫૫ મણ વળન એ ૧૫૫ ટન નેટલું વળન હતું, પણ તેમણે તે વળન સાથે લીધું.

સ્લો જોયવી એ હવે આટલું થવા લાગ્યું હતું. ઈવાન્સ આખી હુકડીમાં સૌથી વધારે મજબૂત હતો. સ્કોટ તો તેને બળમાં રાક્ષસ જ માનતો. પણ તેના હાથમાં સમાયકામ કરતાં કંઈ ધા લાગ્યો હતો, હાથ અને ચહેરા બરફને લીધે દાઝી

મહાન મુસાફરો

અથા હતા આગમના બે નખ નીકળી પગા હતા આ હડીમાં આ બધી પાણ કેરી હશે, તેની આપણે ક'પના જ કરવાની મહે છે તોપણ તેણે છૂટ્યા ક્યું એમા એકવાર એક દાદી ચિંગામા તે દુસ્તર્થ પડ્યો તેના માથામા મપ્પન થા લાગ્યો. ૧૭મી ફેબ્રુઆરીએ દિમત્તલીના પગ આગળ તે પડી ગયો. બેલાન ઘર્ષ ગયો અને મવરાતે તેણે પોતાનો પ્રાણ ગુમાવ્યો. આ માર્ગમા આવેા સાથી ગુમાવેા એનાથી મોગી ખોદ કર્ષ ? પણ અમે જે રીતે મધુ આગાડિયુ ચાલ્યા હીએ, તે આથી બીનુ મધુ પંચુમ આવે ?

ડેપુન એટ્રસની ચિત્તિ હવાન્યરી મર્ષ નહુ મારી નહોતી. તેના બન્ને પગ હડીમા દાબી ગયા હતા અને બામના બીજા માધીઓ પણ દિનપ્રતિદિન નમળા પડતા જતા હતા. એમા એટ્રસ તો હવે એક હગતુ પણ તેની સ્પેજ બેચી રાકે તેમ નહોતુ રમંટ લખે છે “અમે કામસ્ત્ર ચાલ્યાથી ૪૨ માઈલ દૂર હીએ અમારી પામે આઠ દિવમતુ ખારાતુ છે પણ બગતણુ ચાર જ દિવમતુ છે અને એમા બને નેની મરમ્સર મરીએ હીએ અને ખરી સમ્પ્રામણમા હીએ પણ બને તેટલા પ્રમન્ન સ્હેવાનો પ્રવત્ન મરીએ હીએ, પરતુ બ્વા સ્પેજ ખરફમા લસર્ષ મપ છે, ત્યા અમારી દિમત એમરી જમ છે અને બીક છે કે એટ્રસ આમા જુ બેચી નહિ રાકે હવે હવે તો મદ્દે આવે તો ચાય ? આગને થાયે બે ખૂટતું બગતણુ મળે તો મારુ, નહિ તો મુ થશે ? વિભન અને બાવર્મ પણ નિરાશ થયા છે, ત્યા હુ કેમ પ્રમન્ન રહુ અને બીજાને રાખુ ?”

ધીમે ધીમે ઓટસની સ્થિતિ વધારે ને વધારે બગડવા લાગી. એક એક કચ્છે જાણે તેના પ્રાણ નીકળી જશે એમ લાગતું હતું. તેના મિત્રો તેની આ વેળા જોઈ શકતા નહોતા. પણ કરે શું? તેઓ પણ મરણતોલ દાક્તરમાં હતા બનનાં તોફાનો દિનપ્રતિદિન વધતા જતાં હતાં.

ઓટસે આખરે કહ્યું કે ‘તમે મને અહીં છોડીને આમળ વધા મારે લીરે તમે ધીમા ચાલશે તો ધારેવે વખતે તમે આમળા માથે નહિ પહેાચો, અને તમારો જીવ પણ જોખમમાં આવશે’ પણ એ વિચાર તેના પ્રાણ સાચીઓ કેમ કબૂલ રાખે? જીવનું જ એ તેમનું ધ્યેય નહોતું. ઓટમ સમજતો હતો કે મારે લીરે આ પ્રાણ જાળવે કેટલું સડન કરવું પડે છે? ૧૭મી જાન્યુઆરીના દિવસ આવ્યો. આ તેનો જન્મ-દિવસ હતો પણ તેને જન્મ-દિવસનો ઉત્સાહ નહોતો. રાત પડી. તે સૂતો તેને અને તેના મિત્રોને ખાત્રી હતી કે આ તેની છેલ્લી નિદ્રા હતી પણ સવાર પડી ને તે જાણ્યો તબ્બૂની બદાર બપોર બપોર તોફાન જામવું છે તેણે પોતાના સાથીઓને જગાડ્યા.

“હું જરા બદાર જાઉં છું, અને મોડું થાય તો મારી રાહ ન જોતા.” અને ઓટમ આ બપોર બસના તોફાનમાં મોડીવારમાં દેખાવો બધે ચાલે ગયો તે ફરી દેખાયો નહિ. સંકેદ આ પ્રસંગ બહુ જ દુઃખમાં મોપે છે “અમે અત સુધી ઓટસની મેવા કબામાં બાંધી નથી રાખી. હવાનાં તો તેના કુદન્ટી મોતને પામ્યો હતા, તોપણ તેના અંતુ પડી પણ બે કલાક અમે તેના મરણ પામે એમને એમ બેગી

રહ્યા હતા. આ ઓદસ તો પોતે જ મૃત્યુના મુખમાં જતો હતો. અમે તેને અટકાવવા માટે બધા પ્રયત્નો કરી ચૂક્યા હતા. પણ અમે જાણતા હતા કે ઓદસનું આ કાર્ય એ વીરને જાળવતું હતું અને તે પણ વીર અંગેજને જાળવતું હતું. અમે બધા આતુ જ વીર મૃત્યુ ઈચ્છીએ છીએ અને તે હવે બહુ દૂર નથી.

“હું હવે ફક્ત ખાવાના વખતે લખી શકું છું. ઠંડી અસહ્ય છે. હિમચિંદુથી ૪૦ ડિગ્રી નીચે માસ મિત્રો ખુબ પ્રસન્ન છે, પણ અમારાં શરીર લગભગ ઘાટી ગયેલાં છે, અને જો કે અમે હમેશાં વાતોમાં તો એમ જ બોલીએ છીએ કે અમે સહીસલામત પહોંચી જશું, પણ દિલમાં ડાર્ક આ વાત માનતું નથી.”

ખરેખર ત્રણેય જાણે હવે પહોંચવાની આશા ઊંડી દીધી હતી, પણ પ્રયત્ન નહોતો ઊડ્યો.

૧૯મી માર્ચે તેઓ એક એવી જગ્યાએ આવી પહોંચ્યા કે ત્યાંથી આગળનો કાદાર ફક્ત ૧૧ મહલ્લિ હતો. આ કાદાર મોટામાં મોટો કાદાર હતો. તેમાં પુષ્કળ સામાન તથા બગતણ હતું. તેઓ આ ચાણુ સુધી પહોંચી જાય તો કદાચ ખરી જાય, પણ તે જ વખતે બરફનું તોફાન પૂરે જોશમાં ચાલતું હતું અને વધતું જતું હતું. બીજે દિવસે તેમની પામે ફક્ત એક બે પ્યાલા સુપ ચાય તેટલું તેલ હતું અને ખોરાક બે જ દિવસ ચાલે તેટલો હતો. પણ આ બે દિવસ તેઓને તંબૂમાં જ પડ્યા રહેવું પડ્યું. બહાર એક ઝાતું પણ લરી શકાય તેમ નહોતું.”

૨૯મી માર્ચની નિત્યનોંધ એ સંકટની છેલ્લી નોંધ છે અને એ જ તેના અવસાન છેલ્લો દિવસ છે. “૨૧મી તારીખથી સતત

૨૪ કલાક લખકો તોફાન ચાલુ છે રોજ અમે જાણવા માટે તૈયાર થઈએ છીએ, પણ જહાજનો દેખાવ જોઈને અચ્ચી પડીએ છીએ. મને લાગે છે કે આ તોફાન હવે શમશે નહિ અમે કેડ સુધી તેના અંતની શોધ જોશું પણ અમે ધમાતા નઈએ છીએ અને તોફાનનો અંત તો આવે ત્યારે, પણ અમારા અંત હવે દૂર નથી

મને ધણ લાગી આવે છે, પણ મને લાગે છે કે હવે હું વધારે નહિ લખી શકું.”

શ્રાવણ ૨૬૬૮

છેલ્લી નોંધ—

“ધૃષ્ટિની ખાતર જમાતા સ્વજનોની સલાહ સંખ્યા.”

તેમના મુલ્યનું વર્ણન કાણ કરે ? ૬ મહિના પછી ઝોહની દુહીની તપાસના નીકળેની દુકાનીના નાપકનું વર્ણન આમાં પ્રગટ પાડ્યો.

“તપ્પાના ત્રણ સ્તરિયા પડ્યા હતા. રોઝક, વિષ્ણુ તથા ખાવર્ન. વિષ્ણુ અને ખાવર્ન જીવતી હાલતમાં જ હતા તેમના પથરીના કાચાથી તેમણે માથાથી તે પગ સુધી મોઢ તાપ્તી હતી.

ઝોહ જગ વધારે છુઓ હોય એમ લાગે છે તેણે પોતાના માથાપર કાચાના મોઢ છોડીને કાચબો ખોલી નાખ્યો હતો અને તેનો કોટ પણ છોડી નાખ્યો હતો તેની ત્રણ નોંધપોથી-વાળુ દક્ષ તેના ખભા નીચે હતુ અને તેનો હાથ વિષ્ણુ હિપ પડ્યો હતો તેમણે ખોડેલો તપ્પુ એટલે જ્યાં મનપ્રત

મરી શકે છે અને તે સુધી મૃત્યુ મામે લડી શકે છે. અમે અમારું ધ્યેય સિદ્ધ કર્યું છે અને અમારા માંદા સાથીઓને બચાવવા અમારા જીવના જોખમે પણ અમે મર્યાદા છીએ. ભવિષ્યની અગ્રેજ પ્રજા માટે આ વસ્તુ પ્રેરણાદાયી ધર્મ પડશે. દેશની ફરજ છે કે અમારી પાછળ મહેવાં અમારાં સ્વજનોનું જતન કરે. હું મારી પ્રિય પત્ની તથા બાળકને મૂકી જાઉં છું. વિસન તથા ઈવાન્સ પણ પોતાની પાછળ પોતાની પત્નીઓને ગાંઠી મૂકતા જાય છે. તેમને મદદ મળે તેમ કરો. પ્રણામ! હું મૃત્યુથી તો ખીતે જ નથી ફક્ત હું ખ એટલું થાય છે કે આપણા ભવિષ્યના જીવનની લાંબી સંજામાં મેં કશુંયેા કેટલાય મનોરથો એમના એમ સમી જાય છે.”

“તેના એક મિત્ર અને ઇંગ્લાંડના પ્રસિદ્ધ નાટ્યકાર સર જેમ્સ જેરીને એક જગમાં તે લખે છે “એક મૃત્યુ પામતા માણસ તરિક્કે તને કહું છું કે મારી પત્ની તથા બાળકની સંભાળ લેજો. બાળકને માટે જો રાજ્ય કંઈ ન હોય તો તું કંઈક કરજો.”

તેના આવા કશું અતનાં કુદરતી કારણોની નોંધ લખતાં તેના આ ઉંના રાખે પછી કંઈ કહેના જેવું સ્થેતું નથી.

“અમે જો જીવ્યા હોત તો મારા સાથીઓની દિગત, મર્દાનગી, સહનશીલતા, કષ્ટો વિગેતની વાતો મારી પાસે એટલી છે કે તે કદીક પણ અગ્રેજના દેશને દયમર્યાવી મૂકત. આ લાગીતરી નોંધો અને અમારા આ મહાં તો નેટલું કહી શકે તેટલું કહેજો.....”

શ્રીમત્સુ ઈકાઈ કાવાગુચી

ઈ. સ. ૧૮૯૭ની વાત છે.

- ૫ હિમાલયની એકમાં લપાઈને પડેલા દાર્જિલિંગ શહેરમાં એક નાના એવા પણ સુસજ્જિત ઘરમાં એક બંગાળી પ્રૌઢ વ્યક્તિ બંને એક લુપ્તાન જાપાની સાધુ વાત કરે છે.

“મિ. કાવાગુચી, તમને મારી એવી સલાહ છે કે આ તિબેટ જવાનો આ વિચાર તમે માંટી વાળો. તેમાં બહુ જોખમ છે અને જોખમ જેટલા જતાં ત્યાંથી કંઈ મળે તેમ નથી કશું કે સંગોગે બહુ પ્રતિફળ છે. તમારે તિબેટિયન ભાષાનું જેટલું જ્ઞાન મેળવવું હશે તે બધું અહીં મેળવી શકશો. અને જાપાનમાં તમે તિબેટિયન વિજ્ઞાન તરીકે પ્રસિદ્ધી તમારી જાતને એજાખાવી શકશો.” જેના બંગાળી સ્વજનને ખૂબ જ માયાગ્રપણે વાત સ્પૂ કરી.

“મારો હૃદય કેવળ તિબેટિયન ભાષા જ શીખવાનો નથી, પણ મારે મારો વૈદ્યધર્મનો અભ્યાસ સર્વાંગસંપૂર્ણ જાવવો છે.”

“તે હશે, અને તે બધું જરૂર છે તે હું જાણું છું. પણ ત્યાં સંપૂર્ણતાનો સંભવ જ નથી ત્યાં પ્રવળ કટાક્ષનો સો અર્થ ?

હતો કે આ લોકોમાં પણ તેણે ટકર ગ્રીવી હતી. અમારી દુકાનીના એકેએક માણસે આ ત્રણેય જાણીને ઝાઝા કર્યા. સ્કોટની નિત્યપોથીમાં ઈશ્વર તથા ઓદસના મૃત્યુનાં વર્ણનો તથા તેમની દુકાનીની આ સ્થિતિ યવાનનાં કાસ્ટો પિસ્ટાર્થી લખ્યાં હતાં.

તેમનો સામાન જે ખસમાં ડાખેલો હતો તે બહાર તેમણે ફાંચ્યો. તેમાં ભૂતરના કેટલાક નમૂનાઓ પણ હતા. તેમનાં અંત સુધી તેઓ આ વખતે હવેની જેમ જ સાચવીને અહીં સુધી લાવ્યા હતા.”

આ પાંચેય વરિના માનમાં ત્યાં જ એક મોટું પથ્થરનું પીગમીડ—આકાસ્તું સ્મારક હતું. ઓદસનું મોટું સોધવાનો આ દુકાનીએ તનતોડ પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેનો પતો ન લાગ્યો. બહેન જુને પોતાના દેશમાં સંધરી લીધો. પણ તેના મૃત્યુની જગ્યાની લગભગ અટકળ કરી તેનું પણ નાનકડું સ્મારક બન્યું હતું, અને બારે દેવે આખી દુકાની આ પાંચનું નેવેદ્ય કુદરતે ચઢાવીને પાછી ફરી. સ્કોટ અને તેના ચાર સાથી વગર પાછી ફરેલી આ મહાળી જ્યારે ઇર્ષ્યા પહોંચી ત્યારે તેમની માનસિક દશા કેવી હતી ! પણ હજારો તો સ્કોટને મરેલો માન્યો જ નથી. આજે પણ લંડનની મોટા પેસ પાસે સ્કોટનું તથા તેના સાથીઓનું સ્મારક ઇર્ષ્યાના અને દુનિયા આખીના મહાને પ્રેરણા આપતું બન્યું છે, અને એથી પણ વધારે પ્રેરણા આપતા તેના છેલ્લી વખતના મૃત્યુની ગુફામાંથી લખાયેલા પત્રો છે.

પોતાની પત્નીને છેલ્લી ઘડીએ જે ક્રમગ લખ્યો છે તેમાંથી

એ જ ઉતારો-“મુશરે મને બોલાવી લીધો છે અને મને ખબર છે કે તેનાથી તને કેટલો આધાર થશે. પણ હું ખૂબ શાંતિથી મૃત્યુને આધીન થઈ છું. મને ઝર નથી આવી તને આશ્વાસન મળશે જ...”

“આખરે અમે અમારું જીવન અમારા દેશ માટે દોમી દીધું છે. અમે દુનિયામાં લાંબામાં લાંબી મુસાફરી કરી છે. દક્ષિણ ધ્રુવ ઉપર પહેલવહેલો પગ મૂકનાર અમેજન હું છું.....

“અમે આપઘાતનો વિચાર કરતા જ નથી. મૃત્યુ એની મેજે લગે આવે...અમે ઠંઠ સુધી તેની સામે લડ્યું...જો કે પરિણામ નાકામી છે.

“પીટર (તેના પુત્ર)ને પ્રાકૃતિક શાસ્ત્રમાં રસ લેતો હતો. તેમાં રમતો કરતાં પણ વધારે આનંદ છે. મને ખાતરી છે કે તેને તું પ્રુથ્વામાં જ લલકવા દઈશ...તે આજસુ ન થાય તે ધ્યાન રાખજો. તેને ખડતલ જનાવજો. મેં ખડતલ થવાના કેટલા પ્રયત્ન કર્યા છે તે તું જાણે છે. અને હું પહેલાં કેટલો આજસુ હતો તે પણ તું જાણે છે.

“...મારે તને આ મુસાફરીની કેટકેટલી વાતો કહેવાની હતી. હવે તારે તારા પુત્રને કેટકેટલી વાતો કહેવાની રહેશે. પણ તે વાતો માટે તારે કેવું મૂલ્ય આપવું પડશે.....મારું હૃદય સર્વશ્વ અત્યારે તારી પાસે દોડી આવે છે...મને ઝર છે કે આ પગ તને તારા જીવનનો સૌથી મહાન ફટકો મળ્યા પછી મળશે.

“અમે જીતાવીએ છીએ કે અમેજો હજુ પણ વીરતાપૂર્વક

મહાન સુસાદરે!

તમે અહીંથી ત્યાં જવામાં એક જ મણતી કરી રહો. એમ છે. અને તે તમારા ખૂનની."

"પણ તમે પોતે તો તિબેટમાં ઢઠ લ્હાસા સુધી જઈ આવ્યા છો, તો હું કેમ નહિ જઈ શકું?"

આ જંગાળી સજ્જન તે જ રાયબહાદુર શરમ્ચંદ્ર દાસ. તિબેટમાં ઢઠ લ્હાસા સુધી સુમેવેશે જઈ આવીને ત્યાંની માહિતીઓ, તિબેટિયન ભાષા, પુસ્તકો-જુલું હાથ કરનાર. આ જંગાળી બાબુનું જીવન ઓછું રોમાંચક નથી. પણ મારા પુસ્તકની મર્યાદા મારી મુશ્કેલીને ત્યાં જતી રોકે છે.

"હા, એ વાત ખરી. પણ હવે પરિસ્થિતિ વધારે ભયંકર બની છે. તિબેટની સરકારની એકી ખુબ આકરી બની છે અને અત્યારે હું પોતે પણ તિબેટમાં ન જઈ શકું. એટલે મારી તો તમારા લલા માટે જ એ ભગામણ છે કે અહીં રહીને તિબેટની ભાષાનો અને મળે તેટલાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરીને પાછાં દેશમાં જાઓ."

પણ આ જીવાન જપાની સાધુનો નિર્ણય અડગ રહ્યો અને તેને પાછો વાળવા મથતા આ જંગાળી સજ્જનને તેનો મહત્તમ નિર્ણય જોઈને પોતાનાથી બનતી મદદ આપી.

જપાનથી બૌદ્ધધર્મનાં તિબેટિયન ભાષામાં થયેલ ભાષાન્તરો જાતે જઈને તપાસવાની ઈચ્છાથી નીકળેલો આ જીવાન સાધુ સ્વેત્સ્યાંગની યાદ આપે છે.

તે એકલો હતો. તેની પાસે કોઈ સ્વકારી મદદ નહોતી,

પરવાનો ન હતો. નાની મોટી લાલામણો પણ તિમેટની હદમાં પેઠા મુધી જ કંઈક મદદ કરે તેમ હતું.

અને તિમેટ ! દુનિયામાં સૌથી વિચિત્ર કાર્ષ દેશ હોય તો તે આ જ છે !

તિમેટ ધણા જૂના કાળથી આખી દુનિયાથી જુદા પડેલા દેશ છે. પ્રવાસી વસિએ દુનિયાના એકે એક ખૂણામાં જઈને કુદરતના ઉપર વિજય મેળવ્યો છે. પણ તિમેટમાં તો કુદરત અને મનુષ્ય-ખન્નેની સામે યવાનું છે. ત્રણ માણુ દિમાલમની સાંકળ-થી બિડાપેલો, અને ઉત્તર ખાણુ ચીનના રણને લીધે દુર્ભેદ્ય, દસિાની સપાટીથી ૧૬૦૦૦ ફીટ જેટલે ઊંચે આવેલે આ પ્રદેશ અને દેશ કુદરતી રીતે જ માણસને ત્યાં જતાં અટકાવે છે, પણ એની ઉપર વિજય મેળવવાની સક્તિ ધરાવતા સાદસી-ઓને તિમેટિયન પ્રજાની મુસકાહી ઓછી નથી. આટલા કાળથી ખીણ કાર્ષ પ્રજાના મનુષ્યનું મુખ પણ ભાગ્યે જ જોયું હોય એવા લોકોનાં મન સહેજે સંકુચિત, શંકાશીલ અને એટલે જ ખીચણુ અને ખૂની જાતી બાપ છે. અને એટલે જ તિમેટમાં જેમ જેમ મુરોપિયનોએ કે હિંદીઓએ કે ખીમ કાર્ષ લોકોએ પેસવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, તેમતેમ એ તિમેટિયન લોકોની શંકા વધતી જ ગઈ છે. તેઓ સમજી શકતા જ નથી કે આ લોકોનું અહીં શું ઇતકું છે. અને 'ખધિખાણુ'ની નીતિ વધારે તે વધારે સત્જનક થતી ગઈ છે.

પણ એથી વધારે આશ્ચર્યની વાત એ છે કે તિમેટમાં ઔદ્યમ આલે છે એટલું જ નહિ પણ તે ધર્મનું જ સામ્રાજ્ય છે. ધર્મગુરુ અને રામા ખન્ને ત્યાં એક જ છે. દર ત્રણ

માણસે એક બૌદ્ધ-હિંદુ છે. આ બૌદ્ધધર્મને કે અત્યારે એવી સ્થિતિમાં છે કે કદાચ શુદ્ધ લગવાન એ બાબુ અત્યારે પ્રવાસે નીકળી આવે તો કાં તો પોતે બૌદ્ધધર્મના સ્થાપક તરીકે રાજનામું આપી અથવા તો તિબેટિયન લોકોને પોતાના ધર્મમાંથી હાંકી કાઢે.

એક કાળ એવો હતો કે જે વખતે તિબેટમાં પણ હિંદી સંસ્કૃતિનો પરિચય ગાઢ હતો. એક બાબુ ચીનમાં ને ખીજી બાબુ હિંદમાં બૌદ્ધધર્મ ખૂબ રેલાયો હતો. તિબેટનો રાજા જે રાણીને પરણ્યો હતો તે ચીનની હતી અને તે બૌદ્ધ-ધર્મી પણ હતી. તે રાજા સોચન-સોમ-પે એ નેપાળના રાજા સાથે લગાઈ કરી તેના પર વિજય મેળવી તેના રાજાની કુંવરી સાથે પણ લગ્ન કર્યા હતાં. આ પહેલાં તિબેટમાં જે ધર્મ ચાલતો હતો તે લગભગ રાક્ષસી ધર્મ હતો એમ કહીએ તો ચાહે. આ રાજાએ પોતાના રાજ્યમાં બૌદ્ધધર્મની સ્થાપના અને પ્રચાર કરવાનો વિચાર કર્યો. તેણે હિંદમાંથી વિદ્વાન બૌદ્ધ સાધુઓને પોતાને ત્યાં બોલાવ્યા. તેમાં શાંતિરક્ષિત નામના ભાગલપુર પાસે જન્મેલા અને નાસન્દા વિશાખીલા એક મહાન અધ્યાપક સૌથી પહેલાં ત્યાં પહેલેલા. તેમણે ત્યાં જઈને બૌદ્ધધર્મનાં ફટલાય પુસ્તકોના તિબેટિયન ભાષામાં અનુવાદો કર્યા, નવા નવા મંત્રો રચાયા. આ પછી બીજા મહાન ધર્મ-પ્રચારક શ્રીજાન દીપકર અથવા તિબેટિયન ભાષામાં જેનું નામ અતિશા છે, તે મળેલા અને તેમણે તો ત્યાં દેવ જેનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું. શાંતિરક્ષિત ત્યાં સાતમી સદીમાં મળેલા અને શ્રીજાન દીપકર દસમી સદીમાં ત્યાં મળેલા.

આ પછી ૧૪મી સદીમાં ત્યાં એક ખ્રિસ્તી સાધુ પહોંચી ગયેલો. આ સાધુ કંઈ રીતે ત્યાં પહોંચ્યો હતો તે કંઈ ખબર નથી. પણ તે છેક લ્હાસા પહોંચ્યો અને ખ્રિસ્તીધર્મનો પ્રચાર કરવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. પણ તેને લાગ્યું કે મારે શીખવવાનું છે એ કરતાં અહીંથી શીખવાનું વધારે છે.

આ પછી ૧૬મી સદીમાં ખીજા બે ખ્રિસ્તી ધર્મપ્રચારક ત્યાં પહોંચેલા, અને તેમણે તો ત્યાં પોતાનો મઠ સ્થાપેલો. તેમના બે સિવાય ત્યાં કોઈ ત્રીજું ખ્રિસ્તી ગયું હોય એમ જાણમાં નથી.

આ દરમિયાન રાજકીય દૃષ્ટિએ તિબેટ તરફ કોઈ રાજ્યે ખાસ ધ્યાન આપ્યું ન હતું. આમ તો તે ચીનની હકૂમત નીચે ગણાતો અને ગણાય છે. પણ ચીનના બાદશાહનો પામ્પોટ ત્યાં દાખલ થના માટે નકામો યત્ન પડતો. હિંદમાંથી તો કોઈને માટે ત્યાં અવકાશ નહોતો.

સૌથી વધારે જ તેમને યુરોપિયનોનો હતો. હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજો આવ્યા પછી તેમની વેપારી નગર તિબેટ ઉપર પણ પડી. સાથે સાથે કેટલાય ભૂગોળશાસ્ત્રીઓની નગર પહોંચ્યા આ પ્રદેશ ઉપર પડી. હિમાલયનાં મહાન શિખરો અને તેની મહાન ખીણો, નદીઓ, વનસ્પતિ અને તેની પાર આવેલો આ અદ્ભુત દેશ-એ બધાં તરફ યુરોપિયનોનું આકર્ષણ વધતું ચાલ્યું. પરંતુ ઉપર કહ્યું તેમ તિબેટિયન સરકાર આ લોકોથી ભડકી અને તિબેટની દુરની સખ્ત ચોકી મૂકી દેવામાં આવી. કેટલાયને પાછા ફરવું પડ્યું, કેટલાય વચ્ચે જ મૃત્યુ થઈ ગયા, કેટલાકે પ્રયત્ન જ

માંડી વાળ્યો. પણ એમાંય થોડા ધણા ગુપ્તવેશે તિમેટની સરહદ પસારી દિમાલખનાં શિખરોની માપણી કરી આગ્યા, હાસા સુધી પણ છાનામાના જઈ આગ્યા. તેમની કયાઓ ખૂબ રોમાંચક છે. આપણે તો હજી આ સદીની સરખાતમાં જ મહાન મુસાફરોની યાદીમાં અજાત એવા એક સાધુની યાચાની વાત કરશું.

દાનિ'હોંગમાં તે એક વસ રહ્યો. ત્યાં રહીને તિમેટિયન ભાષાનો સર્વાંગ પરિચય કર્યો, એટલું જ નહિ પણ ત્યાંના ગામડિયા લોકોની બોલી પણ તેણે જાણી લીધી અને હજારો ગોઠવી દીધી. અને તે એટલે સુધી કે તે આ બોલીમાં વાત કરે ત્યારે કોઈ પણ માણસને શંકા જવાનું કશું જ ન રહે.

પણ આ એક જ મુશ્કેલી નહોતી. તિમેટમાં પ્રવેશ કેમ કરવો ? તિમેટ જવાના મુખ્ય મુખ્ય માર્ગો ઉપર તો એવો સખ્ત યોડીપહેરો હતો કે કોઈ પણ અજાણ્યાને પેસવું અશક્ય જ હતું. અને આ મોરી ચામડીનો સાધુ કંઈ અછતો રહી શકે ? એટલે તેણે જે માણુ સ્તો જ ન હોય ત્યાંથી આડખીડ રીતે તિમેટમાં પ્રવેશ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ મારે નેપાળમાં થઈને જવાની કંઈક અનુકૂળતા હતી. પણ નેપાળમાં પણ પરદેશીઓ સામે ધણા કડક જખ્તો હતા. તોપણ એક અમલદાર ઉપર બસામણુ-ચિટ્ટી મેળવીને તે નેપાળમાં પેદા. સ્તામાં જ એક અમલદાર જેવા માણસે તેની જડતી લેવા માંડી. તેણે એવા અટપટા પ્રશ્નો ખૂબ માંડ્યા કે કાવાગુપ્તી પડીક તો જરા મૂંઝવે, પણ તરત જ સ્પષ્ટતા થઈને હાજરજવાળીયા તે અમલદારને પહોંચી વળ્યો. છેવટે જ્યારે તે અમલદારે પૂછ્યું કે “કોને ત્યાં જીતવાના છે ?” ત્યારે તે મૂંઝવે. નામ કમળ ઉપર લખેલું,

પણ મોટે માદ નહોતું. તેણે ક્રમણ જ કટીને જતલ્યો. સદ્ભાગ્યે તે ભલામણપત્ર તે જ અમલદાર ઉપર હતો. આ અકસ્માતે તેને ઘણી અનુકૂળતા કરી આપી. પણ તિબેટમાં જ્યાં માટેની અનુકૂળતા કરી આપે એવો કાર્ક અમલદાર નહોતો. હેવટે તેણે નેપાળ અને તિબેટ વચ્ચે ભટકતા માગણ સાધુઓની સંગત શોધી. આ સાધુઓનો ધર્મો જ ભજાનો હોય છે. તેમની પાસે જે પરવાનો હોય છે તે દુનિયામાં કાર્કની પાસે નથી. કાવાગુચી આ સાધુઓ જોડે ભમવા લાગ્યો. તેમની પાસેથી મળે તેટલી રસ્તાની માહિતી મેળવવા લાગ્યો.

૧૮૬૬ના માર્ચની શરૂઆતમાં ત્રણ માણસો અને એક ધરડી ડોશીની સાથે તેણે પોતાની યાત્રા શરૂ કરી. તેના યજ્ઞમાને તેને એક ટકુ પણ આપ્યું હતું. આના આધારે તે નેપાળ અને તિબેટની સરહદ જ્યાં ભેગી થતી હતી ત્યાં સુધી સહીસક્ષાત રીતે પહોંચ્યો. તેણે પોતાની ભતની ઓળખાણ માટે નહીં ક્યું હતું કે જે પછે તેને પોતે ચાર્કનીજ ખોદ સાધુ-લાભા છે એમ કહેવું. અને એક ચીની લાભા વરીકે તેને ઠેર ઠેર ગામડાંઓમાં સારું સન્માન મળતું હતું. સારાંત્ર નામના એક શહેરમાં તે આવી પહોંચ્યો. આ શહેરમાં તે જે મુખીને ત્યાં જતરો ત્યાં તેને કેટલાક તિબેટિયન ધર્મગ્રંથો મળી ગયા. તે મુખીએ તેને પોતાને ત્યાં રહીને આ જ્યાં પુસ્તકો તેની પાસે વાંચી જવાનો આગ્રહ કર્યો. કાવાગુચીને જરાય વાધો નહોતો. ત્યાં તે એક વસ્ત રહ્યો. એક વસ્તમાં તો તેણે ત્યાંના જ્યાં ગ્રંથો ઉપલાવી નાખ્યા અને એની સાથે લોકોમાં પણ એટલો પ્રિય થઈ પડ્યો કે વસ્ત પછી જ્યારે તે નીકળવાનો વિચાર કરવા

લાગ્યો. ત્યારે લોકોએ તેને ગમે તે ઉપાયે રોકવા પ્રયત્ન કર્યો. કાવાગુમ્બી રોજ રાતે ત્યાંના લોકોને કથા, વાર્તા તથા ઉપદેશ આપતો અને તે પણ તે લોકો સમજી શકે તેવી ભાષામાં. તિમેટના સાધુઓ જિવ્યાર મોટે ભાગે ધર્માથી સાધુઓ હોય છે. તેમાં આવી જાગી આવનાવાળો અને ધર્મના નિયમોને કડક રીતે પાળનાર ચાસ્તિશાળી સાધુ પ્રજાવ પાડે તેમાં નવાઈ નથી.

કાવાગુમ્બીને ખીન્ને એક એ લાભ થયો કે તે તિમેટનાં રીતસ્થાને અને રહેણીકરગુમ્બી બહુ પરિચિત થઈ ગયો. એમાંય ખાસ કરીને તિમેટના લોકોના ગંદી રીતિથી નાક વધીને લીટવાળા થયેલા હાથે કરેલી આ પીવી, જાવણી ને પાવી એ તો ત્યાં સામાન્ય મનાય. કપડાં વસ્ત્રમાં એક જ વાર સ્પર્શ પડ્યા બિતરે અને તે પણ કાઈ એ વસ્ત્ર સુધી ચલાવે તો તેની કદર વધારે થાય. વસ્ત્રમાં બેએકવાર તે લોકો માંડ પાણીનો ઉપયોગ સ્વચ્છતા ખૂતો કરતા હોય તો, અને તે પણ હાથ મેં ધોવામાં જ. તેમની ચામડી ઉપર પરમેશ્વર અને જહાસ્થી ધૂળના મિશ્રણનો જે લેપ લાગ્યો હોય, તેમાંથી જે વસ્ત્ર નીકળે તેનાથી તે ટેવાઈ ગયો. આ બધું તેને ગમતું નથી, અને તેને એથી સૂગ ચડે છે. એમ પણ તેનાથી જતાવાય નહિ કે કહેવાય નહિ. કારણ કે નહિ તો આ કાઈ 'પરદેશી' છે એમ સ્પષ્ટ પડે.

૧૬૦૦ના માર્ચની ૧૦મી તારીખે તેણે સારમ છોડ્યું. વિદાયગીરી વખતે તેને યુધ્ધળ મોટા મળ્યા. તેમણે યુધ્ધકો, રોકડ નાણું, લોટ, માખણ વિગેરે ધણું હતું. ગામડે ગામડે માણસો તેના આશીર્વાદ લેવા બિન્ના જોતા. તેણે એટલી કીર્તિ આસપાસ ફેલાવી દીધી હતી.

પણ આ કીર્તિ તેને નેપાળની દદ સુધી જ કામ આવે તેમ હતું. નેપાળમાં તેણે ઝાંઝને ખજાર પડ્યા દીધી નહોતી કે પોતે તિબેટ જવાનો છે. એટલે જ્યાં નેપાળની દદ પૂરી થવા આવી, ત્યાં તેણે પોતાની સાથેના બોમિયાને તથા મજૂરને પિદાય કરી દીધા અને એકલો લગભગ ૧૫ મહુ બેટલો સામાન ઉપાડીને એક જાંઘી પહાડીની ધાર ઉપર ધસીને તિબેટની હદમાં પેડા.

અહીંથી તેની ખરી મુસાફરી શરૂ થઈ. તેને તિબેટના રાજધાનીના શહેર લ્હાસાની ફક્ત દિશાતી જ ખજાર હતી. તેની પાસે રસ્તો નહોતો, બોમિયો નહોતો, સાધન નહોતું. હની એક માત્ર હિમત અને બૌદ્ધધર્મનો અભ્યાસ કરવાની ધગશ.

કાવાગુચી અહીંથી લ્હાસા પહોંચ્યો, ત્યાં સુધીમાં કમલે ને પગલે નવા નવા રોમાચક અતુલવો તેને થવા લાગ્યા. તેમાંના થોડાક જ આપણે અહીં લેતા જ શબ્દોમાં જોશું, એના પરથી આપણને આ સાધુનો કોઈક ખ્યાલ આવશે.

"અક્ષપુમાનો ડિનારો ઊડ્યા પછી વળી સપાટ મેદાન શરૂ થયું. હું વાચન દિશામાં આગળ ને આગળ ચાલવા લાગ્યો. વચ્ચે મારા સમાનનાં ઘેટાંની ઘડકિ ચરવા મુક્યાં ને હું આસપાસના અદ્ભુત સૌંદર્યનું પાન કરવા લાગ્યો.

ઘેટાં ચરી ઝાં પછી સામાન અમે ત્રણે જણએ રહેચી લીધી—મે ઘેટાં અને ત્રીજો હું.

આગળ જતા રસ્તામાં એક મોટા પહાડ આવ્યો. આ પહાડ ઝોળંગીને જવાની મારી હિમત નહોતી અને એ પહાડની

મહાન મુસાફરો

ગમે તે એક બાલુ ઉપરથી જવાનો મેં વિચાર કર્યો. મારે મન તો જન્મે બાલુ સરખી જ હતી, કસ્ટુ કે આગળ શું છે તેની મને કંઈ ખબર નહોતી. મનમાં આવ્યો તે એક માર્ગ મેં લીધો. પણ જેમ જેમ આગળ વધવા લાગ્યો તેમ તેમ પ્રદેશ વેરાન આવવા લાગ્યો. ક્યાંય તળાવ કે ઝરણું કંઈયે ન મળે. આખા દિવસમાં ૨૦ માઈલ ચાલ્યો, પણ રાત પડી ત્યાં સુધીમાં પાણીનું એક ટીપું પણ ન મળ્યું.

રાત પડી ગઈ. આખા દિવસનો થાક્યો પાક્યો હું તરસ્યો મૂક્યો ને જીંધી ગયો.

બીજે દિવસે સૂર્યોદય પહેલાં જીડને પાછો ચાલવા માંડ્યો. થોડક દૂર ગયા પછી દૂરકંઈક પાણી જેવું ચમકતું મને દેખાયું. હું આશામાં ને આશામાં ત્યાં ધસડાયો. જઈને જોઉં તો નદીનો સાવ ઢારો એક પટ હતો, અને તેમાં પડેલા ઘોળા કાંકરા સૂર્યના તેજમાં ચમકતા હતા. મારી નિસરણો પાર નહોતો. હું તોપણ ધસડાતો ધસડાતો આગળ વધ્યો. ચારેય બાલુ મારી થોડેસ નજર નાખી જોઈ, પણ ક્યાંય પાણીનું નામ નિશાન ન મળે. પાંચ કે ૭ ફીટ જીએના નાના ઊંડળી પણ મને ઈંપો આવવા લાગી. થોડક દૂર ગયા પછી વળી પાછું પાણી ચમકતું દેખાયું. હું ત્યાં પહોંચ્યો, તો પાછા એના એ જ ચમકના કાંકરા.

હવેની મારી દશાનું વર્ણન કરવા માટે મારી પાંચે શબ્દો નથી. ખાત્રી થઈ કે આજ સાજ સુધીમા જો હોઠ બીના થાય એટલું પાણી પણ નહિ મળે તો આ પ્રાણ ટકવાના નથી. આખરે તે દિવસે બપોરે એક ખાળેચિયા જેવું કંઈક દેખાયું.

ત્યા પહોંચ્યો ખરેખર ત્યા પાણી હતું મેં મારો પ્યાનો
કાઢ્યો ને પાગી લાવ્યું. પણ આ શું ? આ તે પાણી કે
છવચ્છ ! પાણી રાત્રી જેવું જાડુ, રાત્રી અને છવચ્છથી ખલ-
જલ્લુ હતું કાણુ જાણે કેટલાય વખતનું આ ખામેશિયુ અહીં
ગંધાતું હતું ! એક તરફથી તરફે છવ જતો હતો, બીજી
તરફથી આ પાણી જોઈને છવ જાય તેવું હતું. આખરે એક
લૂકાડું જાડુ રાખીને મેં પાણી ગળ્યું અને તે પાણી પીધું.
સ્વર્ગમાં દેવોને અમૃત પણ આટલું મીઠું નહિ લાગ્યું હોય !”

“ રાત પડી ગઈ હતી, પણ રાત-વાસો ક્યા કરવો ? જાંચી
પહાડી દસ્તાની સપાળીથી ૨૨૦૦૦ ફીટ જાંચી પહાડી-ઉપર
વસતા ખરફની વચ્ચે મારા ઘેગને બેસતો બેસતો હું ચાલ્યો
જતો હતો. પણ હવે ઘેગએ ચાલવાની ના પાડી બિચારા
આખા દિવમના ઘડિયા, ખસ્ય ચારેય જાણુ, પણ હું શું કરું ?
આ ખરફથી જાયવા કઈકે આપાર તો જોઈએ ને !
પણ આટલી જિયાર્થએ કાણુ મળે ? શું મળે ? ઘેગના પગમાં
ચીરા પડ્યા હતા હું પણ ચાક્યો હતો ખજ લગભગ એક
ફીટ જેટલો વસ્તી થૂક્યો હતો, અને હજી વસ્યે જતો હતો.

હું લાચાર થઈ ગયો ઘેગએ હવે એક ડગતુ ચાલવાની
ના પાડી તેમનો શ્વાસ માતો નહોતો મને ચણુ કે આ મૂગા
પ્રાણીને શું કામ મારી નાખ્યા ? હું અત્યારે મને તેટલું ચાતું,
પણ ક્યાયથી આશરો મળે એમ દેખાતું નથી મેં ત્યા જ
મારી પયારી ફરી મારા આખા શરીરને ઓવરકોટ અને કામળાથી
બોંબી દીધું ને દુલિયા વાળાને બેંચ

જેવ ઘેટા મારી સોડમા લપાઈને ઘૂસી ગયાં મિયારા !
વચ્ચે વચ્ચે વેદનાના હિંદસ તેમના બધ મોમાથી નીમળના
હતા મે આ વખતે પણ માથે ઝોડી રાખીને પણ શરીરે
થોડુંક હરીગતુ તેન ધમ્મુ તેનાથી થોડી ગરમી આવી, પણ
જેમ રાત વધતી આવી તેમ હડિતુ જોર અસલ થતુ ગયુ
મારા શરીરની બધી ગરમી આવી ગઈ, હુ જાણે ધીરે ધીરે
લાકડા જેવો થવા લાગ્યો—લગભગ મેલાન થઈ ગયો મૃત્યુ
મને લગભગ ધેરી વત્તુ .

હુ જાણ્યો મારી પાસે કંઈક સળવળતુ જોઉં તો ફે!
પોતાના શરીર પરનો જલ્દ ખખેરતા હતા મે ધડિયાળમા જોયુ
તો સવારના દમ થયા હતા .

આજની હઠીએ મારા હાક ગાગી નાખ્યા હતા તોપણ
આગળ વધ્યા સિવાય છૂટકા નહોતો સાજ પડી ત્યા મારી
નજરે થોડાક યા (ચમરી) પડ્યા મારા આનહનો પાર ન
રહ્યો તેમની શાથે થોડાક માથુસો હતા તેમજે દયા પ્રતિ મને
કહુ કે થોડે દૂર તજૂઓ છે ત્યા પહોંચો

હુ ત્યા ગયો ફૂતરાઓએ માડુ નિયમ પ્રમાણે સ્વાગત
કયું હુ પહેલા તજૂ પાસે ગયો અને સતવાસો રહેવા દેવાની
આજ્ઞા પ્રી પણ ત્યાથી ચોખ્ખી ના મળી બીજા તજૂએ
ગયો ત્યાથી પણ એ જ પ્રમાણે ના આવી મે મારા વીતકોની
વાત કરી, એટલે તો તે તજૂનો ધડ્ડી કહે તુ તો લૂટાડુ લાગે
છે મારે ત્યા ચોરી પ્રવી છે ૨ જીજા તજૂએથી પણ એ જ
જવાબ. હુ થાક્યો નિસ્તય થયો આજની રાત પણ આમ

અમલુ ઇલાઈ કાવાગુચી

ખુલ્લા બરફમાં જરી ! પણ ત્યાં તો એથો એક તંબૂ હતો ત્યાં મને આવકાર મળ્યો. આઠ આઠ દિવસનાં હંડી રેતીનાં તોફાનો સહન કર્યા પછી એક બંધ જગ્યામાં અગ્નિ પામે બેસવાનું મળે, એનાથી ખીલું સ્પર્ગ કરું હોઈ શકે !

*

*

*

આખરે તે માનસ સરોવર પહોંચ્યો અને ત્યાંથી કેસાર પહોંચ્યો. અહીંના સૌંદર્યનું ધરાઈ ધરાઈને પાન કર્યા પછી તે ત્યાંથી આગળ વધ્યો. પણ ત્યાં વળી તદ્દન નવી જગતની જ મુશ્કેલી ઊભી થઈ.

“અહીંથી (એટલે કે કૈલાસથી) જે તિબેટી જાત્રાળુઓનો એક સંઘ મને મળી ગયો હતો તે સંઘની સાથે ફરતાં ફરતાં મને એક મુઝેલી ઊભી થઈ. મારી રીતભાત, મારાં વસ્ત્રો, મારું જ્ઞાન-વિગેરે બેઠેને એ બધા જાત્રાળુઓ મારા તરફ ખુબ જ આકર્ષાવ ગમતા. પણ તેમાં એક તિબેટિયન સુવતી મારા તરફ વધારે પડતી આકર્ષાઈ. તે બોળી ખિચારી એમ મનમાં આશા રાખતી હતી કે આવા ખ્યાતિ પામેલા માણસને પતિ તરીકે હું મારા ઘેર લઈ જઈ તો મારી કેવી કીર્તિ વધે ? મેં આકર્ષતરી રીતે તેને મારા તરફથી વિચુખ કરવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પણ તેમાં હું સફળ ન થયો. તે તો વધારે ને વધારે મારા તરફ ખેંચાવા લાગી. તેણે મારા પ્રત્યે પોતાનો પ્રેમ અનેક રીતે દર્શાવવા માંડ્યો. તેણે પોતાના, પોતાના ઘરનાં

જાણી સામાઓને પરણવાની પશુ છૂટ છે. તેણે, જોયું કે આ બંધાની કંઈ બસર મારા ઉપર થતી નથી. ત્યારે તેણે ગરર માન્યું કે હું મૂખ છું.

એક દિવસ તંબૂમાં કાંઈ નહોતું. તેના પિતા અને બીજાં સગાંવડાંનાં બહાર ગયાં હતાં. હું એકલો જ તંબૂમાં હતો. તે આ લાગ જોઈને મારી પાસે આવી. હું મારા જોડા સાંપતો હતો. તે અંદર આવી અને તેનામાં જોટલી કળા હતી તે બંધી કળા મારા પર બજામતી. હું કંઈ લાકડું કે પથ્થર નહોતો. આની બસર મારા ઉપર ન જ યઈ એમ ન કહેવાય, પશુ જોખ-નુશ નીચે જોડીને ધ્યાનસ્થ થયેલા સુદ્ધ ભગવાનની જ્યોત્સ્ના મુલિ મારી સામે ખડી હતી. હું બચી ગયો. મને સૂઝ્યું. મેં તેને એવિંતા પ્રશ્ન કર્યો:

“તું તારી માનાં વખાણુ તો કરે છે, પણ તારી મા છુવે છે કે મરી ગઈ છે એ ખબર છે ?”

“હું ઘેરથી એક વરસ થયાં યાત્રાએ નીકળી છું. મારી મા માંદી ને નવળી હતી. મને ખબર નથી.”

“ત્યારે માંદી માના આટલાં વખાણુ કરે છે, પણ તે છુવે છે કે નહિ તેના પશુ ખબર નથી રાખતી ? એક તરફથી તારી મા મરી ગઈ છે ને તું આવા વિચારો ને ચોળનાઓ કરે છે ?”

તે લાંગી પડી મારી ‘દેવી’ સંજ્ઞા ઉપર તેને વિશ્વાસ બેઠો, ને તે દિવસથી તેણે મારો પીછો છોડ્યો.....”

*

*

*

“એવિંતા જે માણસો કુંવરની ધાર પગપાડેથી આજ્યા:

“તારી પામે શુ છે ?”

“બૌદ્ધધર્મ”

આનો અર્થ કઈ તેઓ સમજ્યા નહિ

“તારા ખસા ઉપર શું છે ?”

“મારુ ખાવાનુ”

“તારા છાતી પન્ના ખિસ્સામા શુ છે ?”

“મારા ફેમા”

આ સમ્મો બોલ્યો કે તસ્ત જ તેમણે મારી લાકડી મૂટવી
હીની. હુ સમજી ગયો કે આ ભૂલસ છે. મે તસ્ત જ નિહુંય
કરી વીધો.

“તમારે મારી પામેલી કઈ લેખ્યો છે ?”

“હા” એકજણે હાતિયા કરીને કહ્યુ

“તો હિમા રહો. હિતાવગ કરો મા, તમારે ને લેખ્યો તે હું
કાઠી આપુ છુ. તમારે શુ શુ લેખ્યો છે બોલો”

“ પડેલા...ફેમા લાવ ”

મે માગ ફેમાની ચેડી તેમને આપી દીધી

“ તારા ખસા ઉપર કઈક કિમતી માન લાગે છે,
તે બોલ. ”

મે તે બતાવ્યુ. યેગ ઉપસુ પોટકુ પશુ બતાવ્યુ. તેમણે

અધો સામાન વીખીને મારા ધર્મગ્રંથો, થોડાંક લૂગડાં ને ઓઢવાનાં પાઝાં આપ્યાં. ખાવાનું તો બહુમ તેમણે ઉઠાવ્યું.

તિળેટના લૂંટારાઓનો એક નિયમ એવો હોય છે (ત્યાંના લૂંટારાઓ ખુબ પદ્ધતિસરના લૂંટારા હાજર છે) કે બહુ લૂંટી લીધા પછી માણસને બે ત્રણ દિવસનું ખાવાનું પાકું આપવું. ખુબ એક સરસ-તે માણસ બે લૂંટારાઓને ધર્મગ્રંથમાંથી થોડુંક તો તેમના પુસ્તકો વાંચી સંભળાવે. મેં આ નિયમનો લાભ લેવાનો વિચાર કર્યો. મેં કહ્યું “મારી પાસે શુદ્ધ ભગવાનના ચિત્રવાળા રૂપાની એક કાગડી છે. એ મારે ફલાઈ લામાને બેટ આપવાની છે.”

“તો તે જામને આપી દે”.

“હાલે, ખુબ બે કાઈ માણસ આ કાગડીને જરાબર સાચવીને ન રખી શકે, તો આ પાપની સજા તેમને બહુ હારે થાય.”

મેં તેમને કાગડી દેખાડી અને તેમને કહ્યું “આ ખોલી જુઓ.”

તેઓ ગભરાયા. આ પવિત્ર વસ્તુને બહુ જાણી આ લૂંટારાઓની દિમ્ભ ન ચાલી. તેમણે કહ્યું:

“અમારે ગ્રંથો આ કાગડી ફેરવે, જેથી અમારાં પાપ ટળી જાય.” મેં તેમ કહ્યું ને તેમની પાસે થોડા દિવસનું ખાવાનું માર્યું. ખુબ ત્યાં દુસ્તી બે થોડેસવારો જતા દેખાયા. એ આ જાને લૂંટારાઓએ જે સામાન ભેગો કર્યો હતો તે ઉઠાવીને નાશ અને સસલાની ઝડપે પહોંચ્યાં અદ્ય ધર્મગ્રંથો.

મેં પેલા ઘોડેસ્વારોને જૂમ મારીને હાથ લેગ્યા કરીને મારી તરફ આવવા નિશાની કરી. પણ તેઓ તો જાણે સાંભળતા જ ન હોય તેમ ચાલ્યા ગયા.....ખીજે દિવસે જૂખ અને તરસે મને ઘેરી લીધો. મારો સામાનનો ભાર તો પેલા 'મિત્રો'એ હાંકી કરી નાખ્યો હતો, પણ પેટમાં ખાડો પડેલો જતો હતો. હું મારી જૂખ શમાવવા વખતે વખતે જમીન ખરડી ખરડ કરી લઈને મોઢામાં નાખતો હતો. એમાં વળી મારા ઘેરા ઉપર જે સામાન હતો તે વચ્ચે ક્યાંય પડી ગયો, ને મારું ધ્યાન બહુ મોકું ગયું. મેં પાછળ જઈને તપાસ કરી, પણ પત્તો ન લાગ્યો. તેમાં લુંટમાયી બાકી રહેલું ઘોડું હતું. ઘેરાના ચામડાની શેત્રાંશ, જોડા, દવાઓ, ને એવું તેમાં હતું. હું આ તપાસમાં વધારે વખત કાઢું તો પાછું મોકું થાય, અને રાત પહેલાં મારે ઈર્ષ તબ્બુ શીધી કાઢ્યો જોઈએ, નહિ તો ઉપરા ઉપરી ખુશા ખરડના મેદાનમાં રાતો કાઢીને હું છત્રી સહું તેમ નહોતું.

એમા વળી નવી આફત આવી. સૂર્યના કિરણો ખરડ ઉપર પડતાં હતાં અને તેમથી જે બાળી નાખે તેવું તેજ નીકળતું હતું તેમા જોઈજોઈને મારી આખો લગભગ અંગઈને આધળા થઈ ગઈ. મને કંઈ દેખાતુ જ નથી એમ યર્ષ ગયું. આંખમાં અમલુ પીકા ચકા લાગી રાત પડી, પણ ક્યાંય તબ્બુ ન મળ્યો. રાત આખી આ પીડમાં અને જૂખ્યા જૂખ્યા મેં કાઢી.

ખીજે દિવસે આ સ્થિતિમા આગળ ચાલ્યો. એમા એક ઘોડેસ્વાર સ્તામાં મળ્યો. મેં હાથ લેગ્યા કરીને તેને નિરાંતી કરી જૂમ પાડવા જેટલી હલે તાકાવ નહોતી. તોપણ બહુ

જગ એકઠું કરીને મેં એક ચીમ નાખી. સદલાગ્યે તેનું ધ્યાન
ગયું. તે મારી પામે આગ્યો.

“આવા રસ્તે એટલો ક્યાં જાય છે ?”

મેં મારી લૂંટાવાની વાત કરી. ‘મારો સામાન ગૂમ થઈ
ગયો છે અને ચાર દિવસથી પેટમાં કંઈ અનાજ પડ્યું નથી.’
આ બંધી વાત સાંભળી તેને દયા આવી. તેણે મને ઘોડુંક ખાવાનું
આપ્યું. એ ખાવાનું મેં એટલી ઝડપથી ગળે ઉતારી દીધું કે તે
શું ॥ તેની પછી મને ખમર ન પડી. તેણે મને રસ્તો બતાવ્યો.
હું એ રસ્તે આગળ ચાલ્યો. તબૂઓ દેખાયા, પણ પાસે પહોંચ્યો ત્યાં
ફતવોએ મને ધેરી લીધો. ત્યાંથી જમવા એટલી પણ માસમાં
તાકાત નહોતી. એક ફૂતરે મારી નજગાર્ધને જાળી લીધી, મને
પગે જોત્થી ખટકું લખ્યું; હું પડી ગયો, લોહીની પાર થઈ. મેં
મદદની એક છેડી. જૂમ મારી, તબૂમાંથી માથુમો દોડી આવ્યા.
હું બગી ગયો.”

* * *

આ ઉપરાંત રસ્તામાં આવા આડખીક રસ્તે ચાલતા સાધુના
ઉપર શંકા લાવનારા પણ ઓછા નહોતા. અને આમાંથી પણ
તેને પાર જીતરતાં એકાદી મહેનત નહોતી પડી. ધીમે ધીમે
તે તિબેટની મધ્યમાં આવતો જતો હતો. એક પછી એક
શહેરો લહર્મો અને સિગર્મો એમ આવ્યાં. તેને લામ્બુ કે હવે
હું માથુસની વસ્તીમાં આવવા લાગ્યો છું.

આખરે આ જોદ સાધુ ચીનના મુસાફરને વેરો લદાસા-
તિબેટની રાજધાનીમાં પહોંચ્યો. જે શહેર દુનિયામાં વંદારેમાં

વધારે બેઠબેસું શહેર ગચ્છાય છે, જે શહેરમાં પ્રવેશ કરવો એ આ વખતમાં એક મદાન પર્યાક્રમ ગચ્છાતું તે શહેરમાં આ સાધુ ચઢીસલામત પહોંચે.

હ્દાસામાં તેણે જેને ત્યાં જીતવાનું નહીં ક્યું હતું તે માણસ દાર્જિલીંગમાં તેનો મિત્ર બની ગયો હતો, અને તેણે દાર્જિલીંગમાં કાવાચુચીને પોતાને ત્યાં રાખવાનું વચન આપ્યું હતું. પણ તપાસ કરતાં ખજાર પડી કે તે માણસ તો ગડિ થઈ ગયો છે, એટલે કાવાચુચીએ નહીં ક્યું કે હ્દાસાનો મોટામાં મોટો જે મદ છે તેમાં જ જીતવું. આ મદમાં ચારથી પાંચ દહાસ જેટલા સાધુઓ રહેતા હતા, તેમાં આ સાધુને કોઈ ના પાડે તેમ નહોતું. વળી કાવાચુચી તિબેટના આ પ્રવાસ પછી આખા શરીર વધેલી ચંદ્રીથી, વાળના કુંડળી અને મેઘાં કપડાંથી તિબેટિયન જ લાગતો હતો. તેને આ સેસ-મઠની અંદર પ્રવેશ મળી ગયો.

આ મઠની સાથે એક મોટું મહાવિદ્યાલય (કોલેજ) પણ જેડાયેલું હતું. તિબેટમાં જે ક્યાંય સંસ્કારિતા દેખાતી હોય તો તે હ્દાસામાં અને આ કોલેજમાં. ત્યાં બૌદ્ધધર્મના મોટા અભ્યાસી વિદ્વાન અધ્યાપકો રહેતા હતા અને તે મહાવિદ્યાલયમાં ચીન, મેગ્ગિલિયા, નેપાળ, ભુતાન અને તિબેટના દરેક ખૂણેથી વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરવા માટે આવતા. તેમાંનો મોટો ભાગ તો સાધુ ચવાનો પધો સીખવા જ આવતો, પણ કોઈ કોઈ વિદ્યાર્થીઓ માટે પણ આવતા.

વિદ્યાલયના આચાર્યે તેને પ્રાપેસિક પરીક્ષા લઈને કોલેજમાં

દાખલ કર્યો. તે ચીના સંધુ તરીકે ત્યાં ઓળખાતો હતો. એમાં એક વખત અકસ્માત, તે વેદ પશુ જાણે છે, તેમ તે વિદ્યાલક્ષ્મી વિદ્યાર્થીઓને ખતર પડી અને તેની આ વૈદવિદ્યા હિપર તે થોડા જ વખતમાં વિદ્યાલક્ષ્મી અપાવાચલ કૃતિ કમાઈ ગયો. ધારે ધારે તેની ખ્યાતિ સ્વરૂપમાં ખસુ પહોંચી સ્થાપના એક દવા વેચનારની દુકાનેથી તે દવાઓ લઈ આવતો અને જે આવે તેને મફત દવાઓ આપતો. દરેક દુકાને તપાસવા તે તેના ઘેર પશુ જતો. તિબેટમાં તો દુકાની સારવાર તદ્દન વિચિત્ર રીતે ચાલે છે. તિબેટના ડોક્ટરો (જે આ સાધુઓ જ હોય છે) નો એવો અભિપ્રાય કે જે માણસ દરદી હોય તેને ઔષધ લેવા ન દેવો. તે જીંદી ન જાય એટલા માટે તેની આસપાસ વાલો ને ઘોષાટ કર્યા જ કરવો. જે તે જીંદી જાય તો તે જીંદીનો લાભ લઈને દુષ્ટ ભૂત પ્રેત તેનામાં પેસી જાય. આ નવા વૈદે જીંદી માટેની રજા આપી, એટલું જ નહિ પશુ જીંદીવાળી જ જરૂર છે તેમ જ્યારે ક્યું ત્યારે ત્યાંના લોકો નવાઈ પામ્યા. પશુ તેની દવાથી દરદીને આગમ થતો એટલે ઘેર આમાં વાલો લઈ રાકતું નહિ.

આમ તેની પામે ખ્યાતિ અને તેની પાછળ પાછળ સુખ-સગનક પશુ વધવા માંડી. તેને સાધુઓના ખાસ વર્ગમાં જ આ મળી અને એક ભુદો એવીમાં તે રહેવા લાગ્યો.

આ રીતે એના મહાવિદ્યાલક્ષ્મી તે લગભગ જે વરસ સુધી ગયો અને એ જે વરસમાં તો તે લક્ષ્મીના એટલા અમલદારો, વેપારીઓ, વિગેરે આવે મૈત્રી ધરાવતો થઈ ગયો. એટલું જ નહિ પશુ તિબેટના સર્વસત્તાધીશ ઈશ્વરો અવતાર મનાતા દશર્ષ

લામાએ પણ તેને મુલાકાત માટે જોવાબો અને તેને ચા પાઈ. દહાઈ લામાને ત્યાં ચા પીવાનું માન તિબેટમાં સૌથી મોટું માન ગણાય છે.

આ બધા વખત દરમિયાન તિબેટનો તેણે ખૂબ જીડો અભ્યાસ કર્યો. ત્યાંના ધર્મમથો નેટલા મળે તેટલા ઉચકાવી નાખ્યા અને ત્યાંનાં રીતરિવાજ, ત્યાંનું રાજકારણ, નાણાં-પ્રકરણ, ધાર્મિક તહેવારો, કેળવણી વિગેરેનો પણ તકરપરો અભ્યાસ કર્યો. આ પછી તો તિબેટમાં ધણી ગઈ આવ્યા છે. કેટલાય મુરોપિયનો ટેંક લ્હાસામાં ધણો વખત રહ્યા છે. અત્યારે તો લ્હાસામાં તાર ઓલિસ પણ પહોંચી ગઈ છે. પણ રંગી સડીની સરઆતમાં આ માણસે જે તિબેટના લોકોનો અભ્યાસ કર્યો છે તેવો અભ્યાસ ધણી ઓછા કરી સક્યા છે. એનું કારણ એ છે કે એ તિબેટના ગામડે ગામડે જાય છે. લોકોની અંદર એક તિબેટિયન થઈને રહ્યો હતો અને તિબેટના ધર્મનું ખરું રહસ્ય પારખ્યા નેટલી તેની. જાંડી જુદી હતી. આથી તેણે કરેલાં વર્ણનોમાં અત્યારે સમકારણ, વેપાર પરદેશી નીતિ વિગેરે વિગતોમાં ધણો ફેર પડી ગયો હતો, પણ તિબેટિયન લોકોની સંસ્કૃતિને ખરી દ્રષ્ટિથી સમજનાર આ સાધુ નેચા બીજા ઓછા હશે એમ મને લાગે છે.

ધારે ધારે તિબેટમાં વધારે વખત રહેવા માટેનું નેખમ તેની નજર આગળ ખડું યમા લાગ્યું. તિબેટમાં તેને એક બે અમલદારોએ શંકાની નજરથી જોવા માંડ્યો અને ખાનગીમાં કાવણુચીએ એક તેના મિત્ર-અમલદાર પાસે પેતાની બધી વાત કરી દીધી. પણ આ વાત આગળ ફેલાય તો તેમાં કાવાગુચી

કર્તા તેના મિત્રો ઉપર વધારે મોહું સંકટ આવી પડે, એટલે તેણે જંગા કરવાને બદલે લ્હાયા છોડ્યું. હવે તો તેની પાને સરકારી પસાનો હતો એટલે લ્હાયા અને દાર્જિલિંગ વચ્ચેના પોહના માર્ગે તે દાર્જિલિંગ પહોંચી ગયે.

દાર્જિલિંગમાં જ્યારે સરચંદ્ર દાસને ત્યાં તે આવ્યો તો આવીને જોમો રહ્યો ત્યારે દાસ બાજુ તો તેને ઓળખી ન શક્યા, પણ જ્યારે અંગ્રેજીમાં તેણે કુશળ સમાચાર પૂછ્યા ત્યારે તે આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ બની ગયા !

“તમે જ્યાંપરે નહમંથી જીવતા પાછા આવી શક્યા તે માટે તમને અભિનંદન આપું છું !”

જેમ મઠિયાં પોણો વેનિસમાં પાછો આવ્યો ત્યારે તેની વાત બોલો માનવા તૈયાર નહોતા, તેમ આ કાવાગુચી કેવળ પોતાના જ બળ ઉપર એટલો આ તિબેટમાં ઠેક લ્હાસા સુધી જઈ આવ્યો, અને ત્યાં બે વગ્મ ગુપ્ત વેણે રહી આવ્યો એ વાત બહાને ખોટી લાગી. પણ આ પછી તો તિબેટમાં ઉપર ઉપરી કેટલાયની નજર પડી સ્વેન હેડીન તો આં વખત દરમિયાન જ તિબેટની અંદર ફરતો હતો. તેણે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે લ્હાસામાં ન જ જઈ શક્યો. એવેકઝાંકા-ડેવીડ નીલ નામની એક ફ્રેન્ચ બાર્થ લામલામટ ૧૪ વરસ સુધી હિંદ, તિબેટ અને મધ્ય એશિયામાં બૌદ્ધધર્મના જ્ઞાન મટિ ફરી છે અને અનેક નવી હિલિમિઓ તેણે એકઠી કરી છે. આ બાર્થના પ્રવાસોનાં વૃત્તવિતો વળી ઓછાં રોમાંચક નથી. એક પટેલી અને વળા જી, અને વળા એટલી આ

પ્રદેશોમાં કેવળ બૌદ્ધધર્મના જ્ઞાન માટે કેમ ફરી હશે તે આપણે તો કહી પણ ન સકીએ.

પણ તિબેટની રાજનીતિમાં ધીરે ધીરે ફેરફાર થવા માંડ્યો હતો. બ્રિટિશ સરકારના દબાણને કારણે તિબેટમાં બીજા લોકોનો પ્રવેશ સરળ બન્યો છે.

હિંદુસ્તાનમાંથી છેલ્લામાં છેલ્લા તિબેટના મુસાફર તરીકે આપણે રાહુલ સાંકૃત્યાયનને જ મૂકવા બેઠીએ.

આ રાહુલજી પણ કેવળ બૌદ્ધધર્મના સંસ્કૃત ગ્રંથો, તિબેટિયન ભાષામાં થયેલાં તેનાં ભાષાન્તરો, તિબેટિયન કથાના નમૂના વિગેરે લેવા માટે બે વાર તિબેટમાં ડેક હાસા સુધી જઈ આવ્યા અને ૨૪ થી ૨૫ બળદ ઉપર લદાય તેટલો સામાન લઈને હિંદમાં આવ્યા છે. હજી તો તે જુવાન છે. હજી એક નવો પ્રવાસ તિબેટમાં કરવાની તે ઉમેદ રાખે છે. તેમનું જૂતાંત પણ ખૂબ પ્રિયગ્રાહ્યક છે. પણ આપણે તો તેમના ધર્મ-બંધુ જેવા આ અમલુ કાવાગુચીના જૂતાંતથી જ અહીં સંતોષ માનશું.

ભપાનજો આ પુત્ર ચીનને ગળા માટે ખુવાર કરતી અને યાત્રી પ્રગતને કંઈ પ્રેરણા આપશે ?

સ્વેન હેડીન

ઈ. સ. ૧૮૮૦ના ઓગસ્ટની ૨૪મીએ સવારે સ્વીડનના રોડફોમ બંદરે લોડોની ૬૬ જામી હતી. ફરેકના મે ૫૨ આજે વિજયનો ઉજ્જાસ હતો. બંદરના ખારામાં ધીરે ધીરે 'વેગા' સ્ટીમર વિજયી દ્વાધીની જેમ નજીક આવતી જતી હતી તેમ તેમ લોડોનો જળનાદ વધારે ને વધારે ચાજવા લાગ્યો. આ 'વેગા' ઉત્તર મુવના સમુદ્રમાં ઢેઠ આપ્યો એશિયાનો ઉત્તર કિનારો વીંધીને ખેસીયની સામુદ્રકુખીમાં ચઈને એસિયા, હિંદુસ્તાન અને અરબી સમુદ્રનો કિનારો ફરીને આજે સદીસપ્તમત પાછી સ્વીડન આવતી હતી. સ્વીડનની પ્રજા માટે આજનો દિવસ એ મહાન ઉત્સવનો દિવસ હતો.

આ ઉત્સવ માણતાં લોડોનાં ટોળાંના એક ખુલ્લામાં ૧૫ વરસનો એક છોકરો જાઓ જાઓ બહુ જોતો હતો. તેની આંખોમાં અનેક ભાવો ખલ્લાતો દેખાતા હતા. તેણે સ્ટીમરના નાવકને સ્ટીમરમાંથી જતરતો જોયો. લોડોએ તેને ફૂલોથી વધાગ્યો. આખા શહેરમાં રોશની રોશની પ્રકાશી રહી હતી. સ્વીડનના રાજમહેલમાં 'આજે જાએ જાએ રોશનીથી' ચમકતો તારો ચડેયો.

. ઊંઘાના મનમાંથી એક વિચાર પસાર થઈ ગયો. “આવી હું પણ એકવાર આ શહેરમાં પ્રવેશ કરું તો !”

મધુ. તેણે પોતાના મનમાં માંદ વાળી. પોતાનો જીવનમાર્ગ નક્કી કરી નાખ્યો. આ ઊંઘે તે જ જિંદગીભરનો જ મુસાફર સ્વેન હેડીન. નાનપણથી જ આ ઊંઘે જીવનનું, મુર કુપની વાર્તાઓ પાછળ ગાંઠે હતો. એ ઉપરાંત વેંચટન, રેનલી, ક્રાંકલીન વિગેરે મદ્રાન મુસાફરોએ તેની નાને લરી મૂકી હતી. તેણે નક્કી કર્યું કે વહેણમાં વહેલી તકે રાધવની મુસાફરી કરવા નીકળી પડવું. પણ માન્ય તેને એમ કંઈ નીકળવા દે ? પરંતુ એ તો રોજ પોતાના ઓરડામાં બેઠો પોતાની મુસાફરીના નકશા દોરે, બરફમાં આળોટે, સ્ત્રી હવામાં સૂવાની રેવ પાડે. કારણ કે “જરાક મોટે યાઉ”, દલે મારી પાસે કોઈ શેડિયો આવશે અને મારી પાસે મોના હોસ્તી એક થેલી નાખીને કહેશે કે જા, અને ઉત્તર ધ્રુવ શોધી લે.” બગી જેવું. વડાણ લેવું, કેટલા દૂર, કેટલા માણસો. બધું તેણે નક્કી જ કર્યું હતું.

પણ તેના મન ઓધા હતા. ક્રિસ્ટિયન સમુદ્ર ઉપર આવેલ કુ શહેરમાં તેને એક જગ્યાએ શિક્ષક તરીકે જવાનો સંજો મળ્યો. અદલા વસંતે માટે ત્યાં જવાનું હતું, પણ તે આ પ્રદેશો જોવાનો મોહો કેમ જવા દે ? તેણે વસ્ત જ તે કામ ચીકારી લીધું.

અને અહીંથી જ તેનું મુસાફર તરીકેનું જીવન શરૂ થાય છે. ૮૮૫ની સાલથી શરૂ થયેલો આ જીવનકામ ૧૯૨૮ એપ્રિલે કે

લગભગ ૪૦ વસ્તુ સુધી ચાલ્યો. સતત મુસાફરીએ કંટાળ અને અનેક બિજોલિક શોષણોએ કરનાર તરીકે સ્વેન હેડીન પ્રવાસી-ધીરાની હરોળમાં મોખરે બોલે સ્ટી થઈ તેમ છે.

૨૦ વરસનો સ્વેન હેડીન મામાપનીબીની આંખોથી બરેલી વિદાય લઈને સ્ટોકહોમથી ફિનલેન્ડ અખાતમાં ચઢીને સીયો રશિયાના બંદરે 'મેટ્ટપરમખર્ને' (અત્યાસુ લેનીનગ્રેડ) બીર્યો. અને ત્યાંથી મોસ્કો ચર્મને ક્રેમલિની પર્વતમાળા વીંધીને રશિયાને દરિયુ છેડે કાસ્પિયન સમુદ્રને કાંઠે આવેલ બાકુ શહેરમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તે બહુવચા છતાં બહુવાનું ૬૪ કામ વધારે કરતો હતો અને વખત મળ્યે નાની નાની મુસાફરીઓ પણ કરી આવતો હતો.

અહીં લગભગ એકાદ વસ્તુ તે રહ્યો. તેમાં તેની નજીકના દેશો ઈર્કન, ટર્કી, અઝર્બેજાન, સીરિયા—આ બધાના લોકોના પરિચયમાં તે આવવા લાગ્યો અને તે બાપા પણ તેણે શીખવા માંડી. ધીરે ધીરે તેનો સ્થ તે પ્રાંતમાં, તે જાણમાં, તે દેશમાં વધવા લાગ્યો અને ઉત્તર મુવની મુસાફરીનાં તેનાં સ્વપ્નાઓમાં પૂર્વના દેશોએ રચાત જમાવવા માંડ્યું.

તેની નોકરીની મુદત પૂરી થઈ તેની પાસે ૩૦૦ રૂબલ હતા તે લઈને તે થોડા ઉપર બેઠીને ઈર્કનની મુસાફરી કરવા નીકળી પડ્યો. કાસ્પિયન સમુદ્ર ઉપર ચઢીને ઈર્કનમાં બીર્યો પડ્યો. હેડે પૈમાની વાંસળા બાંધી, અંદરના ખિસ્સામાં એક રિલાક્સ, થોડોક ખાવાપીવાનો સ્થમાન અને સાથે એક પોતાનો જૂનો બાપાશિક્ષક લઈને તેણે પ્રવાસ શરૂ કર્યો અને ઈર્કનના પર્વતો

અને ખીણો, રમણીય જગત્યા જેવા પ્રેરણા ને તેજસ્વિ અને શિશુક જેવાં રંગીકાં શહેરો તે જોઈ વળ્યો.

ધર્મનમાંથી પાછો તે ધર્મમાં જતયે. ત્યાં જસરા ધર્મને જગદાદ પહોંચ્યો. જગદાદથી પાછો તે ધર્મમાં કસ્માનચાદ નામના શહેરમાં પહોંચ્યો. અહીં તેની પાને પૈસા ખૂટ્યા. શહેરમાં આગા મોહમ્મદ હસન નામનો એક મોટો વેપારી, હતો તેની પાને તે ગયો. એક યુરોપિયન હોવા છતાં તેણે જાણે સ્વજન હોય તેવું તેનું સ્વાગત કર્યું અને તેને પોતાને ત્યાં ધણે વખત રાખ્યો. સ્વેન હેડીન હવે અહીંથી નીકળે કઈ રીતે ? આગા મોહમ્મદને ક્યાં જાગર હતી કે આ ભારતના ખિસ્સામાં પાઈ પણ નથી ! અને સ્વેન હેડીન માગી પણ કેમ શકે ! જાન ઉપકથી જોઈ એને ! આખરે શરમ તોડીને તેણે ચાલતી વખતે થોડા પૈસા માગ્યા અને ત્યાંથી તે આગો દર્કો વીધીને કાઢીનોપખ પહોંચ્યો. ત્યાંથી આગળ યુરોપ વીધીને પાછો પોતાના વતનમાં પહોંચ્યો.

આ રીતે એશિયાનો પહેલો ગ્વાદ તેણે ચાખ્યો અને તે તેની દાદમાં જ રહી ગયો ત્યાં રહીને તેણે જરતરાત્ર, જૂઓળ વગેરેનો અજવાજ રાફ કરી દીધો. ઉપરાંત એશિયાની જૂઓળમાં પ્રવિષ્ટુ એવા એક અધ્યાપકની મદદથી તેણે બધું જાન મેળવી લીધું. ઉપરાંત પોતાની ખ્યાનની મુસાફરીનું વર્ણન એક પુસ્તકાકારે તેણે બહાર પાડ્યું. સ્વેન હેડીનમાં એક ખીણ શક્તિ હતી અને તે ચિત્રકળાની, તેણે પોતાના પ્રવાસમાં અસખ્ય રેખાચિત્રો દરી કાઢેલાં છે. બધાં મળીને તેણે પોતાના જ પ્રવાસોનાં ૩૦ થી ૪૦ પુસ્તકો લખ્યાં છે. તેમાં એક એક પુસ્તકમાં લગભગ પાને પાને

પોતાનાં સાદાં ચિત્રો જ લખ્યા છે. ઉપરાંત ફોટા અને નકશાઓ તો જુદા જ.

વળી પાછી બીજાં પ્રવાસ માટે તેને કુદરતે જ અનુકૂળતા કરી આપી. ઈરાનના શાહ પાસે એક મોટું એક્સ્પીમંડળ જવાનું હતું તેમાં તેને હુલાવિયા તરફિનું સ્થાન મળ્યું, અને ત્યાંથી જાપડીને તે ઈરાનમાં ગયો, એટલું જ નહિ પણ ઈરાનના શાહની તેણે સારી પ્રીતિ મેળવી લીધી, તેની લાગવમનો તેણે આગળ ઉપર પણ સારા ઉપયોગ પણ કર્યો.

તેદરાનથી તેણે એશિયામાં આગળ મુસાફરી કરવા માટેની યોજના કરી. તેને ઈરાનના શાહે પણ સમતિ આપી અને તે પેરાસાનના પ્રદેશમાં તુર્કસ્તાનમાં પેડા. હવે તે ખરી એશિયાર્ધ સંસ્કૃતિની મધ્યમાં આવતો જતો હતો. અને એમાંય જ્યારે તે બોખારા અને સમરકંદ પહોંચ્યો ત્યારે તે શહેરો જોઈને તો જાણે તે કાર્પ બૂતકાળની સહિમાં ફરતો હોય, તેમ તેને લાગ્યું. તૌમુસ્લી કુખર જોઈને જાંઘીજખાનનો હરીફ લંગેડો તેની આંખ આગળ ખડો થયો. તેની કુખર નીચેના આ સમુદાય તેણે વાંચ્યા, “જો હું જીવતો હોત તો હજી આખી દુનિયા કમલવન !” ખરેખર આ સમુદાય વાંચીને આપણને એમ થાય કે તેમણે પાછો તો એ કુખરમાંથી બેઠો નહિ થાય !

આટલું ફર્યા પછી પાછો તે પોતાને વતન ગયો. અત્યાર સુધીમાં તે એશિયામાં કોકેશિયા, મેસોપોટેમિયા, ઈરાન, તુર્કસ્તાન, બોખારા-અધું ફરી વળ્યો હતો. તેને હવે નિષ્કાંસ આવી ગયો હતો કે એશિયાને હં એક જોડા બીજા હેડે ખરી વળાયા.

તેની પામે અનુભવતું જગ હતું, કપનાની ગરમી હતી. તેને મનમાં તાલાવેલી જ લાગી હતી કે 'જ્યાં કોઈ મુસાફર નથી પહોંચ્યો તે બધા પ્રદેશોમાં હું ઘૂમી વળું. એસિયાની ભૂગોળના કાળા પ્રધાઓ હું મારા 'પેએ જ ભૂંસી નાખું.'

અને આ પછી સતત ૩ વર્સ, ૬ મહિના અને ૨૫ દિવસ સધી તે એસિયા અને વિશ્વમાં લટક્યો. લગભગ ૧થી ૭ હજાર માર્ચિસ તેણે પોતાના પગ તળે કાઢી નાંખ્યા, તેનો નકશો તેણે દોર્યો. આમાંથી લગભગ ૨૦૦૦થી ૨૫૦૦ માર્ચિસ તો તેણે જ પહેલીવાર શોધ્યા છે. લગભગ ૧૦૦૦૦ ડોલરના 'ખર્ચે' તેણે આ મુસાફરી કરી અને એથી વધારે તો એ છે કે બિ'હગીના જોખમે તેણે આ બધા જાગોમાં પ્રવાસ કર્યો.

પૂર્વના દેશોથી પૂરેપૂરો બહુમાર ચાલે તે ૧૮૯૩માં ફરી આ લાંબી મુસાફરી માટે નીકળી પડ્યો. વળી પાછો રશિયા અને તુર્કિસ્તાન વીધીને તે એસિયાની મધ્યમાં આવેલ ડુનિયાનું ઊપરું ગણાતા પામીરના ઉચ્ચ પ્રદેશ પર આવી પહોંચ્યો. આ ઉચ્ચ પ્રદેશ પણ કુસ્તનો એક ચમત્કાર છે. અહીંથી, જેમ પર્વત-માંથી નદીઓ નીકળે તેમ, પર્વતોની હાસમાળાઓ નીકળે છે. એક બાજુથી હિમલમાં તીયાનશાનની પર્વતાવલિ, બીજી બાજુથી કારાકોરમ અને હિમાલય, ત્રીજી બાજુથી વગી હિંદુકુશ.

આ આખો માર્ગ ફક્ત ખૂબ જ જોખમી છે. એકવાર તો રવેન હેડીનના સામાનનો એક થોડો ડુંગલી ધાત્તી એક સંકોટી પગથી પર આવતા લપસ્યો અને ઊંડી ખીણમાં કચનિ. ક્યાં ઊતરી પડ્યો તે ખબર જ ન પડી.

આ પડી તો ચાઈનીઝ તુર્કસ્તાનના પ્રદેશમાં તે ધણું
લટક્યો. મુસ્લામ-આકાના ૨૫૦૦૦ ગ્રીટની જોવાઈએ આવેલા
પર્વત ઉપર ચડીને ત્યાંના લોકોને તેજે ચક્કિ હરી મૂક્યા.
ત્યાંથી તેજે કાચર ધર્મને તાકલા-માકાનના મોટા સ્થાને
પીપીને ખોજન નદી મુખી પહોંચ્યા મારે હાથ ભીડી. આ
રસ્તે લગભગ ૨૦૦ માર્શલનો દંતો. આ સ્થા એટલે કેવળ
રેતીનું જ સ્થા; તેમાં નદિ ક્યાંય વનસ્પતિ કે પાણી. ૧૦૦
ગ્રીટ જોઈ રેતીની ટેકરીઓ ઉપર ધર્મને આ સ્થેન હેડીનની
હુકદી આગળ વધ્યા લાગી, રસ્તામાં શું વીનક વીસ્યા તેનું
વર્ણન સ્થેન હેડીન જ કરે તે યોગ્ય છે. “૨૩મી એપ્રિલ
(૧૮૯૫) પહોં અમે ખોખર સ્થામાં આવ્યા. ખીજે દિવસે
રેતીનું તોફાન શરૂ થયું. રેતીના દબા ઉપરથી જાણે વાઈનાં
ગોટા હોય તેમ રેતી જાણી લાગી. મોઢું, નાક, આંખ, કાન-
અધું રેતીથી ભરાઈ ગયું. જોટા ચાક્યાં હત્યા. ધણીવાર તે
પડી જતાં અને સામાન પાછે અમારે ઉપર ચડાવે પડતો.
આખા દિવસમાં માંડ ૮ માર્શલ અમે કાપી શક્યા.

“ત્રીજે દિવસે તપાસ કરતાં મને ખબર પડી કે સાથે
લઈલી પાણીની ટાંકીઓમાંથી બે ખાલી ચર્મ ગર્મ હતી અને
ખીજ બેમાં બે દિવસ ચાલે તેટલું જ પાણી હતું. તરત જ
પાણી ઉપર કડક ચોઈ પહેરે મૂકી દીધે અને મોતી કરતાં
પણ તેનું જતન વધારે ચલા લાગ્યું. હું પોતે પણ મારા
માણસોની સાથે પમે ચાલતો હતો, એટલે તેમનામાં પણ કંઈક
ઉત્સાહ રહે. એક જોટ વચ્ચે હુકયું. મેં થોડુંક ધાસ અને પાણી
તેને અપાવ્યું. વળી ધીમે ધીમે અમારી પાછળ તે ચાલ્યું.

“૨૬મી તારીખે પાણીની ટાંખીનું તળિયું દેખાયું. એમાં વળી તોફાન શરૂ થયું. રેતીના જમો શીટ જોયા હતા ઉપરથી અમારે રસ્તો કાપવાનો હતો. સાંજના પંચમમાં થોડાંક વરસાદનાં વાદળાં દેખાયાં. કંઈક આશા આવી. પાણીનાં જમાં વાસણુ તેપાર રાખ્યાં અને એક મોટો તંબૂ પણ રેતી પર પાથરી ગયો. ક્યારે પાણી પડે અને આ બધું ભીંજી નાખે. પણ વાદળાંએ બહુ દૂર મક્કરી કરી. કોણુ જાણે કંઈ બાલુ નાસી ગયાં ! પાણીનું એક ટીપું પણ તેમણે ન આપ્યું.

“બે જિંટ સાવ નકામાં થઈ ગયાં. અમે તેમને સ્થૂમાં જ છોડી દીધાં. બે જિંટ ઉપરનો ભાર ખીંજી જિંટ ઉપર તો લદાય તેમ નહોતું એટલે એક ચૂલો, સાદરી, પથરી અને પાણીની બે ખાલી ટાંકીએ અમે સ્ત્રામાં જ ફેંકી દીધાં.

“૨૮મીએ વળી સોથી ભયંકર સ્વરૂપમાં રેતીનું તોફાન જામ્યું. દિવસની જગ્યાએ રાત જેવું અંધારું આ રેતીના વાદળાંઓમાં થઈ ગયું. આખો કાફલો લગભગ રેતીમાં દટાઈ ગયો. બધાં જોડાને અમે બરાબર દોરકે બાંધ્યાં હતાં. અમે પણ એક ખીંજથી જવાબ લુદા નહોતા પડતા. અમે રેતીમાં લગભગ ગૂંચળાઈ મરતા હતા.

વળી એક જિંટ પડ્યું. સાંજ પડી એટલે વળી એક જિંટનો ભાર સ્થૂમાં ફેંકી દેવો પડ્યો. પાણી ઢલે લગભગ ખૂટવા આવ્યું હતું. બે નાનાં અડધવામાં થોડું પાણી પડ્યું હતું, પણ તેમાં વળી સવારના ખજર મન્યા કે એક અડધિયું ખલાસ થઈ ગયું છે. નક્કી રાતે કોઈ જાનુમાનું પી ગયું.

“૩૦મીએ મવારે અમાઁ પાસે માડ ૧૧ સેર પાણી બચ્ચું હતો ખીજા ત્યાં જોડ ૫ સામાન લાવવાનું કામ કરતા હતા ત્યાં એક ઈસ્યામે (એક નોકર) કહ્યું મેરે માડનું ખીજાની નજર પડી તે તેના પર વૂગી પડ્યો અને હું વચ્ચે ન પડ્યો! હોત તો મ્હારા ખૂન ચર્ક જાત પણ ખૂન થતું બચાવનાં અરથોઅરથ પાણી દગી મણુ બપોરે બાકી રેના પાણીમા મેં રૂમાલ ઝીંજીને બધાના હોઠ બીના કર્યા સાતે વધેતું પાણી બધાની વચ્ચે વહેતી દેવાનું હતું, પણ જ્યાં કહ્યું તેણે ત્યાં અદર દીપ્તુ મ પાણી ન મળે જરૂર પેના બે જણ મગમગાવી ગયા હશે

“સતે દહીં હતી પણ ખીજે દિવમે સવાન્યી રેતી તપના લાગી માથુસોએ થોડું થોડું તેન પીધું હું તો મર્ક કાલનો સખત તરસ્યો હતો તે પહેલાં પણ ધરાઈને પાણી તો કંટાળા દિવસથી પીધું નહોતું. તરસ જેવી લાગ્યું હતું કાઈ નથી માથુમ તેના નિના ધરતિ અને મનથી તકરડે છે મારી પામે ચૂંકો સગાવનાનો ચાર્જીઝ સ્પીરીટ હતો તેમાથી અડધો શીશો હું પી ગયો અને તેની વેદના અસર થનાથી મેં બાકીનો શીશો રેતીમાં ફેંકી દીધો

‘આ દાસ્તે મારું જળ હતી લીધું હું માડ માડ આલી શકતો સૌની પાછળ હું રહી જતો ધીરે ધીરે જીટના ગળાની ઘટડીનો અનાજ ધીમે ને ધીમે ધવા લાગ્યો અને આખરે રેતીના રણની યત્વતામા લય પામી ગયો લયકર રેતીનું રણ મારી આસપાસ વીંટળાઈ વચ્ચે ચારે બાજુ રેતી રેતી ને રેતી

“પગલાં જોતો જોતો હું ઢસડાતો ઢસડાતો આગળ ચાલ્યો. એક રેતીના હગ પર ચઢીને જોધું તો મહમદ સાહ ધૂંટણીએ પડીને અલ્લાહને આજીજી કરતો હતો. કસીમ મેં દાકીને બાળકની જેમ રોતો હતો. ઈસ્લામ હજી ઉત્સાહી હતો તેણે પાણી મારે ર્યાં ખોદ્યું તેની તપાસ કરવા માંડી. હવે મારે ઊંટ પર એકા સિવાય છટકા નહોતો, પણ જાંટ કેમ જીવું થાય ? ઊંટ પરનો બધોય કિંમતી અસબાબ રેતીમાં ફેંકી દીધો તોય ઊંટ જિલા થવાની ચોખ્ખી ના પાડી. અમારે અહીં જ રોકાવું પડ્યું ને ત્યાં તળૂ નાખ્યો.

“અમે તરસના માર્યા અમારે એક કૂકાને મારીને તેનું લોહી પીધું. ઈસ્લામે એક ઘેરાને મક્કા તરફ મોકલ્યું ચખીને હલાલ કર્યું. પણ તેનું લોહી એટલું જાડું હતું અને વાસ મારતું હતું કે તે પીતાં કાર્ષનો જીવ ન ચાલ્યો.

“અમે અમારો સામાન પણ અહીં જ છોડી પાડી નાખ્યો. જેટલા સામાન વગર બિલકુલ ન ચાલે તેટલો લઈને બાકીનો અહીં મૂકી દીધો. મહમદ સાહ લગભગ ગાંડા જેવો ચર્મગો હતો. અને તે રેતીના બૂકડે બૂકડા મોઢામાં ભરવા માંડ્યો. બીજો એક નોકર પણ મરવાની અણી પર હતો. તેને આ તળૂમાં મૂકીને અમે આગળ ચાલ્યા.

“આખો દિવસ ચાલ્યા. રાત પડી ચાલ્યા સિવાય છટકા નહોતો. બત્તી સળગાવી ને હું આગળ ચાલવા માંડ્યો. ઈસ્લામ મારી પાસે આવ્યો અને મૂર્છા પામતા અવાજથી બોલ્યો, “હવે હું આગળ નહિ ચાલી શકું.” મેં તેને સલામ કરી. તેને

હિમત આપીને હું આગળ ચાલ્યો. કામીમ હજી મારી માથે ચાલતો હતો. તેની પામે એક ડાલ અને એક પાવડો હતાં. મારી પામે મારી ઘડિયાળ, હોક્રાયંત્ર, એક ચપ્પુ, કાગળ અને પેન્સિલ, ચોકલેટની બે ડબ્બી અને દમ સિગારેટનાં બાકમ હતાં. મળું સુકાર્ધને એટલું આળું થઈ ગયું હતું કે ને બોચક અંદર નાખીએ તેનાથી તે ઊંચાતું હતું.

“રેતીના આ ભયંકર સમુદ્રમાં અમે દૂબેલા હતા. કિનારા માટે ફાંફાં મારતા હતા.

“અમે મરણિયા થઈને આગળ વધે જતા હતા. આખરે આંખો એટલી ધેસવા માંડી કે અમે બેઠી ગયા. સવારના ચાર વાગ્યે બિનિ ચાલવા માંડ્યા. નવ વાગ્યા સુધી ચાલ્યા. પાછા ધડીક આરામ લીધો. પાછા માર વાગ્યા સુધી ચાલ્યા. હવે તો તડકો, થાક અને તરસથી અમે મરણનોત્ત થઈ ગયા હતા. કાસીમે વળી જાયે પડતો હતો એ ભાગ્ય રેતીના દમ-લામાં ખાડા ગાળ્યા. અમે તેમાં મળી સુધી ધૂમી ગયા. માથા પર અમાગ પહેરવાના કપડા ને પાવડાને આધારે તંબૂ કર્યો. જ વાગે પાછા બહાર ચાલ્યા અને સતત માત કલાક ચાલ્યા.

“એક વાગ્યે રેતીના દગ ઉપર અમે બેઠી ગયા ।

“ત્રણેક કલાક બિ ધ્યા પડી અમે આગળ ચાલ્યા. હોક્રાયંત્ર નેતો નેતો હું બરાબર પૂર્વ દિશા તરફ ચાલ્યે જતો હતો ત્યાં કાસીમે મને ■■■ કાળું કાળું કંઈક દેખાડ્યું. પાસે ગયા તો તામારીસ્કના ચોક્ક લીલા છોડ રેતીમા બેઠેલા હતા. અમાગમાં કંઈક આશા આવી-તેનાં પાંદડાં ચોળીને મોઢમાં નાખ્યાં.

તેના જાંઘડા નીચે ઘડીક બેઠા, પાછા આગળ ચાલ્યા. અને હવે તો અમે લગભગ મૂર્છા પામી જઈએ એ અવસ્થામાં એક જગ્યાએ આવીને પડ્યા. નવ કલાક અમે આ રીતે એક શબ્દ બોલ્યા સિવાય પડી રહ્યા. પાછા આગળ ચાલ્યા. થોડે છેડે વળી પોપ્સલનાં ત્રણ સુંદર બાંક દેખાયાં. પણ તેનાં પાંદડાંનો સ્વાદ બહુ જ કડક હતો. અહીં ફૂલો ખોદવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ હાથમાં પાવડો રહે તો ને? અમે અહીં સૂકાં પાંદડાં તથા કાળખાનિા ઢગલો કરીને મોટી તાપણી કરી. કદાચ પાછળ આવનારા અમારા માથુસોને ખજર પડે અથવા તો ખીજા કોઈ જતા આવતા મુસાફરોનું પણ ધ્યાન ખેંચાય.

“૪ થી મેંએ પાછા અમે આગળ ચાલ્યા. પાંચ કલાક ચાલ્યા પછી વળી હું પડ્યો. ઈંટી સ્ટોમાં કપડાં ઢાંઢીને લગભગ દસ કલાક હું પડી રહ્યો. કસીમે હવે મને કાનમાં કહી દીધું કે મારાથી એક ઝમ્બુનું ચલાસી નહિ, માટે અત્યારે ખીજું કંઈ કરવાનું હતું જ નહિ. તેને સલામ કરવાનું પણ યાદ નહોતું. આગળ ચાલ્યો. મુંચ રાત્રીએ વળી એક નાના છોકરી પાસે આવી પહોંચ્યો. ચારેકોડ લખંદર શાંતિ. મારી જાતી અને ઘડિયાળ કેટલા જોરથી ધબકી રહ્યાં હતાં? ત્યાં તો પાછળ કસીમ દસગ્રતો દસગ્રતો આવી પહોંચ્યો.

“તરસથી અમારુ એક એક અંમ જાણે લાગતીશ્ચિય યર્ધ ગયુ હતું. અમે હાથે અને પગે અમારાં શરીરને નિર્ધન્યજો દસગ્રતા હતા. પણ ત્યાં અમાગર્મા ચેતના જાગી. માથુસનાં પગલાં દેખાયાં. નક્કી આટલામાં વપ્તી છે...પાણી છે ! અમે ઉત્સાહમાં

મહાન સુસાઈરો.

જોરથી દસડાયા. પણ ત્યાં તો ખજર પડી કે એ પગલાં અમારાં જ હતાં. અમે એક ચક્રવામાં જ ફરી આવ્યા.

“પ મી મે: અરવો કચાક અમે માંડ સૂતા. કાસીમની જીભ સૂજી ગઈ હતી. હોઈ વાદળી ચર્ચ મવા હતા. તેના આખા શરીરમાં આંચકી આવવા લાગી. મૃત્યુ હવે તેની પાસે જ હતું. આંખો પણ મુઠ્ઠી ચર્ચ ગઈ હતી. અમે અત્યાર સુધી વસ્ત્રાથી આગળ વધ્યા, પણ હવે મૃત્યુ સન્મુખ દેખાયું.

“સૂયે જીવ્યો. દૂર કાળી લીટી દેખાઈ. જરૂર આ તો જોતાનું નદીનો કોઈ જ છે. અમારામાં આંસુની ચિનગારી આવી. હવે તો મૃત્યુ અને જીવન વચ્ચેનું છેલ્લું સુદ મંડાયું.

“આખરે અમે આવી પહોંચ્યા. જાણે કોઈ ભયકર સ્વપ્ન-સૃષ્ટિમાંથી હું જાગ્યો. આસપાસ જાણે લીલી વનરાઈ, પક્ષીઓ, પ્રાણીઓ દેખાયા માંડ્યાં. હવે નદી પાસે જ છે. આ માણુમોનાં પગલાં, આ ઘોડાની ખરીનાં નિશાન હું આગળ સર્યો. કાસીમ તો હવે જોભાન ચર્ચને જ પડ્યો. મેં ઉપાડીને તેને એક માડના ઓપડે નાખ્યો. હું પણ કપડાં કાઢીને એ કાઝી નીચે પડ્યો.

“સવારે જીડીને આગળ ચાડ્યો. કાસીમ તો ત્યાં જ પડ્યો હતો. હું લડકડિયાં ખાતો ખાતો આગળ વધ્યો....

“ઝાડી પૂરી ચર્ચ અને નદી આવી. પણ નદીનો ૫૮ સાવ ઠારો; અંદર રેતી જ રેતી હવે મેં આશા મૂકી દીધી. તોપણ મૃત્યુની સામે હું સુધી અગડવાને મેં નિશ્ચય કર્યો હતો. અને આવે વખતે માણુસમાં, જ્યેલ જાણે ક્યાંથી ચક્રિત આવે છે! ચત પડી. ઝાંખા ચંદ્રે ડાર કાઢી હું નદીના પટમાં

આમળ ચાલ્યો જતો હતો, ત્યાં જોકેએકે અટક્યો. જોકે બગલું આકંઠ કરીને ઊડ્યું અને હું તે તરફ ધસ્યો. મારી સામે પાણીના એક સ્વચ્છ ધરો હતો.

“હું ઘૂંટણીએ પડ્યો ને આકાશમાં નજર કરી ઈશ્વરનો આભાર માન્યો. મારી નાજના ધનકારા ઠેક ૪૯ સુધી પહોંચી ગયા હતા. મેં પાણી પીવા માંડ્યું. ધરાઈધરાઈ પીવા માંડ્યું. મારામાં જાણે નવું જીવન આવવા માંડ્યું. મેં ધડીકે આરામ લીધો, વળી પાણી પીધું. વળી ધડીકે આરામ ને વળી પાણી પીધું.

“આટલું પાણી પીધા પછી મને કાસીમ સાંકર્યો. મારા પંગને જોડે કાઠીને તેમાં પાણી ભર્યું ને હું તે લઈને કાસીમ ત્યાં હતો ત્યાં સુધી લગભગ દોડ્યો. મેં ખૂબ પાડવા માંડી. ‘કાસીમ, કાસીમ,’ પણ જવાબ ન મળ્યો. મેં વચ્ચે તાપણું સળગાવ્યું. મને રસ્તો સ્પષ્ટતો નહોતો એટલે મારે અટકી જવું પડ્યું. જોડે એક બાળુ સાચવીને મૂક્યો. સવારે જાઠીને પાછો જાપડ્યો. કાસીમ ત્યાં જ પડ્યો હતો. મેં તેના મોઢા પાસે જોડે ધર્યો ને તે તરત જ પાણી મટમટાવી ગયો.”

તસસની પીકા સમી એટલે જૂને તરત જ પોતાનો દાવો નોંધાવ્યો. સ્વેન હેડીને આખરે આસપાસ બટકીને ભરવાડોનાં ઘોડાંકે ચૂપડાં શોધી કાઢ્યાં અને તે બચી ગયો. કાસીમ સિવાય તેના બધા માણસો રેતીના સમુદ્રમાં ડૂબી મૂવા.

આવા અનેક ભંચકર અકસ્માતો ને જીવલેયુ મુશ્કેલીઓ- માંથી તે પસાર થતો ચતો પશ્ચિમ ઓનનાં રણેમાં ને ડુંગરોમાં ખૂબ બટક્યો, તે કેવળ ભટક્યો જ નથી, પણ દરેક દરેક

મહાન મુસાફર

જાખાએ તેણે પોતાની નોંધપોથી, નકશાઓ. ચિત્રા નોંધ્યાં જ છે. એટલું જ નહિ પણ મધ્ય એશિયાનાં સ્થાનાં જે હજાર વર્ષનાં દરિયામાં જે જૂના શહેરો તેણે સોધી કાઢ્યાં. ત્યાંની પ્રાચીન ખોદ મસ્જીદોના અવશેષો તેણે બેઠા કર્યાં. યુરોપમાં તે અવશેષો ઉપરથી તો અભ્યાસપૂર્ણ મોટા ગ્રંથો લખાયા છે. લોપ-નોરના સરોવરનું સ્થળ પોતે જાતે જઈને નક્કી કરનાર આ પહેલો જ મુસાફર હતો.

આ રીતે ભટકતાં તે ઠેક ચીનના હોજ સુધી, એટલે પેકીંગ સુધી, જઈ આવ્યો.

પણ મધ્ય એશિયાના તેના આ પ્રવાસો કરતાં જ ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ અને સાહસની દૃષ્ટિએ તો તેના વિમેટના પ્રવાસો પણ ગણાવવા જોઈએ.

તિમેટના લગભગ બધા જાગ્રમા તે જાતે જુનું કર્યું છે. બહુપુત્ર અને સિન્ધુ નદીનાં ખરાં મૂળ શોધનાર આ જ પહેલ-વહેલો મુસાફર હતો. ઉપરાંત હજુ સુધી તિમેટના જે જે ભાગો નકશામાં કેવળ અણુશોધ્યા હતા તેણે તે બધા ભાગોનું ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ ખારીક અવલોકન કરીને તેની નોંધો લીધી છે, જ્વાસાં સુધી જવાનો તેણે ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો બનાપુના વેશે તેણે ધૂસવાનો પ્રયોગ કર્યો, પણ આ ગેરી ચામડી અઝીતી ન રહી શકી તે બે વાર પકડાયા અને તેને તિમેટિયન લોકોએ પાછો ધકેલ્યો. તેની પાસે પડવાનો તો હતો, પણ એ વખતે પડવાનો પણ કંઈ કામ નહોતો આવતો. તિમેટનાં તેનાં પરાક્રમેની કથા પણ સાહસો, રમૂજ અને માહિતીઓથી ભરેલ છે. તથા ગ્રંથો જારીને તેણે આ બધું વર્ણન નોંધ્યું જિજ્ઞાસુઓમાં તાતીલ્યમા સાથેની

તેની મુવાકાતનું વર્ણન તેણે 'બહુ જ હિસાહથી થયું' છે. તિબેટના લોકોને પહેલાં સમજાતું જ નહોતું કે આ લોકો શું કામ અમારી પાછળ લાગ્યા છે. એક તિબેટી અમલદારે તેને આ પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે સ્વેન હેડીને કહ્યું:

"મને તમારો દેશ અને તમારા લોકો ખૂબ ગમે છે, માટે અહીં આવું છું."

તે અમલદારે જવાબ દીધો "પણ અમને તો તમે તમારા જ દેશમાં ગ્હો એ વધારે ગમે છે!"

સ્વેન હેડીન લ્હાસા ન જઈ શક્યો તે ન જ જઈ શક્યો, અને આખરે તેને પાછા હિંદુસ્તાન આવવું પડ્યું.

તે તિબેટ ઉપર છેલ્લી નજર નાખેલા કહે છે, "આખરે સપ્ટેમ્બરની ૧૫મીએ (૧૯૦૮) કુ સીમલા પહોંચ્યો અને મારી નોંધપોથીમા મેં જાનથી નં. ૫૦૦ એમ નોંધ્યું.

"લોડ મિન્ચેના રાજમહેલમાં બીજે દિવસે મારું સ્વાગત થયું. થોડા દિવસો પહેલાં જ તિબેટનો એક ભટકતો શિખારી ને પેટા ચારનો ભરખાડ, આજે અહીંયા!"

"હું ખારીમાથી બહાર જોવા લાગ્યો દૂર દૂર હિમાલયના શિખરો દેખાતા હતા પણ તેની પેલી પાર મારો પ્રિય તિબેટ સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં ઢાકાયેલો પડ્યો છે, તેના દાગ મારે મારે પાછા દેવાઈ ગયાં"

આમ તેના જીવનના ઉત્તમમાં ઉત્તમ વર્ષો આ ભયંકર પ્રવલ્સોમાં તેણે પસી નાખ્યા, અને જ્યારે પાસે ભૌગોલિક જ્ઞાનનો મોટો ધોધ વહેતો ચડી દીધો.

એવરેસ્ટ-લવ્ય પરાજયની કથા

अस्त्युत्तरस्याम् दिति देवताया हिमालयो नाम महाधिराजः ।
पृषांसौ तोयनिषीडवगाश्च शिवः पृथिव्या इव मानवद्वयः ॥

દેવતાત્મા દિમાલય એ કેવળ હિંદની ઉત્તર બાજુથી નીકળી શરૂ થાય છે. ચોટીદાર જ નથી, પણ મહામાસ્તમાંગથી તે અત્યાર સુધી એ હિંદની સંરક્ષિત પ્રજાસ્થાન છે. હિંદની લોકમાતા મિત્ર સતલજ, ગંગા, યમુના, બ્રહ્મપુત્ર-આ બધાનો તે પિતા છે. આપણા પુરાણ-કવિઓએ દિમાલયને સિવ-મુર્તિ કહ્યો છે તે કદના પણ ખરેખર લવ્ય છે !

૧૫૦૦ માર્ચની હિવાલ હિંદની ઉત્તરે બાંધીને આ દિમાલય પડ્યો છે. અને ૫૦૦ માર્ચની પંડોબાર્ષમાં આ પર્વતમાગનો વિસ્તાર છે. આ દિમાલય એ ડાર્ક એક પર્વત નથી, પણ પર્વતોની એક વિરાટ સૃષ્ટિ છે. તેમાં દુનિયા આખામાં જિંયામાં જિંયા ગણીતા પર્વતોથી પણ જિંયા એવા ૨૪૦૦૦ શીટ* જેટલી જિંયાઈએ આવેજી સો પર્વતો છે. ૨૬૦૦૦ શીટ

*આ જિંયાઈ સમુદ્રની સપાટીથી ચલુવાની છેવ છે.

જેટલી જિયાર્થ ઉપર જે પહોંચ્યા છે તેવા ૨૦ પર્વતો,
૧ પર્વતો ૨૭૦૦૦ શીટની જિયાર્થના છે અને એ જવાના
મુશ્કેલી જેવો કાલીકાસના ચન્દ્રોમા કહીએ તો 'પૃથ્વીના માન-
દડ' જેવો એવરેસ્ટ પર્વત ૨૬૦૦૦ શીટની જિયાર્થએ દુનિયા
આપીને નિહાળતો જાય છે જૂસ્તરશાઓએ તો વગી મહે છે
કે આ પર્વતોની આ જિયાર્થ ૬૭ ઓછી છે એવે ૬૭ ખીજ
જિયા પર્વતો આવે છે અને વગી ઉપરની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો
આ પર્વતમાળા દુનિયાના ખીજ પર્વતો પાસે બાળક ગણાય
એક મુસાફરે આ એવરેસ્ટની ૨૫૦૦૦, શીટની જિયાર્થએ
વતરપનિના ઘોડાક મૃતાવરોષે (ફિસીન) હીમ હતા દસ કરોડ
વર્ષ પહેલાં બ્યારે આ પર્વતમાળા મધુમા ફૂળેલી હતી ત્યારના
એ છે એમ જૂસ્તરશાઓએ કહે છે

આ હિમાલયની ગોદમા આવેલા અને નાના મોટા
પર્વતોએ દુનિયાના મહાન પ્રવાહીઓનું પ્વાન બેચુ પણ
હિમાલયના પ્રેશનું શાસ્ત્રીય રીતે અવલોકન અને તેની
માપશુ કરવાનું મમ બ્યારે ૧૮મી સદીના મધ્યમા
ફિદી સરકારે લાક્ષ્મી લીધુ ત્યારે જ જગતને ખબર પડી કે
દુનિયાના જિયામા જિયા ગણાતા પર્વતો તો અહીં વામણ
લાગે તેવું છે એક પછી એક પર્વતો સોંધાવા લાગ્યા તેમની
જિયાર્થએ નોંધાવા માડી ૨૪૦૦૦ની જિયાર્થ તો આમાન્ય
જિયાર્થ મણાટી માઉન્ટ બ્લેક જેવો યુરોપનો જિયામા જિયો
પર્વત તો આ હિમાલય-પ્રદેશના પર્વતોની તલેની ગણાય આખો
તિમે લગભગ ૧૮૦૦૦ શીટની જિયાર્થએ વસેયે છે

એમા ૧૮૫૨ની સાલમા એ દિવસ આ હિમાલયના પ્રદેશની

મહાન મુસદ્દેશ

માપણું કામ કરતા અગ્રેજ અમલદારની પાસે એક ખંગળી મેળવીદાર (માપણી કરવાવાળો) દોડતો દોડતો આવ્યો, ને એક શ્વાસે બોલી બીચો. “સાહેબ, મેં બંગામાં બચું સિખર શોધી કાઢ્યું છે. ૨૬૦૦૦ શીટની બંગાર્થ! પાા માર્કેટ બંગુ”!!

તે ખંગળી બાણને જિવારને કંઈ કપના પશુ નહિ હોમ કે આ પર્વત શોધીને તેણે દુનિયાના કેટલા માણસોને હેરાન હેરાન કરી નાખ્યા. પશુ આ શોધે થોડા જ વખતમાં વિદ્વાનોમાં ખજાજાદ મચાવી મૂક્યો.

આ પર્વતનું નામ પાડવાનું કામ તો બીણું કાણુ કરી શકે? તે વખતના હિંદના માપણીખાતાના વડા સર જ્યોર્જ એવરેસ્ટ હતા, તેમના નામ પસંદી આવું નામ પશુ એવરેસ્ટ પાડવામાં આવ્યું. પશુ નામ પાડવાની બાબતમાં તેમણે જરાક વધારે ધીરજ રાખી હોત તો તેમને ખબર પડત કે પર્વતની ગોદમાં જ બીજરતા તિબેટના લોકોએ તે પર્વતનું નામ મોમો લુંગ્મા “નગ-માતા” પાડ્યું હતું, અને ‘આ નામમાં રહેલું કાચ્ય તોડી નાખીને મોકિન્દ એવરેસ્ટ જેવું નામ તેવો રાખતા અચકાત.

આ પર્વતને પહેલો શોધીને પ્રગટ કરનાર એક હિંદી છે, છતાં તેનો જય લેવા મારેનો અધિકાર હજી હિંદીને નથી મળ્યો. નેપાળી સરહદ ઉપર અને હેડ તિબેટમાં જઈને પશુ ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ ત્યાંના પ્રેરણનો અગ્યામ કરનાર ખરી રીતે હિંદીઓ જ હતા.

હિંદી માપણીખાતાની એફિસમાંથી ૩૦ કે ૩૫ રૂપિયાનો ‘મોટો’ પગાર આપીને આ દવાણુ અમલદારોએ

આપણા કેટલાય દિવસોને આ કામમાં રોકવા હતા. તેમને 'પડિત' કહેવામાં આવતા. તેમાં મુસવ્વમાન પશુ હોય અને દિંદુ પશુ હોય. એ જ્યાં, તિબેટિયન જગાણુને કેલિખારીને વેરા પહેરીને નીકળી પડે. તેઓ હાથમાં પ્રાર્થના-ચક્ર ફેરવતા જાય, બીજા માગતા જાય અને ધર્મ ન હોય ત્યારે એ ચક્રમાં સંતાડેલા કમળ-એન્સીઝ કાઢીને આસપાસના અવતો-કનની નોંધ લખી લે. અને પાછા 'ઐ મણિ પ્દો ફુન્' એમ જપ જપતા જપના આગળ ચાલે. લાકડીમાં ચર્મોમિટર સંતાડે. ગળામાં પહેરેલા માદળિયામાં હોકાચંચ સંતાડયું હોય, ડાઘકે વળી દવા લઈને વૈદ્યની નેમ ફરતો હોય, અને છતાં તેમના છવતું જોખમ ખો પો હતું. મિસ્ત્ર સુન્ન નામનો એક ધરીની તો રૂંક પામીર અને ઉત્તર આફઘાનિસ્તાન મુધી પહેચિયો અને ત્યાં બોખાશમાં તેતું ખૂન થયું.

એક કિંતુપ નામના પડિતને તિબેટની સ્વા પો નદી અને દિંદની ક્ષણપુત્રા નદી એ જન્ને એક છે કે નહિ તેની તપાસ કરવા માટે મોકલ્યો. તેને સૂચના આપવામાં આવી હતી કે તેણે સાન્ પો નદીમાં લાકડાંના મોટા મોટા કડકા કાપીને તેના પર અમુક જાતની નિસાનીઓ કરીને તરતા મૂકી દેવા. તેનો ઉપરી ક્ષણપુત્રા નદી જ્યાં આગળથી તિબેટની હિંદમાં આવવા વાંકે લે છે, ત્યાં આગળ ચોટી જસતો બેઠો. જો પડિતે નાખેલાં લાકડાં અહીં દેખાય તો સમજવું કે જન્ને નદીઓ એક જ છે.

પડિતના ઉપરીએ વસ્ત્ર ચઢ જોઈ, બે વસ્ત્ર ચઢ જોઈ, પશુ કદી લાકડું આવ્યું નહિ, તેમ પડિત કિંતુપના કંઈ સમા-

મહાન સુસાફરો

ચાર પશુ આવ્યા નહિ તે અમનદારે નહી ક્યું કે આ પડિ
તિમેટમા જ ક્યાક ભરી ગયો બનેતુ એમ કે પડિન
તિમેટમા પકડાયેલા લ્હામામા તેમને ગુનામ તગીકે આ
વરસ સુધી રાખવામા આવ્યા કેણુ જશે શુ મ બન્યુ કે આ
વત્ત પછી આ પડિતજને ગુનામગીરીમાથી મુક્તિ મળી
નહિ તેા તિમેટમા પકડાયેલા માણુસને મુક્તિ મળે એ
કેમ મનાય ? પણ આ કિંતુપ પડિત આખરે છૂટ્યા અને
સીંધા ઊપડયા ક્યા ? ધરે ? ના તેનુ ક્રમ તેા હલુ અધૂરુ હતુ
ચાર વરસ ગુનામમીતિની ચણીમા પિમાપેલ માણુસને ધર પહેલા
પોતાની ફરજ સાભરે, એ હિંદી કર્મ માગિને ધરેને હરી ?
હિંદની જ ને ? તે સાનુષે નદી પામે ગયો તેશે લાખડા મપીને
તજ્જા મૂક્યા ? પણ તે કેણુ જુએ ?

હિંદની માપગીખાતની એકિમમા જ્યારે આ ખખડી
ગયેલો પડિત આપિને ઊભો, ત્યારે તેા એ જૂત છે એમ જ
મધાને લાગ્યુ હતે. પણ જ્યારે આ વીરની કંઠારી નંધાએ
સાલજી ત્યારે પ્રત્યેક સાલજનના મોદામાથી 'વાહ વાહ'
સિવાય બીજુ શુ નીકળે ? આ પડિત કિંતુપને મગ્ગરે પણ
અસાધારણ માન આપ્યુ. સી આઈ ઈ નો ઈસ્લામ અને મોગી
ભગીની તેને બેટ મળી.

પશુ આની સાથેના કલ્યાણસિદ્ધ, હરિસમ વિગેરેએ પણ
એજા સાદ્યો નથી બેડ્યા તેની કચ કેણુ લખે ? એ લોકો
તેા સુતમાળના પડલ પાઠના દગ્ગઈ ગયા છે અને આપણે તેા
તેમની બધી રોધોનો લાલ લઈને વાગતે ગાગતે નીકળેયા

કુરોપન મુસાફરોની જ કટાણી આવતું રહે છે. 'બોલે તેના જ બોલ વેચાય' એ વાત સાચી છે !

પણ એનો અર્થ એમ નથી કે એવરેસ્ટ કે કાંચનજંગલ કે નંગા પર્વત કે અગતનો પર્વત-એ જ્યાં શિખરો પગ ચડવા મળતાં કુરોપના મુસાફરોની કથા નક્કી છે. એની સંકુચિત દૃષ્ટિ આ કથાઓમાં અનિષ્ટ છે. દુનિયાનો અર્ધ પણ મહાન મુસાફર એ માનવજાતિનો પ્રતિનિધિ છે, તે અર્ધ દેશનો કે કોમનો પ્રતિનિધિ નથી. જ્યાં જ્યાં સાહસરૂઢિ છે, જ્યાં હૃદયની ઉદારતા છે, ત્યાં માણું નમે જ છે.

આપણે અહીં આ જ્યાં પતિના આરોહીઓની કથામાંથી એવરેસ્ટના આરોહણની કથાને જ લેશું, એનો અર્થ એ નથી કે બીજી કથાઓમાં રોમાંચક તત્ત્વ ઓછું છે. અરે ! નંગા પર્વત પાસે ગમેલો પસંજય, કાચનજંગલ પાસે મેગલેવી હાર-એ કંઈ ઓછું બચ્ચ નથી પણ હિમગિરિના મુગટમણિ સુખા આ 'જન્મ-માતા પર્વત'ની આરોહણકથામાં આપણે હસ્તિપદની જેમ બીજાને ગળી લેશું

એવરેસ્ટના આરોહણનો પહેલો વ્યવસ્થિત પ્રયાસ ૧૯૨૧માં થયો. ઝાંલ હાર્વડ બેરીની સરદારી નીચે એક દુકાદી હજાડથી આવી. આ દુકાદીમાં ડૉ. કેપાસ કરીને એક ડૉક્ટર હતો આ કેપાસ એક વિચિત્ર બાંધા હતો.

આ ડૉક્ટર લગ્નની એક હોરિપટલમાં કામ કરતો હતો. ઉનાળો આવે ને ડૉ. કેપાસ સ્વ લાંબી છાપડી ગળે, ક્યા ગળે છે તે કાંઈને ખબર ન પડે, પણ દર ઉનાળે તે બે ત્રણ

મહાન મુસાફરી

મહિના માટે ચૂમ કરી જ ગયો હોય. કેટલાંય વર્ષો આમ ચાલ્યું. અને ધીરે ધીરે વાત બદલ આવી કે ડૉ. કેલ્લામે હિમાલયના પ્રદેશમાં રખડી રખડીને અમૂલ્ય માહિતી એકી કરી હતી. લગભગ દરેક મોટા પર્વત પાસે તે પહોંચી જ ગયો હોય, તેના પર ચડવા માટે ક્યા ક્યા રસ્તા અનુભૂત પડે, ક્યાં ક્યાં પડાવ નાખી શકાય-એ બધાની તેની પામે ચોક્કસ ચોજનાઓ હતી. એમ કહે કે હિમાલયના જ્ઞાનનો તે લગભગ સર્વમંત્રક જેવો હતો.

બીજી એક ધ્યાન ખેંચે તેવી વ્યક્તિ આ દુકાડીમાં હતી, અને તેનું નામ મેક્કરી. આ મેક્કરી આ આરોહણકથાના નાયક જેવો છે.

આ મુસાફરીની વ્યવસ્થા તથા ખર્ચની જવાબદારી ભેનાર દુકાડીની ખે મોટી સંસ્થાઓ હતી. એક રોયલ છએઆર્ટીકલ સોસાયટી અને બીજી આરપાર્ટન કલબ. એક વખતનો એવરેસ્ટ ચડવાને પ્રયત્ન એટલે લગભગ ૫૦ થી ૬૦ હજાર રૂપિયા. આ રૂપિયાને તો આ લોકો પહોંચી વળે એમ હતું. દુકાડીની પસંદગીનું કામ પણ એણે મુશ્કેલ ન ગણાય. શરીર હજુજ અને બળવાન માણસ કેઈ આ કામમાં ઉપયોગનો નથી હોતો. આ દુકાડીમાં પસંદગીની લાયકાત વીંગલાઓની જ ગણાય. એક તો તેણે દુનિયાના બીજા જિંયા પર્વતો ચડવાના તાલીમ લીધી હોય, ખસખસમાં ખસખસ જતુઓની અંદર પણ જિંયા આદ્ય પર્વતોમાં તેણે રખડપટ્ટી કરી હોય, ચડનાર પહેલવાન કસ્ટો ખડતલ વધારે હોવો જોઈએ, ચમે તેટલાં કપ્પો સહન કરવા છતાં તેનો સાહસત્રિય સ્વભાવ એવો જ જવતંત

રહેવો જોઈએ તેના ફેફસામાં ખૂબ હવા ભરવાની અને દીર્ઘ
પ્રાણપ્રામ કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ, લાળો અને પાતળો
માણસ આવા અરોહણમાં યોગ્ય અને જાડા માણસ ક્રૂતા
મળો વધારે મુશ્કેલી થાય છે

આ બધું તો શારીરિક લક્ષણો પરતુ, પણ એથી વધારે મહત્વ-
સ્વતુ તો એ છે કે આખી હુકડીના પ્રત્યેક માણસના ફિલ્મ
ખાતરી હોવી જોઈએ કે હું મારા આ પ્રયત્નમાં સફળ થવાનો
જ છું, અને એની સાથે મને તેટલો યાકલાગે પણ તેની નજર
ઉપર ને ઉપર જ રહેતી જોઈએ, નીચે જવાનો વિચાર મનમાં
આવે તો જ ન જોઈએ

આ બધું મેં ખતી શકે, પણ આ એવરેસ્ટ ઉપર ખાવા પીવાનું,
ઝોડવા પાથરવાનું-આ બધું કઈ રીતે લઈ જાઓ ? ખરે
નાખીને ? એ તાકાત તો કોઈની નથી ફક્ત તે પહાડી પ્રેરણા
શેરપા લોકો કે ભુતિયા લોકો જ એ ખરી શકે આમાય શેરપા લોકોની
શક્તિ મજબૂત છે । જો કોઈ કાળે તેમને એમ ખમર પડી હોત
કે આ ‘જંગ માતા’ ના શિખર ઉપર ચડવામાં જરાય પાપ
નથી, અને તે માતા તેમને હરખી નહિ જાય, તો જરૂર આ
પહેલાં તેઓ કેટલીય વાર આ એવરેસ્ટના શિખર ઉપર ચડી
આવ્યા હોત ખડતલ, મહાતલીન, મિઠાડી જેવી ચપળ આનંદી,
વકાદાર અને બદાહુર જેવી આ જાતિ છે તેમને જો તમાન
પ્રેમથી વશ કર્યા તો તેઓ બાળકની જેમ જ તમને વડાનથી
વગાડી રહે જો એકાદવાર તેમના વસ્ત્ર અથવામતુ નાન થઈ
થાય તો બાળકની જેમ વિચારી જતા પણ તેમને વાગ ન લાગે

આવા મનુરોની અંદર લાંબા વખત સુધી કામ કરનાર માણસ ન તેમનો વિશ્વાસ મેળવી શકે.

આ બધું કર્યું તે તો આ દુકાની વ્યવસ્થા કરનારના હાથની વાત હતી, પણ બીજા મુશ્કેલીએ હતી કે એવરેસ્ટ પર્વત તિબેટની હદમાં આવેલો છે અને તિબેટની સરકાર પહેલથી અને ખાસ કરીને ગોરાઓને તો પોતાની હદમાં પ્રવેશ કરવા દે એમ નહોતું. આ માટે તિબેટની સરકાર સાથે ખૂબ વાટાઘાટ કરવી પડી, અને આખરે તો સ્વતંત્ર દેશ છતાં આ સ્થિતિસ્થ-સત્તા સામે હેઠલુંક બળ બતાવી શકે? હવે રમ મગી. એ પરવાનાના સપ્તે આ જ્યા. “આપી પ્હારીનેમ કામ્પા-દી-ડી અને સેકાર પરગયુઝિના અમલદારો તથા મુખીએને નાણુ કરવામાં આવે છે કે સાહેબે સોદાની એક મંડળી આપણા પવિત્ર જગન્માતાના શિખર પર ચઢવા માટે આવે છે. તેમને બધી નાતની મદદ તથા તેમનું રક્ષણ કરવામાં ધ્યાન ગમ્યું. અને સાહેબ સોદાને અરજ કરી છે કે તેઓ અમારા આ પવિત્ર પર્વતની આમ્રપાસના ભાગમાં પણ પક્ષીનો શિકાર કરીને અમારી ધાર્મિક લાગણી ન દુભાવે, ધર્મચુરુ દસાઈ લામા હવે દિંદી સરકાર સાથે મિત્રભાવે વર્તે છે...”

મંડળીના માણસો નક્કી થયા. સામાન તૈયાર થયો. મનુરો મગી ગયા ને ૧૯૨૧ની વસંતમાં આ દુકાની એવરેસ્ટની તળેટીમાં આવી પહોંચી. આ વખતે તેમનો હિંદુ દેડ ટોચે પહોંચવાનો નહોતો, પણ ટોચે પહોંચવા માટેના સૌથી એકાદી મુશ્કેલી-વાળો માર્ગ ચોપવાનો હતો. આ કામમાં સૌથી વધારેમાં વધારે ઉપયોગી ડો. કેલ્લાસ હતો, પણ દુર્ભાગ્યે તેને નીકળતી વખતે

રહે! થયો. તોપણ તેણે સાથે આવવા આમક રાખ્યો. તેને જાણમાં નાખીને પણ સાથે લીધા. તે એવરેસ્ટ પામે પહોંચતાં હોવાં જ શ્રુત્ય પામ્યો. છેલ્લી ઘડી સુધી મુસાફરી કરતો આ ડોક્ટર હેમાલયની જોડમાં અને જંગ-માતાના ચરણમાં સૂતો.

તેના મૃત્યુથી માર્ગ શોધવામાં ઘણી મુશ્કેલી નહી. એવરેસ્ટ, નેપાળ અને તિબેટની જન્મે બાલુથી પહોંચી સફાઈ છે. નેપાળની બાલુ જે રીતે નક્કી હતી. એક તો નેપાળના પ્રદેશમાં પણ તિબેટના જેટલી જ પરદેશીઓના પ્રવેશ માટેની કડકાઈ હતી, અને બીજું તે બાલુથી એવરેસ્ટનો ચક્રાવ એકદમ સીધો હતો. ત્યારે તિબેટ બાલુ જે કે લાગે રસ્તો હતો, છતાં ચક્રાવ ધીમે ધીમે ચડતો જતો હતો. એટલે તે રસ્તો પસંદ થયો. પણ તળેટીમાંથી ઉપર ચડવા માટેનો રસ્તો કયો? આ શોધવાનું કામ મુશ્કેલ હતું, અને તે કામ મેક્લરીએ ઉપાડ્યું. તે ખૂબ ભટક્યો અને આખરે એવરેસ્ટની ઉત્તર બાલુથી એક મોટી હિમનદીના રસ્તે ઉપર ચડવાનું બની શકે તેમ હતું, તેમ મેક્લરીએ શોધી કાઢ્યું. એક દુકાની દેડ ૨૩૦૦૦ શીટ સુધી એ હિમનદીને રસ્તે ચઢી આવી.

આ પ્રપત્તિ પછી આખી દુકાનીમાં ખૂબ ઉત્સાહ આવ્યો. તેના ખખરો જ્યારે જાપાંઓમાં પ્રસિદ્ધ થયા ત્યારે જાપાંની જ ભાષામાં કહીએ તો ચક્રચાર ફેલાર્ક ગર્ક, ચમગ્ગો સર ધર્મ ગર્ક, અટકલો યવા લાગી, કલ્પનિક યોગનાઓ આવવા લાગી. અનુશીઓના અનુભવે રબૂ ચવ્ય લાગ્યા, પણ હવે મોટા પાયા ઉપર તૈયારી કરવા માટે ઈંગ્લાંડના પર્વતારોહીઓ એક પગે ચર્ક રહ્યા હતા.

સંકેત ઉઠાવનારુએ પણ ઓળ નહોતા. એક જણે પ્રથમ પૂછ્યો કે ગુ ૨૬૦૦૦ શીટની ઊંચાઈએ ચડવું એ માણસની શક્તિની મર્યાદામાં આવે છે? તેનો જવાબ ક્રિસ્ટિયન મંગલસજનનામતા હિમાલયના મોટા અગ્નિપર્વતે આપ્યો, “આજથી ૨૦ વરસ પહેલાં માણસને મન ૨૧૦૦૦ શીટ એટલે તો સગમમ સ્વર્ગ નેટલી ઊંચાઈ આવી ગઈ ગયાલી. ૨૦ વર્ષ પહેલાં માણસ ૨૩૦૦૦ શીટ પહોંચ્યો છે, ૧૦ વરસ પહેલાં ૨૫૦૦૦ શીટ પહોંચ્યાનો છખનો છે, આ ગણિતને હિમાલે આના પછી ૨૬૦૦૦ શીટનો આંકડો આવે ને! અને એવરેસ્ટ જિતાશે જ.”

એક જણે મેક્લરીને પ્રથમ પૂછ્યો “તમે છા માટે એવરેસ્ટ પર ચડવાની આવી માથાદૂદ કરો છો?”

મેક્લરીનો જવાબ દૂંદો હતો, “કરશ્યો ત્યાં એવરેસ્ટ છે, એટલા મરિ.”

ખરેખર મેક્લરી તો એવરેસ્ટ પાછળ માડિ ચ્યો હતો. તે ૧૯૨૧થી એવરેસ્ટ સિવાય બીજું વિચારી જ શક્યો નહિ. તેની શક્તિ અને તેની લગની બીજામાં લાગ્યે જ દેખાય !

૧૯૨૨માં બીજી દુકી તૈયાર થઈ. તેનો નામક સી. છ. જુસ કરીને હતો. નામક તરીકે આ માણસમાં અસાધારણ ગુણો હતા. પોતાના માણસોને કેમ સંપીને મળવા, મજૂરો પામેથી કેમ કામ લેવું, દુકીઓની યોજના કેમ કરવી, બધે સામાન કેમ પહોંચાડવો—આ બધું કામ એવરેસ્ટ ચડવા નેટવું જ મુશ્કેલ હતું. તે હવે ઘરોડે ચલાવ્યા હતા. ડોક્ટરોએ

તો ક્યું હતું કે ૧૬૦૦૦ શીટ્સી વધારે જિંચાઈએ તમે નહિ જઈ શકો. એટલે તેણે એવરેસ્ટના પહેલા મુખ્ય યાણમાં જ પોતાનો મુકામ નાખ્યો અને ત્યાં રહ્યા રહ્યા આખી ટુકડીનું સ્વસંચાલન કરવાનું તેણે માથે લીધું.

કુસ્તી આ ટુકડીના સાથીદારો આ વખતે ખાસ ચૂંટાયેલ હતા. આપણે મેલરી તો તેમાં ખરો ! તેના સિવાય તો, કેમ ચાલે શકે ? પણ આ ઉપરાંત બીજા કેટલાય હતા-નોર્ટન, સોમરવેલ, શીન્ચ, મોરરોડ, નોએલ વિગેરે.

સોમરવેલ એ ખાસ ધ્યાન એજે તેવો બીજાને આફમી હતો. મેલરી શરીરનો વિચાર કર્યા વગર દીધે જ રાખે તેવો હતો, ત્યારે સોમરવેલ તો એટલો શક્તિવાળો હતો કે ગમે તેવો થાક થોડા જ વખતમાં ઉતારીને પાછો જાણે થાક્યો જ નથી એમ તાજાંમાજાં ધર્મને લીધે જ હોય.

આખી ટુકડી એવરેસ્ટની તળેટીમાં હિમનદીને કાંઠે આવી પહોંચી. અહીં તિબેટના સાધુઓનો એક મોટો મંડ છે. આ મંડ તિબેટમાં સૌથી પવિત્ર મંડ ગણાય છે. અહીંનો લામા એ દેવ જેવો મનાય છે. આ ટુકડી આરેઆ મંડ જોવા માટે ગઈ ત્યારે તે લામાએ તેમને દર્શનનો ખાસ લાભ આપ્યો, અને એણે એક પ્રશ્ન પૂછ્યો, “તમે આ જગન્માતાના માથા ઉપર ચડવા માટે આટલા બંધા આતુર કેમ છો ?” જુએ તરત જ ઉતર આપ્યો, “દુનિયા આખીમાં કોઈ ઈશ્વારા જિંચું સ્થળ હોય તો તે આ માતાનું સિંખર છે. અને સ્વર્ગથી કોઈ નજીકમાં નજીક સ્થળ હોય તો તે આ જ છે. સ્વર્ગની વધારેમાં વધારે

મહાન મુસાફરો . .

પાસે પહોંચવાની કયા ભક્તને ઈચ્છા ન થાય ?” આ ઉત્તરમાં જેલો લામા સમજ્યો તે કતાં ઘડું વધારે સત્ય રહેલું હતું. ખરેખર સ્વર્ગને અને આ પર્વતના શિખરને જરાય છેડું નહોતું. ત્યાંમાએ તો તેમને સ્વર્ગની નજીક સહીસ્રવામત પહોંચે તે માટે આશીર્વાદ આપ્યા (કિરપ આપ્યો !)

મે ૧૬૨૦ની પહેલી તારીખે આરોહણ શરૂ થયું. પહેલાં તો આ મજૂરોએ માંત્રના ચરીર ઉપર પગ મૂક્યાનું, પાપ કરવાની ના પાડી. જુસને આ લોકોને સમજાવતાં બહુ મુશ્કેલી પડી. તેણે પોતાની મદદમાં આ મત્તા યોગ્યક સાધુઓને પણ લીધા. સાધુઓએ પણ જ્યારે કંઈ કે આમાં પાપ નથી, ત્યારે આ લોકો આગળ વધ્યા.

એવરેસ્ટની તબેરીમાંથી ઉપર ચડતાં જ્યાં સુધી પશુઓ જઈ શકે તેમ હતું ત્યાં સુધી તેમણે ઉપયોગ કર્યો, અને એક સુંદર નાના એવા ઝરણા પાસે આખરે આ આખી વસુન્ધરા અટકી. પશુઓને પાછાં વાળ્યાં અને ઉપર ચડવા માટેની ગોઠવણો થયા માંડી. એક બાલુથી સામાનની વહેંચણી થવા માંડી અને વચ્ચે વચ્ચે થાણા નાખતર મજૂરોની તથા આરોહીઓની ઢુકડીઓ પડવા માંડી. જનરલ જુસે પોતાની આખી યોજના બધા પાસે મૂકી દીધી અને બધાએ તે સ્વીકારી લીધી. બીજી સવારે થાણાંઓ પસી ઢુકડીઓ બપોવા માંડી.

મુખ્ય થાણું ૧૬૫૦૦ ફીટ ઉપર હતું. ચઢાઈનો પહેલો મુકામ ૧૭૫૦૦ ફીટ ઉપર નાખ્યો. બીજો મુકામ ૧૯૦૦૦ ફીટ ઉપર, ત્રીજો ૨૧૦૦૦ ફીટ ઉપર નાખ્યો. ચોથો મુકામ

૨૩૦૦૦ ફીટની ઊંચાઈએ પોહાઈ ગયો. અહીં સુધી તો મેક્કરી, મોમરેવેલ વિગેરે મહાત્મીઓ જરાબજ આચળ ધપતા રહ્યા. મામાન તજેનીના યાજુમાથી જગજગ આ બધી જગ્યાએ પહોંચી ગયો.

પણ હવે જ કામ મુશ્કેલ હતું. મેક્કરી, મોમરેવેલ, નોટન, અને મોરરીફ-આ ચાર મહાત્મીઓ નવ મજૂરો સાથે અહીંથી આમળ પાંચમું પાછું નાખવા માટે છિપકાયા.

દરેક જણની દિલમાં આજે એવર જુમારી હતી. પાંચમું ચાલું નખાણુ એટલે પછી તો ચિખર હાથવેંતમા. પણ અહીં એક મોટી બચ્છની દીવાલ આડે આવતી હતી. તે ઓળખ્યા સિવાય કંઈ ચર્ચ શકે તેમ નહોતું, અને એ કાસ જ કપરું હતું. મેક્કરી 'કેડે લેસુ' બાપીને અને હાથમાં જવ્છની 'ડોહાળી' સર્જને આગળ મોકલ્યા. મોમરેવેલ વિગેરે તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યા. બિવાદીની ચપજતાથી અને સિંદના જેવી દ્વિમતથી આ મેક્કરી જરાબા પગથિયા પાડતો પાડતો ઉપર ચડ્યા માડયો. તેનામાં શ્વાસ લેવાની કંઈ અનળ મુકિત હતી આટલી બિચારીએ હવા એટલી બધી પાતળી હોય કે અને ડાહ્યે માણસનાં ફેફસાં જાણે હવા માટે વખખા મારતા હોય તેમ બિચા નીચાં ચડા માડે. ઘડીકવારમા તો જાણે હમણાં દૃશ્ય બંધ પડી જશે એમ લાગે, ત્યાં મેક્કરી તો થોડી જ પારમા ફેફસાંને આ પાતળી હવામા પણ મીઠા કામ કરતા કરી દે તેના મિત્રે મેક્કરીને પૂછ્યું કે "આ તારી શ્વાસ લેવાની મુકિતનું મહત્ત્વ તો આમને કહે." મેક્કરીએ કવુ "એ તો હું જાણે આ

મહાન મુસાફરો !

એવરેસ્ટના શિખર ઉપર જિઓ હર્મિય અને દુનિયામાં એથી જામે ચડવાનું કંઈ જાણી નહિ રહ્યું હોય ત્યારે કહીય. ”

આ ચઢાઈ વખતે રમૂજના પ્રસંગે પણ જનતા હતા. આ મજૂરોને, સાહેબ લોકો ખોળે ઓક્સીજનના સાધનો લઈને ચડતા તે જોઈને નવાઈ લાગતી.

આ મજૂરોમાં પણ જે સૌથી વધારે મજબૂત હતા તેમને ‘વાધ’ તરીકે ઓળખવામાં આવતા. આ વાધ ૨૫૦૦૦ ફીટ સુધીની ઊંચાઈએ ‘૧૧ મથુ જેટલું’ વજન લઈને ઓક્સીજન વગર ચડી જતા. પણ આ અર્થે વગરના બાર આ સાહેબ લોકોને ઉપાડતા જોઈને તેઓ ખુશ્તા :

“આમાં શું છે ?”

“અંગ્રેજ હવા”

“પણ અહીંની હવા તો ઘણી સારી છે, તમે ત્યાંથી શું કામ લેતા આવો છો ?”

પણ ત્યારે તેમને પણ શાસ લેવો મુશ્કેલ થયો તેવી પાતળી હવામાં તેઓ ચૂંચતા, ત્યારે તેમને આ ‘અંગ્રેજ હવા’ની કિંમત સમજાઈ અને પછી તો જાણે મુખવાસ હોય તેમ વારંવાર તેઓ ‘અંગ્રેજ હવા’ માગવા ચાંડ્યા. “આજે સાહેબ, જરા તબિયત નસમ છે, જરા અંગ્રેજ હવા આપોને !”

મેલરીએ આખરે એક દીવાલની કસ્ટ ઉપર ચડીને. મજૂરોને પણ ચડાવીને, ત્યાં જવડી .
વળી આગળ બિપડ્યો. તે

આવી રહ્યા હતા. જેમ દરિયાના મુસાફરને દરિયા લાગે, તેમ આમને આ પર્વત લાગ્યો હતો. જે મજૂરો સાથે અશક્ત થઈ ગયા હતા તેમને રાખાને સરકત મજૂરો સાથે મેલરી વળી આગળ ચાલ્યો. પણ ઠંડી અસહ્ય થતી જતી હતી અને આ બધા પણ તેનો અગત્યર આખવા લાગી ગયા હતા. એટલે તેમણે વચ્ચે પોતાની સાથે લંબિયા જે તંબૂ જોડ્યા અને ત્યાં તેમને રાત માળવી પડી. આ રાત ખરેખર લજકો હતી. આખી રાત ઠાન ફાટી નાખે તેવા પવનના સુસવાટ આવતા હતા. કોઈ ઊંઘી શક્યું નહિ. એકબીજાને બાથમાં રાખીને જેમ તેમ બધા પડ્યા રહ્યા. માથું જાણે ફાટી પડે તેવી ઘેટના થાય.

પણ એમાંય મોરશીડ તો સુવારે એક ડમરું પણ ભરી ન શકે તેવી સ્થિતિમાં આવી ગયો. મેલરીએ તેને તે તંબૂમાં જ એકનો મૂકીને તેના બીજા સાથીઓ સાથે આગળ ચલાવ્યું. મોરશીડની સ્થિતિ કંઈ સારી નહોતી. તેને ખુબ થાક ચડ્યો હતો અને તેને પવનનો માર પણ સખત લાગ્યો હતો. પણ તોય તે સાથે ચાલ્યો. મેલરીએ તે ફિક્સે બપોરના ૨૬૯૮૫ એટલે કે સમ-ક્ષ ૨૭૦૦૦ ફીટની ઊંચાઈ ઉપર પોતાનો પગ મૂક્યો. પણ અહીં તેમની બધાની ઊંચાઈ ૬૬ આવી ગઈ હતી. તેમની પાસે કંઈ ખાવાનું કે બીજું સાધન ન હતું અને રાત પહેલાં પાછું પેલા તંબૂઓમાં પહોંચી જ જવું જોઈએ. મેલરીની હિંમત તો હજી આગળ વધવાની હતી, પણ તે ત્યારે જ જની શકે કે જો આ ૨૭૦૦૦ ફીટ ઉપર એક નવી ઊવણી નાખી શકાય. તેણે તો નિર્ધાર કર્યો કે પાછા જઈને ફરી અહીં ઊવણીની

તૈયારી કરીને આવ્યું. પણ પાછાં ફરતાં સુધીમાં તો મેઘરી અને મોમરવેલ પણ નખાઈ ગયા હતા. મેઘરીનાં આંગળાં પણ દિમથી જળા ગયાં હતાં, તેને ઉપરસ પણ ચરૂ થઈ ગઈ હતી.

આખરે તેઓ મોરસોડને મુઝીને ગયા હતા તે જાવણીમાં પહોંચ્યા. ત્યાંથી મોરસોડને લગભગ બેઝરી બેઝરીને જરૂરી દીવાલવાળી જાવણી સુધી લાગ્યા. અહીં તો તેમની રાહ ભેટા તેમના બીજા સાથીઓ સામે રોકવા નીકળ્યા હતા તે મળી ગયા અને આખી મંડળી ૨૧૦૦૦ શીટની બેઝાર્કએ આવેલી ત્રીજી જાવણીમાં પહોંચી ગઈ.

મેઘરીને હવે પોતાની મહેનતની અસર દેખાવા માંડી. એટલે હવે ફરી પાછાં એને એ ૨૭૦૦૦ શીટની બેઝાર્કએ જઈને જાવણી નાખવાનો વિચાર અમલમાં મુકી શકે તેમ નહોતું લાગતું. પણ તે કામ ઉપાડી લેનાર બીજા તૈયાર હતા. કેપ્ટન હુસ, (દુકાનીના નાવકનો લગ્નનો) ફ્રીચ અને તેજબીર નામનો એક નેપાળી આ દસ મનુષ્યો સાથે લઈને જાવણા.

આ દુકાની પણ કંઈ એકાદી બીજા તેમ નહોતી. જાવણર સાવધાનપણે જરૂરમાં સ્તેતા કાપતા કાપતા, મનુષ્યોને સાચવતા સાચવતા, અને જિલકુલ કર વગર તેઓ ઉપર ને ઉપર ચડવા લાગ્યા. આમ ૨૫૦૦૦ શીટ તો ચડી ગયા. ફ્રીચને હતું કે ૨૭૦૦૦ શીટ ઉપર જાવણી નાખવામાં જરૂર સફળ થયું, પણ તેને બિચારાને હજી એવરેસ્ટનો ખોલે પરિચય ક્યાં હતો ? કઈ હાથે એવરેસ્ટ પોતાનું તોફાન શરૂ કરશે તે કોઈ વાધુશાસ્ત્રી પણ કહી શકે તેમ નહોતું. અને અત્યારે પણ એમ જ થયું. તોફાન એકદમ ભેરમાં ચડી

આખું. આમાં જિભા રહેતું પણ મુરદેવ ચર્ચ પડે, ત્યાં તબ્બુ
તો કપડીથી નખાય ? તોપણ આ નોક્કનમત્ત ફીચ આગળ
જઈને તબ્બુ ખોડવાની જગ્યાની તપાસ કર્યા લાગ્યે. પરંતુ
આમાં તે નિમગ્ન થયો.

આખરે આ ટોળા પણ એકઠેલી ચપલ ખાઈને પાંચી ફરી.

ત્યાં તો પાછો મેઢરી નૈયાર ચર્ચ ગયો હતો. મે મગ્ધેન તો
તેની માથે જ હોમ ને ! પાંચ તેઓ ત્રીજા નંબરની ડાવણીએ
પહોંચ્યા, જઈને લુએ તો જવળીમાં હાથ હાથ નેટલે બરફ
જમી ગયેલો. આ બધું તેમણે માફ કર્યું.

ખીજે દિવસે હવા ખૂબ અતુક્ષ્ણ હતી. તેઓ ૧૪ મજૂરો
સાથે ચોપા નંબરની ડાવણી તરફ જિપડ્યા.

પણ જેમ જેમ જિંઘા ચડતા જાય તેમ તેમ બંદ ૧૩૦ ને
કીડો આવતો. જાય-જાયમાં મોટા સુધી અંદર પૂચી જાય
એટલે કીડો. આખી ટુકડી એક બરફનો લાળ ધીરે ધીરે ચડી
રહી હતી. આજગના ત્રણેય અગ્રિએ અને એક મજૂર
દોરડાથી એક ખીજા સાથે બધાયેલા હતા. એમાં તરફ ધીરે
ધીરે નીચે ધસવા માડ્યો. આ ચારેય જણે વેગે કે બરફ
ખમતો જાય છે અને તેઓ નીચે ટસડાતા જાય છે. પણ તેઓ
કરે શું ? તેઓ બરફના આ પ્રવાહમાં તણખવા જેવા જ હતા,
પણ સહભાષી એકાએક તે બરફ ધસતો અટકી પડ્યો અને
આ ચારેય જણના પગ ફેરાયા. પરંતુ જ્યાં પાંચને નજર કરે
છે ત્યાં તો ખીજા મજૂરો ગૂમ િખૂમ નીચે નજી નાખી તો

ચાર મનૂરો તેમને દેખાયા. બીજા નવ જણુ આ જરફની દીવાલ પરથી ઊડી ગયા અને જરફમાં દટાઈ ગયા ।

આવે વખતે માણસમાં મદાનથી હોય તો તે અદ્ભુત પ્રકાશે છે. મેલરીને અત્યારે બીજો વિચાર કરવાપણું હતું જ નહિ. તે તરત જ પાછો ફર્યો. તેણે પેલા નસિ પડેલા મનૂરોને ખૂબ મારી, “ચાલો જલદી, પેલાઓને બચાવવા.” એ ગૂમ થયા હતા, તે મનૂરો આ મનૂરોના નજીકના સગા હતા. તેઓ બોલ્યા, “માફેય, હવે આ મહેનત શું કામની ? થવાનું હતું તે થઈ ગયું. હવે કંઈ જીવતા હાથ આવવાના છે ? એ તો માતા તેમને ભગ્ની ગઈ.”

પણ આ મુસાફરનો ત્યાં પહોંચી ગયા. ત્યાં જઈ જરફ વોંખવા માંડ્યો, તેમણે એક માણસને જરફમાંથી ખોદી કાઢ્યો, તે હજી જીવતો હતો. એક માણસ ઊધે માથે જરફમાં ખૂંચી ગયો હતો, તેને બહાર ખેંચ્યો અને જોયું તો તે હજી જીવતો હતો. એક ત્રીજા માણસને ખૂબ ઊંડેથી ખોદી કાઢ્યો, પણ તે મરેલો નીકળ્યો. બાકીનાનો પતો કેમય ન મળ્યો અને હવે વધારે ખોદવા માટેની કોઈની શક્તિ પણ રહી ન હતી. આટલી ગંધાર્ધએ આ જરફને ખોદ્યો અને તેમાંથી માણસો બેચી કાઢવા એ કામ કેવું હતો, તેની આપણને કલ્પના પણ ક્યાંથી આવે ?

ખરેખા મનૂરોને હિંમત આપીને અને સાચવી સાચવીને મુકામ ઉપર પહોંચાડવાનું કામ પણ મુશ્કેલ હતું. આ ભયંકર બનાવ જોઈને તેઓ બાળકની જેમ કૂમળા હતા, અને પેડેપેડ મૂકીને ચેતા હતા. તેમને જાણ્યામાં લઈ જઈને ગરમ ગરમ

પીઝું અને ખાવાનું આપ્યું. ઘણી વારે તેઓ સાંત પડ્યા. ખેલો કંઈ માથે બરફમાં ખૂંચી ગયો હતો તે બે ક્વાક સુધી તો બેલાન રહ્યો. લાનમાં આગ્યો ત્યારે પાછો હતો તેવો ને તેવો જ. ફરી ૧૯૨૪ની ચડાઈમાં આ મંજૂરે ફરીવાર પણ લાન લીધી હતો.

આ ભંચકર અકસ્માતે આખી દુકરીના ઉત્સાહને લાંબી નાખ્યો. દુકરીના સારામાં સાત માણસોનાં શરીર લગભગ લાંબી મયાં હતાં. કેટલાકને તો તરત જ પાછા દાર્જિલિંગ મોકલી દેવા પડ્યા હતા. મંજૂરે તેમના સ્વબનોના મૃત્યુથી હવે એક ડગલું પણ આગળ જવા તૈયાર નહોતો. દુકરીના નાષક જુસે જોયું કે ચોમાસું પણ માથે આવે છે અને આમાં હવે આ વસ્ત્રે કંઈ જની શકે કેમ નથી.

દુકરી ભારે હંમે પાછી ફરી એવરેસ્ટ ઉપરથી હસતો હસતો જોઈ રહ્યો.

પણ એમ કાંઈ આ લોકો એવરેસ્ટનો પીછો છોડે તેમ નહોતા.

ફરી ૧૯૨૪માં પાછી લગભગ એ જ દુકરી તૈયાર થઈ. આ દુકરીનો નેતા એ જ જુસ હતો, એ જ મેક્લી પાછો એમાં પહોંચી ગયો હતો. નોર્ટન, સોર્મરવેલ-એ જવા એના એ હતા. એક બે નાના ફેરફારો થયા હતા. તેમાં એક પ્લાન બેએ તેરી નવીન વ્યક્તિ આ વખતે હતી અને તે મેક્લીનો ઢંક સુધીનો સાર્થી ઈસીન. ઈસીન ૨૨ વર્ષનો લુવાનિયો હતો. આપણા દેશના લોકો તો હજી તેને ગાંઠે એમ કહે કે આના મોંમાંથી

હજી તેની માનું દૂધ પણ નથી સુગ્રધું. આ જીવાન કોલેજમાં ભણ્યો હતો ત્યાં તેને આ દુકાનીની ખબર પડી. તત્કાલ જ તેણે ઉમેદવારી નોંધાવી તેની પામે પર્વતો ચડવાનો કંઈ અનુભવ નહોતો. દેવળ એ વાર ઉત્તર દુવના સમુદ્રમાં એકસડુંની જેમ એક દુકાની સાથે જઈ આવેલો; પણ તેની હક જખરી હતી. તેને પ્રેરેસરો પણ ના ન પાડી શક્યા—આ દુકાનીવાળા 'પણ ના ન પાડી શક્યા.

આ વખતે તો ગયા વખતની જે જે સાધનોની ખામીઓ તેમને લાગેલી તે બધી સુધારી લીધી. ૪૦૦ મનૂરો ઉપર ૬ મહિના ચાલે તેટલો સામાન લાદીને આ દુકાની દાર્જિલિંગથી એવરેસ્ટની તળેટીમાં આવી પહોંચી ગયા વખતના કેટલાક મનૂરો પણ પાછા આ સાહેબ લોકોની સાથે આવવા તૈયાર થયા હતા.

પણ આ વખતે સરઆવમાં જ એક આપત્તિ આવી પડી. આખી દુકાનીનો નાયક કહો, કે આત્મા જેવો જુસ દાર્જિલિંગથી આવતાં જ રસ્તામાં શરીરમાં સપાઈ ગયો, અને તેમાંથી તેને સખ્ત મેલેરિયા લાગી પડ્યો અને તેને સિંકીમ પાછા ફરવું પડ્યું. જુસ પોતે સીધી રીતે ચડવામાં લાગ નહોતો લેતો, પણ તેનામાં નાયક તરીકેના અગ્રણ્ય ગુણો હતા. મનૂરોને તો તે પોતાના પ્રિયથી ધડીમાં વસા કરી લેતો, એટલું જ નહિ પણ દુકાનીના માણસો પામે એકસપીથી કામ કરાવવામાં તે બહુ કુશળ હોતો. નહિ તો આ એવરેસ્ટની દર્યામાં માણસ પોતાનું મગજ સમતોલ બાળે જ રાખી શકે. જેમ હવા પાતળી તેમ મગજ ઉપર બહુ જ અમર થાય છે. કેઈ વાર માગમારી થાય એટલી હદ સુધી

વાત આવી જતી, પણ જુમની વહેચણી, તેની ખમણી અને દરેકને ઠેકાણે રાખવાની રીત અજબ હતી. આ ખોટ ન પ્રસય તેની હતી તોફાન તેનો લાગીને કપ્ડન જુસ અને નોર્ટન,—એ બે જણએ આ જવાબદારી ઉપાડી લીધી અને કામ આગળ ચલાવ્યું.

આવતાવેત જ કામકાજ સર ચર્ચ ગયું તથા દિવસમાં તો ૧૫૦ જેટલા ડુલીઓની મદદથી બે ડાવણીઓ નખાઈ ગઈ અને હુકીના જે ખાસ મનુષ્યો હતા તે પણ ત્રીણ ડાવણી નાખના માટે પહેલવી ગયા હતા. એક અઢનાડિયામાં તો મેવરી, ઇરવીન, નોર્ટન, સોમરવેન, જુમ વિગેરે ત્રીણ ડાવણીયા આગળ ચડ્યા લાગી ગયા હતા, પણ ત્યાં જ એવરેસ્ટ પોતાનો સપાટો બતાવવા માડ્યો.

આ વખતે ૧૯૨૨ કરતા પણ વધારે ઠંડી થો હતી જ. પણ તેમાં જસ્ટિસ તોફાન એટલા ભયંકર રૂપમાં સર ચર્ચ ગયું કે નોર્ટને પહેલેથી જ હઠાપણ ચાપરિને પોતાના બધા માણસોને તરત જ બંધી ડાવણીમાંથી બોલાવી લઈને તબેટીની ડાવણીમાં પહોંચાડી દીધા. એમાત્ર ત્રણ મુનીઓ પાછા ફરતા ફરતા જ પોતાના જાન ગુમાવી બેઠા. એવરેસ્ટ પોતાનો જાન માગવા લાગ્યો.

હવા પાછી જરા સાત મઈ એટલે પાછી ત્રીણ ડાવણીએ હુકી પહેલવી ચર્ચ અને ત્યાંથી જસ્ટિસ દીનાલ પામેની ડાવણી નાખના માટેની બંધી તૈયારી ચર્ચ ચર્ચ પણ ત્યાં પાછી હવાએ પોતાની આકર્ષક શરૂ કરી અને જસ્ટ ૨૪ કલાક સતત પડત લાગ્યો નોર્ટને આવી સ મે મૂઝાનો સગત પ્રયત્ન કર્યો પણ

આખરે વળી પાછું બધાને લઈને પાછા ફરું પણ અને તમેટીની ડાવણીમાં વળી બધા ભેગા થયા.

આ ચડ-ઊતરની હાવાડીમાં કેટલાક મનૂરો બિચારા સાવ ખખડી ગયા હતા. આ બધામાંથી કેવળ ૧૫ 'વાધ' હજુ સાથે આવવા સરિથી તૈયાર હતા. ખરેખર આશ્ચર્યની વાત છે કે રોરપા જાતિના આ અજ્ઞાને મનૂરો પૈમાને લોભે જ નહિ, પણ આ સાહેબ લોકોની સાથે પર્વત ચડવાની હોંશથી જ ધણાખરા સાથે આવવા તૈયાર થયા હતા. પરંતુ તેઓમાંથી ચારિરે સચકત એવા આ પંદ જથ્થાના ઉપર આ ૭ કે સાત જેટલી ડાવણીઓ સુધી વહી જવાનો ભાર કેમ લાદી શકાય? એટલે સામાન ઓછો કરવા માટે કંઈક કરવું જ જોઈએ. છેવટે ધણી ચચાને અતે એમ નહીં હતું કે આ વખતે એક-સીબન સાથે લીધા વગર ઉપર ચડવું, અને એકસીબન વગર ચડવું એ આ રોરપા લોકોને મન તો સામાન્ય વાત હતી. આ જાતિની સહનશક્તિ તો અદ્ભુત છે. આ વખતે તો એક સ્ત્રી-મનૂર પણ સાથે આવેલી. તેણે પહેલી અને બીજી ડાવણી સુધી સામાન પહોંચાડવાનું કામ કરતા મનૂરોમાં આશ્ચર્યકાન્ક કામ કર્યું હતું. તે તો પોતાની સાથે પોતાના બાળકને પણ લેતી આવેલી. પીક પાછળ બાળકની ઝેળી બાંધી હોય અને માથા ઉપર પાંચી ૬૦ મહત્તો સામાન લઈને હસતી હસતી તે ઉપર ચઢી જાય, વળી વચ્ચે પાછી ધડીક છોકરાને ધવનવતી જાય ને ગીત ગાતી રમણતી જાય. આ સ્ત્રીએ એકસીબન લઈને ચડતા આરોહીઓને કેટલા સરમાવ્યા હશે ! અને આપણે અહીં ગયા ત્યાં તો ! એ વાત માચી માનવા જ તૈયાર ન થઈએ !

મેની અધવચમાં બળી વાતાવસ્થા શાંત થયું એટલે નોર્ટને તૈયારી કરવા માંડી. ઊપડતા પહેલાં આ જવા મજૂરોને લઈને આખી દુકાની રોમખા મરમા લામાઓના આરીવાદ લેવા ગઈ. તેમના આરીવાદ મત્યા બળી પાછુ મજૂરોમા જો આવ્યું.

હવે મેલરીને નોર્ટનની સજારીની કિમત થવાની હતી. હવે આટલી શાંત તેમણે લાગ્યે જ અહીં જોયેલી એટલે તેમને હિસાહ વધ્યો. નોર્થકોલ પાસેની જાવણીમાં તો મેલરી, હુમ, ઈર્મીન વિગેરે પહોચી ગયા.

મેલરી અને હુમ આગળ જાવણી નાખવા માટે ઊપડ્યા. બીજો દિવસે નોર્ટન અને સોમરવેચ પણ ત્યાં આવી પહોચ્યા અને તે પણ પાછળ પાછળ ઊપડ્યા મેલરી અને હુમ થોડાક મજૂરોને માથે લઈને ૨૫૩૦૦૨ીટ ઉપર જાવણી નાખવામા આખરે મફત થયા. ત્યાં તેમણે ગત માળી. પણ આખા દિવસના શ્રમથી હુમ અને મજૂરોની જાતિમા ખુબ વેદના થવા લાગી હતી. હવે મેલરી તેમને આગળ લઈ જઈ સડે તેમ નહોતું તેમને પાછા ફરવું પડ્યું. ત્યાં તો સામા નોર્ટન અને સોમરવેચ મત્યા. તેઓ મેલરી પાસેથી હાકીકત જાનૂનીને આગળ વધ્યા અને મેલરીએ તાબેના માણુમા રાત માળી.

બીજો દિવસે નોર્ટન અને સોમરવેચ પાછા ઊપડ્યા આ વખતે તેમની માથે ત્રણ જ મજૂરો આવી સડે તેમ હતું અને બપોર સુધીમા તો તેઓ લગભગ ૨૭૦૦૦ એટલે કે ૨૬૮૦૦ ૨ીટ ઉપર પહોચ્યા અને ત્યાં ત્યૂ તાબો. ફુનિયામા એટની જિંચાઈએ જવળી આ પડેલી જ વાર નખાઈ. જાવળી નખાઈ

ગયા પછી મજૂરો પાછા નેમ્ફાલની જાવણીમાં પહોંચ્યા અને નોર્ટન તથા સોમરવેલ જે જ જણ ત્યાં રહ્યા. તેઓએ સત નિરાંતે પસાર કરી એમ કહેવાય. જો કે સોમરવેલનું મળું ખૂબ ઊંચાતું હતું. રોગ કંઈ ન કહેવાય પણ આની વેદના ખૂબ હોય છે અને વારંવાર ખાલી ઉધરસ આવીને જાતીને પાણી વધારે પીણું કરે છે.

૪ થી જૂને સવારમાં પાછા આ બંને જણ આગળ ચડાઈ માટે નીમ્ફા પડ્યા. તેમના છૂત્તાનું ધોષ સિદ્ધ કરવાની તેમની આશા તેમના દિલમાં જરેલી હતી. હવે' તો જરૂર પહોંચવાના. હયા ખૂબ જ ચોખ્ખી હતી. નોર્ટન તથા સોમરવેલના ઉત્સાહનો પાર નહોતો. પણ તેમની શરીરશક્તિની પણ મર્યાદા હતી, અને એમાંય વચ્ચે એક એવો 'પ્રસંગ'ની ગથો કે જેમાં તેમની ધણી સક્રિય ખરવાઈ ગઈ.

થોડા દિવસો પહેલાં જ એક દિવસ નોર્ટન, મેવરી, સોમરવેલ-ચોથા નંબરની જાવણી આગળ ફરવા હતા. આગળની પાંચમાં નંબરની જાવણીમાં સામાન મૂકવા માટે ૧૨ મજૂરોની એક ટુકડી ગઈ હતી. તે ટુકડી બપોરના પાછા ફરી પણ પાછા બંધા જાવણીમાં પહોંચ્યા ત્યારે તેમાં ચાર મજૂરો પડતા હતા. એ ચાર મજૂરો ક્યાં રહી ગયા હશે ? નોર્ટન મૂંઝાયો. એક પણ મજૂર કે માણસ સુમાળ્યો અત્યારે પોસાય તેમ નહોતું અને એવરેસ્ટના શિખર કુત્તાં માણસની કિંમત જરૂર વધારે હતી. આખી સત તો જેમ તેમ પસાર કરી. મેવરી પણ ઉધરસથી પીડાતો તો હતો જ. સોમરવેલ પણ થાકેલો જ હતો, પણ સવાર પડતાં જ એ ટુકડી આ ચાર

જાણી શોધમાં નીચી પડી રાત આખી એટલો બરફ પડેલો કે સ્તો આખો ઢંકારી ગયેલો, એટલે નવેમરથી સ્તો પાડતા પાડતા આ નરો જાણી બિપ્રા. મેલરી સૌથી આગળ જ હોય ને । ઉધરસ ખાતો જાય ને ગ્લો કાપતો જાય છેવટે જાયે જોયુ તો એક મોગી બેખડ ઉપર ચારેય મજૂરો ગિરાધાર હાલતમાં ચોધાર આસુએ રોતા જોય દતા. તેમણે જીવવાની આશા છોડી દીધી હતી નીચેથી બરફ ખમી ગયેલો એટલે આ ચારેય જાણી અમટી પડેના આ દુ ખ જોઈને મનુ દિલ ન ફરી જોડે । પશુ દિલ ફરી જોડે એ વાત હતી અને તેમને બચાવના નીચાણુ એ બીજી વાત હતી

મોમરવેને કમ્બર કસી કડે દોરકુ બાધીને બરફની દીનાલમાં ફસાયા પમથિયા કાપતો કાપતો તે ઉપર ચડના માડયે મજૂરોમાં આશા આવી પશુ ત્યાં તો દોરકુ દેડ પડ્યુ દમ જ ફીટ બાધી રહ્યા અને દોરકુ ખૂંડ્યુ હવે શું ? એક તરફથી દિવસ પૂરો ચનાની તૈયારી થતી હતી અને ત્યાં આ આપત્તિ મોમરવેલ આ આધીને પ્રસંગે ખરેખર રંગમાં આવ્યો તેણે કાદાળીથી બરફમાં મોઢું ગાળ્યું પાડ્યુ તેમાં તે પગ ઠેરની જોયો કાદાળીને જોઈથી બરફમાં મારી તેનો ફોજો બરફમાં મળ્યુત ખૂંડી ગયો મોમરવેને દોરકુ ડોડી છોડી નાખ્યુ કાદાળીની સાથે તે દોરકુ મળ્યુત બાધી દીડુ પોતે કાદાળી ઉપર પગ મૂકીને જોયો થયો, અને પોતાના દેહનો પૂન બનાવીને એક પછી એક મળ્યુતે ઉતારવા માડયે પશુ મજૂરો કંઈ આ ઝોળીનો પ્રસંગ મમળ શકે તેટલી ધીરજ કે અક્કનાગી ઝોળા હોય છે । બે જાણી તે વતરી

મહાન મુસાફરો

ગયા, પણ બે જણ જ રા અધીરા થયા અને એક સાથે ઊતરવા ગયા. એ બંને છટક્યા. મોમરવેલે એકને તો બાવડેથી પડતો ઝીલી લીધો અને બીજાને દોરડે વળગાડી દીધો. ૨૬૦૦૦ શીટની જિંચાર્થ એ આ બુલ્ડોસ સરકમના ખેતો કરતો સોમરવેલ ખરેખર ખેલ જ કરતો હોય તેટલો પ્રમત્ર હતો. એટલું જ નહિ પણ ઉપર અધીરા બનેલા મજૂરોને તે હસાવતો હતો.

આ ચારેય મજૂરોને સહીસલામત પહોંચાડ્યા તો ખરા. પણ આની અસર દરેકના શરીર ઉપર ખૂબ થઈ અને સોમરવેલને એ અસર સાચી વધારે ચાલ એ સ્વાભાવિક છે.

એટલે હવે સમગ્ર સકારો કે નોટન અને સોમરવેલ ૨૭૦૦૦ શીટથી આગમ જવા બિપઆ તો ખરા, પણ તેમનું શરીર ડગલે ને પગલે તેમને ના પાડતું હતું. એમાં વધી સાથે ઓક્સીજન પણ નહિ હીંધેલો. પણ નોટને ભેડું હતું કે ઓક્સીજન વગર પણ અહીં વધી નથી આવતો. ૨૭૦૦૦ શીટ ઉપર તો આ નોટન તથા સોમરવેલ ધસધસાટ બિંબી પણ સકયા હતા.

શિખર સાવ નજીક દેખાતું હતું. ૨૮૦૦૦ શીટ મુધી આ લોકો આવી પહોંચ્યા. હવે તો ૧૦૦૦ જ શીટ અરે! ૩૦૦ વાર. પણ ત્રણમે વાર એટલે ૩૦૦ માર્કિટ જ મલુશાને! હવે તો કાર્થ પણ મનુષ્યની શક્તિની મર્યાદા આવી જાય તેવું હતું, અને એમાંય આગમના વખતનો ચાક પણ હારેલો જ હતો. નોટનની નાડ બમણા વેગે ધમકી રહી હતી. મોમરવેલ તો હવે તેની કરદીના ટકે દળા પડ્યો. તેણે કહ્યું “હવે હું એક અનુય નહિ ભરી શકું, તું આગમ બા.” મિનિટના ૧૨૦ ધમકારના વેગથી

તેની નાડ ધબકતી હતી. નોર્ટન તોપણ હિમન કરીને ૬૦ શીટ આગળ ગયો, પણ તેણે જ હવે જોઈ લીધું કે હવે એક ડગલું એ પણ મૃત્યુમા પ્રવેશવા જરાજર છે. તે પાછો ફર્યો અને મોમરવેલની સાથે ઘર્ષ ગયો.

મોમરવેલના મજાની પીઝ વધવા માંડી. એટલી ૬૬ સુધી કે તેણે માન્યું કે હવે હું અહીં જ મરીશ. તે લગલગ-ખેભાન ઘર્ષ ગયો. તેનાથી શ્વામ લેવાતો ન હતો પણ નોર્ટને આ વખતે ૨૫ રૂબ્બો પોતાની મરણતોચ સ્થિતિમાં પણ મોમરવેલને સંભાળતો સંભાળતો તે જાવણી સુધી લઈ આવ્યો.

પંતુ ત્યાંથી નીચે ડિતરતા નોર્ટનને વળી બીજી મુશ્કેલી આવી. તે લગલગ આધળા ઘર્ષ ગયો. સૂર્યના પ્રકાશમાં-જરૂરના તેજમાં તેની આખેના ચમ્મા જરાક જૂલથી તેણે ખમેજા અને તેની અંખિયું નર દર્શાઈ ગયું, પણ આ વખતેય તેમની દુશ્મીના ડોક્ટરે પોતાના જીવના જોખમે આ નોર્ટનને દોરીને નીચે ઉતાર્યો. આ ડોક્ટર પહેલવહેલો આવા પર્વત પર ચડવા આવ્યો હતો. તેને એવો અનુભવ હતો જ નહિ, પણ તેણે આ હામ બીડી અને મનુષ્ય તરફની લાગણી કેટલું કરી શકે તે બતાવ્યું.

મોમરવેલ અમી નોર્ટન હવે લવિષ્યના કોઈ પણ જાતના પ્રયત્ન માટે નાકામાં ઘર્ષ ગયા હતા મોમરવેલને તો ઉત્સાહ એટલો અદભૂત કે ૨૮૦૦૦ શીટની લેન્ચાઈએ પોતે પડી જવાની તૈયારીમાં હતો જ્યાં ખિસ્સામાંથી કેમેરા કાઢીને ચિખતો ફોટો લીધા વગર ન રહી શક્યો. પણ તો તે તેની ચક્તિનું અણુએ આજુ ખર્ચી નાખ્યા પછી તત્તલ ડિમોશ કેમ ઘર્ષ શકે ?

પણુ મેલરી તો પેરા પાચમા તંબૂમાં રહો રહો પોતાની તૈયારી કરો જ દતો. મેલરીએ તો જોયા જ કરું હતું કે “કા તો આ વખતે શિખર મર થય છે અથવા તો મારા હવનની છેલ્લી દારૂ થાય છે.” તેણે પોતાના માથી તરીકે ઓડેન અને ઈસ્વીન આ બે જાણુને ખમદ કર્યા. ઈસ્વીન તો આ છેની ચકાઈ માટે યતનગતી રહો હતો, એમાં મેલરી જોવાની માથે જાપાનો પ્રમગ માર્યો. તે કેમ ચૂકે ? તે આટલી હાથાઈ સહન કરી શકી કે કેમ તેનો તેને વિચાર હતો જ નહિ, એવે ઈસ્વીનને તથા ઓડેનને ખમદ કર્યા, કાચુ કે તે બન્ને એન્સીજન પાપરવામા કુશળ હતા.

તેઓ ત્રણ મોંથી કુશળ અને મજબૂત એરા મજૂરો સાથે રૂ. ૨૭૦૦૦ શીટ ઉપર પહોંચી ગયા. ત્યાં તંબૂ નાખ્યો અને મજૂરો તથા ઓડેન ૨૫૦૦૦ શીટ પરની જાવણીમા પાછા આવ્યા. મેલરીએ નહીં કરું હતું કે ત્રણ જણા કરતા બે જ જણે આગળ થપવુ એ રીક છે કાલુ કે ૨૭૦૦૦ શીટ ઉપરની જાવણીમા ત્રણ જાણના જેટલો સામાન રાખવો ને નવો પડોચાકવો. એ મુદ્દે હતું ઓડેન ૨૫૦૦૦ શીટની જાવણી ઉપર તેમની રહ જોતો બેંગો મેલરી અને ઈસ્વીન આગળ બેપડ્યા. ઓડેન પોતાનું દૂત્તીન મૂખને આ બન્ને જાણુને નિહાળી રહો હતો. ઓડેલે જોયું કે તેઓ ધારધારે આગળ વધી ગયા છે. નાની નાની કાળી બે આકૃતિઓ જઈમા પગના પાડની વિખર તરફ જાતી ગય છે. શિખર હવે ૬૦૦ શીટ જ દર છે. હજુ તે બન્ને કાળા દપકા આગળ વધે જ ગય છે. પછી તેઓ દેખાતા બધ થયા !

ખીજે દિવસ થયો. ઓડેલ તથા તેના સાર્થીઓ સહ જોતા હતા કે હમણા મેક્કરી અને ઈસ્ટીન આનશે અને સિખર સર કર્વાના સમાચાર લાવશે. કલાક બે કલાક ગયા, બપોર થઈ, સાજ પડી, કાર્ક ન આવ્યું. હશે ! ખીજે દિવસે આશ્રમ લઈને આનશે ! ખીજે દિવસ થયો પણ કાર્ક દેખાયા નહિ ઓડેલને ચિંતા ચર્ક. તેણે મજૂરોને તૈયાર કર્યા. તે ૨૭૦૦૦ શીટની ડાવણીએ પહેાળ્યો. તબૂમા જુએ તો કાર્ક ન મળે ! ત્યાં તેણે સહ જોઈ. પાછા આવ્યો વળી પાછા ખીજે દિવસે ૨૭૦૦૦ શીટની ડાવણીએ ગયો. કદાચ છે ને જુવા પડ્યા હોય ને મોઢા પડેલે ! પણ ડાવણી ખાલી ઓડેલનો તો જીવ ઝડી ગયો નહીં મેક્કરી અને ઈસ્ટીન ક્યાક ફસાઈ પડ્યા. પણ ઓડેલ હલુ એકાદ આશાના તાતણે ટકી ગ્યો તેણે સહ જોઈ. આસપાસ વીંખી વીંખીને તપાસ કરી અને એમણ વળી બગ્ગેસુ તોફાન વધવા લાગ્યું. ભયંકર તોફાન, મનમા ને બહાર ! આખરે ઓડેલે આશા છોડી તે અને તેના મજૂર-સાર્થીઓ ભાગેલે હોય અને દેહે પાછા નોઈકાવની ડાવણીમા આવ્યા. જાણે આખી દુકાનીનો પ્રાણ હરાઈ ગયો હતો જો કે ઓડેલની મથુની તો એવી હતી કે આ બન્ને જલુ સિખર સુધી તો પહોંચેલા જ અને પાછા ફરતા જ બરફના તોફાનમા સત પડી જતા પાકથી જ મૃત્યુ પામેલા પણ તે કહેવા માટે કાણ આવે ?

જગ-માતાએ આટલે લીચે સુધી બચાને મહાનિ પગાડ્યા ! એવો બધો તે એને માનવજાતિ ઉપર શુ ક્રોધ મગ્નો હશે !

એવરેસ્ટના આરોહણનો આ સવ્ય પરાજય મનુષ્યની શક્તિનું અને તેના હૃદયની મહાનતાનું કેવું પ્રેરણાદાયી દર્શન કરાવે છે !

પણ હવે તો હદ થાય છે ! હવે તો મનુષ્યની સાન કેશો આવી હશે ! હવે તો તેઓ ફરી અહીં આવવાનું નામ નહિ લે ! એમા વળી તિમેગિયન સરકારને પણ ખબર પડી કે આ વખતે તો બે સાહેબ લોખંડે પણ જગન્નાથ ભરખી ગઈ એને તેમણે પોતાનો પરવાનો પાછો ખેંચી લીધો અને કાર્ક પણ ગોરાને મ્હી જગન્નાથના ના સિખર તરફ નજર ફેલતો બંધ કરી દીધો

પણ એવરેસ્ટે કરેનું આ અપમાન માણુમ જૂલે ખરો ! દુમ્હી પાછી ભ્રમ હદયે યે ગઈ તો ખરી, પણ મેનરીની પત્નીએ તથા તેના બાળકોએ કરેનું છાનું ફેલ બધેય સંભળાયું હશે ! આ એવરેસ્ટ સિખર પર પગ મૂક્યા વગર હવે તો જ પણ જ નહિ એમ નિશ્ચય કર્યો પણ આ મૃત્યુના આધાત પછી તેની અસર ધોભો વખત ૧

પાછું ૧૮૩૩મા લક્કર તૈયાર થયું નવ વસના શાગી દુમિયાન તો મોગી જગી તૈયારીઓ છઠ્ઠાડે કરી હતી વળી પાછા મોતને બેખવા હરીફાર્ક ક્રમ્તા ભુવાનો અને વીરો બેમા થઈ ગયા અને મહાપ્રયત્ને તિમેટની સરકાર પામેથી ફરી પરવાનો મ્હા થો ને દુમ્હી પાછી દાખિલીય આવી પહોંચી વળી પાછા એ મનુરો એ જ સામાન ! મ્હુઓ અને યાકની મોગી વણખરો તૈયાર થઈ આ વખતે દુમ્હીના સરકાર તરીકે ગૃહોજ કરીને પર્વતાગેહલુનો એક જૂનો અને અનુભવી જોગી હતો તેના સાથીઓમા પણ સ્પીય જેવા અનુભવીઓ હતા

આ દુમ્હીએ ૧૮૨૪ની દુમ્હીના ઘોત્તો જ એ પછી એક ડાવરુઓ નાખવા માટી અને બરાબર સ્થિરપત્રે પ્રગતિ કરતા કરતા તેઓ ગયા વખતે મ્હા એ ડાવરુ પરાંરે નાખી

શક્યા. ૨૭૪૦૦ શીટ ઉપર જવણી પહોચાડી દીધી પણ હવે આગમ વધુ સુરેક ન થઈ પડ્યું. એ જ પાછા જરફના તોફાનો, એ જ મૃત્યુ કોની દહી ૨૮૦૦૦ શીટ સુધી માડ એક દુકંદી પહોચી આગમ કાર્ક વધી ન શક્ય અને હારીને આખી દુકંદી પાછી ફરી

આ વખતે તેઓને એક જગ્યાએથી એક જગ્યાની કાદાળી મળી આવી અહીં કોની કાદાળી પડી ગઈ હોય ! એની જ ! પેના મેનરીની ! જરફમાં ખૂચેલી પડેલી જરફ મેનરી અને ઈનીન એક બીજાને દોરડે બાંધીને આગમ વધવા હશે એક જાયનો પણ લપસ્યો બીજાને પણ તેણે ઢસડ્યો ! બચવા માટે તેણે કાદાળી જોરથી જરફમાં ખુચાડી દીધી ટોચ, પણ કાદાળી ગ્યાપી હાથમાં રહે ! હાથ ભરી પગા અને બન્ને જણ મેનરીની ગડિ બધાઈને સાથે જ કાર્ક અગમ્ય પ્રદેશમાં સત્તા હરો !

૧૯૩૩ની દુકંદી પણ પાછી ફરી આ પછી ૧૯૩૭માં ગયેલી દુકંદી હજુ દમણા જ એની જ નિશાશ ચર્મને પાછી આવી.

આ હેલવામાં છેના પ્રયત્નના છેના ખચર છે ! હજુ એન રેસ્ટ અજિત છે ! હજુ તે જોવા માગે છે કે માણસ કયા સુધી મરવા માગે છે ! તેને હજુ મનુષ્યની શક્તિ કેટલી દહે જઈ શકે છે તેનું લાભ નથી લાગ્યું

‘અને આ માથાકૂટ પણ શા માટે ! એવરેસ્ટના શિખર ઉપર શું દાટ્યું છે ? વત્સોવસ્સ લાજો રૂપિયા જગાડીને, માણસના જીવન શુભાવીને ત્યા જવાનું શું મળ્યું ? તેનો જવાબ કોણ આપી શકે ? અને શું આપી શકે ? મને લાગે છે કે મેનરીનો જવાબ જ તેને માટે બધ છે “ત્યા એવરેસ્ટ છે માટે !

ઉત્તર ધ્રુવ-એક વસાહત

એ વસેટના આરેહલુનું આ નિસાસામય દર્શન ક્યાં પછી મનુષ્યની સક્રિય ઉપર અવિધામ આવી જાય તે નવાઈ નથી. પણ જ્યારે આપણે જોઈએ છીએ કે હજુ ગર્ભ કાલે જ રશિયા-માથી નીકળેલી એક ટુકડીએ ઉત્તર ધ્રુવના માથા પર શોય-નાગની ખીલી ટોટી છે અને ત્યાં વસતી જમાણીને ચાર રશિયન વૈજ્ઞાનિકો પાયા છે. ત્યારે મનુષ્યજાતની અમર્યાદ શક્તિ ઉપરની શ્રદ્ધા જામત થાય છે. આપણે એ વર્ણનના મધુર સ્મરણ સાથે જ આ પુસ્તકનો અંત લાવશું. મધુરેણ સમાપ્તેત્ ।

મનુષ્યે દુનિયાના જ્ઞાનમાં વધારો કરવા માટે કેટલાં કેટલાં બસિદાનો આપ્યાં છે તેનો કુર્ષક ખ્યાલ આપતી કથાઓ પરથી આવશે. પણ તે બસિદાનનાં ફોલો જોવાનો શ્રદ્ધાવો પણ આપણે જ જોમણી રસા છીએ. જ્યારે કે અત્યાર સુધીનાં બસિદાનોનું પુણ્ય ભેગું થકું હોય તેમ રશિયાની એક વૈજ્ઞાનિકાની ટુકડી ચાર મોટાં વિમાનોમાં ઉતર ધ્રુવ પહોંચી, અને ત્યાં તેમણે ડીતમર તરતી વસાહત રચાવી છે. ચાર વૈજ્ઞાનિકો ત્યાં આખું વર્ષ રહીને ત્યાંનાં હવામાનની, ખસીની, સમુદ્રની-જ્યાંની શોધખોળ કરે છે અને રોજ રોજની હકીકત બેતાર ચંત્રથી મોરકામાં પહોંચાડે

છે. આ મુસાફરીમાં એક પણ અકસ્માત નથી-એક પણ છવતું જોખમ થયું નથી.

આ આખી મુસાફરીનો અહેવાલ ખૂબ રસિક છે. તેમાં પ્રવાસના ચમત્કારો નથી પણ વિજ્ઞાનના ચમત્કારો છે.

મેસોથી નેરીયન માર એટલે કે રશિયાનો ઉત્તર છેડો, ત્યાં એક વિસામો, ત્યાંથી નેવાયા ઝેમીયાના બેટિએ બીજો વિસામો, ત્યાંથી સીધા ફ્રાન્સ જોસેફ્વેડ, અને ત્યાંથી સીધા ઉત્તર ધ્રુવ. સાથે ચાર મોટાં એરોપ્લેન. વૈજ્ઞાનિક શોધોની ઉશ્વ્વામાં ઉશ્કી વિગતો તેમાં મૂકી છે. સાવ હલકાં છતાં ગરમ એવાં કપડાંની પોશાક, રેશમના હલકા તંબૂઓ, ૯૦ રતજ સામાન સમાય તેવડી છતાં ૧ રોડ જ વજનની ખાસ તૈયાર કેટલી ટ્રકો, દીવાસળીની એક પેટીમાં માથ તેટલી ભૂખમાંથી બે ચાળા ભરીને મુપ થાય તેવો ખેરાક-મોઈ પણ જાતના અકસ્માત માટેની તૈયારીથી સજ્જ એવી આ ટુકડી હતી. સ્ટેલીનનું ખાંસ ફરમાન હતું કે ગમે તેટલો ખર્ચ કરો, પણ એક પણ જનન મુમાવવાનો નથી. સ્મીલ્ડ જોયો. એક પીઠ રશિયન ટુકડીનો નાપક હતો. વૈજ્ઞાનિક ધિવાન પેપેલીન તો અત્યારે ઉત્તર ધ્રુવની અદર જરૂરના તરતા બેટમાં તંબૂ ખોદીને પોતાના ત્રણ સાથી સાથે પગો જ છે. જતે દહાડે રશિયાથી અમેરિકાના માર્ગ ઉપર ન્યારે આ ઉત્તર ધ્રુવ ઉપરથી વિમાનમાં બેઠેલા લોકો ખસાર થશે ત્યારે નાનમેન, પીયરી, ફ્રાન્ક્લીન, રોક્રો, એમંડસન વિગેરેના આત્માઓ ન્યાં દશે ત્યાં કેટલો આનંદ અનુભવશે !

ઉત્તર ધ્રુવ-એક વસાહત

એ વરેસ્ટના આરેડલ્ફનું આ નિસાણામય દર્શન ક્યાં પછી મનુષ્યની શક્તિ ઉપર અવિશ્વાસ આવી જાય તો નવાઈ નથી. પણ જ્યારે આપણે જોઈએ છીએ કે હજુ ગઈ કાલે જ રશિયા-માથી નીકળેલી એક ટુકડીએ ઉત્તર ધ્રુવના માથા પર શીશ-નાગની ખીલી ટોપી છે અને ત્યાં વસતી જમાવીને ચાર ગિરિયન વૈજ્ઞાનિકો પકડ્યા છે. ત્યારે મનુષ્યજાતની અમર્યાદ શક્તિ ઉપરની શ્રદ્ધા જાગ્રત થાય છે. આપણે એ વર્ણનના મધુર સ્મરણ સાથે જ આ પુસ્તકનો અંત લાવશું. સ્ફુરેણ સમાપયેત્ ।

મનુષ્યે દુનિયાના જ્ઞાનમાં વધારો કરવા માટે કેટલાં કેટલાં બંધનો આપ્યાં છે તેનો કંઈક ખ્યાલ આપતી કથાઓ પરથી આવશે. પણ તે બંધાનનાં ફોલો જોવાનો લ્હાવો પણ આપણે જ ભોગવી રહ્યા છીએ. જાણે કે અત્યાર સુધીના બંધાનોનું પુણ્ય ભેગું થયું હોય તેમ રશિયાની એક વૈજ્ઞાનિકની ટુકડી ચાર મોટાં વિમાનોમાં ઉત્તર ધ્રુવ પહોંચી, અને ત્યાં તેમણે ગીનસર વસતી વસાહત સ્થાપી છે. ચાર વૈજ્ઞાનિકો ત્યાં આખું વરસ રહીને ત્યાંનાં હવામાનની, જરફની, સમુદ્રની-અંધાની શોધખોળ કરે છે અને રોજે રોજની હકીકત બેઝર વંચેલી મોસ્કોમાં પહોંચાડે

ઉત્તર ધ્રુવ-એક વસાહત

હે આ મુસાફરીયા એક પણ અકસ્માત નથી-એક પણ ઇન્જી
બોમ્બ થયું નથી

આ આખી મુસાફરિયા બહેવાન ખૂબ મંસૂર છે. તેમાં
પ્રવાસના ચમત્કારો નથી પણ નિરાનનના ચમત્કારો છે.

મોરડાથી નેરીયન માર એટલે કે મંચિયાનો ઉતાર છેડો, ત્યાં
એક વિમાનો, ત્યાંથી નેવાયા ઝાંખાના બેગેએ બીજો વિમાનો,
ત્યાંથી સીવા કાન્ક બેગેએકે, અને ત્યાંથી મીયા ઉતાર મુન.
સાથે માર મોટા એંગેલેન વેસ્ટનિક મોષોની છેડામાં છેડી
મિતો તેમાં મૂકી છે. માન હવેકા છતાં મન એવાં કપડાં
પૈસાક, રેસમના હવન લખ્યો, હવે રવન મામાન મમાય તેવરી
છતાં ૧ રેલ જ વાગની ખામ તૈયાર દેલી દૂકો, દિવાનગીની
એ રેગીમા માય તેમની ભૂખામણી બે થાળી ભરીને મુખ માય
તેવો ચોરક-કોઈ પણ મતના અકસ્માત મરિની તૈયારીથી સુન
એની આ હુડી હતી એનીનું ખાસ ફમાન હતું કે એ
તેમને ખર્ચ કરો, પણ એક પણ જન મુસાફરનો નથી.
મીડ્ર બેગે એક પીક રચિયન હુડીના નાપદ હતો. વેસ્ટનિક
ધિન પેપેની તે અત્યારે ઉતાર મુનની અદ ખસેલુ હતો.
બેગમા લખુ એકેની પોતના ગલુ માંથી માથે પગો જ છે.
ગતે દહારે રચિયાથી અમેરિકાના ગાર્ક ઉપર લખાર અદ ઉતાર
મુન ઉપથી વિમાનમાં બેગા લોકો પચાક થો ત્યાં નાનમેન,
પીપરી, ફાખીન, મોહ, એમ ફુન મિતેના આતમાએ લખા હને
ત્યાં ફુલો આનદ અનુભવો !

ઉપમંહાર

થુકુ ! લગભગ વેલ્કાળથી મુસાફરી મના કે તારા આપણે
૧૬૩૭ મુધીની ઉત્તર મુવની છે-તી દુમ્મીને લેઈ આવ્યા

પણ આમા તો દલુ અનેક વીરો જાણુ ઉપા ત્હી મયા
છે એન્ડ્રેનિયાના સ્વમા પ્રાણુ દર્શને એન્ડ્રેનિયાની ભૂગોળ
દો નાગમો, એમેઝોનના જંગમ પાનિની સોધમા ભટકી
ભયજાને મૂરી પડેલી ફ્રેચ બાર્થ મેડમ ઝાડીન આફ્રિકામા ફેલાતા
સ્પેક, બર્નન મિગેરે મુસાફરો, અરે દલુ તો કેન્નાથ બાબી ત્યા
છે કાને લેવા ને કાને છોવા ? પણ આટલા મહાન વીરો લે
આપણા છવનમા કઈક ગ્લુ ઉપજા મરો તો ધીરે ધીરે બધા
મહાન પ્રવાસીઓની ઓળખાણુ મૂજબની લાગા દારા કમવવાના
માગ અભિનાય છે

તા ૨ આ પુસ્તક તૈયાર કરવામા નીચેના પુસ્તકોનો
આધાર રીધો છે

૧ History of Exploration (Syle)

૨ The Four Pilgrims (Oriental Series)

- ૩ Travels of Marko Polo (Everyman's Library)
- ૪ Heroes of Exploration
- ૫ Exploration and Adventure (Collinson)
- ૬ Adventure of Exploration (Phillips Series)
- ૭ Travels of Mungo-Park
- ૮ Farthest North (Nansen)
- ૯ Scott's Last Expedition
- ૧૦ Three Years in Tibet (Ekai Kawaguchi)
- ૧૧ My Life as an Explorer (Sven Hedin)
- ૧૨ From Pole to Pole "
- ૧૩ On the Top of the World (Left Book Club)
- ૧૪ તિબ્બત મેં સવા વર્ષ (રાહુલ સાંઠ્યાયન)
- ૧૫ પૂર્વેગ (મૂલરાત વિદ્યાપીઠ)
- ૧૬ To Everest through Tibet (Noel)
- ૧૭ Climbing Mount Everest (Finch)
- ૧૮ 'કુમાર'ના અકામાં થી. ચંદ્રવદનો 'એવરેસ્ટ' પરનો લેખ

ત્રણ વાર્તાસંગ્રહ

આવૃત્તી મેળો
લે. ઉમાશંકર જોષી

પાકું ૧૬ : દિરંગી નેઝેઃ મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા

ગુજરાતના સુવાન કવિ અને નાટ્યકારનો આ વાર્તાસંગ્રહ તમારું
અવગોચરનારોએ સહાર્યો છે. આપણે ત્યાંના સર્વશ્રેષ્ઠ વાર્તાસંગ્રહોમાં
આની ગણના થાય છે.

હીરાકણી
લે. સુન્દરમ

પાકું ૧૬ : દિરંગી નેઝેઃ મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા

‘નિશળ’ના ઉપનામે ‘કૌમુદિ’ ‘કુમાર’ ‘પ્રસ્થાન’ ઇત્યાદિ ઉચ્ચ
ક્રોડિનાં માસિકોમાં લખેલી વાર્તાઓ અને થોડીક અપ્રસિદ્ધ વાર્તાઓનો
આ સુંદર સંગ્રહ હમણાં જ પ્રગટ થયો છે. ‘કાવ્યમંગલા’ અને
‘કાયા ભગવતી’ કૃત્તી વાણીનાં કર્તાનું આ પુસ્તક વાંચવાનું ન ચૂકે.

ત્રણ અર્ધું છે અને બીજી વાર્તા
લે. ઉમાશંકર જોષી

પાકું ૧૬ : દિરંગી નેઝેઃ મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા
જોષી નામમાં નવીનતાથી વાર્તાઓમાં નવીનતા છે. ‘આવૃત્તી’
મેળોને આપણે શ્રેયોત્કેશી રીતે પ્રગટ કરેલો આ બીજો વાર્તા-
સંગ્રહ છે. ગુજરાતનું સાહિત્યવર્ધન વધારવામાં આ સંગ્રહ ઉપયોગી થશે.

અમરોતી સંસ્કૃતિના આલોકને મુખ્ય કાર્યાલયેથી એક
રૂપિયે ચાર આના અને શાખાઓ તથા એજન્ડો
પાસેથી એક રૂપિયે મળુ આના વળતર મળશે.